

Polarisering och samexistens
— kulturella förändringar i vår tid

MARIA ZACKARIASSON

MAGNUS ÖHLANDER

OSCAR PRIPP

[RED]

polarisering
& samexistens

kulturella
förändringar
i vår tid

boréa

- 1** MAGNUS ÖHLANDER
 MARIA ZACKARIASSON
 OSCAR PRIPP:

Kulturella perspektiv på polarisering
 och samexistens... 11

TEMA **Plats**

- 2** MARKUS IDVALL:

Gränskontroll på vägen hem
 – säkerhet, plats och kropp... 69

- 3** ELISABETH HÖGDAHL:

Vem bestämmer hur staden ska bli?... 97

- 4** RIKARD ENGBLOM:

Integration i ord och handling... 127

- 5** PAUL AGNIDAKIS:

Pendlarliv med tillgång till både stad och land
 – det berikade, goda livet?... 155

TEMA **Kategorisering**

- 6** ANN RUNFORS:

Har den svenska vitheten krympt i den
 etno-nationalistiska tvätten?... 197

- 7** JESPER FUNDBERG:

Strukturell rasism och svensk polis... 227

8 ÅSA ALFTBERG:
En vanlig dag på jobbet
– vardagsrasism på äldreboendet... 253

9 FINNUR MAGNÚSSON:
Bråkiga åldringar i det ålderssegregerade samhället... 269

TEMA **Engagemang**

10 MAJA POVZRANOVIĆ FRYKMAN & FANNY MÄKELÄ:
Refugees Welcome Sverige efter 2015
– en svensk rörelse med kosmopolitisk bakgrund... 291

11 DANIEL BODÉN:
”De som byggde landet” – vreden och välfärdsloftet... 319

12 KIM SILOW KALLENBERG:
I döda vänners sällskap – protestmaskulinitet
och polarisering... 345

TEMA **Transformationer**

13 KRISTOFER HANSSON:
Bakterier och nationalistiska idéer i ett
post-antibiotiskt samhälle... 375

14 LIZETTE GRADÉN & TOM O'DELL:
Rörelsernas museum – mellan ekonomi och politik... 399

15 MIKAEL VALLSTRÖM LÖFGREN:
Högerpopulism – ett självförvar mot
bruksortens utplåning?... 437

Förord

INOM ETNOLOGIÄMNET FINNS en lång tradition av att studera vardagens företeelser och praktiker i historien och i samtiden och försöka förstå dessa i relation till kulturella, samhälleliga och politiska frågor och processer av olika slag. Denna forskningstradition var en grund för den nationella forskningsplattform som skapades 2016 i samarbete mellan etnologer vid flertalet lärosäten i Sverige. Rubriken för denna tioåriga (2016–2026) nationella plattform var ”Sverige snart” och samarbetet innefattade med tiden också vissa muséer, som exempelvis Sörmlands museum.

Syftet med det forskningssamarbete som etablerades inom ”Sverige snart” var att bedriva en etnologi som både är förankrad i dagens mest brännande samhällsfrågor och i den kulturhistoriska kunskapen om vad Sverige har varit. Tillsammans kunde etnologer vid universitet och muséer undersöka vad Sverige var, är och var vi är på väg, bland an-

nat genom återkommande fältarbeten med intervjuer och deltagande observation i städer och på landsbygden, i industri- och brukssamhällen, på arbetsplatser och skolor.

Den här antologin är den första gemensamma bokpublikationen från detta nationella samarbete. I boken presenteras ett antal forskningsbidrag som tillsammans förmedlar en bild av hur samtidens politiska skeenden påverkar människors livsvillkor, dagliga tillvaro och interaktion med varandra och hur individerna förstår dessa processer. En utgångspunkt är de övergripande samhällsförändringar som sker, i städer, småorter och på landsbygd, där många upplever att samhällskontraktet är på väg att förändras eller upplösas. Genom empiriska nedslag strävar boken och dess författare efter att ge nya insikter i och kunskaper om frågor om gemenskap och engagemang, polariseringar mellan åsikter och människor samt människors tillit till politik och samhällsinstitutioner.

De forskare som medverkar i antologin bidrar med resultat från sina enskilda projekt, som erhållit stöd från olika forskningsfinansiärer. ”Sverige snart” har som samarbetsplattform därtill stöttats av Kungl. Gustav Adolfs Akademien, enskilda stiftelser samt de universitet där bokens forskare verkar. Vi vill särskilt tacka de två externa läsare som granskat kapiteltexterna via ett *peer-review*-förfarande. Utgivningen av boken har möjliggjorts genom tryckbidrag från Magnus Bergvalls Stiftelse, Åke Wibergs Stiftelse, Stiftelsen Längmanska kulturfonden samt Ebba och Sigfrid Svenssons fond för folklivsforskning.

Redaktörerna

I

Kulturella perspektiv på polarisering och samexistens

DE SENASTE DECENNIERNAS politiska, ekonomiska och sociala förändringar kan uppfattas som en drastisk omvandling av Sverige. Städer, småorter och landsbygd genomgår omvandlingar som på olika sätt påverkar människors livsvillkor. Den här boken gör nedslag i människors vardag, i Sverige, idag. Med hjälp av kvalitativa undersökningar av vardagsliv uppmärksammar bokens författare engagemang, gemenskap, samexistens och polariseringar. De undersöker också förutsättningar för tillit till politiken, samhället och dess institutioner.

Ambitionen är att på etnologiskt vis förstå aktuella skeenden genom kulturhistorisk fördjupning, fältstudier i lokala och samhälleliga sammanhang samt analyser av nyhetsmedier och sociala medier. Det kan handla om olika verklighetsuppfattningar, vilka processer som främjar tilltro och misstro och hur en social förändring ser ut och hanteras i vardagen. Kort sagt visar boken hur livet tar form när människor

förstår sin samtid i relation till de samhällsförändringar som nu sker. En handling har ofta sin logik utifrån en verklighetsuppfattning och ett möjligt handlingsutrymme. Av det skälet fördjupar bokens olika kapitel bilder av platser och människor, vilket gör att bevekelsegrunder och livsval visar sig vara komplexa på ett ofta oväntat sätt. Här ligger kärnan i den etnologiska ansatsen.

I detta inledande kapitel summeras bokens olika delar genom att de placeras i ett större historiskt och samhälleligt sammanhang. Inledningskapitlet kan därför läsas fristående och som en introduktion till hur de senaste decenniernas samhällsomvandlingar tar en rad olika uttryck när de beskrivs ur vardagens perspektiv. Boken som helhet är indelad i fyra delar som belyser olika teman: *plats, kategorisering, engagemang* och *transformationer*.

I delen om plats handlar det om hur människor i staden, på landsbygden och i mindre orter erfar och förhåller sig till övergripande omdaningar och hur dessa förändringar påverkar deras tillvaro på specifika platser. Temat kategorisering handlar om hur vi människor sorterar in oss själva och varandra i olika sociala kategorier. Temats kapitel har fokus på kategoriseringens följder för underordnade grupper. Under temat engagemang diskuteras hur människors engagemang i frågor som är viktiga för dem kan väckas av och även ge upphov till samhällsförändringar. Kapitlen i denna del av boken ger exempel på vad som väcker engagemang idag och hur det kan komma till uttryck.

Kapitlen under det fjärde temat, transformationer, tar fasta på omvandlingar i den nationella självbilden, hur berättelser om Sverige både förändras och grundas i tidigare föreställningar om nationen.

I skrivande stund, april 2022, pågår Rysslands invasion av Ukraina. Det talas om att det är ”den farligaste politiska situationen i Europa sedan andra världskriget” (Utrikespolitiska institutet 2022). Återigen är ett mycket stort antal människor på flykt i Europa. EU aktiverade i början av mars 2022 masskyddsdirektivet, vilket innebär att flyktingar från Ukraina får omedelbart skydd och ett tidsbegränsat uppehållstillstånd. Flertalet av dem som flyr kriget tar sig till Ukrainas grannländer, framförallt Polen och Rumänien. Sverige räknar med att ta emot upp till 200 000 flyktingar och i massmedierna berättas återkommande om köer utanför Migrationsverket och människor som ideellt gör insatser för att hjälpa andra människor (Maljard 2022, Thambert 2022). I många europeiska länder syns en politisk svängning i flyktingfrågan och flera länder, som 2015 var ytterst restriktiva mot att ta emot flyktingar, öppnar nu sina gränser.

Även i Sverige finns ett brett politiskt stöd för att ta emot flyktingar från Ukraina. Samtidigt rapporteras också om personer från Nigeria och andra länder i Afrika, som studerar i Ukraina och nu flyr kriget. De vittnar om rasism och negativ särbehandling vid gränsövergångar till Ukrainas grannländer och att en del av dem inte kunnat passera vidare (Dagens Nyheter 2022). Ännu har vi inte upplevt hela vidden av tragedin och dess konsekvenser för befolkningen i Ukraina. Vi vet inte heller hur Rysslands invasion i slutändan kommer att påverka Sverige och relationerna mellan världens länder. De bilder av Sverige som ges i bokens olika kapitel kommer således att förändras, och har redan förändrats, vilket understryker relationen mellan sociala, politiska och ekonomiska omvandlingar på samhälls nivå, och människors livsvillkor och vardag.

KULTURELLA PROCESSER som utspelas i människors vardag samspelar med sociala, ekonomiska och politiska förändringar. En genomgripande samhällstransformation, som beskrivits av flera forskare, är vad Wendy Brown (2015) kallat ”nyliberalismens smygande revolution” (*neoliberalism’s stealth revolution*). Detta successiva införande av en nyliberal ekonomisk modell och ideologi startade i Chile i början av 1970-talet och fortsatte i Margaret Thatchers Storbritannien och Ronald Reagans USA under 1980-talet (Brown 2015; Harvey 2009). Under detta och följande decennium genomfördes denna samhällstransformation i stora delar av världen, inklusive Sverige (Fahlgren, Mulinari & Sjöstedt Landén 2016; Harvey 2009; Lindqvist & Lindqvist 2008), om än i olika nationella varianter (Brown 2015; Harvey 2009). Harvey (2009) beskriver den nyliberala ordningen som en där staten skapar bästa möjliga förutsättningar för en fri marknad och affärsintressen. Offentliga verksamheter ska i möjligaste mån privatiseras och staten ska minska sina insatser i den allmänna välfärden, som t.ex. utbildning, vård, omsorg och socialt skyddsnet. Den nyliberala tysta revolutionen inkluderar en:

...systematisk kritik av den svenska välfärdsstaten som beskrivits som auktoritär, beroendeskapande och oförmögen att bemöta heterogena behov hos en diversifierad befolkning. (Fahlgren, Mulinari & Sjöstedt Landén 2016, s. 8)

Utbildning, hälso- och sjukvård och äldreomsorg konkurrensutsätts på ett slags fiktiv marknad där individer blir konsumenter som ”köper” tjänster. I detta sammanhang läggs allt mer ansvar över på den enskilde individen. Enligt den nyliberala tankemodellen har den enskilde individen fria val som ses som mer eller mindre opåverkade av de

livsvillkor som hänger samman med faktorer som klass, etnicitet eller kön. Individens möjlighet att skapa sig framgång och ett bra liv tycks vara genom entreprenörskap (Harvey 2009; Lindqvist & Lindqvist 2008). Med Browns (2015, s. 22) ord blir både staten — inklusive välfärdssystemet — och individen ”ekonomiserade” (*economized*):

...både personer och stater ses enligt det moderna företagens modell, både personer och stater förväntas agera på sätt som maximerar deras aktuella kapitalvärde och förbättrar deras framtida värde och både personer och stater förväntas göra detta genom att utöva entreprenörskap. (förf. övers.)

Arbetslöshet, personliga ekonomiska problem eller andra prekära förhållanden blir enligt denna tankemodell individens personliga ansvar att åtgärda.

Fahlgren, Mulinari & Sjöstedt Landén (2016, s. 8) framhåller att ”Sverige [är] ett av de länder som genomgått de mest dramatiska nyliberala förändringarna, och det OECD-land där ojämlikheten vuxit mest under se senaste 20 åren”. Den av regeringen tillsatta Jämlikhetskommissionen konstaterar i sitt slutbetänkande (SoU 2020:46 del 1 och 2) att under 1900-talet minskade skillnaderna i inkomst och förmögenhet fram till 1980-talet då ojämlikheten ökat i flertalet västländer (”utvecklade länder”). I Sverige har den ekonomiska ojämlikheten — det vill säga skillnader i inkomst och förmögenhet — ökat sedan slutet av 1970-talet. Denna utveckling har skett i Sverige och andra OECD-länder, men takten har varit högre i Sverige (SoU 2020:46 del 1, s. 184). Samtidigt tilltar skillnader i tillväxt och inkomst mellan storstadsregioner och landsbygd. Jämfört med andra EU-länder utmärker sig Sverige genom att ha en långt större andel arbetstillfällen koncentrerade till storstadsregionerna. Unga välutbildade lämnar lands-

bygden och flyttar till mer tätbefolkade områden (SoU 2020:46 del 1).

Ett ord som ofta återkommer i diskussioner om dagens Sverige är ”polarisering” (Oscarsson m.fl. 2021). Jämlikhetskommissionen konstaterar att:

...polariseringen i samhället har ökat, liksom aggressiviteten i det offentliga samtalet, den parlamentariska situationen präglas av instabilitet, och det politiska systemet fungerar i vissa avseenden mindre väl. (SoU 2020:46 del 1, s. 66)

En mer komplex bild ges av ”Demokratirådets rapport 2021: polariseringen i Sverige”. I rapportens analys har Oscarsson m.fl. (2021) fokuserat på de politiska partierna, riksdagsdebatterna, massmedierna och medborgarna. Företeelsen polarisering delas upp i dimensionerna ökad extremism, divergens (ökat ideologiskt avstånd) och sortering (hur distinkta de politiska aktörerna är). Till detta kommer också polarisering inom en kulturell värderingsdimensionen samt en affektiv dimension.

Kulturell värderingsdimension” beskrivs som ”ett kluster av besläktade icke-ekonomiska frågor som har med identitet och kulturella levnadsmönster att göra. (Oscarsson m.fl. 2021, s. 26)

Med hänvisning till litteraturen på området specificeras denna dimension som den numera inom forskning väletablerade GAL-TAN-skalan, det vill säga att väljarkåren och de politiska partierna positionerar sig ”mellan ändpunkterna GAL (gröna, alternativa och libertära värderingar) och TAN (traditionella, auktoritära och nationalistiska värderingar)” (Oscarsson m.fl. 2021, s. 26).

Oscarsson m.fl. (2021) finner inga tecken på polarisering genom ökad extremism. Vidare menar de att tydliga ideologiska avstånd (divergens), som är nödvändiga för demokratin, har varit relativt stabila

under de senaste decennierna. Överlag finns dock en tendens till ökad polarisering efter valen 2014 och 2018. Framförallt har det skett en större polarisering avseende ”den kulturella värderingsdimensionen” och en tilltagande sakpolitisk skillnad mellan partierna. De konstaterar ”en tydlig trend mot ökad omsortering efter sakpolitiska åsikter i frågor som rör mångkultur, identitet, globalisering och migration” (Oscarsson m.fl. 2021, s. 162). Politikens ökade fokusering på den kulturella värderingsdimensionen återkommer enligt Oscarsson m.fl. (2021, s. 104) i massmedierna, där TAN (traditionella, auktoritära och nationalistiska värderingar) gavs större utrymme i mediernas bevakning år 2018 jämfört med den mätning som gjordes 2010.

Vidare går det att konstatera att ”graden av affekt” har tilltagit bland väljare och i riksdagsdebatter:

Totalt sett har nivån på antipatier och sympatier varit på tillväxt under de senaste tjugo åren. Trots relativt blygsamma förändringar av den ideologiska polariseringen har det alltså blivit något mer eldfångt. (Oscarsson m.fl. 2021, s. 162–163)

I ett längre historiskt perspektiv är detta inte unikt. Historien rymmer liknande exempel på affektiv polarisering bland väljarna.

Polarisering avseende värderingar kan också relateras till det omfattande organiserade engagemang för olika frågor som utmärkt de senare decennierna, även om existensen och kanske även omfattningen av sociala rörelser, aktivism och övriga former av engagemang inte är unikt i dagens Sverige (Eivergård & Furumark 2017). Samtidigt som vissa frågor har fått stor uppmärksamhet de senaste åren, har de ofta rötter i tidigare sociala rörelser och aktivism. Den globala rörelse som samlats under hashtagen #metoo och som fick ett starkt genomslag i Sverige, även jämfört med flera av de andra nordiska länderna (Hansson

m.fl. 2020), är exempelvis länkad till den tidigare kvinnorörelsen och olika feministiska rörelser som uppkommit med jämna mellanrum (jfr Müftüoglu 2013; se även Askanius & Hartley 2019; Gibson m.fl. 2019; Hearn 2018; Stockdale m.fl. 2019).

Även *Black Lives Matter*-rörelsen som på olika sätt uppmärksammar och kämpar mot rasism har trädar tillbaka till tidigare rörelser och aktivism för civilrättsfrågor och mot apartheid (jfr Honwana 2019; Jämte m.fl. 2020; Ostiguy m.fl. 2021). Klimatrörelsen, med Greta Thunberg och organisationen *Fridays for future* som några av de mest framträdande aktörerna, har mycket gemensamt med tidigare vågor av miljörörelsen och dess kamp mot miljöförstöring och för miljöfrågor både lokalt och globalt (jfr Kapstad 2001; se även Budde 2020; de Moor m.fl. 2020; Wallis & Loy 2021).

Även om #metoo, Black Lives Matter-rörelsen och miljörörelsen har djupa historiska rötter, har dessa rörelser bidragit till att synliggöra viktiga missförhållanden och orättvisor som är utmärkande för vår samtid. Trots att dessa rörelser visar på omfattande orättvisor vill vi ändå inte dra slutsatsen att de skulle vara tecken på en tilltagande polarisering. Mer troligt är att polariseringar med en lång historia under de senaste decennierna fått större uppmärksamhet och tydligare uttryck via bland annat Internet.

En annan aspekt av detta är att olika aktuella händelser givetvis också kan ha betydelse för vilka frågor som växer fram, får uppmärksamhet och väcker engagemang under en viss tid. Det stora antal flyktingar som kom till Europa under 2015 väckte exempelvis ett stort civilt engagemang för att hjälpa dem som kom till Sverige och andra länder (Farahani 2021; Picozza 2021; Povranović Frykman & Mäkelä 2019), men också mycket engagemang och protester mot flyktingmottagandet. Motengagemanget

iscensattes bland annat av den välorganiserade extremhögern med sina etablerade kommunikationskanaler, musikproduktion och ibland genom attacker mot flyktingboenden eller personer (jfr Lööw 2019; Teitelbaum 2017). Samtidigt kom motstånd mot flyktingmottagandet till uttryck i mer vardagliga sammanhang, på Facebooksidor och i tidningsinsändare.

Ett annat exempel på att engagemang samvarierar med motengagemang är de kampanjer mot "genusideologin" som pågår över stora delar av världen. Jenny Gunnarsson Payne (2019) skriver till exempel om hur genusvetare i Sverige möts av hat och hot och om hur genusvetenskapen som sådan återkommande kritiserats i medierna. Hon menar att de försök som gjorts och görs att förändra utbildning och forskning, utifrån bilden av genusvetenskap som ett hot...

...kommer att ha kopplingar till det nykonservativa "kulturkrig" som vuxit fram i samtidens polariserade politiska landskap och där berättelsen om 'genusideologin' kommit att spela en allt större roll. (Gunnarsson Payne 2019, s. 10; Eliasson 2020; Gunnarsson Payne & Korolczuk 2021; Linton 2019)

Jämlikhet eller bristen därpå samt nämnda former av polarisering, kan länkas till "tillit". Tillit ses som centralt för att ett demokratiskt samhälle och dess "samhällskontrakt" ska fungera (Tillitsbarometern 2020). Jämlikhetskommissionen framhåller att det finns ett tydligt samband mellan jämlikhet och tillit. De menar att "[e]n ökande ojämlikhet kan med viss fördröjning förväntas leda till sjunkande tillit" (SoU 2020:46 del 1, s. 183). Studier har konstaterat små förändringar i tillit, både avseende social tillit och tillit till samhällsinstitutioner (Andersson, Carlander & Öhberg 2020; Lindell & Pelling 2021; SoU 2020:46 del 1; Tillitsbarometern 2020).

Holmberg och Rothstein (2020) delar in tillit i ”läglitare”, ”medel-
litare” och ”höglitare”. Överlag menar de att den sociala tilliten under
de senaste 20 åren, det vill säga sedan mätningarna startade, har varit
relativt stabil i Sverige, medan den sjunkit i flera andra länder. Holmberg
och Rothstein (2020) konstaterar att andelen ”läglitare” har ökat något
vid mätningen 2019, från 10 till 12 procent. De framhåller att det
finns en nedgång i den sociala tilliten i vissa grupper.

Om vi jämför andelen höglitare i slutet av 1990-talet med
motsvarande andel 2018–2019 har den minskat något bland
unga och också bland lågutbildade, arbetare, arbetslösa, personer
som uppfattar sig vara vid ohälsa och allra mest tydligt bland
personer med sjuk-/aktivitetsersättning./.../ Det är framförallt
välfärdspolitiskt exponerade och utsatta grupper som tappar i
tillit. (Holmberg & Rothstein 2020, s. 33)

Ett sätt att beskriva hur ojämlikhet och ett förändrat politiskt landskap
präglat dagens Sverige är att som Lundström och Hübinette (2020)
använda termen ”melankoli”. De menar att dagens Sverige utmärks
av en ”vit melankoli” som grundas i en ett slags sorg över ett svunnet
Sverige som återfinns inom olika politiska läger. Den ena formen av
melankoli handlar om en saknad och längtan till ett föreställt kulturellt
homogent ”vitt” Sverige. Den andra grundas i en saknad av det goda och
solidariska Sverige. Ytterligare ett sätt att begreppsliggöra konsekvenser
av ojämlikhet är att använda termen ”missnöje”, det vill säga att sätten
att förstå den egna livssituationen i hög grad präglas av missbelåtenhet.

Lindell och Pelling (2021) beskriver ”det svenska missnöjet” med
utgångspunkt i tesen att det finns ett större missnöje bland människor
med låg inkomst och utbildningsnivå. De identifierade sex olika
platser i Sverige som utmärktes av just detta samt att en hög andel

av befolkningen röstade på SD i riksdagsvalet 2018. I valet av platser ingick två glesbygdskommuner, två mindre städer samt två områden i storstäder. Vid dessa platser genomfördes ett stort antal intervjuer i avsikt att ”de missnöjdas Sverige” skulle få komma till tals med egna ord. Lindell och Pelling fann ett omfattande missnöje som handlar om att lokal service och välfärdsinstitutioner rustats ned, att det är svårt att hitta arbete, att anställningar blivit mindre trygga, att det har blivit svårare att få lönen eller pensionen att räcka till och att ekonomiska klyftor är ett växande problem. De intervjuade uttryckte oro, för brottslighet och framtiden. Tilliten till andra människor är på väg att krackelera. I intervjuerna länkas allt detta till Sveriges invandringspolitik. En av intervjustudiens slutsatser är att:

[D]en politik som pressat ner skatter, urholkat trygghetssystemet och släppt in marknadslogiken i välfärden går fri från ansvar. Kursen för den ekonomiska politiken och välfärdspolitiken har lagts om de senaste decennierna, med ökad ojämlikhet som följd. Likväl är det inte dit blickarna riktas när konsekvenserna av denna politik blir uppenbar. Istället används invandringen som en enkel förklaring till komplexa samhällsproblem, och som en bekväm syndabock. (Lindell & Pelling 2021, s. 121–122)

Lindell och Pellings (2021) analys är intressant och relevant, om än något förenklande. Olika former av ”det svenska missnöjet” går sannolikt att spåra bland långt fler grupper, även den urbana medelklassen. Vidare, det är skillnad mellan att, å ena sidan, ogilla eller förklara samhällsutvecklingen med ”invandringspolitiken” och, å andra sidan, ogilla människor som invandrat till Sverige eller att bekänna sig till en rasistisk ideologi.

Rasism och rasifiering finns i många former och återkommer

inom flera olika samhällsgrupper och finns inbyggda som hindrande strukturer vid arbetsplatser och i samhället i stort (Behtoui & Olsson 2014; Diskrimineringsombudsmannen 2012; Hübinette m.fl. 2012; Svensson 2019; Thapar-Björkert & Farahani 2019; Wolgast, Molina & Gardell 2018). Det är inte heller möjligt att rakt av knyta antirasism och engagemang för människors lika värde och rättigheter till en specifik plats eller klass.

Migrationspolitiken var en politiskt polariserande fråga både före och efter vad som kommit att kallas ”flyktingkrisen” 2015, när ett stort antal människor kom till Europa på flykt undan krig och förföljelse för att söka asyl (Myndigheten för samhällsskydd och beredskap 2016; Oscarsson m.fl. 2021). Händelsen har flera parallella dimensioner. En är engagemanget, som nämndes ovan, det vill säga de många människor som ideellt arbetat för att ge flyktingar en dräglig tillvaro. En annan verklighet är flyktingarnas och de asylsökandes erfarenheter av väntan, orättvisor och rättsosäkerhet i samband med asylprocessen (Elsrud, Gruber & Lundberg 2021). Ytterligare en dimension utgörs av de verklighetsbilder som bygger på ord som ”kris”, behov av ”andrum” och ”systemkollaps” kontra skyldigheten att visa ”solidaritet” och ”medmänsklighet” (Harling, Samadi & Saadat 2021).

En tydlig politisk klyfta går mellan de som är för och de som är emot en ”generös” migrationspolitik. Sveriges migrationspolitik blev långt mer restriktiv efter sommaren 2015. I en rapport om medborgarnas förtroende för samhällsinstitutioner före och efter den ökade immigrationen 2015 redovisas mätningar av förändringar av förtroendet för samhällsinstitutioner som riksdag, regering, politiker och myndigheter samt social tillit under perioden maj 2015 till mars 2016. Resultatet visar att förtroendet fluktuerar, men att det är stabilt under perioden.

Vidare kan skillnader i förtroende inte kopplas till partipolitiska sympatier då ”stabiliteten inte drivs av skillnader mellan sympatisörer till Sverigedemokraterna och de etablerade partierna” (Myndigheten för samhällsskydd och beredskap 2016, s. 24).

För att sammanfatta denna inledande beskrivning av tillståndet i dagens Sverige kan vi först konstatera att den nyliberala ordningen måste ses som en av de mer genomgripande samhällsförändringarna sedan slutet av 1970-talet, vilket också framkommer i flera av bokens kapitel.

Denna nya ekonomiska och politiska ordning handlar bland annat om att ge marknadskrafterna så goda förutsättningar som möjligt, att välfärden ekonomiserats inom ramen för en marknadslogik samt att idealet om individens antagna frihet och ansvar för sitt eget liv har en kulturellt dominant ställning — åtminstone inom politiken. I tid sammanfaller denna nyliberala ordning med en rad andra företeelser. Här har vi nämnt studier som beskriver vidgade ekonomiska klyftor, en koncentration av arbetstillfällen till storstäder, att glesbygd tappar unga välutbildade och en mer restriktiv migrationspolitik.

Utvecklingen kan också beskrivas som en relativt oförändrad polarisering vad gäller politiska ståndpunkter, men en tilltagande polarisering av kulturella värderingsdimensioner. Samtidigt är den sociala tilliten relativt stabil, även om gruppen som kallas ”lågtillitare” ökat något. Andra sätt att beskriva tillståndet i dagens Sverige är att det finns ett ”svenskt missnöje” över att samhället har blivit ekonomiskt tuffare och anses ha en försämrad välfärd alternativt som ”en vit melankoli” som handlar om en sorg över ett föreställt förändrat kulturellt och ”rasmässigt” homogent Sverige respektive ett tänkt Sverige som definierades av solidaritet, tolerans och omsorg om de svaga.

För att förstå och hur dessa övergripande mönster utspelas, omvandlas och får effekter i människors vardagsliv, gör bokens kapitel olika nedslag i dagens Sverige. I det följande sammanfattas kapitlen inom ramen för bokens fyra teman: plats, kategorisering, engagemang samt transformationer.

Del I: Tema Plats

I flera av bokens kapitel analyseras hur förändring tar form och inverkar på människors livsvillkor och vardagsliv inom ramen för avgränsade geografiska och/eller digitala rum. Kapitlen placerar övergripande samhällsstrukturer — sociala, ekonomiska, politiska och kulturella förändringar — på en specifik plats. Här skildras hur människor i staden, på mindre orter och på landsbygden erfar och förhåller sig till samhällsförändringar och ändrade livsvillkor. Här uppmärksammas initiativ och processer som främjar lokal utveckling, tilltro och samexistens, men också polarisering, splittring och misstro. På så sätt belyses betydelsen av det lokala inom ramen för det globala liksom frågor om var samhällsförändringar äger rum och vilka geografiska variationer som finns i dessa skeenden.

Utifrån bokens ambition att undersöka vardagsliv och förändringsprocesser i det samtida Sverige blir en viktig fråga hur dessa förändringar utspelas på olika platser. Teoretiskt brukar begreppet ”plats” förklaras i relation till ”rum”. I sin genomgång av begreppsparet plats och rum (*place and space*) pekar Agnew (2011) på flera dimensioner som återkommer i teorier och forskning om plats. Den mest grundläggande är att ”plats” utgör en specifik avgränsning i ett större rum. Det större rummet kan

vara en stad, en region, nation eller en viss del av världen. En plats utgör således ett kvarter, en stadsdel eller förort, en stad, en by eller ett landskap, en landsände, en världsdal eller en annan avgränsning inom det större rummet. Detta betyder att en plats alltid avgränsas och förstås i relation till andra platser och det större rum det inramas av.

När delar av det geografiska rummet avgränsas i relation till varandra artikuleras en geografi av social kategorisering, åtskillnader och sociala hierarkier (Agnew 2011; Anthias 2021; Massey 1994). Så är fallet med staden och dess stadsdelar eller förorter (Högdahl 2003; Sernhede, León Rosales & Söderman 2019) och så är det med relationen mellan stad och landsbygd (Liliequist 2020; Sjöstedt Landén 2012; Wollin Elhouar 2014; Öhman & Nilsson 2018). Som nämnts ovan inrymmer också dessa platsmässiga relationer ojämlikheter i form av ekonomi, tillgång till arbeten och serviceutbud (SoU 2020:46 del 1). I sin analys av ”hur landsbygden ’görs’ i nationella policydokument” pekar Malin Rönnblom (2014, s.5) på ett urbant tolkningsföreträde och en territoriell maktrelation som bland annat består i att staden utgör den omarkerade normen medan landsbygden utmålas som det annorlunda som måste förändras. Just när det gäller relationen mellan stad och landsbygd brukar det förstnämnda representera ekonomisk tillväxt, framtid och kulturell norm, medan landsbygden blir motsatsen i termer av avveckling, bakåtsträvande och traditionsbunden (Liliequist 2020; Massey 1994; Sjöstedt Landén 2012; Wollin Elhouar 2014; Öhman & Nilsson 2018).

Ytterligare en dimension av plats är att platser är lokaliseringar för människors dagliga liv och aktiviteter (Agnew 2011). Om en plats ses som ett utrymme för vardagsliv utgörs platsen inte endast av den fysiska miljön människor vistas i. En plats är också ett sätt att leva ett

vardagsliv och vardagslivet som sådant formar i sin tur platsen. Detta förhållande framkommer i Markus Idvalls kapitel. Öresundsområdet specifika invanda och förväntade beteenden avbröts när gränskontroller infördes som ett svar på att flyktingar anlände under 2015. Dessa gränskontroller har analyserats i termer av "the border regime of Europe", det vill säga en omfattande apparat av regelverk och praktiker som strävar mot kontroll över nationsgränser för att reglera vem som tillåts passera gränserna (De Genova 2017). Vid Öresundsbron kom gränsregimen till uttryck som återkommande ID-kontroller. Idvalls kapitel handlar om hur gränskontrollerna förändrade tillvaron och känslan för plats hos de som inte var i huvudfokus för gränsregimens praktiker, de bofasta som dagligen pendlade över bron för arbete eller andra aktiviteter. För dem handlade inte gränsregimens aktiviteter om liv eller död eller om att möjligheter till ett bättre liv sätts ur spel, utan om en vardag som utmärks av viss friktion. Vardagspendlarna kunde förnimma att deras rätt att vistas på platsen ifrågasattes, men gränskontrollerna innebar därtill, menar Idvall, att pendlarna varseblev sina privilegierade positioner, deras givna tillhörande till en plats och frihet att förflytta sig i rummet.

Idvalls kapitel är ett av flera bidrag som visar hur en plats inrymmer en uppsättning sociala strukturer, maktrelationer, kulturella normer, värden och förväntade positioner och beteenden. Att olika platser inrymmer specifika sociala positioner och olika slags maktordningar har betonats av flera forskare (Harvey 2009; Massey 1994, Anthias 2021). Maktrelationer och maktspel i relation till platsens utveckling och förändring belyses i Elisabeth Högdahls antologikapitel. Att utveckla en plats innefattar många politiska och kommunala processer. Frågan hur invånarna ska involveras när platser utvecklas och förändras

har blivit mer och mer central, och de flesta platsutvecklingsprocesser innehåller idag olika former av samverkan där invånarna ska få komma med synpunkter och påverka det som sker. Platsutveckling innebär alltså att många olika aktörer träder in i processen med olika utgångspunkter och ibland också mål, och processen är också inbäddad i olika organisatoriska och politiska strategier. Kommuners arbetssätt har påverkats påtagligt av *New Public Management* (NPM), som sjuösettes successivt från 1980-talet (Bringselius 2018, s. 14ff).

Grundtankarna i NPM handlar bland annat om att offentlig verksamhet ska marknadsiseras, resultatstyras och att prestationer ska mätas i kvantifierbara mått (SoU 2019:43, s. 29f). Detta sätt att styra kom att utsättas för kritik som medförde att regeringen 2016 tillsatte den så kallade Tillitsdelegationen (SoU 2018:47). Delegationens uppdrag var att utforma nya former för styrning inom offentlig verksamhet. En av dessa kom att benämnas ”tillitsbaserad styrning” och har idag fått stor spridning inom det offentliga och avser att främja...

...samverkan och helhetsperspektiv, bygga tillitsfulla relationer samt säkerställa att medarbetaren kan, vill och vågar hjälpa medborgaren. (SoU 2018:47, s. 131)

I sin analys av medborgares delaktighet i stadsplanering visar Högdahl på den komplexitet som uppstår och även hur skör tilliten kan vara mellan lokala politiker, tjänstepersoner och medborgare och hur det uppstår ett slags maktspel kring hur en plats ska utvecklas.

Maktdimensionen återkommer också i Rikard Engbloms kapitel i denna antologi. Kapitlet rymmer en analys av hur integrationsarbetet styrs av politikerna och tjänstemäns föreställningar om migranter och vad som är bäst för dem. Engblom menar att det går att identifiera en

varierande grad av diskrepans mellan ett positivt tal om integrationsarbete och hur detta arbete bedrevs och gav effekter i praktiken. Han visar att vissa integrationsprojekt omhuldas av positiva beskrivningar medan de i praktiken reproducerar problematiska maktrelationer. Det gäller inte minst officiellt sanktionerade initiativ. I andra fall, som exempelvis ideellt organiserade projekt, förekommer ett språkbruk som kan kritiseras som diskriminerande. Trots detta är dessa initiativ ofta uppskattade av projektdeltagarna. En möjlig slutsats utifrån Engbloms analys är att det är alltför förenklat att beskriva det sociala livet och integrationsarbetet som pågick i Avesta som en polarisering mellan de infödda och de som flyttat till platsen från andra länder. Snarare handlade det om en pågående process som både innehöll en polarisering och en strävan att lära känna varandra, hjälpa varandra och nå en ömsesidig respekt.

Anthias (2021) lyfter fram ett translokalt perspektiv som handlar om att platser är kopplade till varandra och ställs mot varandra inom ramen för det globala rummets makthierarkier och ekonomiska ordning (se t.ex. Agnew 2011; Harvey 2009). I någon mening "bebos" en plats av flera platser, bland annat som en följd av att platser är en del av den globala ekonomin och att massmedier och internet öppnar för att hela världen potentiellt kan "ta plats" var som helst. Därtill existerar också flera platser inom ett och samma avgränsade rum via människors translokala och transnationella mobilitet. Människor kan därför sägas leva sina liv på mer än en plats samtidigt (Agnew 2011; Anthias 2021; Olsson 2007; Povrzanović Frykman 2004).

I Engbloms kapitel beskrivs och analyseras flyktingmottagande och integrationsarbete i Avesta kommun. Under den tid hans materialinsamling pågick definierades i viss mån Avesta och kringliggande

orter av transnationell mobilitet, det vill säga närvaron av personer som invandrat till Sverige och vistas i Avesta kommun i väntan på eventuellt uppehållstillstånd. I kommunen pågick en rad aktiviteter för att stödja och hjälpa asylsökande, både de som sjösattes på initiativ från politiker och tjänstepersoner och de aktiviteter som arrangerades av privatpersoner i form av språkcaféer och Internationella föreningens språkundervisning och sociala aktiviteter. På platsen Avesta förändrade närvaron av flyktingar människors dagliga liv och aktiviteter, vilket aktualiserade maktrelationer och föreställningar om specifika kulturella normer och värden. Engbloms kapitel är *ett* exempel på hur det etnologiska perspektivet fäster uppmärksamheten på hur människor själva bygger upp en socialt hållbar tillvaro som inte nödvändigtvis är planerad och strukturerad av statsmakten och offentliga initiativ. Den etnologiska kunskapen om hållbarhet handlar därför också om vad människor själva gör för att främja sina livschanser och en fungerande social samexistens.

Att människor rör sig mellan platser handlar ofta om ett sökande efter ett bättre liv. Så var det för dem som kom till Europa under 2015, liksom för "livsstilmigranter" — alltså de jämförelsevis privilegierade som flyttar permanent eller pendlar mellan två platser i hopp om att få ett annorlunda och bättre liv (Benson & O'Reilly 2009; Lundström 2014; Woube 2014). I Agnidakis kapitel analyseras rumsliga mobiliteten som sker på ett lokalt och vardagligt plan, mellan Knivsta kommun och kringliggande större städer och de mobila personerna utgörs av en relativt ekonomiskt välmående medelklass. Agnadakis framhåller, vilket sällan lyfts fram i forskning om livsstilmigration, att det i detta fall rör sig om en daglig förflyttning och att de intervjuade inte flyttar till en bättre plats utan är mobila mellan två motsvarande goda platser

som tillsammans anses kunna tillhandahålla ingredienser för ett gott liv. För intervjupersonerna i Agnidakis studie utgör pendlarlivet ett sätt att försöka förena det bästa från staden och landsbygden. Medan staden representerar arbete, utbud av restauranger, kultur och nöjesliv, representerar landsbygden runt Knivsta en möjlighet att leva ett mer stillsamt liv nära naturen. Polariseringen mellan stad och landsbygd finns således, samtidigt som målet med pendlarlivet är att väva samman dessa två livsstilar. Pendlarna tillhör primärt en medelklass som strävar efter att iscensätta en rad ideal, som exempelvis en kombination av stadens utbud och landsbygdens natur och uppfattade autenticitet eller idealet om att leva ett miljömässigt och socialt hållbart liv. I en translokal livsstilsmigration uppfattas inte alltid staden endast som något positivt och landsbygden som något negativt.

Ytterligare en central dimension av plats, som framhålls av Agnew (2011), är människors känslomässiga relationer till och identifikationer med specifika platser, avgränsade platser som uppfattas som inramningar av särskilda sociala och kulturella gemenskaper. Just känslan för och identifieringen med plats och dess uppfattade unika gemenskap återkommer i flera av bokens kapitel. Den pendlartillvaro som presenteras i Agnidakis text kan tolkas som en strävan att upprätta en ny slags identitet och gemenskap grundad i translokal mobilitet. Idvalls kapitel handlar om en relativt ny plats som avgränsats i rummet, Öresundsområdet, som fått sin nuvarande avgränsning av en kombinerad bro- och tunnelförbindelse. Visserligen kanske inte Öresundsregionen har uppnått den gemenskap eller den känsla av hemmahörande som politikerna hoppades på, men likväl är detta en specifik plats där många människor pendlar, arbetar och lever sina liv vilket kan antas forma flera olika känslor i relation till platsen.

Även Högdahls kapitel kan läsas som en uppifrån kommande strävan att via medborgares samverkan i stadsplanering skapa en känsla för plats. Att plats grundar identitet och gemenskap kan göra platsens fysiska utformning och användning till en central fråga — inte minst genom att stadens rum formas av ett långsiktigt stadsplaneringsarbete från myndigheters sida. Genomgripande samhällsförändringar, som exempelvis den smygande nyliberala revolution som beskrevs ovan, ökade ekonomiska klyftor, sociala kategoriseringar och en värdepolarisering rörande t.ex. migrationspolitiken, blir delar av människors vardagsliv på specifika platser. Övergripande ekonomiska, politiska och demografiska mönster transformerar villkoren för tillvaron såväl globalt som lokalt och sätter upp villkor för människors vardagsliv, men manar också till lokala initiativ, medmänsklighet och engagemang.

Del II: Tema Kategorisering

I denna del av boken uppmärksammas vad kategorisering gör med underordnade grupper i asymmetriska sociala situationer. En effekt kan vara att deras självuppfattningar påverkas i negativ riktning och att utrymmet för att definiera sig själva kringskärs. Intentionerna hos de som kategoriserar behöver inte nödvändigtvis vara att skapa misstro, polarisering och ohälsa hos dem som utsätts, även om det kan bli resultatet. Här är inte syftet att avslöja sociala kategoriseringar som kulturella förvrängningar, utan att visa hur kategorisering av människor och grupper görs och vilka effekter det kan få.

1800-talets strandsittare rekryterades direkt ur den agrara miljön och de kom att bevara en rad relationer till bönderna. Dessa

relationer var klart asymmetriska. Strandsittaren var underställd bonden socialt, ekonomiskt och politiskt. Majoriteten av Väröbönderna uppfattade strandsittarna som ett fattigfolk i bondesamhällets periferi och denna definition kom att fortleva [in på 1920-talet] även sedan strandsittarna etablerat sig som havsfiskare och förbättrat sin ekonomiska situation avsevärt. (Löfgren 1977, s. 40)

Raderna är hämtade ur Orvar Löfgrens doktorsavhandling *Fångstmän i industrisamhället* från 1977. Befolkningsökningen under 1700- och 1800-talet medförde att andelen obesuttna — de som inte ägde mark — växte snabbt i landsbygdens byar. Samhällsförändringarna, så som befolkningsexplosionen och förvandlingen från agrara till marknadsekonomiska relationer, påverkade hur grupper förstods och kategoriserades. Etnologin har sedan lång tid på liknande vis dokumenterat och undersökt vardagsliv i olika samhällen. Det är i den traditionen som den här boken utforskar vad som händer med dagens kategoriseringar och polariseringar i relation till förändringar av befolkningssammansättning, försörjningsformer och ekonomisering av vardagslivet. Kategorisering speglar samtidens villkor och föreställningar samtidigt som det är en grundförutsättning för människors skapande av ordning och mening i sina livsvärldar. Sett ur ett maktperspektiv visar exemplet från Värö hur privilegierade grupper befäster sina positioner och markerar de marginaliserades utanförskap genom kategorisering.

Att som etnolog se kategorisering som människors sätt att förstå verkligheten är influerat av mikrosociologins och fenomenologins utveckling under 1960- och 1970-talen. Boken *Kunskapssociologi* (1998) är ett exempel på sådan inflytelserik forskning, där Peter Berger och Thomas Luckmann uppmärksammar hur människor tillägnar sig kunskap om vardagslivets verklighet. Vardagskunskapen inhämtas bland

annat genom så kallad ”typifiering”, ett slags filtrering där verkligheten kategoriseras och får sina särskilda betydelser. Människor omtalar och agerar gentemot varandra främst utifrån vardagskunskapen — det vill säga hur de förstår sin omvärld och då inte nödvändigtvis i förhållande till hur den är i sig. Social struktur uppstår som totalsumman av återkommande interaktionsmönster i mikrosituationer. Det är så dominerande världsbilder, politiskt influerade ideologier och exempelvis populistiskt präglade föreställningar får sin sociala verkan.

Även om alla människor och grupper kan delas in i olika kategorier, koncentrerar sig bokens författare på vad som händer när viss vardagskunskap får status som dominerande norm och bidrar till ojämlikhet. Det Sara Ahmed kallar ”vithetens fenomenologi” för in en tydlig maktdimension i analysen av vardagens mikrohändelser, genom att undersöka huruvida de rum som människor orienterar sig i är asymmetriska (Ahmed, 2010; 2011; 2006). Sett ur Ahmeds perspektiv handlar det om situationsbunden levd erfarenhet. Olika kroppar tillåts att breda ut sig på olika sätt i det sociala och materiella rummet. Det kan handla om hur icke-vita kroppar vanemässigt ”stoppas” och kontrolleras, ifrågasätts eller granskas. På så vis knyts både vita och icke-vita kroppar till platsen — de förstnämnda som omarkerade, vars närvaro är självklar och hemmastadd; de senare markerade genom vardagliga mikrosituationer där deras närvaro måste förklaras och kontrolleras (Ahmed 2010, s. 62–63; 2011 och Frankenberg 1993, s. 17).

Ahmed betonar att när vi föds ärver vi en värld med dess materialitet och sociala kategorier. Den finns där redan som en historisk och samtida kontext, som något pågående. När vi träder in den lär vi oss att uppfatta den som något naturligt; det blir vår vardagskunskap om hur ”verkligheten verkligen är”. Vithetens naturaliserade privilegier

och dess rasistiska effekter, sker genom reproduktion av tingens ordning i tid och rum, av "vanevärldar" och inte nödvändigtvis genom medveten rasism (Ahmed 2010, s. 56–57; jfr Lundström 2014, s. 25–26). Vanevärldarnas inverkan ser Ahmed som en förklaring till varför personer som åtnjuter privilegierad vithet "inte känner igen sig" när rasifierade berättar om sina vardagliga erfarenheter. Genom att vita kan breda ut sig i rummet utan att konkret erfara och "känna av" stoppningsprocesser, blir sådana strukturer osynliga för dem, samtidigt som de blir påtagliga för dem som stoppas. Det handlar med andra ord vad vi förmår att se och erfara utifrån våra sociala positioner och vad vi ställs inför för slags situationer när vi orienterar oss (Frankenberg 1993, s. 7–10; McIntosh 2020, s. 17–19).

Peggy McIntosh jämför oförmågan att erkänna icke-vita personers erfarenheter med hur män förstår könsprivilegier. Även om män kan hålla med om att kvinnor förfördelas och diskrimineras har de svårt att medge att de själva är överprivilegierade och att dessa privilegier har öppnat dörrar för dem (McIntosh 2020, s. 17–19). De skulle aldrig verka för att försämra mäns förutsättningar. Liksom när det gäller vithet, ser McIntosh att mycket av det perspektivet bygger på en djup omedvetenhet, vilket förklarar varför exempelvis vita kvinnor inte känner igen sig i rasifierade kvinnors anklagelser om hur vita kvinnor är förtryckande. Problemet, som hon ser det, är att vi inte skolats att se oss själva som förtryckare, även ofrivilliga sådana (McIntosh 2020, s. 17–19; jfr Habel 2012, s. 55–61).

Genom sådana paralleller mellan genus och rasifiering visar McIntosh hur en intersektionell ansats fördjupar förståelsen och analysen av hur maktrelationer verkar. Det samhälle vi föds in i har en social struktur i form av de kategoriseringssystem och maktordningar som verkar i

förhållande till vår ålder, etnicitet/rasifiering, könstillhörighet, klass, sexualitet och funktionalitet (jfr Goffman 2014, s. 134; Frankenberg 1993). När en person kategoriseras samverkar hans sociala identiteter/positioner, exempelvis rasifiering, kön och klass. De handlar inte om en enkel addition där totalen blir tre hopslagna identiteter. Snarare tar någon av de sociala kategorierna överhanden. Ett exempel är hur tillhörigheten till en ”normal” och normerad könskategori förvrängs av ett funktionshinder eller av rasifiering och berövar personen möjligheter att framhålla ”full mänsklighet” och andra mindre stigmatiserade sidor (Anthias 2021; Goffman 2014, s. 16; Young 1990). Vardagskunskapen utifrån djupt inpräntade och markant segregerade ”vanevärldar” lyfter fram det uppseendeväckande och låter det förvränga och skymma andra möjliga identifikationer och förståelser (de los Reyes m.fl 2013, jfr Goffman 2014, Lundström 2017, Young 1990). Paulina de los Reyes har visat hur rasifiering åsidosätter till exempel normaliserade könsmonster hos arbetskraft inom lågkvalificerade yrken i Sverige (de los Reyes 2003, s. 35–40). Ytterligare komplexitet tillför Catrin Lundström när hon poängterar hur vithet måste studeras utifrån ett samhälles hela sociala struktur, det vill säga dess särskilda lokala och historiska kontext. I sin studie *Vit migration. Kön, vithet och privilegier i transnationella migrationsprocesser* (2017) visar hon hur svenska kvinnor kategoriseras olika utifrån sin vithet i USA, Singapore eller Spanien beroende på dessa platsers olika utveckling och sociala strukturer. Intersektionen rasifiering, ålder, kön, klass och sexualitet ser helt olika ut mellan dessa samhällen, vilket påverkade hur kvinnorna blev socialt positionerade och hur de positionerade sig för att motverka social degradering (Lundström 2017, s. 23; jfr Anthias 2021). Ur ett transnationellt perspektiv skiftade vithetens karaktär och typ av

privilegier, liksom intersektionernas inbördes dominans.

I den etnologiska forskningstraditionen ingår studier av etniska gruppers och minoriteters levnadsförhållanden och deras relationer till makten i form av kyrka, stat och annan offentlighet (Cocq 2014; Liliequist & Cocq 2017; Svensson 1993; Wigerfeldt & Wigerfeldt 2017). Kategoriseringen av grupper som judar, resande, romer och samer är en del av en historisk svensk kontext. Fortfarande upplever minoriteter och immigranter ansträngda relationer till statsmakt och myndigheter (jfr Catomeris 2017; Svensson 1993). Frågan är då hur myndigheter försöker att motverka ökande klyftor mellan majoritetsbefolkningen och grupper med utländsk bakgrund och öka förtroende och tillit i förhållande till minoriteterna (jfr Wigerfeldt & Wigerfeldt 2017). I Jesper Fundbergs kapitel diskuteras huruvida polis och gränskontrollanter utövar strukturell och institutionell rasism eller ej. Det är uppenbart att polismyndigheten inte tagit till sig kunskaper om strukturella och institutionella strukturers verkan och natur. Istället försöker polismyndigheten förändra mönster genom individualisering och att arbeta med medarbetarnas attityder, värdegrunder och intentioner, och genom att skapa tydligare policys. Utifrån bokens frågeställningar om polarisering och samexistens, verkar polisens arbete i två riktningar. Samtidigt som man närmar sig grupper och jobbar med sina attityder och därigenom förbättrar sina relationer sker ett fjärmande vad gäller erkännande och social tillit (jfr Essed 2005, s. 72; Essed 1991). Åtgärderna bekräftar inte vardagens återkommande erfarenheter hos dem som utsätts, för att ansluta till resonemanget om vithet ovan.

Philomena Essed beskriver hur ”bristande insikt om rasismens systemiska natur underblåser förnekelse och generiska beskyllningar om att svarta människor är överkänsliga och tar till anklagelser

om rasism alltför lätt. Ett av vardagsrasismens viktigaste medel är antagandet om att de som utsätts för diskriminering inte är kapabla att göra en omdömesgill bedömning av situationen” (Essed 2005, s. 83). Reaktionerna hos polisen var följaktligen ”att de inte känner igen” sig i beskyllningarna om att utöva institutionell/strukturell rasism. Sett utifrån våra resonemang om det vardagligt återkommande, synliga och osynliga företeelser utifrån sociala positioner och orienteringar, förefaller just denna reaktion inte så märklig.

Essed menar att vardagsrasismen inte går att urskilja som ett antingen strukturellt eller individuellt problem (Essed 1991). Det handlar om ideologier omsatta utifrån vanevärldar, om för att ansluta till Ahmeds resonemang ovan. Det är den naturaliserade vardagskunskapen om vilka grupper i samhället som ska komma först. Det är ett mönster som omsätts och förkroppsligas genom samhällsinstitutionernas praktiker inom funktioner så som rättsväsende, medier och bostäder osv. Essed skriver: ”Om vi reducerar rasism till en fråga om personliga fördomar blir vi lurade att tro att det huvudsakliga problemet är den fördomsfulla personens psykologi” (Essed 2005, s. 76–77). Förnekandet av att det existerar vardaglig rasism i Sverige är en nationell och djupt förankrad svensk självbild som har många orsaker, däribland historiska kopplingar (Hübinette 2012; Pred 2000; Pripp & Öhlander 2008).

I boken *Stigma* (2014) nämner Erving Goffman att när grupper och individer ska klara av sitt stigma, är det inte bara enskilda möten i mikrosituationer utan ett samhälles grundläggande drag som ska bemästras (Goffman 2014, s. 60). Liksom Essed pekar han på att detta handlar om samlade effekter, det vill säga lågintensiva erfarenheter av den egna visibiliteten — hur ter den sig i andras ögon? Här är enskildheter inte särskilt uppseendeväckande; det är den samlade

erfarenheten som sätter sina spår och väcker sina starka reaktioner (Goffman 2014, s. 57). Såväl Ahmed som Goffman talar om hur det skapar handlingsberedskap och vardaglig stress hos dem som utsätts. Människor är perceptiva och internaliserar de budskap som dagligen möter dem, inte bara i interaktion med andra men också utifrån vad som förmedlas på samhällsarenor som medievärlden och det politiska livet.

Sådan stress och internalisering behandlas i Ann Runfors kapitel. Hon skildrar hur unga svenskar med polskfödda föräldrar i sina vardagliga interaktioner med omgivning känner av en polarisering som förstärks av den gradvisa legitimeringen av högerextrema idéer inom politik och vardag. Trots att de unga inte själva har invandrat fann de sig allt oftare bli identifierade som ”invandrare” och kunde inte längre obemärkt alltid passera som ”svenskar”. När de fjärmades från sina möjligheter att positionera sig som svenskar medvetandegjordes de om en social degraderingsprocess.

I talet om ”invandrare” visavi svenskar avses framförallt ”icke-vita” personer, oavsett om de är svenska medborgare eller inte, svenskfödda eller ej. Runfors menar därför att kategoriseringen av invandrare därmed ställs mot svenskhet och vithet (jfr Hübinette 2012, s. 52–53 Hübinette m.fl. 2012, s. 28–32). Dikotomin svensk–invandrare producerar således en rasifiering av svenskheten som vit, vilket iscensätts och reproduceras i varje mikrosituation där kategoriseringen används. Hon utvecklar även denna diskussion om sammankopplingen av svenskhet och vithet genom att finfördela vithetsbegreppet. Runfors visar därigenom att det inte bara krävs innehav av kroppslig och utseendemässig vithet för att kunna passera som ”svensk” — det vill säga det hon kallar *materialiserad svensk vithet* — utan också förmåga att gestalta vithet, det hon kallar *performativ svensk vithet*. Därmed synliggörs hur snäva de svenska

vithetsnormerna är. Att dessa normer tycks bli allt snävare blev tydligt när de unga som besatt både materialiserad och performativ svensk vithet uttryckte en ökad rädsla för att definieras ut ur svenskheten.

En annan kategorisering som på olika sätt har studerats inom etnologin är ålder/generation — hur ålder organiseras och förstås i olika samhällen och hur det samverkar med andra kategoriseringar. Det kan handla om så vitt skilda ämnen som barn och etnisk kategorisering inom barnhälsovården, ungdomars religiösa tillhörighet och kategoriseringar knutna till det, hur kategoriseringen ”äldre” villkorar möjliga sätt att vara kvinna, eller vilka musikaliska sammanhang som äldre personer kan beträda eller inte ges tillträde till (Alftberg 2012, s. 16–17; Hyllén-Cavallius 2005; Hörnfeldt 2006; Lövgren 2009; Ronström 1998; Zackariasson 2016).

När äldre kategoriseras blir de till vad som brukar betecknas som ”signifikanta andra” (Goffman 1959). Negativa drag ses som typiska och positiva egenskaper som individuella (Alftberg 2012, s. 14). Tilläggas kan att vardagskunskapen om kategorin äldre också präglas av för-ringande omdömen som uttrycks i ett slags positiv och välmenande anda. Hit hör generaliserande bilder av gamla som mindre tillräkneliga, i grunden goda och egentligen snälla, vilket Åsa Alftberg tar upp i sitt bidrag i denna antologi. Alftberg skriver hur det är relativt vanligt att personal med utländsk bakgrund inom äldreomsorgen får utstå rasistiska tillmälen, ibland i kombination med sexism. Hon exemplifierar med episoder där anställda vid äldreboenden rasifieras av vårdtagare genom nedsättande kommentarer och handgripligheter. De anställdas strategier är att bemöta angreppen med humor, vänlighet eller ignorans. Förhållningssätten ingår i deras professionella yrkesroll och är i linje med de direktiv som ges.

Utifrån frågan om hur grupper polariseras och fjärras från varandra pekar Åsa Alftberg på en effekt av ålderism som handlar om att ålder tar över i kategoriseringen och reducerar de äldre som tillräkneliga individer. Trots att äldre förstås som i grund och botten välmenande och icke tillräkneliga, ”inte är rasistiska på riktigt”, handlar det här om ett uttryck för vardagsrasism. Per definition handlar det om välbekanta och återkommande rasistiskt präglade praktiker i vardagliga situationer som drabbar rasifierade (Essed 1991). Sexismen som aktiverades i situationerna var en ”bekönad rasism”. Den aktiverades ur de äldres kulturella repertoarer, oavsett välmenande eller illasinnade avsikter, medveten rasism eller inte (jfr Essed 2005, s. 74-78).

Alftbergs bidrag ingår i en etnologisk forskningstradition om hur normer och gränssättningar skapas inom vården när det gäller personer med demenssjukdom (Alftberg 2012; Magnusson 1996, 2010; Öhlander 1996, 2009). Det gör även Finnur Magnússons kapitel, som rör sig både inom äldreomsorgen och i andra sammanhang där äldre kategoriseras. Magnusson undersöker bland annat hur förringande ålderism tar sig uttryck i nyhetsrapporteringen om gamla. Trots att brottsligheten ökat bland äldre, skildras de sällan som brottsutövare i medierna, snarare som oskyldiga och värnlösa. Författaren ger exempel på hur den så kallade ”Gubbligan” brutalt rånade banker samtidigt som nyhetsmedierna skildrade detta som något tragikomiskt, som förvirrade farbröder och som en äldre variant av Jönssonligan.

Finnur Magnússon skriver också om sitt fältarbete inom äldreomsorgen. I hans kapitel illustreras hur de mest välmenande och omfamnande normer kan ha effekten att de äldre berövas en del av sin mänsklighet. Det verkade som en ofrivillig polarisering. Goda intentioner på ett individuellt plan kan ge motsatta effekter på en strukturell nivå.

Del III: Tema Engagemang

I denna del fokuseras på vilka frågor som kan väcka individers och gruppers engagemang i dagens svenska samhälle och vilka former detta engagemang kan ta sig. Vad engagerar och berör Sverige idag? De empiriska exemplen ger en inblick i hur människors samhällsengagemang och politiska agens kan se ut, hur de reflekterar över sitt eget engagemang och hur man kan förstå engagemang i relation till makt och motstånd men också vänskap och andra sociala relationer.

Människors engagemang och samhällsdeltagande kan ta sig uttryck på en rad olika sätt — genom föreningsaktivitet, sociala rörelser, sociala medier, vardagsengagemang, konsumtionsmakt och politiskt engagemang. Det kan ha olika drivkrafter, röra en mängd olika frågor på varierande nivåer, både lokalt och globalt, och tenderar att uppfattas på olika sätt av det omgivande samhället beroende på hur, var och av vem det görs, vilket har visats i en rad etnologiska studier där engagemang, medborgerlig aktivitet och motstånd diskuteras (Damsholt & Nilsson 1999; Hansen 1998; Kapstad 2001; Lundgren 2020; Nilsson 2000; Nordström 2014; Stahre 2007; Zackariasson 2006). I den här delen av boken utgår författarna från olika exempel på vad som engagerar människor i Sverige idag och vad det kan säga om dagens svenska samhälle och de utmaningar och möjligheter som präglar det.

I den omfattande forskning som finns om sociala rörelser och medborgerlig aktivitet är ett återkommande tema att formerna för människors engagemang och samhällsdeltagande skiljer sig mellan olika tidsperioder och lokala kontexter samtidigt som det finns gemensamma nämnare och återkommande ingredienser, över tid och mellan platser (se t.ex. Berberoglu 2018; della Porta & Diani 2020; Giugni

2019; Snow m.fl. 2018; Stekelenburg m.fl. 2013; Wettergren & Jamison 2006). En aspekt av detta är att sociala rörelser tenderar att komma i vågor (Eyerman 2005; Helle m.fl. 2010). Under vissa perioder uppstår ett stort och utbrett samhälleligt engagemang runt en eller flera frågor, vilket som regel med tiden klingar av och leder in i en period som präglas mindre av samhällsengagemang generellt eller där nya frågor framstår som viktigare och nya rörelser växer fram. Ofta uppstår liknande rörelser vid ungefär samma tid på många ställen runt om i världen eller sprids mycket snabbt mellan dem. Modern kommunikationsteknik och inte minst sociala medier kan bidra till detta, vilket diskuterades i relation till framväxten av den globala rättviserörelsen runt millennieskiftet när internet och mobiltelefonin var i snabb utveckling. Men, som bland andra historikern Knut Kjeldstadli påpekat, förekom samma fenomen långt tidigare — i allt från engagemanget mot Vietnamkriget på 1960-talet till rörelsen mot slaveri under tidigt 1800-tal (Kjeldstadli 2010).

Många frågor som får stor uppmärksamhet och spridning globalt, har också olika lokala förankringar. De kan ha uppstått runt individuella upplevelser eller lokala händelser, och fått spridning genom att andra uppmärksammat att liknande problem eller företeelser förekommer även i deras lokala sammanhang och att frågan därmed är relevant även för dem. Ett begrepp som används för att understryka att lokala och globala frågor inte är isolerade från varandra, utan tvärtom ofta nära sammanflätade är att de är ”glokala”, det vill säga lokala och globala på samma gång. Under de senaste åren kan exempelvis #metoo-rörelsen ses som ett exempel på hur det individuella och det strukturella, det lokala och det globala kan vara sammanflätade, såtillvida att den uppmärksamhet som väcktes runt sexuella trakasserier hade individuella

upplevelser som en utgångspunkt, vilka sedan visade sig delas av många på olika platser över världen (Askanius & Hartley 2019; Gibson m.fl. 2019; Hearn 2018; Stockdale m.fl. 2019). Även *Black Lives Matter*-rörelsen bottenar bland annat i lokala och individuella händelser och upplevelser, som tillsammans visar på strukturella mönster och samhällsproblem som har global relevans (Honwana 2019; Jämte m.fl. 2020; Ostiguy m.fl. 2021).

Sammankopplingen mellan det lokala och det globala kan också komma till uttryck i att vissa tillvägagångssätt får stor uppmärksamhet och sprids till andra lokala arenor över hela världen. Så skedde exempelvis när det inom den globala rättviserörelsen under 00-talet anordnades "sociala forum" både lokalt, regionalt och globalt, som byggde på en viss modell för hur ett sådant forum skulle organiseras, samtidigt som det gjordes lokala anpassningar (della Porta & Diani 2020; Zackariasson 2006). Ett annat exempel är klimatrörelsen, som är en av de rörelser som fått störst globalt genomslag de senaste åren. De skolstrejker som en enskild individ, Greta Thunberg, initierade lokalt i Stockholm, fick med tiden spridning över hela världen (Budde 2020; de Moor m.fl. 2020; Wallis & Loy 2021).

Det stora civila engagemang som uppstod i samband med att ett stort antal flyktingar kom till Sverige under framför allt 2015, är ett annat exempel på hur det globala på ett påtagligt sätt kan vävas samman med det lokala (Holmgren m.fl. 2019). Maja Povrzanović Frykman och Fanny Mäkelä utgår från denna händelse i sitt kapitel i boken, men fokuserar framför allt på vad som hände efter den akuta fasen. Utgångspunkten för kapitlet är intervjuer med aktivister inom den nationella paraplyorganisationen *Refugees Welcome* och i centrum för analysen står framför allt aktivisternas reflektioner över sin insats.

Här undersöks således en fråga som väckte mycket stort engagemang i många grupper och som på många sätt ledde till ökad polarisering inte minst mellan dem som ville begränsa flyktingmottagandet och bland dem som ansåg att Sverige kunde eller borde ha gjort mer. Det stora engagemanget från det civila samhället och ideella organisationer av olika slag i hanterandet av det stora flyktingmottagandet, kan förstås i relation till hur statsapparaten och kommunernas arbete med flyktingmottagandet uppfattades och handlar därmed också om tilliten till samhällsinstitutionerna.

Vilka frågor som förefaller väcka störst engagemang och får stor uppmärksamhet under en viss period kan variera. Här är det värt att notera att svenskarnas ideella engagemang har varit relativt konstant under de senaste decennierna. I undersökningar anger cirka 50% av befolkningen att de har utfört ideellt arbete inom olika organisationer, även om den totala tiden som läggs på ideellt arbete bland invånare i Sverige har ökat något sedan början av 1990-talet (Henriksen m.fl. 2019; Svedberg m.fl. 2010, s. 13, 17). Så många som 75% av befolkningen är medlemmar i minst en förening och cirka 30% är aktiva i minst en förening. Här finns variationer mellan män och kvinnor, åldersgrupper och geografisk bostadsort, men överlag visar statistiken att föreningslivet är en viktig del i många människors liv (Statistiska centralbyrån (SCB) 2019). Att vara aktiv i organisationer, föreningar och sociala rörelser eller delta i manifestationer och protester av olika slag, kan medföra upplevelser av samhörighet och stark gemenskap som är av stort värde för individen. Ibland kan sådana gemenskaper vara minst lika viktiga drivkrafter för engagemanget som själva frågan eller organisationen i sig, vilket har diskuterats i forskningen om sociala rörelser och samhällsdeltagande (Putnam 2000; Stekelenburg m.fl.

2013; Zackariasson 2006, 2016).

I och med framväxandet av sociala medier och de olika grupper och diskussionsforum som skapas där, har det blivit allt tydligare att den känsla av samhörighet och gemenskap som engagemang i en viss fråga kan bidra till att skapa, inte måste bottna i fysiska möten och manifestationer. Engagemanget kan lika gärna uttryckas genom egna inlägg och poster och delningar av andras poster och mediematerial på sociala medie-plattformar och känslan av samhörighet kan uppstå i och genom kommentarer till och reaktioner på dessa. Samtidigt leder engagemang i olika frågor inte enbart till känslor av samhörighet och gemenskap. Det uppstår också ofta ett vi-och-dom-tänkande, där de som delar samma syn på sakernas tillstånd eller en viss fråga, lätt hamnar, eller uppfattas hamna, i en motsatsställning till dem som uppfattas tycka annorlunda eller företräda andra intressen.

Hur detta kan se ut i praktiken framkommer i Daniel Bodéns kapitel, där han analyserar inlägg som är gjorda i en specifik Facebook-grupp. Genom delande av erfarenheter och åsikter har deltagarna i gruppen hittat likasinnade och fått bekräftelse på sin egen ståndpunkt och sitt engagemang i vad de tycker är problematiskt i dagens Sverige. Samtidigt som det var tydligt att de berättelser om Sverige som förmedlades i gruppen inkluderade främlingsfientliga och rasistiska ståndpunkter, framhåller författaren att den polarisering som uppstod baserade sig på erfarenheten av en pågående nyliberal nedmontering av välfärdsstaten och att fokus hos det politiska etablissemanget tycktes riktas mot andra grupper. Engagemanget gällde således i hög grad konflikten mellan den bild av Sverige som förmedlades av politiker och journalister och den försämrade socioekonomiska verklighet som medlemmarna i gruppen upplevde. Kapitlet berör därmed frågor om tilltro — eller

snarare brist på tilltro och tillit — till samhällsinstitutioner och människor som uppfattas tillhöra andra grupper.

En annan central och återkommande fråga när det gäller människors engagemang och samhällsdeltagande är huruvida medborgarna är tillräckligt engagerade i samhällsfrågor. Inte minst i relation till ungdomar, som regelmässigt får symbolisera framtidshopp och beskrivs som en nödvändig grund för det demokratiska samhällets fortlevnad, lyfts samhällsdeltagande och samhällsengagemang fram som något positivt och eftersträvansvärt (Furlong 2013; Muniglia m.fl. 2012; Shaw m.fl. 2014; Zackariasson 2006, 2016).

Samtidigt är det inte allt samhällsengagemang och samhällsdeltagande som uppfattas som positivt av majoritetssamhället. Ibland anses människor till exempel engagera sig i fel frågor, som exempelvis antidemokratiska rörelser, konspirationsteorier eller protester mot myndighetsbeslut som under covid-pandemin. Vem som är engagerad spelar också roll för hur engagemanget uppfattas och beskrivs, vare sig det handlar om idrottsmän som gör en manifestation i samband med tävlingar, eller om minoritetsrepresentanter som företräder ett annat perspektiv än majoritetssamhället. I andra fall uppfattas engagemanget ta sig olämpliga uttryck, som när protester utmynnar i våldsamheter eller konfrontationer med polis, om individer hängs ut och riskerar att komma till skada, eller om skolstrejker uppfattas ta alltför mycket tid från undervisningen och därmed påverka ungdomars skolgång negativt.

Inte heller på individnivå är det givet vad som är ett ”lagom” eller ”passande” samhällsengagemang; att ha ett starkt engagemang i en viss fråga kan vara komplicerat, inte minst om individen genom sitt engagemang befinner sig i minoritetsställning. När någon engagerar sig aktivt i en fråga, handlar därefter och berättar om sina handlingar

och sitt engagemang, kan det vara provocerande för andra. Att vara vegan av djurrättsliga eller miljömässiga skäl kan exempelvis leda till oönskade diskussioner och försvar vid middagsbordet. På liknande sätt kan det väcka irritation att prata om sitt eget beslut om flygstopp, när kollegorna just berättat om senaste weekendresan till Rom i lunchrummet på jobbet.

Det är inte helt okomplicerat att ha goda och vänskapliga relationer till någon som inte delar eller som ifrågasätter ens engagemang, oavsett vilken fråga det gäller eller vilken ståndpunkt som intas, vilket är en av utgångspunkterna för Kim Silow Kallenbergs kapitel i denna bok. I kapitlet, som är en autoetnografisk reflektion, beskriver författaren hur hon för ett antal år sedan hamnade i en dispyt med en barndomsvän på sociala medier angående en händelse som nyhetsmedia hade uppmärksammat, där cirka 40 flyktingar vägrade att kliva av en buss vid en flyktingmottagning utanför Östersund.

Med utgångspunkt i denna dispyt och händelserna runt den, diskuterar författaren vänskap, relationer, affekt och protestmaskulinitet samt hur polarisering kan uppstå mellan vänner på en vardagsnivå. En central fråga här är hur engagemang i olika frågor kan få konsekvenser för vänskapsband och våra relationer till andra människor. I vilken mån vill vi eller bör vi välja bort att umgås med eller interagera med dem som tycker diametralt olika än vi gör själva, i frågor som engagerar oss? Vilken roll sociala medier kan spela i detta diskuteras i kapitlet, men också frågor om makt, social utsatthet och vänskap som är generellt relevanta i ett samhälle som präglas av polarisering runt vissa frågor, oavsett om konflikterna och de synbara skyttegravslinjerna uppstår på sociala medier, på arbetsplatsen eller mellan grannar.

Engagemang är således något som kan finnas på olika nivåer, ta sig

olika uttryck och ha konkreta effekter inte bara på en mer övergripande, samhällelig nivå utan också för individen och dennes relationer och handlingar. Det kan uppfattas positivt av det omgivande samhället och få positiva effekter för individen, exempelvis i former av en känsla av gemenskap och samhörighet, vilket inte innebär att engagemang i olika frågor alltid är okomplicerat. Vilka effekter det kan få, vilka uttryck det tar sig, vem som engagerar sig och i vilka frågor, är nära sammanflätat med såväl potentiella polariseringstendenser mellan människor och grupper som tillit till samhällsinstitutioner och medmänniskor. Engagemanget gör något, både med och för samhället och med individerna och deras personliga omgivning.

Del IV: Tema Transformationer

Under temat Transformationer fokuseras förändringar i den nationella självbilden. I centrum för analyserna i kapitlet i denna del står föreställningar och berättelser om Sverige och det svenska och hur dessa ständigt förändras, men samtidigt förankras i och bygger vidare på tidigare bilder av Sverige. Vem formulerar berättelserna om Sverige och det svenska? Hur och på vilka arenor artikuleras dessa berättelser? På vilka sätt kan förändringar i den nationella självbilden ha betydelse för individerna och deras vardagsliv?

Att den nationella självbilden och berättelserna om Sverige och det svenska skapas och formuleras i många olika sammanhang och att vad som ses som svenskt och utmärkande för Sverige skiftar mellan olika epoker och sociala miljöer, underströk Billy Ehn, Jonas Frykman och Orvar Löfgren i den etnologiska klassikern *Försvenskningen av Sverige*

(1993). Skapandet av en nationell självbild är med andra ord en pågående process, som bottnar i att det svenska samhället och omvärlden är i ständig förändring men samtidigt bygger vidare på historiskt förankrade bilder och föreställningar. I de olika kapitlen i den här delen av boken ges exempel på hur, var och av vem föreställningarna och berättelserna om Sverige och det svenska skapas, hur de förändras eller upplevs som förändrade och vilken betydelse sådana transformationer eller upplevda transformationer kan ha för individerna och deras vardagliga livsvillkor och erfarenheter.

I vetenskapliga publikationer som diskuterar nationell identitet och hur bilden av Sverige har skapats, anläggs inte sällan ett historiskt perspektiv och ett jämförande internationellt perspektiv. Ett exempel på detta är Henrik Berggren och Lars Trägårdhs bok *Är svensken människa?* (2006) där de bland annat diskuterar hur det som betraktas som ”svenska värderingar” har förändrats genom åren och sätter in detta i ett internationellt perspektiv. Även i böcker av Göran Hägg (2003), Alf W. Johansson (2001) och Jonas Nordin (2000), fokuseras hur Sverige-bilden sett ut och förändrats genom historien och hur nationell identitet måste förstås ur ett internationellt perspektiv. Andra studier framhåller just de många skilda sammanhang där skapandet av bilden av Sverige och det svenska sker, vare sig det är inom skolan, turistnäringen, konsumtionsfären eller idrottsvärlden (Abraham m.fl. 2015; Gruber 2011; Hagren 2020; Lindgren 2002; Stark 2010). Bilden av Sverige och det svenska är ett återkommande tema också inom den etnologiska forskningen, vare sig det gäller mode och kläder, hur kulturarv beskrivs och förmedlas eller relationen till Sverige och svenskhet hos personer som valt att flytta någon annanstans (se t.ex. Aronsson & Gradén 2013; Garberding 2015; Hyltén-Cavallius m.fl.

2014; Wolf 2001; Woube 2014).

Medierna spelar en viktig roll i skapandet av bilderna av Sverige och det svenska. Det görs implicit i mediedebatter exempelvis i samband med statsbesök i länder där kvinnor förväntas bära slöja, runt utlandsadoptioner eller Sveriges pandemihantering, men även mer explicit i debattartiklar, krönikor och debattprogram där svenskhet och bilden av Sverige och det svenska diskuteras (Orrenius 2021; Trägårdh 2016). Sociala medier, liksom underhållnings-, kultur- och reklamsammanhang är också centrala för hur bilderna av Sverige och föreställningarna om det svenska skapas och sprids. Det kan gälla YouTube-filmer om hur ”The Swedish Fika” kan bidra till världsfreden (Go Royal 2017) eller pausunderhållning under *Eurovision Song Contest*, där Sverige presenteras som ett smörgåsbord av pappaledighet, damfotboll, återvinning, tystlåtna människor som gillar att stå i kö, midsommarfirande i folkdräkt och samkönat äktenskap (Sveriges Television 2013).

Att gränserna kan vara snäva för när någon eller något uppfattas bryta mot föreställningarna om det svenska, illustrerades exempelvis av den kritik och det hat som mötte Gina Dirawi, som har palestinskt ursprung, när hon blev utsedd till årets julvärd i Sveriges television år 2015 (jfr Eijde & TT 2020; Orrenius 2021). På liknande sätt följdes Zlatan Ibrahimovic recitation av den svenska nationalsången i en reklamfilm för Volvo, av starka reaktioner (Volvo Car Sverige 2014). I samband med sådana mediehändelser uppstår ofta en polarisering, där det å ena sidan finns ett uttalat motstånd mot den som uppfattas överskrida gränserna för det svenska — genom sin hudfärg, språktillhörighet eller bakgrund, men där det å andra sidan också finns ett starkt stöd, med människor som explicit tar avstånd från hatet och omfamnar

en bredare definition av det svenska (Karlsson 2014; Orrenius 2019; Randhir Granfors 2015; Svenska Dagbladet 2015; Westermark 2015).

Processen med att formulera berättelserna om Sverige och det svenska pågår inte bara i medierna utan även i den mellanmännsliga interaktionen, vare sig denna sker i fysiska möten eller i sociala medier. I Facebookgrupperna, i samtalen över snöskyffeln på garageuppfarterna, under fikastunden på körövningen eller under föräldramötet, uppstår samtalsämnen och situationer där gränserna för svenskheten och bilden av Sverige tydliggörs och förhandlas. Det görs av personer som oreflekterat eller självklart identifierar sig som tillhörande det svenska, men också av personer för vilka svenskheten är en potentiell nationell identitet av flera eller som upplever sig befinna sig i periferin eller utanför de mer eller mindre osynliga ramarna som omgärdar svenskheten (jfr t.ex. Bäckman 2009; Karlsson Minganti 2007 samt Runfors och Bodéns kapitel i denna bok). I sådana vardagliga möten och mellanmännslig interaktion pågår samtal och förhandlingar på olika nivåer, där en mängd åtskilda men delvis överlappande föreställningar och berättelser om Sverige uppstår och sprids.

Föreställningar och berättelser om Sverige och det svenska skapas dessutom genom utredningar och rapporter från myndigheter och organisationer på olika nivåer. Exempelvis är ett uttalat mål i SoU-utredningen från 2018 om internationalisering av högre utbildning att ”stärka bilden av Sverige som kunskapsnation, inte minst när allt fler länder aspirerar på att vara just det” (SoU 2018:78 2018, s. 85) och ett mål i delbetänkandet om klimat- och luftvårdsstrategi för Sverige från 2016 är att ”Sverige ska kunna vara en förebild för andra länder och skapa internationell trovärdighet kring svensk klimatpolitik” (SoU 2016:47 2016, s. 95). När myndigheter aktivt på så sätt framhåller vissa

aspekter av vad Sverige är och bör vara som eftersträvansvärda i ett internationellt sammanhang, blir det en del i den officiella bilden av det svenska, som får återklang även på nationell nivå.

Att officiella, myndighetsskapade bilder av Sverige och det svenska kan ha återverkningar även på individnivå synliggörs i Kristofer Hanssons kapitel, där han skriver om hur det växande samhällsproblemet med antibiotikaresistenta bakterier beskrivs dels av sjukvårdsupplysningen 1177, dels i tidningsartiklar. Författaren visar hur de antibiotikaresistenta bakterierna sammankopplas med individers förhållningssätt till sin kropp och sin hälsa och hur en sådan sammankoppling riskerar att bidra till utestängningar av individer i relation till det föreställda gemensamma, genom ett nationalistiskt och immigrantfientligt språkbruk där Sverige framställs som det rena samhället som måste skyddas mot de farliga bakterier som kommer utifrån. Även här handlar de centrala frågorna således om vem det är man har eller bör ha tilltro till och hur myndigheternas beskrivningar av detta i förlängningen kan bidra till polariseringen i samhället, till exempel om de som betraktas som delar i det svenska samhället eller den svenska gemenskapen beskrivs som mer pålitliga än de som definieras som "de andra".

Även för institutioner och organisationer kan myndigheternas bild av Sverige och det svenska, och förändringar i den, ha konkreta konsekvenser, vilket Lizette Gradén och Tom O'Dell diskuterar i sitt kapitel. Det huvudexempel de utgår från är "Rörelsernas museum" i Malmö, där verksamheten skulle inriktas mot demokrati och migration och bidra till att öppna och tillgängliggöra det svenska kulturarvet. Museet öppnade sina portar för publik 2019, men redan i september 2020 drogs finansieringen in och verksamheten lades ner. Med utgångspunkt i begreppet "rörelse" diskuterar författarna

händelseutvecklingen utifrån hur politiska beslut och resurstilldelning på olika nivåer baseras på vad som i en viss tid anses som viktigt och värt att satsa på, exempelvis när det gäller vad som räknas som svenskt kulturarv och därmed bör tillgängliggöras och bevaras för eftervärlden. Ytterligare en aspekt är att politiska beslut på nationell nivå påverkar de lokala förutsättningarna och i slutändan enskilda individer som arbetat med eller engagerat sig i olika frågor och projekt, som i detta fall ett museum som skulle vara något nytt och annorlunda. Hur påverkas tilltron till samhällsinstitutionerna när förutsättningarna plötsligt förändras?

Tilltron till samhällsinstitutioner och myndigheter är också i fokus i Mikael Vallströms kapitel, som utgår från en landsbygdskommun i rostbältet och hur det dagliga livet där påverkas bland annat av nedskärningar i välfärden och negativ samhällsutveckling när det gäller sysselsättningsgrad. Vallström beskriver hur de som uppfattas som den lokala samhällseliten — kommunföreträdare, företagsledare och beslutsfattare — tycks förmedla alltför glattigt framtidsoptimistiska bilder av kommunen och dess möjligheter och inte erkänner missförhållanden och problem medan många som inte besitter sådana positioner har en helt annan bild av den vardagsverklighet de lever i. Hur kan framväxande högerpopulism förstås ur ett sådant perspektiv? Kapitlet ställer frågor runt hur tillit och tilltro mellan människor likaväl som mellan människor och samhällsinstitutioner kan se ut och förstås, liksom om hur aspekter som migration och social och ekonomisk ojämlikhet kan bidra till hur bilderna av det lokala Sverige formuleras i de vardagliga mötena och interaktionen mellan människor.

Bilden av och berättelserna om Sverige och det svenska är således i ständig förändring och både individer och aktörer som myndighe-

ter, medier och företag bidrar till skapandet och transformationerna av dessa. En central aspekt av detta är de ständigt återkommande explicita eller implicita jämförelserna: med andra länder, mellan ett Sverige då och ett Sverige nu, eller mellan de bilder och berättelser om Sverige som skapas i olika delar av landet, av människor på olika positioner och med olika bakgrunder. Rent konkret kan bilderna av Sverige och hur de förändras ha betydelse på individnivå, men också för ekonomiska strukturer och prioriteringar. I förlängningen påverkas även polariseringsprocesser, tilliten till samhällsinstitutioner och framväxten av populism.

Referenser

- Abraha, Desalegn, Radón, Anita, Sundström, Malin, Reardon, James, & Radon, Anita (2015) "The effect of cosmopolitanism, national identity and ethnocentrism on Swedish purchase behavior", *Journal of Management and Marketing Research*, 18, s. 1–12.
- Agnew, John A. (2011) "Space and Place" i Agnew, John A. & Livingstone, David N. (red) *The SAGE Handbook of Geographical Knowledge*. SAGE Publications Ltd, s. 316–330. DOI: <https://doi.org/10.4135/9781446201091>
- Ahmed, Sara (2006) *Queer Phenomenology: Orientations, Objects, Others*. Durham: Duke University Press.
- Ahmed, Sara (2010) "Vithetens fenomenologi", *Genusvetenskaplig tidskrift*, 31(1–2), s. 49–69.
- Ahmed, Sara (2011) *Vithetens hegemoni*. Hägersten: Tankekraft förlag.
- Alftberg, Åsa (2012) *Vad är det att åldras? En etnologisk studie av äldre, kropp och materialitet*. Lund: Lunds universitet.
- Andersson, Ulrika, Carlander, Anders & Öhberg, Patrik (red) (2020) *Regntunga skyar: SOM-undersökningen 2019*. SOM-rapport 76. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.

Anthias, Floya (2021) *Translocational Belongings: Intersectional Dilemmas and Social Inequalities*. London & New York: Routledge.

Aronsson, Peter, & Gradén, Lizette (2013) *Performing Nordic heritage: everyday practices and institutional culture*. Farnham: Ashgate.

Askanius, Tina, & Hartley, Jannie Møller (2019) "Framing Gender Justice: A comparative analysis of the media coverage of #metoo in Denmark and Sweden", *Nordicom review*, 40(2), s. 19–36. <https://doi.org/10.2478/nor-2019-0022>

Bäckman, Maria (2009) *Miljonsvinnar: omstridda platser och identiteter*. Göteborg & Stockholm: Makadam.

Behtoui, Alireza & Olsson, Erik (2014) "The Performance of Early Age Migrants in Education and the Labour Market: A Comparison of Bosnia Herzegovinians, Chileans and Somalis in Sweden", *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 40(5), s. 778–795. DOI: <https://doi.org/10.1080/1369183X.2013.836958>

Benson, Michaela, & O'Reilly, Karen (2009) "Migration and the Search for a Better Way of Life: A Critical Exploration of Lifestyle Migration", *The Sociological Review*. DOI: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1111/j.1467-954X.2009.01864.x>

Berberoglu, Berch (2018) *The Palgrave Handbook of Social Movements, Revolution, and Social Transformation*. Cham: Springer International Publishing AG.

Berger, Peter & Luckman, Thomas (1966) (1998) *Kunskapssociologi: Hur individen uppfattar och formar sin sociala verklighet*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.

Berggren, Henrik, & Trägårdh, Lars (2006) *Är svensken människa? Gemenskap och oberoende i det moderna Sverige*. Stockholm: Norstedts.

Bringselius, Louise (2018) "Inledning" i SOU 2018:38. *Styra och leda med tillit: forskning och praktik*. Forskningsantologi från Tillitsdelegationen. Stockholm: Norstedts juridiska, s. 13–38.

Brown, Wendy (2015) *Undoing the Demos: Neoliberalism's Stealth Revolution*. New York: Zone Books.

Budde, Jürgen (2020) "Die Fridays-for-Future-Bewegung als Herausforderung für die Schule — Ein schulkritischer Essay", *Die Deutsche Schule* 112 (2), s. 216–228. DOI: <https://doi.org/10.31244/ddS.2020.02.08>

Catomeris, Christian (2017) *Det ohyggliga arvet: Sverige och främlingen genom tiderna*. Stockholm: Ordfront förlag.

Coqc, Coppelie (2014) "Kampen om Gällök: platsskapande och synliggörande", *Kulturella perspektiv* 2014(23)1, s. 5–12.

Dagens Nyheter (2022) ”Studio DN-extra — så hindras afrikanska medborgare från att fly Ukraina”, <https://www.dn.se/varlden/studio-dn-extra-sa-hindras-afrikanska-medborgare-fran-att-fly-ukraina/>, hämtad 2022-03-18.

Damsholt, Tine, & Nilsson, Fredrik (1999) *Ta fan i båten: etnologins politiska utmaningar*. Lund: Studentlitteratur.

De Genova, Nicholas (red) (2017) *The Borders of "Europe": Autonomy of Migration, Tactics of Bordering*. Dunham & London: Duke University Press.

de los Reyes, Paulina (2003) ”Det problematiska systemskapet: Om svenskhet, invandrarskap inom svensk genushistorisk forskning” i de los Reyes, Paulina, Molina, Irene & Mulinari, Diana (red) *Maktens (o)lika förklådnader: Kön, klass & etnicitet i det postkoloniala Sverige*. Stockholm: Atlas, s. 31–48.

de los Reyes, Paulina, Molina, Irene & Mulinari, Diana (red) (2003) *Maktens (o)lika förklådnader: Kön, klass & etnicitet i det postkoloniala Sverige*. Stockholm: Atlas.

de Moor, Joost, Uba, Katrin, Wahlström, Mattias, Wennerhag, Magnus, & De Vydt, Michiel (2020) *Protest for a future II: Composition, mobilization and motives of the participants in Fridays For Future climate protests on 20–27 September, 2019, in 19 cities around the world*. URL: <https://gupub.gu.se/publication/290509>. DOI: <https://doi.org/10.17605/OSF.IO/ASRUW>

della Porta, Donatella, & Diani, Mario (2020) *Social Movements: An Introduction* (3 uppl.). Newark: Wiley.

Diskrimineringsombudsmannen (2012) *Forskningsöversikt om rekrytering i arbetslivet: Forskning som publicerats vid svenska universitet och högskolor sedan år 2000*. Stockholm: Diskrimineringsombudsmannen & Oxford Research.

Ehn, Billy, Frykman, Jonas, & Löfgren, Orvar (1993) *Försvenskningen av Sverige: det nationellas förvandlingar*. Stockholm: Natur och kultur.

Eijde, Malin, & TT (2020, 2020-12-09) ”Gina Dirawi är både modig och rädd”, *Dagens Nyheter*. <https://www.dn.se/familj/gina-dirawi-ar-bade-modig-och-radd/>, hämtad 2021-03-16.

Eivergård, Mikael & Furumark, Anna (red) (2017) *100% kamp: mänskliga rättigheter & kulturarv*. Umeå: Boréa.

Eliasson, Per-Olof (2020, 2020-02-06) Genusvetenskapen är halmgubbe för hot och hat. *Universitetsläraaren*. <https://universitetslararen.se/2020/02/06/genusvetenskapen-ar-en-halmgubbe-for-hot-och-hat/>, hämtad: 2021-06-03.

Elsrud, Torun, Gruber, Sabine & Lundberg, Anna (red) (2021) *Rättsäkerheten och solidariteten — vad hände? En antologi om mottagande av människor på flykt*. Norrköping: Linköpings universitet & Asylkommissionen.

Essed, Philomena (1991) *Understanding Everyday Racism: An Interdisciplinary Theory*. Newbury Park: SAGE Publications.

Essed, Philomena (2005) "Vardagsrasism" i de los Reyes, Paulina & Kamali, Masoud (red) *Bortom vi och dom: teoretiska reflektioner om makt, integration och strukturell diskriminering*. SOU 2005:41. Stockholm: Fritzes, s. 71–94.

Eyerman, Ron (2005) "How social movements move. Emotions and social movements" i Flam, Helena & King, Debra (red), *Emotions and social movements*. New York: Routledge, s. 41–56.

Fahlgren, Siv, Mulinari, Diana & Sjöstedt Landén, Angelika (red) (2016) *Ambivalenser och maktordningar: feministiska läsningar av nyliberalism*. Stockholm: Makadam.

Farahani, Fataneh (2021) "Hospitality and hostility: The dilemmas of intimate life and refugee hosting", *Journal of Sociology*, 57(2):1–10. DOI:10.1177/14407833211018511

Frankenberg, Ruth (1993) *The Social Construction of Whiteness: White Women, Race Matters*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Furlong, Andy (2013) *Youth studies: an introduction*. New York: Routledge.

Garberding, Petra (2015) *Vetenskap mellan diktatur och demokrati: svensk och tysk folklivsforskning i skuggan av nazismen och kalla kriget*. Malmö: Universus Academic Press.

Gibson, Camille, Davenport, Shannon, Fowler, Tina, Harris, Colette B., Prudhomme, Melanie, Whiting, Serita, & Simmons-Horton, Sherri (2019) "Understanding the 2017 'Me Too' Movement's Timing", *Humanity & society*, 43(2), s. 217–224. DOI: <https://doi.org/10.1177/0160597619832047>

Giugni, Marco (2019) *Street citizens: protest politics and social movement activism in the age of globalization*. New York: Cambridge University Press.

Go Royal. (2017, 2017-01-15) *Swedish Fika*. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=oRIeytEXGhQ>, hämtad 2021-03-18.

Goffman, Erving (1959) *The Presentation of Self in Everyday Life*. New York: Doubleday Anchor Books.

Goffman, Erving (1963) (2014) *Stigma: Den avvikandes roll och identitet*. Lund: Studentlitteratur.

Gruber, Sabine (2011) Nationella föreställningar och gränser i skolans insatser mot «hedersrelaterat» våld. *Nordic Studies in Education* (03), s. 149–164.

Gunnarsson Payne, Jenny (2019, 2019-07-28) Därför attackeras genusvetenskapen. *Dagens arena*. <https://www.dagensarena.se/essa/darfor-attackeras-genusvetenskapen/> Hämtad: 2021-06-03.

Gunnarsson Payne, Jenny & Korolczuk, Elżbieta (2021) Antigenuspolitik: från globala diskurser till lokala strategier. I: Edenberg, Emil, Tornhill, Sofie & Åse, Cecilia (red) *Feministiska perspektiv på global politik*. Lund: Studentlitteratur, s. 195–208.

Habel, Ylva (2012) Rörelser och schatteringar inom kritiska vithetsstudier. I: Hübinette, Tobias, Hörnfeldt, Helena, Farahani, Fataneh & Rosales, René León (red) *Om ras och vithet i det samtida Sverige*. Tumba: Mångkulturellt centrum, s. 45–82.

Hägg, Göran (2003) *Svenskhetens historia*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.

Hagren, Karin Idevall (2020) Nature, modernity, and diversity: Swedish national identity in a touring association's yearbooks 1886–2013. *National identities* (ahead-of-print), s. 1–18. DOI: <https://doi.org/10.1080/14608944.2020.1803819>

Hansen, Kjell (1998) *Välfärdens motsträviga utkant: lokal praktik och statlig styrning i (1998). Välfärdens motsträviga utkant: lokal praktik och statlig styrning i efterkrigstidens nordsvenska inland*. Lund: Historiska media.

Hansson, Karin, Sveningsson, Malin, Ganetz, Hillevi, & Sandgren, Maria (2020) "Legitimising a Feminist Agenda: The #metoo petitions in Sweden 2017–2018", *Nordic Journal of Media Studies*, 2(1), s. 121–132. DOI: <https://doi.org/10.2478/njms-2020-0011>

Harling, Martin, Samadi, Zahra & Saadat, Hamid (2021) "Sittstrejken i Göteborg; att ta plats för dem utan plats" i Elsrud, Torun, Gruber, Sabine & Lundberg, Anna (red) *Rättssäkerheten och solidariteten — vad händer? En antologi om mottagande av människor på flykt*. Norrköping: Linköpings universitet & Asylkommissionen, s. 189–202.

Harvey, David (2009) *Den globala kapitalismens rum: På väg mot en teori om ojämna geografisk utveckling*. Hågersten: Tankekraft.

Hearn, Jeff (2018) "You, them, us, we, too? Online–offline, individual–collective, forgotten–remembered, harassment–violence", *The European journal of women's studies*, 25(2), s. 228–235. DOI: <https://doi.org/10.1177/1350506818765286>

Helle, Idar, Sørvoll, Jardar, & Kjeldstadli, Knut (2010) *Historier om motstånd: kollektive bevegelser i det 20. århundret*. Oslo: Abstrakt.

Henriksen, Lars Skov, Strømsnes, Kristin, & Svedberg, Lars (2019) *Civic engagement in Scandinavia: volunteering, informal help and giving in Denmark, Norway and Sweden*. Cham: Springer.

Högdahl, Elisabeth (2003) *Göra gata: om gränser och kryphål på Möllevången och i Kapstaden*. Hedemora: Gidlunds.

Holmberg, Sören & Rothstein, Bo (2020) "Minskar mångkulturella samhällen den sociala tilliten?" i Andersson, Ulrika, Carlander, Anders & Öhberg, Patrik (red) *Regntunga skyar: SOM-undersökningen 2019*. SOM-rapport 76. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet, s. 27–40.

Holmgren, Jessica, Tegnestedt, Charlotta, & Rodriguez, Marita (2019) *Frivillighetens arena: Frivilligas erfarenheter av mångfald, identitet och lokala utmaningar inom svensk frivilligverksamhet*. Stockholm: Röda korsets högskola.

Howana, Alcinda Manuel (2019) "Youth Struggles: From the Arab Spring to Black Lives Matter & Beyond", *African studies review*, 62(1), s. 8–21. DOI: <https://doi.org/10.1017/asr.2018.144>

Hörnfeldt, Helena (2006) *Prima barn, helt u.a.: normalisering och utvecklingstänkande i svensk barnhälsovård 1923–2007*. Göteborg: Makadam.

Hyltén-Cavallius, Charlotte, Gradén, Lizette, Norman, Natalie, & Annerborn, Erik (2014) *Dressing Swedish: from Hazelius to Salander*. Botkyrka: Mångkulturellt centrum.

Hyltén-Cavallius, Sverker (2005) *Minnets spelrum: om musik och pensionärskap*. Hedemora: Gidlunds.

Hübinette, Tobias (2012) 'Words That Wound': Swedish Whiteness and its Inability to Accomodate Minority Experiences. I Loftsdottir, Kristin & Jensen, Lars (red) *Whiteness and Postcolonialism in the Nordic Region: Exceptionalism, Migrant Others and National Identities*. London and New York: Routledge, s. 43–76.

Hübinette, Tobias, Hörnfeldt, Helena, Farahani, Fataneh, & León Rosales, René (red) (2012) *Om ras och vithet i det samtida Sverige*. Tumba: Mångkulturellt centrum.

Jämte, Jan, Kelekay, Jasmine, Schclarek Mulinari, Leandro, & Sohl, Lena (2020) "Samhällsvetenskapliga perspektiv på Black Lives Matter", *Sociologisk forskning*, 57(3–4), 363. DOI: <https://doi.org/10.37062/sf.57.22320>

Johansson, Alf W. (2001) *Vad är Sverige? Röster om svensk nationell identitet*. Stockholm: Prisma.

Kapstad, Connie Reksten (2001) *När handling tar plass: ein kulturstudie av Fellesaksjonen mot Gasskraftverk*. Bergen: Universitetet i Bergen.

Karlsson Minganti, Pia (2007) *Muslima: islamisk väckelse och unga muslimska kvinnors förhandlingar om genus i det samtida Sverige*. Stockholm: Carlsson.

Karlsson, Erik (2014) "Hockeyfansen buade ut Zlatans nationalsång", *Aftonbladet*, 2014-03-15. <https://www.aftonbladet.se/sportbladet/hockey/a/BJwQIQ/hockeyfansen-buade-ut-zlatans-nationalsang>, hämtad 2021-03-19.

Kjeldstadli, Knut (2010) Kollektive bevegelser. I Helle, Ivar, Kjeldstadli, Knut & Sørvoll, Jardar (red), *Historier om motstand. Kollektive bevegelser i det 20. Århundret*. Oslo: Abstrakt, s. 13–32.

- Liljequist, Evelina (2020) *Digitala förbindelser rum, riktning och queera orienteringar*. Umeå: Umeå universitet, Institutionen för kultur- och medievetenskaper. <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:umu:diva-169243>
- Liljequist, Marianne & Coqc, Coppellie (red) (2017) *Samisk kamp: kulturförmedling och rättviserörelse*. Umeå: Bokförlaget h:ström Text & Kultur.
- Lindell, Johanna & Pelling, Lisa (2021) *Det svenska missnöjet*. Stockholm: Atlas.
- Lindgren, Anne-Li (2002) Att utbilda barn till ett nationellt medborgarskap. Folkhemmet och föreställningar om "vi" och "de andra". *Historisk Tidskrift*, 1, s. 29–53.
- Lindqvist, Beatriz & Lindqvist, Mats (2008) *När kunden är kung: effekter av en transnationell ekonomi*. Umeå: Boréa.
- Linton, Magnus (2019, 2019-07-23) Hotet från "genusideologin" bär fram makthavare världen över. *Dagens nyheter*. <https://www.dn.se/kultur-noje/magnus-linton-hotet-fran-genusideologin-bar-fram-makthavare-varlden-over/>Hämtad: 2021-06-03.
- Löfgren, Orvar (1977) *Fångstmän i industrisambället: en halländsk kustbygds omvandling 1800–1970*. Lund: Liber.
- Löw, Heléne (2019) Samtida högerextremism, antagonistiska hot och dess inverkan på lokalsambället. I: Häggström, Henrik & Brun, Hans (red) *Antagonistiska hot och dess påverkan på lokalsambället: En antologi*. Stockholm: Centrum för asymmetriska hot- och terrorismstudier, Försvarshögskolan, s. 60–72.
- Lövgren, Karin (2009) *Se lika ung ut som du känner dig: kulturella föreställningar om ålder och åldrande i populärpress för kvinnor över 40*. Norrköping: Linköpings universitet.
- Lundgren, Anna Sofia (2020) *Makt, moral, motstånd engagemang för norrländska landsbygder*. Umeå: Institutionen för kultur- och medievetenskaper, Umeå universitet.
- Lundström, Catrin & Hübinette, Tobias (2020) *Vit melankoli: En analys av en nation i kris*. Göteborg & Stockholm: Makadam.
- Lundström, Catrin (2014) *White migrations gender, whiteness and privilege in transnational migration*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Lundström, Catrin (2017) *Vit migration: Kön, vithet och privilegier i transnationella migrationsprocesser*. Göteborg & Stockholm: Makadam.
- Magnússon, Finnur (1996) *Janusansiktet: Vård och vardag på ett sjukhem*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.
- Magnússon, Finnur (2010) Ursprung och ålder. I: Torres, Sandra och Magnússon, Finnur (red) *Invandrarskap, äldrevård och omsorg*. Malmö: Gleerups, s. 41–53.

Maljard, Jan (2022) ”Runt 200 000 flyktingar kan väntas till Sverige”, *Svenska Dagbladet*. <https://www.svd.se/migrationsverket-fick-stanga-strid-strom>, hämtad 2022-03-18.

Massey, Dorren B. (1994) *Space, place, and gender*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

McIntosh, Peggy (2020) White Privilege and Male Privilege: A Personal Account of Coming to See Correspondences through Work in Women's Studie. I: *On Privilege, Fraudulence, and Teaching as Learning: Selected Essays 1981–2019*. New York & London: Routledge, s. 17–28.

Müftüoğlu, Ingrid (2013) *Hverdagens politikk i 1970-tallets kvinnebevegelse*. Bergen: Universitetet i Bergen.

Muniglia, Virginie, Cuconato, Morena, Loncle, Patricia, & Walther, Andreas (2012) ”The analysis of youth participation in contemporary literature: a European perspective” i Loncle, Patricia, Cuconato, Morena, Munigila, Virginie & Walther, Andreas (red) *Youth participation in Europe. Beyond discourses, practices and realities*. Bristol: Policy Press, s. 1–20.

Myndigheten för samhällsskydd och beredskap (2016) *Flyktingkrisen och medborgarnas förtroende för samhällets institutioner — en forskarrapport*. Stockholm & Göteborg: Myndighetens för samhällsskydd och beredskap & Göteborgs universitet, Statsvetenskapliga institutionen. <https://rib.msb.se/filer/pdf/28209.pdf>

Nilsson, Fredrik (2000) *I rörelse: politisk handling under 1800-talets första hälft*. Lund: Nordic Academic Press.

Nordin, Jonas (2000) *Ett fattigt men fritt folk: nationell och politisk självbild i Sverige från sen stormaktstid till slutet av frihetstiden*. Stockholm: Stockholms universitet.

Nordström, Marika (2014) ”Det var frigörelse!”: Svenska kvinnliga rockmusikers berättelser om sitt musikskapande och sitt feministiska engagemang. *Noterat*, 21, s. 68–87.

Olsson, Erik (red) (2007) *Transnationella rum: diaspora, migration och gränsöverskridande relationer*. Umeå: Boréa.

Orrenius, Niclas (2021, 2021-03-19) Arvet från när Sverige skröt om folkets rasenhet spökar än. *Dagens Nyheter*. <https://www.dn.se/sverige/niklas-orrenius-arvet-fran-nar-sverige-skrot-om-folkets-rasenhet-spokar-an/> Hämtad: 2021-03-19.

Orrenius, Niclas. (2019, 2019-11-01) Kommentarsfältet under Zlatans film ger mig hopp om Sverige. *Dagens Nyheter*. <https://www.dn.se/nyheter/sverige/niklas-orrenius-kommentarsfaltet-under-zlatans-film-ger-mig-hopp-om-sverige/>, hämtad 2021-03-18.

Oscarsson, Henrik, Bergman, Torbjörn, Bergström, Annika & Hellström, Johan (2021) *Demokratirådets rapport 2021: polariseringen i Sverige*. Stockholm: SNS förlag.

Ostiguy, Pierre, Moffitt, Benjamin, & Panizza, Francisco (2021) *Populism in global perspective a performative and discursive approach*. New York, NY : Routledge.

Picozza, Fiorenza (2021) *The coloniality of asylum: Mobility, autonomy and solidarity in the wake of Europe's refugee crisis*. Lanham: Rowman & Littlefield.

Povrzanović Frykman, Maja (red) (2004) *Transnational spaces: Disciplinary perspectives*. Malmö: Malmö University, IMER.

Povrzanović Frykman, Maja & Mäkelä, Fanny (2019) "Only Volunteers'? Personal Motivations and Political Ambiguities within the Refugees Welcome to Malmö Civil Initiative" i Feischmidt, M. Pries, L. & Cantat. C. (red) *Refugee Protection and Civil Society in Europe*. Cham: Springer International Publishing, s. 291-318. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-319-92741-1_11

Pred, Allan, (2000) *Even in Sweden: Racisms, racialized spaces and the popular geographical imagination*. Berkeley: California Press.

Pripp, Oscar & Öhlander Magnus (2008) *Fallet Nogger Black: Antirasismens gränser*. Stockholm: Agora.

Putnam, Robert David (2000) *Bowling alone: the collapse and revival of American community*. New York: Simon & Schuster.

Randhir Granfors, Anderas (2015, 2015-12-19) Weise stöttar Dirawi: "Gina blir utmärkt". *Aftonbladet*. <https://www.aftonbladet.se/nyheter/a/jPrqPw/weise-stottar-dirawi-gina-bli-utmarkt>, hämtad 2021-03-16.

Rönblom, Malin (2014) *Ett urbant tolkningsföreträde? En studie av hur landsbygd skapas i nationell policy*. Umeå: Umeå universitet.

Ronström, Owe (red) (1998) *Pigga pensionärer och populärkultur*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.

Sernhede, Ove, Leon Rosales, René & Söderman, Johan (2019) "När betongen rätar sin ryg": *Ortenrörelsen och folkbildningens renässans: Från stigmatisering till kunskapsökande och social mobilisering*. Göteborg: Daidalos.

Shaw, Aileen, Brady, Bernadine, McGrath, Brian, Brennan, Mark A., & Dolan, Pat (2014) "Understanding youth civic engagement: debates, discourses, and lessons from practice", *Community Development*, 45(4), s. 300-316.

Sjöstedt Landén, Angelika (2012) *Moved by relocation: professional identification in the decentralization of public sector jobs in Sweden*. Umeå: Umeå universitet, Institutionen för kultur och medievvetenskaper.

Snow, David A., Soule, Sarah A., Kriesi, Hanspeter, & McCammon, Holly J. (2018) *The Wiley Blackwell Companion to Social Movements*. Newark: John Wiley & Sons, Incorporated.

SOU 2016:47 (2016) *En klimat- och luftvårdsstrategi för Sverige: delbetänkande*. Stockholm: Wolters Kluwer.

SOU 2018:47 (2018) *Med tillit växer handlingsutrymmet: tillitsbaserad styrning och ledning i välfärdsektorn*. Huvudbetänkande av tillitsdelegationen. Stockholm: Norstedts juridik.

SOU 2018:78 (2018) *Ökad attraktionskraft för kunskapsnationen Sverige. Slutbetänkande av utredningen om ökad internationalisering av universitet och högskolor*. Stockholm: Norstedts juridik.

SOU 2019:43 (2019) *Med tillit följer bättre resultat: tillitsbaserad styrning och ledning i staten*. Betänkande av Tillitsdelegationen. Stockholm: Norstedts juridik.

SOU 2020:46 (2020) *En gemensam angelägenhet: betänkande av Jämlikhetskommissionen, Vol. 1*. Stockholm: Norstedts juridik.

SOU 2020:46 (2020) *En gemensam angelägenhet: betänkande av Jämlikhetskommissionen, Vol. 2*. Stockholm: Norstedts juridik.

Stahre, Ulf (2007) *Den globala staden: Stockholms nutida stadsomvandling och sociala rörelser*. Stockholm: Atlas.

Stark, Tobias (2010) *Folkbrevet på is: Ishockey, modernisering och nationell identitet i Sverige 1920–1972*. Växjö: Linneuniversitetet.

SCB — Statistiska centralbyrån (2019) *Tre av tio är aktiva i förening*. <https://www.scb.se/hitta-statistik/statistik-efter-amne/levnadsforhallanden/levnadsforhallanden/undersokningarna-av-levnadsforhallanden-ulf-silc/pong/statistiknyhet/undersokningarna-av-levnadsforhallanden-2018-2019/>, hämtad 2021-04-23.

Stekelenburg, Jacquelin van, Roggeband, Conny, & Klandermand, Bert (2013) *The future of social movement research: dynamics, mechanisms, and processes*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Stockdale, Margaret S., Bell, Myrtle P., Crosby, Faye, & Berdahl, Jennifer (2019) From me too to what now: advancing scholarship on sex harassment issue 1: a persistent problem. *Equality, diversity and inclusion an international journal*, 39(1), s. 1–4. DOI: <https://doi.org/10.1108/EDI-02-2020-296>

Svedberg, Lars, Jegermalm, Magnus, & von Essen, Johan (2010) *Svenskarnas engagemang är större än någonsin: insatser i och utanför föreningslivet*. Stockholm: Ersta Sköndal högskola.

Svenska Dagbladet (2015, 2015-11-21) Kritiken mot Dirawi "vedervärdig". *Svenska Dagbladet*. <https://www.svd.se/kritiken-mot-dirawi-vedervardig>, hämtad 2021-03-16.

Svensson, Birgitta (1993) *Bortom all ära och redighet: Tattarnas spel med rättvisan*. Stockholm: Nordiska museet.

Svensson, Mikael (2019) *Hur klass gör skillnad: klasspositionens betydelse för rasistiska och negativt särskiljande praktiker*. Uppsala: Sociologiska institutionen, Uppsala universitet.

Sveriges Television (2013) *ESC 2013 FINAL — Petra Mede — Swedish Smörgåsbord*. Eurovisionisto, You Tube. <https://www.youtube.com/watch?v=29tZAqJKtxs>, hämtad 2021-03-19.

Teitelbaum, Benjamin R. (2017) *Lions of the north: Sounds of the new Nordic radical nationalism*. Oxford: Oxford University Press.

Thambert, Fredrik (2022) "Han gräddar pizzor till ukrainska flyktingar", *Dagens Nyheter*. <https://www.dn.se/sverige/han-graddar-pizzor-till-ukrainska-flyktingar/>, hämtad 2022-03-18.

Thapar-Björkert, Suruchi, & Farahani, Fataneh (2019) "Epistemic modalities of racialised knowledge production in the Swedish academy", *Ethnic and Racial Studies*, 42(16), s. 214–232. DOI: <https://doi.org/10.1080/01419870.2019.1649440>

Tillitsbarometern: levande rapport, version 4 (2020) Stockholm: Ersta Sköndal Bräcke högskola. Tillgänglig: <https://www.esh.se/download/18.1ad39978172ddec5b13bd3a/1611389953752/Tillitsbarometern%20version%204%202021.pdf>

Trägårdh, Lars (2016, 2016-07-13) Därför vill alla ha svenska värderingar. *Expressen*. <https://www.expressen.se/kultur/darfor-vill-alla-vara-svenskar/>, hämtad 2021-03-19.

Trägårdh, Lars, Wallman Lundäsén, Susanne, Wollebaek, Dag & Svedberg, Lars (2013) *Den svala svenska tilliten*. Stockholm: SNS Förlag.

Utrikespolitiska institutet, landguiden (2022) "Konflikten i Ukraina", <https://www.ui.se/landguiden/konflikter/ukrainaz/>, hämtad 2022-03-18.

Volvo Car Sverige. (2014, 2014-01-25) *Volvo XC70 feat. Zlatan — Made by Sweden*. You Tube. <https://www.youtube.com/watch?v=cbvdzQ7uVPc>, hämtad 2021-03-18.

Wallis, Hannah, & Loy, Laura S. (2021) What drives pro-environmental activism of young people? A survey study on the Fridays For Future movement. *Journal of environmental psychology*, 74, 101581. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2021.101581>

Westermark, Marcus (2015, 2015-11-23) Varför ges Gina Dirawi det stöd Louise Andersson Bodin aldrig fick? *Nyheter24*. <https://nyheter24.se/debatt/819016-varfor-ges-gina-dirawi-det-stod-louise-andersson-bodin-aldrig-fick>, hämtad 2021-03-16.

Wettergren, Åsa, & Jamison, Andrew (2006) *Sociala rörelser: politik och kultur*. Lund: Studentlitteratur.

Wigerfeldt Berit & Wigerfeldt, Anders, S. (2017) *Hatbrott med främlingsfientliga och rasistiska motiv: En kunskapsöversikt*. Delmi Rapport 2017:2. Stockholm.: Delegationen för migrationsstudier.

Wolf, Eva (2001) *Med charter till Estoril: en etnologisk studie av kulturell mångfald inom modern svensk turism*. Göteborg: Etnologiska institutionen, Göteborgs universitet.

Wolgast, Sima, Molina, Irene & Gardell, Mattias (2018) *Antisvart rasism och diskriminering på arbetsmarknaden: Skillnader mellan afrosvenskar och den övriga befolkningen i bruttolön, disponibel inkomst och möjlighet att göra karriär på den svenska arbetsmarknaden*. Stockholm: Länsstyrelsen Stockholm, rapport 2018:21.

Wollin Elhouar, Elisabeth (2014) *Tillhör vi Sveriges framtid? En etnologisk studie av vardag och hållbarhet i norrländsk glesbygd*. Stockholm: Stockholms universitet.

Woube, Annie (2014) *Finding one's place: an ethnological study of belonging among Swedish migrants on the Costa del Sol in Spain*. Uppsala: Institutionen för kulturanthropologi och etnologi, Uppsala universitet.

Young, Iris Marion (1990) *Justice and the Politics of Difference*. New York: Princeton University Press.

Zackariasson, Maria (2006) *Viljan att förändra världen: politiskt engagemang hos unga i den globala rättviserörelsen*. Umeå: Boréa.

Zackariasson, Maria (2016) *Gemenskapen: Deltagande, identitet och religiositet bland unga i Eumenia*. Stockholm: Molin & Sorgenfrei Akademiska.

Öhländer, Magnus (1996) *Skör verklighet: En etnologisk studie av demensvård i gruppböende*. Stockholm: Institutet för folklivsforskning, Stockholms universitet.

Öhländer, Magnus (2009) "Dignity and Dementia: An Analysis of Dignity of Identity and Dignity Work in a Small Residential Home" i Nordenfelt, Lennart (red) *Dignity in Care for Older People*. Chichester: Wiley-Blackwell, s. 77–98.

Öhman, Anders, & Nilsson, Bo (2018) *Brännpunkt Norrland: perspektiv på en region i förändring*. Umeå: h:ström Text & Kultur.

Plats

2

Gränskontroll på vägen hem – säkerhet, plats och kropp

Sverige har haft tillfälligt återinförda gränskontroller vid gräns mot andra länder som ingår i Schengensamarbetet, så kallad inre gräns, sedan november 2015. Regeringens beslut om att återinföra gränskontroll vid inre gräns baseras på bedömningen att det finns ett fortsatt hot mot den allmänna ordningen och den inre säkerheten i Sverige.

Polismyndigheten bestämmer var och hur gränskontroll ska genomföras och kontrollerna ska anpassas till vad som är nödvändigt för att värna allmän ordning och inre säkerhet. Polisen kontrollerar att du har giltiga resehandlingar med dig. (Polisens hemsida, våren 2021)

SOM CITATET OVAN ILLUSTRERAR har Sverige i flera års tid haft en gränskontroll för att värna om den ”allmänna ordningen och den inre säkerheten” i landet. Den svenska gränskontrollen är bara ett av flera exempel på förekomsten av en ny gränsregim i Europa där strävan är

att uppnå säkerhet i olika sammanhang. Länder som Spanien, Ungern och Danmark har också upprättat gränsbarriärer för att öka den egna säkerheten under senare år. Alla dessa åtgärder har ett exkluderande syfte och är riktade mot företeelser som upplevs som ett yttre hot i förhållande till övriga samhället: gängkriminella, terrorister, smugglare eller, som i fallet med gränskontrollen från november 2015, utom-europeiska migranter.

Den svenska gränskontrollen infördes av landets regering som ett svar på en utveckling som varit under sommaren och hösten 2015 och som inneburit att hundratusentals flyktingar under en kort tid sökte sig till Europa undan inbördeskriget i Syrien och undan andra utsatta platser i världen. Målet med den svenska gränskontrollen — att stoppa strömmen av flyktingar över landets inre gräns inom det transnationella Schengen-området — infriades snabbt. Redan våren 2016 kunde svenska myndigheter konstatera att flyktingantalet vid den egna gränsen hade sjunkit högst väsentligt, vilket berodde både på gränskontrollens införande och på införandet av en allmän id-kontroll i januari 2016 som en ytterligare förstärkning av gränsskyddet. Denna förstärkta gränskontroll utövades mot samtliga resenärer som av olika skäl valde att passera den svenska gränsen. På så vis blev denna gränskontroll ett tydligt exempel på att en nationsgräns utgör ett slags politiskt och asymmetriskt membran. I en viss politisk och ojämlig kontext begränsar eller stoppar gränskontrollen flödet för vissa kategorier resande samtidigt som den tillåter ett (relativt) fritt flöde för andra (Wilson & Donnan 1998, s. 9; Rumford 2009, s. 3).

I detta kapitel undersöks efterdyningarna av den nya gräns- och säkerhetsregimen från 2015 i ett Sverige som i denna kontext är både en enskild nationalstat och en medlemsstat i EU och Schengensamarbetet.

Undersökningen handlar om att studera en specifik kategori av resenärer som utmärker sig genom sitt privilegium att kunna fortsätta resa över nationsgränsen trots gränskontrollens införande. Vilka konsekvenser fick den nya gränskontrollen för en vit (övre) medelklass bestående av svenska och danska invånare som — oberoende av statens exkludering av migranter — kunde fortsätta passera över gränsen och leva med gränskontrollen? Hur påverkade gräns- och id-kontrollerna dessa pendlare och resenärer som såg sin egen resa som normal och legitim? Hur gjorde de gränskontrollen till en del i sin egen vardag, sina egna rutiner, förväntningar och känslor? Hur inverkade gränskontrollen på inresans natur och i förlängningen de inkluderade resenärernas syn på yttre hot? Vilka känslor skapade dessa gränskontroller och på vilka sätt kan denna typ av kontroller kopplas till frågor om makt och politik? Målet är att på försök teckna en framväxande och gränskontrollerande ”hembundenhetens kultur”, så som den ter sig i Sverige och Europa av idag.

Kapitlet inleds med en beskrivning av metod och material. Därefter följer en teoretisk orientering om begreppet *affektiv-diskursiv praktik* och dess kopplingar till säkerhetsgörande gränsarbete, platsintagande och förkroppsligande. Den empiriska analysen inleds sedan med en diskussion av hur gränskontrollen äger rum i ett landskap präglad av olika former av hemkänsla och känslor av hemmastaddhet. Därefter beskrivs hur gränskontrollen förvandlade vardagen för resenärerna på ett sätt som gjorde många antagonistiskt inställda till gränskontrollens personal. Det affektiva-diskursiva uttryck som uppstod handlade om en oro över att den egna restiden skulle bli ohanterligt lång. Därutöver diskuteras hur närvaron av nationella resehandlingar — pass och nationella id-kort — påverkade resenärerna under deras möten med

gränsstationernas kontrollanter. Avslutningsvis diskuteras gränskontrollens politiska kontext och hur relationen mellan vardag och politik ska förstås när det gäller iscensättningen av gränskontroller. På ett övergripande plan handlar kapitlet således om hur ett gränsarbete som syftar till skydd mot yttre hot etablerar sig som en kulturell och affektiv form hos resenärer och invånare i ett bestämt geografiskt och politiskt område.

Metod och material

Hösten 2018 närmade sig tjugoförårsjubileet för den fasta Öresundsförbindelsen mellan Köpenhamn och Malmö (den invigdes den 1 juli 2000). I min dåvarande egenskap av föreståndare för Centrum för Öresundsstudier (CORS) intresserade jag mig för hur denna bemärkelsedag för den gränsregionala symbolen bäst kunde uppmärksammas. Tillsammans med kollegor och andra intressenter skrevs en jubileumsantologi, vars underlag bland annat bestod av en lista med frågor till allmänheten om vilken roll förbindelsen spelade och hade spelat i den svensk-danska gränsregionen (Idvall, Palmehag & Wessman 2020).

Frågelistan, som hade rubriken ”Öresundsbronns betydelse”, utgör den empiriska ramen för detta kapitel. Listan spreds genom ett digitalt upprop till allmänheten under perioden november 2018 till september 2019. Svaren returnerades digitalt till en av CORS samarbetspartners, Folklivsarkivet vid Lunds universitet, där de arkiverades med svars-id under accessionsnummer LUF M 27 881. I frågelistan ställdes frågor om vilka erfarenheter som man som broresenär hade gjort under hela

brons snart tjuogoåriga livstid. Frågorna ställdes till alla intresserade, oberoende var man kom ifrån — dvs. utifrån en tydlig gränsmetodologisk och transnationell utgångspunkt (Rumford 2014, s. 44). Frågorna handlade om det vardagliga resandet över bron: Vilka upplevelser hade man haft som bilförare eller tågpassagerare över Öresundsbron? Vilka vanor och rutiner var en arbetsresa över bron förenad med? Vilka minnen var nöjes- och fritidsresor över Öresund förknippade med? Hur skulle framtidens resor se ut?

Här ställdes även följdfrågor om hur man som resenär hade upplevt de gräns- och id-kontroller som den svenska regeringen hade infört hösten och vintern 2015–2016 för att stoppa strömmen av migranter. Hur upplevde man som arbetspendlare eller nöjesresenär gränskontrollerna vid Hyllie tågstation och vägtrafikens betalstation vid Lernacken, eller för den delen den allmänna id-kontroll som under perioden januari 2016 till maj 2017 varit i bruk på tågstationen vid Kastrup flygplats? Hur såg man på de alltjämt befintliga gränskontrollerna i ljuset av att strömmen av migranter för länge sedan hade sinat? Respondenternas svar på dessa frågor är ämnet för detta kapitel.

Totalt inkom 146 svar från Öresundsregionens resenärer. Av dessa utgjorde 30 procent pendlare som reste dagligen eller nästan dagligen under arbetsveckorna, vilket innebar att de reste tur och retur cirka 200 gånger om året. Gruppen ”vaneresenärer” utgjorde cirka 30 procent och reste relativt ofta (minst en gång i månaden, oftast mer). Den största enskilda gruppen bestod emellertid av sällanresenärer — cirka 40 procent — som hade gjort maximalt tio resor under det senaste året, fast oftast färre eller inga alls.

Ingen fråga om nationalitet eller medborgarskap ställdes. Ändå var nationell identifikation med antingen Sverige eller Danmark tydlig i

många svar. Hänvisning till annan nationell eller till etnisk identitet bland de svarande var däremot sällsynt. De flesta svaren var skrivna på svenska och danska eller, i undantagsfall, en blandning av dessa två nationella språk. Några enstaka formulär var besvarade på engelska. De flesta respondenterna uppgav att de bodde i Malmö, Lund eller Köpenhamn. Landsbygd eller små tätorter är mindre representerade i materialet. Ungefär två tredjedelar av svaren var från kvinnor och en tredjedel från män. Medelåldern för de svarande var runt 50 år. Den äldsta personen som svarade var född 1937 och den yngsta 1995. Således var inga svarande under myndighetsålder (som är 18 år i både Sverige och Danmark).

På grundval av respondenternas svar på frågan om yrke eller sysselsättning kan det konstateras att svarmaterialet i huvudsak är formulerat av personer från medelklass och övre medelklass. Majoriteten av svar, knappt fyra femtedelar, kom från resenärer som var förvärvsarbetande. Inom den femtedel av de svarande som *inte* arbetade var studenter och pensionärer två stora separata kategorier, de förstnämnda var ett tiotal stycken i absoluta tal och de sistnämnda runt 15 stycken. Endast två svar (drygt en procent av svaren) var från personer som uppgav att de var arbetslösa. Inom den stora gruppen av förvärvsarbetande hade knappt en femtedel av de svarande koppling till det privata näringslivet (t.ex. it-konsulter, ingenjörer, projektledare). En nästan lika stor grupp var verksamma inom högre utbildning och forskning vid universitet (t.ex. professorer, universitetslektorer, doktorander). Cirka en tiondel av svaren besvarades av personer med yrke inom kultursektorn (t.ex. bibliotekarier, museiinspektörer). Nästan lika många var sysselsatta inom myndigheter och offentlig sektor (t.ex. arbetsförmedlare, socialarbetare, trafikplanerare). Siffrorna kan inte anges med större precision än så,

eftersom ett antal av de svar som rör yrke eller sysselsättning saknas i materialet eller brister i tydlighet.

Slutligen kan det konstateras att svaren om gränskontrollen kännetecknas av en kritisk ton, sett till hur positivt Öresundsförbindelsen i övrigt uppfattas. Det är tydligt att kontrollerna väcker många känslor, och ofta negativa sådana. Kontrollerna beskrivs som besvärliga, irriterande, jobbiga, oacceptabla, katastrofala, förfärliga, olidliga och så vidare. Vilka är då förutsättningarna för dessa starka och avståndstagande känslor som de svarande ger uttryck för gentemot gränskontrollerna?

Säkerhet, plats och kropp

Gränskontrollen är en specifik form av statligt iscensatt gränsarbete som syftar till att skapa en ”säker” gräns. I forskningen benämns detta som ett säkerhetsgörande (*securitization*) som tillämpas av stater för att skydda grupper och intressen innanför den egna gränsen och samtidigt exkludera det som uppfattas som yttre hot (Andersen, Klatt & Sandberg 2012; Andersson 2014; Rumford 2009 & 2014). Gränskontrollen kan därmed betraktas som en organisation som upprätthåller statlig auktoritet (Hughes Tidlund 2021). Den utövas på en specifik plats där statens aktörskap och nationens suveränitet markeras med särskild emfas. Platsen kan på så vis verka statisk och omöjlig att utmana, men är i själva verket i tillblivelse hela tiden genom att den intas av ett kontinuerligt flöde av nya krafter, intressen och begär (Biehl & Locke 2017, s. 55–57; Hurd, Donnan & Leutloff-Grandits 2017; Wilson 2012, s. 79). Gränskontrollen är inte heller geografiskt identisk med den faktiska gränsen. Istället gör kontrollen gränsen synlig genom att

träda fram som en sorts materiell utsträckning av gränsen, i ett rum där den befintliga gränslinjen ofta är ett faktum, men långt ifrån alltid (Hughes Tidlund 2021; Nilsson 2010). Det sistnämnda hänvisar till en allt starkare utveckling under 2000-talet, där gränser inte längre enbart är territoriets yttersta kant. De har ”decentraliserats” och blivit utspridda och, i den kontext som diskuteras här, befinner sig ”mitt i” västvärldens mångfald av senmoderna och neoliberala samhällen (Balibar 2004; Rumford 2009). Denna form av staters skapande eller ”görande” av säkerhet ritas oavbrutet om gränskontrollens platser i samma takt som nya yttre säkerhetshot uppstår.

I kapitlets empiriska analys undersöks gränskontrollens plats och funktion utifrån en typ av emotionellt gränsarbete, vilket beskrivs i kontrast till den skenbart neutrala övervakning av gränsen som stater oftast antas iscensätta (se vidare Paulin Kristensen 2020). Det handlar om hur ett ”informellt gränsarbete” konstitueras utifrån samt hur en mångfald av grupper och individer, socialt och riktat, förkroppsligar gränsen parallellt med och i friktion med hur platsen samtidigt förvandlas till en säker gräns — *till statens* säkra gräns (med stängsel, kameraövervakning, uniformerad personal).

Här anknyter diskussion till teorier som kopplar samman känslor och makt med sociala relationer mellan människor och människor och ting, snarare än med individers ”inre” egenskaper och personliga upplevelser (Ahmed 2004; Blackman 2008; Wetherell 2012). Jag utgår från socialpsykologen Margaret Wetherells (2012, s. 10, 12) begrepp *affektiv-diskursiv praktik* för att förstå de artikulationer och maktrelationer som emotionellt gränsarbete är förbundet med. Enligt Wetherell (2012, s. 19) är ett diskursivt angreppssätt en lämplig analytisk

ingång för att förstå hur makt och känslor är fördelade i samhället och hur de även inverkar på och förflyttar varandra i skilda kontexter.

I detta avseende kan svaren från respondenterna ses som en form av affektiv diskurs om gränskontrollen. Svaren utgör vad Wetherell (2012, s. 93) kallar redogörelser för och berättelser om en affektivt laddad händelse. Analytiskt kan svaren beskrivas som ett slags bekännelser av resenärerna om hur man upplevde och upplever gränskontrollen. Samtidigt är de bekännelser som sällan uttrycker skuld utan mer indignation. Svaren visar på en tydlig upprördhet om hur besvärlig eller irriterande gränskontrollen är eller var under den egna överresan. På så vis är utsagorna i de flesta fallen mer en yttring och positionering, eller rent av en opinionsyttring, än en beklännelse i förhållande till gränskontrollens effekter. Därmed synliggörs hur statens auktoritet — eller i vissa fall brist på auktoritet — skapas som en sorts "situerad aktivitet".

Begreppet *situerad aktivitet* är ursprungligen Erving Goffmans, men beskrivs av Wetherell (2012, s. 78–79, 90) som ett uttryck för hur affektiva–diskursiva praktiker är situerade och sociala i form av vardagliga interaktioner, ritualer och möten samt präglade av normer och temporalitet. Dessa uttryck formas genom att en mångfald av olika "svärkontrollerade" subjektiviteter tar plats, inom vars ramar individen kan beskrivas i termer av att vara en mångsidig och "ofärdig" varelse snarare än en enhetlig och "färdig" sådan: "*a being-multiple, instead of being-one*" (citrat i Biehl & Locke 2017, s. 42). Det är, med Wetherells ord, subjektiviteter som tar form "i komplexa, ofärdiga och sammansatta relationer" (2012, s. 128).

Svensk gränskontroll vid Hyllie i maj 2016. Innanför höga stängsel mötte passkontrollanterna en strid ström av inresanden från ett tåg nyss ankommet från Danmark. Foto: Johan Wessman, News Öresund.

Hemvägskänslor

Den empiriska analysen inleds här med den affektiva–diskursiva artikulation som framträder tydligast i svarsmaterialet. När respondenterna ska beskriva sin relation till Öresundsförbindelsen och inte bara till kontrollen, är svaret ”hemkänslor”. Denna typ av affektiv–diskursiv praktik med koppling till gränspassage har tidigare undersökts av Orvar Löfgren (1993, s. 81–117) i ett arbete om nationell identitet och territorium. Med utgångspunkt i bilresor över den svensk-norska nationsgränsen visar Löfgren (1993, s. 86–87) hur rörelser över gränser ofta förknippas med en känsla av att vara ”hemma” i kontrast till att

vara ”utomlands”. Nationen enligt Löfgren (1993, s. 86) har i detta perspektiv under lång tid utvecklats till en ”hemkänsla” med tydlig rumslig avgränsning och med förankring i det som upplevs som ”det trygga, det invanda, det förutsägbara”.

Bilpassagerarna på väg hem förvandlas från utlänningar på besök i Norge till infödda. ”Utomlands” (smaka på ordet) finns visserligen äventyret, men även otryggheten, oförutsägbarheten, det annorlunda: mjölken smakar konstigt, vägmärkena är märkliga, tjänstemännen oberäkneliga, skämten svärförståeliga, samförståndsblinkningarna fungerar inte. (Löfgren 1993, s. 86)

Nationen är emellertid inte den enda projektionsytan för att framkalla denna typ av känslor. Löfgren förklarar att hemkänslan har ”skiftande förankringar” och fortsätter: ”Att känna sig hemma kan handla om att stänga dörren till det egna rummet eller röra sig i ett lokalsamhälle där man hittar både bland gatunamnen och längs snabbköpshyllorna” (1993, s. 86). Hemkänslor av detta komplexa slag, med förankring i det nationella och det lokala, tycks spela en viktig roll för resenärernas relation till den fasta förbindelsen. Att kontrollen placerades mitt på en överfart som av de allra flesta uppfattades som en naturlig hemväg blir utomordentligt tydligt. En kvinna, född på 1960-talet och uppväxt i Tyskland, formulerade detta genom att berätta hur glad hon känner sig då hon på vägen tillbaka under sina bilresor utomlands passerar Kastrup för ”då vet jag att jag snart är hemma” (svars-id 64).

Även korta, vardagliga pendlingsresor tillbaka efter arbetsdagens slut, förknippas med hemkänslor. Flera arbetspendlare uttalar sig i materialet om det självklara i att åka ”hem” efter att ha lämnat arbetsplatsen i slutet på dagen (svars-id 105; 990). Gränskontrollens benägenhet att väcka starka, indignerade hemkänslor tycks således framför allt ha sin

grund i det lokala. Ett exempel är när inflyttade från Danmark reser ”hjem” till Malmö, Höllviken eller Höör efter en dag på sina kontor och arbetsplatser i Köpenhamn, Kastrup eller Roskilde, hemresor som bland annat kan innebära rutinmässiga stopp på vägen i form av en dagishämtning här eller ett besök i affären där innan man är hemma (svars-id 207; 394; 991; 1016; 1036; 2107; 2757).

Hemvägskänslor i antagonism mot gränskontrollen behöver emellertid inte alltid förknippas med en egen bostad eller vara rotade i ett eget lokalt sammanhang. Hemvägskänslor kan också handla om gränsöverskridande rörelser. Ungefär en tredjedel av svaren råkade vara från personer med bostaden på danska sidan och som alltså reser ”in” eller ”ut” snarare än ”hem” när de passerar gränskontrollen på väg mot svenska sidan. I detta fall rör det sig om en annan kategori av resenär med en annan känsla än hemkänsla under mötet med gränskontrollen. I den specifika situationen kan resenärerna betecknas som ett slags *regionauter* som utforskar och gör sig bekanta med nya miljöer på andra sidan bron (O’Dell 2003; Löfgren & Nilsson 2010). Med hänsyn till detta bygger den affektiva–diskursiva artikuleringen på att ankomsten till Sverige är en inresa i ett område som resenären inte är helt främmande inför utan som hen över tid har gjort sig allt mer orienterad i.

Känslan av att vara hemmastadd men inte helt hemma på den andra sidan av kontrollen är troligen den affektiva–diskursiva praktiken som haft störst genomslag under de år som gränsregionen genom den fasta förbindelsen varit öppen för allmän trafik dygnet runt mellan länderna. Ett exempel i frågelistmaterialet på hur denna situerade känsla av hemmastaddhet kan prägla resorna över bron (och indirekt mötet med gränskontrollen) är kvinnan som pendlar från Köpenhamn till sin arbetsplats vid ett svenskt universitet och som förklarar att utan

bron skulle hennes liv se helt annorlunda ut.

Jag har en cykel i både Lund och Köpenhamn, som jag använder fram och tillbaka till stationerna. Jag åker i regel i rusningstrafiken. Lite olika på hemvägen. Ja, jag sitter alltid i tyst kupé, och jag arbetar. Dessutom har jag ofta en termoskanna med te i. Jag tar ofta en snabb titt ut över Öresund från bron. Är där färjor, segelbåtar, fåglar eller annat? Är det soluppgång eller solnedgång? Är det solsken, dimma? Är det vågor på vattnet? Jag vinterbadar i Svanemöllen/Köpenhamn, så jag föreställer mig ibland, hur det skulle vara att simma ute i sundet. Hur skulle det vara att hoppa från bron? Kan man det? (svars-id 262, förf. övers. från danska)

Det är inget äventyr i det andra landet som väntar denna kvinna när hon är på väg över bron i morgontrafiken. Hennes förväntningar är att vara på resande fot till sin arbetsplats längs en väg som är vanemässigt inrutad och att återvända tillbaka hem senare på dagen. Hon har en cykel på varsin sida av Öresund och för henne är gränskontrollen en sorts hemmastaddhet i vardagens pendlande över bron. Cykeln är ett utmärkt medel för att temporärt förvandla ”utomlands” till ”nästan hemma” i gränsregionen. Den bistår med en rörlighet som gör det möjligt för varje *regionaut* att i detalj utforska och göra sig allt mer hemmastadd i de nya och delvis främmande miljöerna.

Tid som förspills, stress som byggs upp

En särskild affektiv–diskursiv artikulation om restid uppstod till följd av hemvägskänslorna i relation till gränskontrollen. Ironiskt nog förknippades gränskontrollen med en ny osäkerhet snarare än med

den ökade säkerhet mot yttre hot som varit motivet till att införa det nya gränshindret. Den nya osäkerheten angick den egna ankomstens punktlighet. Som förbipasserande resenär kände man oftast ingen oro för att stoppas och tvingas vända tillbaka på grund av kontrollen. Oron handlade mer om att den egna tiden gick förlorad medan kontrollerna ägde rum och medan man själv i en lång kö av resenärer väntade på att få fortsätta. Kontrollerna väckte starka känslor genom att *ta* tid från resenärerna (svars-id 90; 108; 166). I materialet beskrivs att tid ”försfills” (svars-id 991; 992) och är ”bortkastad” (svars-id 439) och att den kunde ha ägnats åt andra saker. Kontrollerna är tidstjuvar i vardagen och förknippas med ”lång väntan” (svars-id 238). De är förlorad tid som känns, rent fysiskt, för resenärerna eftersom väntetiden skapar stress i samspelet mellan de köande kropparna framför gränskontrollens uniformerade personal. I svaren är det framför allt tågresenärerna som upplever stress när tid går förlorad i samband med kontrollerna. En kvinna född på 1970-talet och med sin arbetsplats i centrala Köpenhamn beskriver situationen på följande sätt:

När gränskontrollerna började november 2015 blev det svårare tider. Färden tog längre tid och det var närmast tågkaos i hela Skåne på grund av Öresundstågens nya anpassning på Hyllie med väntetider och trafikköer. När sedan även ID-kontrollerna på Kastrup introducerades, ändrades mitt liv drastiskt. Det blev ohållbart för mig att spendera 3-5h per kväll för att komma hem från jobbet. Man blev mycket stressad och trött. (svars-id 102)

När kontrollerna infördes bytte många pendlare färdmedel, från tåg till bil. Att resa med bil upplevdes som smidigare vid gränskontrollen. Samtidigt kunde en överfart med bil också vara vanskelig i vissa lägen. Som bilförare riskerade man till exempel att ställa sig i fel kö fram till

betalningsanläggningen på Lernacken och därmed få vänta betydligt längre på sin tur vid gränskontrollen (svars-id 1004).

De reaktioner som gränskontrollen utlöste blåste därför liv i en äldre diskurs om resan över Öresund, vilken var innan den fasta förbindelsen uppfördes. Då, för drygt tjugo år sedan, handlade drömmarna om den nya förbindelsen om att vinna tid och att förvandla en timmes restid över vattnet till tio minuters snabb passage längs en markbunden väg (Nilsson 1999; Idvall 2000, s. 36–92).

Olika maktpositioner

Den egna restidens utsatthet som affektiv–diskursiv artikulering är sammanbunden med att vänta. I boken *The Secret World of Doing Nothing* analyserar Billy Ehn och Orvar Löfgren väntan som en specifik kulturell praktik i vardagen kopplad till olika känslolägen och till olika sammanhang, däribland trafik och resande (Ehn & Löfgren 2010, s. 37–42; se även Green 2012, s. 576). Ehn och Löfgren förklarar att vardaglig och situerad affekt ofta har koppling till maktrelationer. Att vara i ett läge när man låter andra vänta kan vara ett sätt att utöva makt. På motsvarande sätt kan den som måste vänta signalera en underordnad position i förhållande till andra (Ehn & Löfgren 2010, s. 68–72). Respondenterna ger också uttryck för denna typ av makt-kamp i sina beskrivningar av hur de positionerar sig i förhållande till gränspoliserna. Påfallande mycket kritik riktas mot gränskontrollernas operatörer, där den uniformerade personalen betraktas både ur ett ovanifrån- och ett underifrånperspektiv. Kritiken består å ena sidan av hur resenärer som är vana vid att vara i rörelse och som inte gärna

accepterar hinder på vägen självsäkert beskriver gränskontrollens personal som inkompetenta på olika sätt. I denna anda hävdar till exempel en man som i flera års tid pendlat till sitt arbete i Köpenhamn att "[d]et är ofta [som] vakterna släpper igenom folk som på extremt bruten svenska säger 'glömt kortet' samtidigt som jag [själv] ska stå i kö för att visa upp mitt id för miljonte gången" (svars-id 105).

En kvinnlig arbetspendlare ansåg på liknande vis att:

Gränskontrollen är under all kritik, och spel för gallerierna. Hur kan dom se om någon är terrorist eller inte, när folk väl-ler fram och viftar med passen? Eller om man har förfalskade pass? (svars-id 107).

Ibland är inkompetensförklaringarna framställda i en mer medlidsam ton gentemot kontrollanterna. Det kan, som i svaret från en äldre man som i många års tid arbetade på danska sidan, vara på något sätt bara synd om dessa utförare av statens övervakning av gränsen, som måste utföra en helt meningslös uppgift.

Gränskontrollerna är närmast fåniga. Jag tycker synd om de polismän som tvingas stå i ur och skur och kolla körkort. Det var inte därför de gick genom sin polisutbildning. Vi behöver poliserna till bättre uppgifter (svars-id 152).

Å andra sidan uttalar sig flera svarande om gränspoliserna och dess arbete på ett sätt som antyder en osäkerhet inför själva situationen. Det är tydligt att många resenärer inte klarar att distansera sig helt till gränskontrollen utan upplever den bevärande just för att det innebär en underordnad position att möta gränspoliserna. Som medelklass med reseprivilegium har man trots allt bara möjlighet till ett symboliskt övertag i sina kontakter med statens utövande av övervakning. I

materialet kan gränsens kontrollanter indignerat beskrivas som otrevliga och rigida. Enstaka händelser kan bli utlösande för hur man känner oro för att passera kontrollen.

Jag blev även någon gång utskäld av en dansk gränspolis på Kastrup för att jag inte hade passet eller körkortet framme när jag ville in på perrongen. Det kändes mycket obehagligt och det tog någon dag innan jag hade skakat av mig upplevelsen (kvinnlig sällanresenär född på 1970-talet, svars-id 101).

Endast ett fåtal svar förmedlar en positiv inställning till gränspolisens arbete. Ofta handlar det då om att man anser att gränskontrollen börjat fungera bättre jämfört med när den först infördes. Men det kan också vara att man har egen erfarenhet av att vara i gränspolisens position, som exempelvis mannen som under sin studietid arbetade som passkontrollant vid flygbåtarna och som förklarar att han har ”full förståelse för arbetssituationen” som kontrollanterna har (svars-id 182).

De olika maktpositioner som kontrollanterna och de kontrollerade intar öppnar därigenom för förhandling i olika situationer. I svaren är det tydligt hur emotionella spår av denna förhandling dröjer sig kvar i olika inställningar till kontrollen. På så sätt kan man ta del av svar som artikulerar såväl förtrytelse och olust som lättnad och förståelse inom ramarna för den väntan som (ingående) gränskontroll leder till.

Pass- och id-kontroll i vitt rum

Gränskontrollen utförs i form av en inspektion av pass- och id-handlingar på de aktuella gränsstationerna. De starkaste känslorna i svarmaterialet yttrar sig som en kritik mot att pass- och id-kontroll

överhuvudtaget utförs. Här pendlar åsikter och känslor i svaren mellan förvåning och indignation. En kvinna, född på 1980-talet och uppväxt i Sverige men bosatt och yrkesverksam i Danmark, uttrycker sig på följande sätt:

Det känns /.../ konstigt att som svensk behöva visa pass vid en gränsövergång som jag varit van vid att korsa på dagsbasis i flera år under mina studier i Malmö. (svars-id 1901)

Under perioden januari 2016 till maj 2017 var pass- och id-kontrollen dessutom obligatorisk för alla förbipasserande resenärer på perrongerna vid Kastrup flygplats. Dessa kontroller kritiseras hårdast. Den tillfälliga lagen om allmän id-kontroll, som tvingade de transportansvariga företagen, däribland Öresundstågen, att vid varje tillfälle grundligt kontrollera sina resenärer *före* passagen över gränsen till Sverige, fungerade, som flera svarande minns det, verkligen uselt och var omätligt irriterande (svars-id 1686; 2121).

Den nordiska passfrihet som hade rätt i området sedan 1952 var plötsligt omintetgjord. Medborgare i Sverige och Danmark tvingades nu, vid varje inresa över gränsen, att genomgå en kontroll riktad mot dem själva och mot vad de såg som sin nationalitet — en kontroll som de var ovana vid och som många kände olust inför. En snabb motreaktion blev en halvt spekulativ och halvt seriös diskussion inte minst i de lokala svenska medierna om vad som skulle hända ifall man glömde sina id-handlingar vid överresan till Danmark. *Skulle man inte få komma tillbaka hem då?* Att ha med sig sin legitimation verkar för de flesta i materialet vara en självklarhet som inte behöver kommenteras. I några svar framkommer det emellertid att den nya svenska gränskontrollen kunde ställa till besvär för vissa resenärer. En kvinna, född på 1990-talet och boende i Köpenhamn, berättar om hur hon i

sällskap med några andra påbörjade en utflykt till Malmö över dagen för att vid ankomsten till gränsen upptäcka att alla saknade sina pass: ”Vi var rädda att hela dagen skulle bli förstörd. Vi [---] slapp lyckligtvis undan med en varning” (svars-id 2000, förf. övers. från danska). I andra svar kan det vara en oro över att inte ha med sig *rätt* legitimation som förmedlas. En kvinna född på 1990-talet berättar om första gången hon åkte till en föreläsning i Lund: ”Jag var mycket spänd och förvirrad. Jag hade glömt mitt pass. Men så förstod jag gudskelov att man kan använda sitt körkort” (svars-id 1975, förf. övers. från danska). I några svar framgår det hur gränskontrollen väckte en helt ny uppmärksamhet bland vissa resenärer på andras sätt att passera gränsen. Det kunde vara att man påminde andra om att ta fram passet eller id-kortet när gränskontrollen närmade sig. En student med föreläsningar på svenska sidan minns i det fallet att en av hennes kurskamrater en gång hade glömt sitt körkort.

Han [kurskamraten] ringde hem till sin rumskamrat och försökte få honom att skicka en bild. Det var nervpirrande då vi kom ned till vakterna som kontrollerade våra biljetter och kort. Han var längst bak. Vi väntade alla på vad svaret skulle bli. Vakten skakade på huvudet. Det var inte tillräckligt, han måste åka hem. Han hade redan köpt biljett ut och hem. (svars-id 2001, förf. övers. från danska)

Denna typ av vardagliga bekymmer om huruvida pass eller giltigt id-kort är med eller ej, förekommer i materialet. Att komma ihåg den egna legitimationen och att visa intresse för och rent av omsorg gentemot andra som råkar sakna denna legitimation, har blivit del i en ny gränss-ritual. I svarsmaterialet finns dock några kommentarer om pass- och id-hanteringen som avviker från detta mönster med fokus på sådan

vardagsglömska med relativt beskedliga konsekvenser. Här rör det sig om svar som uppmärksammar att pass- och id-kontrollen inneburit att det fästs större vikt än tidigare vid människors individuella utseende. Ett av dessa förhållandevis få svar är från en kvinna född på 1970-talet som berättar hur svårt det kan vara med kontrollen ”på vägen tillbaka” från Danmark och att hon ”alltid [blir] arg”. Anledningen, som hon säger, är att ”delar av familjen inte ser svenska ut” (svars-id 1109). Hon beskriver att de egna familjemedlemmarna behandlas olika av gränskontrollen beroende på vilket utseende var och en har. Ett annat svar är från en kvinna som studerade i Sverige under ett par år och som gjorde flera överresor från sitt hem i Danmark.

Jag var alltid särskilt spänd vid gränskontrollen. Anledningen var att jag är colombian. Jag upplevde att polisen var uppmärksam på mig på ett sätt som jag inte önskade och att i förlängningen resenärerna i hela vagnen blev intresserade. Det var mycket obehagligt. Två gånger blev jag uppläxad av svenska poliser hur jag skulle göra någonting annorlunda när jag reste in i Sverige och en annan gång var det en passkontrollant som ingående granskade mitt pass. Jag upplever detta som extremt obehagligt. Det är som om jag vore kriminell tills jag bevisat motsatsen. Det är både förnedrande och frustrerande (och jag är ganska ljus i hyn och kvinna, jag kan tänka mig att mer mörkhyade killar har ännu svårare). Den här saken med passkontrollen gjorde mina resor till Sverige väldigt stressiga. Jag kände mig diskriminerad av poliserna (ofta faktiskt kvinnor) ungefär hälften av gångerna jag för dit. (svars-id 2092, förf. övers. från engelska)

Citatet visar att gränskontrollen till Sverige i hög grad är ett ”vitt rum” (Hübinette & Pripp 2017, s. 308) i den bemärkelsen att platsen domineras av föreställningar om en etniskt homogen nation där en

historisk vithetsnorm styr över människors förväntningar och beteenden. Citatet ovan tyder dessutom på att gränskontrollens rasifierade plats också är könad på ett bestämt sätt. Trots sin egen utsatthet uppfattar kvinnan att hon är relativt privilegierad jämfört med män som har en mörkare hud än hennes egen. Samtidigt känner hon sig som kriminell och utpekad på ett sätt som påminner om hur migranter som passerar över nationsgränser blir föremål för en systematiserad ”illegalisering” iscensatt av statliga och överstatliga myndigheter (de Genova 2017). Det avslutande steget i analysen blir att närma sig frågan om den politiska kontext som de vardagliga resorna i frågelistsvaren ingår i.

Mellan global migrationskris och lokal integrationskris

Gränskontrollen var ursprungligen en tydlig global politisk fråga genom händelserna 2015 då en ström av utomeuropeiska flyktingar genom Europa ledde till att flera länder stängde sina gränser för migrationen (Magnusson Staaf, Nilsson & Åkerman 2017). Dessa händelser har beskrivits av Vicki Squire (2020, s. 15–42) som en europeisk migrationskris med flera dimensioner. Det handlade inte bara om att EU:s medlemsstater inte kom överens om att solidariskt dela på ansvaret att ta emot flyktingar. Händelserna uppfattades även som en kris som utmanade staters suveränitet eller rätt att själva bestämma över det egna territoriet (Squire 2020, s. 20–26). Säkerhetsåtgärderna utgjorde enligt Squire en aspekt av denna mångdimensionella kris genom att förstärka inställningen till migration som ett externt hot (2020, s. 27–33). Migrationen skapade härigenom en värdekonflikt mellan anhängare av säkerhetsgörande (*securitization*) och anhängare av humanitärism

(*humanitarianism*) i de potentiella mottagarländerna (Squire 2020, s. 33–34; se även Vaughan-Williams 2015). I flera europeiska länder vann under 2015 och 2016 en säkerhetsgörande opinion mark i frågan om vilka åtgärder som sågs som nödvändiga för att hantera migrationen. Denna värdekonflikt i migrationsfrågan var också tydlig i Sverige och inte minst inom den svenska regeringen. Statsminister Stefan Löven (S) personifierade genom tal han höll hösten 2015 den vändning som politiken gjorde i migrationsfrågan och som bland annat innebar ett säkerhetsgörande av den i Schengen-samarbetet inre gränsen mot yttre hot. Samtidigt fick vice statsminister Åsa Romson (MP), genom sina tårar vid en presskonferens om den nya asylpolitiken samma höst, symbolisera en mer flyktingvänlig och humanitär hållning som hade förlorat initiativet i frågan. Värdekonflikten mellan säkerhetsgörande och humanitärism finns också gestaltad i frågelistsvaren, om än i ganska begränsad skala. Polariseringen i de åsikter som under ytan finns i materialet går dock inte att ta miste på när flyktingar i enskilda fall förs på tal som kategori. Det är till exempel kvinnan som föreslår att de som ofta passerar över bron ska kunna visa ett klistermärke för fri passage samtidigt som gränspoliserna bara ska kontrollera identiteten ”på dem som inte ser skandinaviska ut” (svars-id 1049, förf. övers. från danska); eller det är mannen som...

...skämdes /.../ för att vara svensk och ha en regering som försatt oss i situationen där flyktingar väljer att gå genom halva Europa för att komma till Sverige. (svars-id 105)

I kontrast till dessa två positioneringar som indirekt tar parti för ett säkerhetsgörande av gränsen gentemot migrationen, finns det andra svar i materialet som markerar humanitärismens ståndpunkter. Det är

till exempel den kvinna som tidigare citerats i kapitlet och som blev förvånad när hon behövde visa pass vid gränspassagen. I en annan del av sitt svar beskriver hon gränskontrollen under vintern 2015–2016 som:

[M]in värsta upplevelse på tåget mot Malmö /.../ Det kändes så hemskt att se och uppleva att folk som behövde trygghet och ville söka asyl inte fick möjlighet att komma in i Sverige. (svars-id 1901).

När frågelistan om Öresundsbron delades ut under 2018–2019 hade emellertid gränskontrollen fått ytterligare en dimension som politisk fråga. Gränskontrollen väckte inte längre bara politiska känslor med avseende på migration. Under sina cirka tre år av närvaro mitt i gränssregionen hade gränskontrollen också förvandlats till en politisk fråga som angick den lokala integrationen i området (Persson & Persson 2019; Ristilammi 2020). Öresund som lokal integration hade blivit en allt mer akut fråga för inte minst arbetspendlare men också bland sällanresenärer. Gränskontrollen uppfattades som ett hot mot integrationen i det svensk-danska gränsområdet. I svarsmaterialet menar man till exempel att gränskontrollen håller på att ödelägga ”friheten i att resa över Öresund” (svars-id 1887, förf. övers. från danska). Gränskontrollen betecknades rent av som en ”[s]kymf mot det fria Europa, [en] politisk lösning som inte är någon lösning” (svars-id 990).

Den explicita kritiken mot gränskontrollen rör därför också frågan om den lokala, transnationella integrationen i området. Som sådan riktar den sig också mot de nationella maktcentra som ses ansvariga för hur krisen eller kriserna har lösts eller inte lösts. I flera svar är det ”politikerna i Stockholm” som får klä skott för vad som anses vara misslyckad gränspolitik i Öresundsregionen. Kritiken består ofta i en uppfattning att den svenska regeringen och riksdagen rent geografiskt

är alltför avlägset belägna för att ens kunna förstå problemen i gränsregionen (svars-id 983; 1004). Men det finns också de svarande som menar problemen har att göra med en maktkamp om inflytande mellan Sverige och Danmark, alternativt Stockholm och Köpenhamn, där lokala aktörer är maktlösa (svars-id 2338; 1007). Även ”Köpenhamn” och ”Danmark” är därmed retoriska figurer för hur kritiken framförs mot vad som ses som misslyckad gränspolitik i Öresundsområdet.

Sammanfattning

I detta kapitel har jag beskrivit framväxten av en ny sorts gränskontrollerande ”hembundenhetens kultur”, som har både nationella och transnationella drag och som dessutom förefaller beroende av ett uppvaknande för vad som har betecknats som ”den djupa staten” (Ristilammi 2020, s. 183–185). Det empiriska exemplet har varit den gräns- och id-kontroll som infördes av den svenska regeringen vintern 2015–2016 som en åtgärd för att skydda vad som sågs som den allmänna ordningen och den inre säkerheten i Sverige. Det yttre hotet var vid denna tid den globala migrationen, i form av en ström av flyktingar och asylsökande från inbördeskriget i Syrien och andra platser i världen.

I kapitlet har gränskontrollerna beskrivits som ett statligt iscensatt säkerhetsgörande av nationsgränsen som plats. Istället för att rikta sökarljuset mot gränskontrollens utförande har emellertid fokus varit på den selektivt genomsläppliga gränspassagens förbipasserande resenärer och deras affektiva–diskursiva artikuleringar om sakernas tillstånd. Ur detta perspektiv, som lyfter fram betydelsen av förkroppsligade relationer

mellan människor i gruppvis rörelse, har specifika former av hemkänsla kunnat urskiljas bland de olika kategorierna av resenärer: arbetspendlare, vaneresenärer och sällanresenärer över Öresund. Gränskontrollen väcker starka negativa känslor som har sin upprinnelse i erfarenheten av att bli stoppad och förhindrad under hemresa. Hemvägskänslor är i denna bemärkelse en central affektiv–diskursiv artikulation för hur gränskontrollen uppfattas av resenärerna.

I svaren framhålls betydelsen av att ha kontroll över den egna tiden under hemresorna och att gränskontrollen upphäver denna kontroll. Istället utmanar gränskontrollen resenärernas upplevelse av att kunna styra över sin egen vardag och i den väntan på sin tur som uppstår framför gränspoliserna uppfattas dessa som en antagonistisk motståndare. Starkast känslor genererar det faktum att man måste visa sitt eget pass eller id-kort för gränspoliserna. I denna situation sker en förhandling gentemot kontrollanterna som utmanar resenärens egen legitimitet och tillhörighet i ett sammanhang som resenären egentligen uppfattar som sitt eget hemma. Resenärerna känner en viss oro inför situationen, men har ändå inställningen att det trots allt inte är ”hela världen” ifall man skulle ha glömt det egna passet eller id-kortet vid överfarten. I ett fåtal svar framkommer det en ilska och oro för att människors utseende och hudfärg ska vara avgörande för hur stor rörelsefrihet man kan förvänta sig att ha i den transnationella gränsregionen. På så vis är den globala migrationskrisen och Öresundsregionens lokala integrationskris två sidor av samma mynt för de resenärer som under överresan rasifieras av gränskontrollen.

Vad har då det nya skyddet mot yttre hot — det allmänna säkerhetsgörandet — inneburit för hur människor upplever sin vardag i dagens Sverige? I transnationella gränsland som Öresundsregionen blir den

nya säkerhetsdiskursen mot yttre hot en affektiv–diskursiv praktik som får människor att dra en tydligare gräns mellan hemma och utomlands. Man blir mer uppmärksam på tiden, den egna positionen och rörelsefriheten. Resenärernas affektiva–diskursiva gestaltningar av gränskontrollen visar att denna trots retorik om gränsens relativa öppenhet är en inåtvänd och exkluderande praktik i förhållande till omvärlden. Kapitlet väcker frågan om vad för slags politiska syften som denna nya hembundenhet som gränskontrollens inåtvända praktiker kan associeras med kommer att användas för i olika sammanhang där gränsregioner och migration står i centrum. Kommer medelklassens känslor av växande ofrihet och obehag att bli en konservativ eller radikal politisk kraft att räkna med i sammanhang där statligt sanktionerade säkerhetskontroller av olika slag reducerar människors mobilitet på ett selektivt sätt? Denna fråga har inga enkla svar utan måste undersökas vidare i nya studier.

Referenser

- Ahmed, Sara (2004) "Affective Economies" i *Social Text*, vol. 22, nr 2, s. 117–139.
- Andersen, Dorte Jagetić, Klatt, Martin & Sandberg, Marie (red) (2012) *The Border Multiple. The Practicing of Borders between Public Policy and Everyday Life in a Re-scaling Europe*. Farnham & Burlington: Ashgate.
- Andersson, Ruben (2014) *Illegality, Inc. Clandestine Migration and the Business of Bordering Europe*. Oakland: University of California Press.
- Balibar, Étienne (2004) *We, the People of Europe? Reflections on Transnational Citizenship*. Princeton & Oxford: Princeton University Press.
- Biehl, João & Locke, Peter (2017) "The Anthropology of Becoming" i Biehl, João & Locke, Peter (red), *Unfinished. The Anthropology of Becoming*. Duke, s. 41–89. Durham & London: Duke University Press.

- Blackman, Lisa (2008) *The Body. The Key Concepts*. Oxford & New York: Berg.
- de Genova, Nicholas (red) (2017) *The Borders of "Europe". Autonomy of Migration, Tactics of Bordering*. Durham & London: Duke University Press.
- Ehn, Billy & Löfgren, Orvar (2010) *The Secret World of Doing Nothing*. Berkeley, Los Angeles & London: University of California Press.
- Folklivsarkivet i Lund, svar på frågelistan "Öresundsbrons betydelse" (252), accessionsnummer LUF M 27 881.
- Green, Sarah (2012) A Sense of Border. I: Wilson, Thomas M. & Donnan, Hastings (red) i *A Companion to Border Studies*. Malden, Oxford & Chichester: Wiley Blackwell, s. 573–592.
- Hübinette, Tobias & Pripp, Oscar (2017) "Etnicitet, ras och vithet" i Gunnarsson Payne, Jenny & Öhlander, Magnus (red) *Tillämpad kulturteori*. Lund: Studentlitteratur, s. 293–317.
- Hughes Tidlund, Ida (2021) *Autonomous Åland. A hundred years of borderwork in the Baltic Sea*. Stockholm: Department of Ethnology, History of Religions and Gender Studies, Stockholm University.
- Hurd, Madeleine, Donnan, Hastings & Leutloff-Grandits, Carolin (2017) "Introduction: crossing borders, changing times" i Donnan, Hastings, Hurd, Madeleine & Leutloff-Grandits, Carolin (red) *Migrating borders and moving times. Temporality and the crossing of borders in Europe*. Manchester: Manchester University Press, s. 1–24.
- Idivall, Markus (2000) *Kartors kraft. Regionen som samhällsvision i Öresundsbrons tid*. Lund: Nordic Academic Press.
- Idivall, Markus, Palmehag, Anna & Wessman, Johan (red) (2020) *Checkpoint 2020. Människor, gränser och visioner i Öresundsbrons tid*. Göteborg & Stockholm: Makadam.
- Löfgren, Orvar (1993) "Nationella arenor" i Ehn, Billy, Frykman, Jonas & Löfgren, Orvar, *Försvenskningen av Sverige. Det nationellas förvandlingar*. Stockholm: Natur och Kultur, s. 21–117.
- Löfgren, Orvar & Nilsson, Fredrik (red) (2010) *Regionauterna. Öresundsregionen från vision till vardag*. Göteborg & Stockholm: Makadam.
- Magnusson Staaf, Björn, Nilsson, Fredrik & Åkerman, Charlotte (red) (2017) "Flykt" i *Gränslös. Flykt. Tidskrift för studier av Öresundsregionens historia, kultur och samhällsliv, nr 8*. Lund: Centrum för Öresundsstudier, Lunds universitet, s. 5–9.
- Nilsson, Fredrik (1999) *När en timme blir tio minuter. En studie av förväntan inför Öresundsbron*. Lund: Historiska Media.

Nilsson, Fredrik (2010) "Öresund Plaza. Om konsten att passera" i Löfgren, Orvar & Nilsson, Fredrik (red), *Regionauterna. Öresundsregionen från vision till vardag*. Göteborg & Stockholm: Makadam, s. 81–93.

O'Dell, Tom (2003) "Øresund and the Regionauts", *European Studies*, vol. 19, s. 31–53.

Paulin Kristensen, Marlene (2020) "Low-Quality Border Control? A Cultural Analysis of Alternative Border Imaginaries among Police Officers at Copenhagen Airport", i *Ethnologia Scandinavica*, vol. 50, s. 169–186.

Persson, Christer och Persson, Hans-Åke (2019) *En region i kläm. Berättelsen om Öresundsregionen*. Malmö: Universus Academic Press.

Ristolampi, Per-Markku (2020) "Gränsens återkomst. Bron, den djupa staten och modernitetens skiftande skepnader", i Idvall, Markus, Palmehag, Anna & Wessman, Johan (red), *Checkpoint 2020. Människor, gränser och visioner i Öresundsbrons tid*. Göteborg & Stockholm: Makadam, s. 177–187.

Rumford, Chris (2009) "Introduction: Citizens and Borderwork in Europe" i Rumford, Chris (red), *Citizens and Borderwork in Contemporary Europe*. Abingdon: Routledge, s. 1–12.

Rumford, Chris (2014) *Cosmopolitan Borders*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire: Palgrave Macmillan.

Squire, Vicki (2020) *Europe's Migration Crisis. Border Deaths and Human Dignity*. Cambridge: Cambridge University Press.

Vaughan-Williams, Nick (2015) *Europe's Border Crisis. Biopolitical Security and Beyond*. Oxford: Oxford University Press.

Wetherell, Margaret (2012) *Affect and Emotion. A New Social Science Understanding*. Los Angeles, London, New Delhi, Singapore & Washington DC: SAGE.

Wilson, Thomas M. (2012) "Revisiting the Anthropology of Policy and Borders in Europe", Andersen, Dorte Jačetić, Klatt, Martin & Sandberg, Marie (red) i *The Border Multiple. The Practicing of Borders between Public Policy and Everyday Life in a Re-scaling Europe*. Farnham & Burlington: Ashgate, s. 77–95.

Wilson, Thomas M. & Donnan, Hastings (1998) "Nation, state and identity at international borders" i Wilson, Thomas M. & Donnan, Hastings (red), *Border identities. Nation and state at international frontiers*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 1–30.

3

Vem bestämmer hur staden ska bli?

BRANDSTATIONEN SKA FUNGERA som en kulturell inkubator. Vara öppen för olika typer av kulturverksamhet — musik, dans, konst, utställningar, konserter och liknande.

- Det är en otroligt stor grej och det känns nästan som att gå på moln när det nu händer, säger projektledaren.
- Samtidigt är det här ett stort stadsomvandlingsprojekt som ska ske underifrån. Det är inte kommunen som ska bestämma vad som ska finnas här, utan det ska ske genom en demokratisk process där vi lyssnar på de röster som vill medverka, säger projektledaren. (Lindqvist, *Helsingborgs Dagblad*, 2018)

Så skrev *Helsingborgs Dagblad* den 21 augusti 2018 om en omvandling av den gamla brandstationen i Helsingborg. Den hade tagits ur bruk några år tidigare och sades nu vara på väg att bli ett efterlängtat kulturhus i området Gäseback. Arbetet med att utveckla Brandstationen

(som nu var det officiella namnet) skulle präglas av delaktighet, där helsingborgarnas egna idéer skulle få styra utvecklingen. Redan den 24 augusti kom emellertid en ny artikel som delvis tedde sig som en dementi. Enligt tidningen hade nyheten om att Brandstationen skulle bli just ett kulturhus varit ”en överraskning för alla”. Det rådde en viss förvirring om vad som egentligen var bestämt om byggnadens framtida verksamhet, och vem som i så fall hade fattat detta beslut. *Helsingborgs Dagblad* meddelade också att det nu skett en förändring på hemsidan som informerade om projektet, där Brandstationens framtida verksamhetsområde istället angavs som ”inkubator för entreprenörskap” (Lindqvist; Nilsson & Kristiansson, *Helsingborgs Dagblad* 2018).

Varför blev det då så rörigt att reda ut vad Brandstationen skulle bli? Att städer och platser förändras är ju i sig inget konstigt — de flesta städer bedriver ett aktivt arbete med att förändra och utveckla platser. Strategisk platsutveckling handlar om att möta invånarnas behov, men har också blivit ett viktigt verktyg för att öka platsens attraktivitet utåt mot potentiella investerare eller presumtiva nya invånare (Ek & Hultman 2007; Florida 2001; Kotler, Haider och Rein 1993; Thufvesson 2009). Samtidigt har det under många år pågått en kritisk diskussion kring städernas framtid som synliggjort att storslagna politiska visioner, varumärkesbygge och människors vardagsbehov inte alltid handlar om samma sak (Hall 1996; Jacobs 2004; Kavaratzis, Giovanardi & Lichrou 2018). Att skapa utvecklingsprocesser som är demokratiska och som ger förutsättningar för inflytande och samverkan ses därför ofta som en viktig hållbarhetsfråga för den framtida staden (Sveriges Kommuner och Regioner 2021b). De som arbetade med att utveckla Brandstationen hade ambitionen att involvera medborgarna i utvecklingen; de ville att staden skulle utvecklas ifrån ett underifrånperspektiv, där de som

var verksamma i området själva skulle sätta sin prägel på utvecklingen. Sådana processer är emellertid inte okomplicerade.

Under årens lopp har många studier lyft delaktighetens betydelse, från de så kallade Hawthornestudierna i Chicago i slutet av 1920-talet, via olika deltagarorienterade forskningsmetoder till de senare årens försök att utveckla olika projekt som fokuserar på delaktighet (Roethlisberger & Dickson 1939; Whyte 1989; Berman 2017; Puerari m. fl. 2018). Delaktighet lyfts idag i många städer som en viktig del av den demokratiska processen i platsutvecklingen (Rock, McGuire & Rogers 2018). Det är något som städer förväntas syssla med i sina utvecklingsprocesser.

Diskussionen kring Brandstationen i Helsingborg aktualiserar frågan om hur medskapande ska användas i stadsutveckling. Platsutveckling är komplicerade processer som innefattar såväl politiker, tjänstepersoner som invånare. Här ingår också andra aktörer, som byggföretag, arkitektkontor och intressegrupper av olika slag. Kanske kan det vara så att olika aktörer inte alltid är insatta i eller helt överens om det som sker när platsen utvecklas? Utifrån denna problematik belyser kapitlet medskapandets förutsättningar och vem som i slutändan driver framtidens stadsutveckling i det samtida och framtida Sverige. I kapitlet diskuteras vilka möjligheter och hinder som uppstår när en stad från ett strategiskt *ovanifrånperspektiv* försöker initiera och stödja processer där staden ska utvecklas *underifrån* med hjälp av medborgarna. Med staden Helsingborg som utgångspunkt problematiserar detta kapitel olika aspekter kring medskapande i stadsutvecklingsprocesser.

Kapitlet utgår från forskningsprojektet *Medskapandets praktik i platsutvecklingsprocesser* som drevs 2019–2021 i samverkan med Helsingborgs stad och med stöd från den lokala forskningsplattformen

Kompetensfonden. Kapitlet bygger på samtal om delaktighet och medskapande som förts med politiker i stadsbyggnadsnämnden, några högre kommunala chefer och ett antal tjänstepersoner som varit involverade i olika medskapandeprojekt i staden. De har alla på ett öppet och generöst sätt delat med sig av sina tankar kring frågor som rör delaktighet och medskapande i stadsutvecklingsprocesser.

Vad vill Helsingborg med sitt medskapande?

Helsingborg är en medelstor stad i södra Sverige som i likhet med många andra städer satsat stort på stadsutveckling. Området Gäsebäck där Brandstationen ligger, ingår i stadsutvecklingsprojektet H+, där Helsingborgs stad avser att bygga om delar av sin hamn till bostads- och blandområden. Det gamla industriområdet ligger i nära anslutning till hamnen, och har med tiden också kommit att bli en plats för föreningsverksamhet och småföretagande, och med en graffitipark där det också skapas olika projekt och festivaler (Helsingborgs stad 2017).

På H+ hemsida beskrivs Helsingborg som en av de snabbast växande städerna i Sverige, och projektet som det största utvecklingsprojektet i stadens moderna historia (Helsingborgs stad 2018a). Beskrivningen av H+ liknar många andra beskrivningar av liknande projekt i svenska städer, där exempelvis Göteborg beskriver hur de ”inlett sitt största utvecklingsprång i modern historia” i stadsutvecklingen, medan Stockholm deklarerar att de just nu ”växer mer än någonsin” (Göteborgs stad u.å.; Stockholms stad u.å.)

Ett annat område i Helsingborg där det satsas på delaktighet och medskapande är Drottninghög som byggdes under 1960-talet

i Helsingborgs östra utkant. Drottninghög är ett så kallat miljöprogramsområde och har beskrivits som en plats i behov av både renovering och utveckling, och där särskilda insatser behövs för att öka tryggheten och motverka social utsatthet (Backlund, *SvT*, 2018). Utvecklingsprojektet DrottningH drivs åren 2011–2035 av Helsingborgs stad tillsammans med fastighetsägarna, framför allt det kommunala fastighetsbolaget Helsingborgshem (Helsingborgs stad u.å.a).

De båda områdena skiljer sig alltså åt på flera sätt, men är intressanta i detta sammanhang eftersom de båda arbetar med medskapande som ett sätt att skapa både utveckling och inkludering. I både Gäsebäck och Drottninghög pågår flera olika medskapandeprojekt som ska få betydelse för områdenas utveckling. Trots att projekten bedrivs i två rätt olika områden brottas de med samma frågor kring hur människor ska involveras och känna sig inkluderade i den utveckling som sker.

Båda projekten kan också kopplas samman med stadens gemensamma vision, *Vision Helsingborg 2035*, som sjösattes i slutet av 2012 (Helsingborgs stad 2015b). I visionsprogrammet framställs Helsingborg som ”staden för dig som vill något”, och nyckelorden i denna vision är Helsingborg som en ”skapande, pulserande, gemensam, global och balanserad stad”. Både slogan och vision är intressanta eftersom de visar på vad Helsingborg vill bli samtidigt som den pekar på förutsättningarna för att denna dröm ska realiseras (Högdahl och Petersen 2019). Helsingborg vill bli framåtblickande, aktiv, demokratisk, företagsam och innovationsbenägen, vilket också kräver aktiva medborgare som vill något. Detta ställer indirekt vissa krav på människor som bor och verkar i staden.

Enligt en av Helsingborgs högre chefer är ambitionen med både området Drottninghög och Gäsebäck med Brandstationen att testa

olika verktyg för att Helsingborg ska utvecklas till en stad där invånarna blir *medskapare* i Helsingborgs utvecklingsprocess, där det ska bli möjligt för invånare att själva utveckla saker som de tycker är viktiga. Medskapande blir då ett sätt att demokratisera platsutvecklingen i staden, att de som bor i staden också får vara med och skapa dess framtid (högre chef 2019.06.24). Denna ambition syns också i den handbok för medborgardialog som skrevs 2016, där det talas om dialog och medskapande som ett viktigt verktyg för att skapa ett både hållbart och demokratiskt samhälle (Att arbeta med invånardialog i Helsingborgs stad, 2016, s. 4). Detta ligger också i linje med studier som visar hur medskapande, eller *co-creation*, har blivit något av ett ”buzzword” för olika former av platsutveckling (Hedensted Lund 2017; Tahvilzadeh 2015).

Både Boverket och Sveriges Kommuner och Regioner (SKR) för fram medskapande som en viktig möjlighet att stärka demokrati och social hållbarhet (Boverket u.å., Sveriges Kommuner och Regioner 2021a). I de samtal som fördes med chefer, tjänstepersoner och politiker fanns en stor enighet kring att ett aktivt medskapande av invånarna kan skapa stora demokrativärden, där medborgarnas engagemang kan bidra till både en högre livskvalitet och kanske också en högre attraktivitet för staden (högre chef 2019.08.27). Ytterligare en synpunkt som framfördes i flera samtal var att engagerade och medskapande medborgare kan bidra till att stärka civilsamhällets roll i det framtida samhällsbygget (högre chef 2019.08.27; tjänsteperson 2019.06.12). Frågor om kommunens roll och hur den bör förändras aktualiserades, då många av de intervjuade menade att kommunal verksamhet ofta handlar om att göra saker för Helsingborgs invånare, istället för att utvecklingen bör ske med hjälp av invånarna eller till

och med tillsammans med de människor som bor och verkar i samtidens och framtidens stad.

Brandstationen, Gåsebäck och Drottninghög

Både Drottninghög och Brandstationen i Gåsebäck ska alltså utvecklas genom medskapande, och detta kan ta sig lite olika uttryck. När det gäller Drottninghög samarbetar Helsingborgs stad med Helsingborgshem, och tillsammans utvecklar de olika dialogprojekt i området som också har ambitionen att främja medskapande. Exempel på detta är att fastighetsbolaget fikat hos samtliga sina hyresgäster samtidigt som de pratat om deras boendemiljö, att staden har en lokal i området och att stadsdelsbiblioteket har mycket social verksamhet och också bistår när människor ska starta egna projekt (Helsingborgshem u.å.; Sveriges Kommuner och Regioner 2015; Familjen Helsingborg u.å.). Det har initierats många olika projekt i området med fokus på medskapande, exempelvis ett gemensamt växthus och invånare har också blivit brobyggare till andra som bor i området (Drottabladet u.å.). Det har också skapats projekt där barn fått lära sig mer om stadsbyggnad och utifrån det komma med egna förslag till hur området skulle kunna utvecklas, och unga invånare gjorde under en period egna stadsvandringar för politiker och allmänhet (tjänstepersoner 2019.09.20; 2019.09.05).

Området Gåsebäck har till stora delar präglats av industribyggelse som med åren ersatts av andra verksamheter som föreningar, småföretag och andra mindre verksamheter. Brandstationen var en tom och rivningshotad byggnad när stadsutvecklingsprojektet på Gåsebäck

startades. Projektet med att rädda byggnaden och utveckla verksamheten initierades av en person som själv var aktiv i området och som på eget initiativ kontaktade stadsbyggnadsförvaltningen. Personen anställdes även senare för att arbeta med utvecklingen av projektet och skapa kontakter i området (tjänstepersoner 2019.06.12; 2019.06.20). Även när det gäller Gåsebäck har alltså eldsjälarna och brobyggarna varit viktiga i utvecklingsarbetet. Det bestämdes att Brandstationen skulle bli en del av Gåsebäcks utveckling och drivas på försök under en femårsperiod. Medskapande skulle prägla utvecklingen, och Brandstationens innehåll skulle bestämmas utifrån deltagarnas behov och ambitioner (tjänstepersoner 2019.12.12). Planen var att kommunen skulle vara med och driva uppstarten, och sedan steg för steg lämna över verksamheten till invånarna och i slutändan bara kvarstå som en facilitator (tjänsteperson 2019.06.20).

För att göra detta skapades en projektgrupp som bestod av både tjänstepersoner och aktiva i området och som bjöd in till möten och workshops. Byggnaden renoverades, vilket medförde många byråkratiska hinder. Vissa procedurer, som byggnadslov och olika tillstånd, tog så lång tid att en del av deltagarna tappade intresset och gick vidare till andra projekt (tjänstepersoner 2019.12.12). Det var svårt att styra projektmötena eftersom deltagarna ofta hade ganska olika bilder av vad Brandstationen skulle användas till. Det fanns också risker att vissa grupper skulle dominera på de andras bekostnad — exempelvis hamnade tjejerna ibland i skymundan då killarna tog mycket plats. Ett viktigt fokus för projektets inledning var att få med sig en bred representation av helsingborgare och det blev då bekymmersamt om vissa fick utrymme på andras bekostnad (tjänsteperson 2019.06.20).

Frågan om representation har varit viktig i båda projekten, och

detta kan knytas till synen på att ett framgångsrikt och representativt medskapande ofta ses som ett viktigt bidrag till stadens demokratiska utveckling (Fung 2006). Ett idealt medskapande handlar i detta sammanhang om ökad demokratisering, inkludering och social hållbarhet, men också om social innovation och värdeskapande (Hedensted Lund 2017; Scholl & Kemp 2016). Samtidigt visar flera studier att det kan vara svårt att genomföra medskapande på ett helt rättvist sätt och att det ofta uppstår maktrelationer mellan de olika aktörerna och grupperna i processerna (Hedensted Lund 2017, s. 28; Forsemalm 2007).

Att skapa rättvist medskapande

Ambitioner om en bred inkludering präglade medskapandet på båda platserna. Tjänstepersonerna funderade på hur de bäst skulle få med en bred representation av helsingborgare med hjälp av flera olika metoder som möten, uppsökande verksamhet, nätverk och informationsspridning. Under själva medskapandeprocesserna gällde det att utjämna maktskillnaderna mellan de tjänstepersoner (som drev projektet) och invånarna (som skulle vara medskapande). Det gällde att utveckla olika metoder som skulle göra att människor både skulle våga vara med och delta aktivt i medskapandet. Det handlade exempelvis om hur workshops skulle genomföras, om tilltal, gruppdynamik och genusfrågor. Ambitionen var att anpassa sig till människors olika förutsättningar så att ingen skulle känna sig utesluten (samtal med tjänstepersoner 2019.06.12; 2019.06.20; 2019.09.05; 2019.09.20; 2019.12.12).

Tjänstepersonerna arbetade således för att skapa goda och rättvisa relationer *till* de medborgare som medverkade, men också *mellan*

de invånare som deltog i dialogerna. Det gällde att fånga upp de helsingborgare som kanske inte på ett självklart sätt var vana vid att formulera sig, eller som vågade göra detta (tjänstepersoner 2019.06.12; 2019.09.20). Målsättningen var alltså att utjämna de vertikala maktrelationer som fanns mellan tjänstepersonerna och invånarna. Det handlade även om att utjämna maktrelationer som var av mer horisontell karaktär där det fanns risk att vissa deltagare kunde ta större plats och därigenom påverka processen på andra invånares bekostnad.

Rättvisa är ett begrepp som innefattar många olika aspekter. Sherry Arnsteins *Ladder of participation* (1969) har genom åren varit ett viktigt verktyg för att förstå delaktighetens vertikala maktproblematik och också blivit utgångspunkt för mycket forskning kring delaktighet (Arnstein 1969; Fung 2006). Denna stege, som består av åtta olika steg, synliggör relationen mellan styrande aktörer och medborgarna och beskriver *vem* som involveras, samt *hur* och *när*. Steg ett och två innefattar mycket begränsat deltagande där det kanske mest handlar om att övertala medborgarna att de egentligen vill ha det på det sätt som är planerat åt dem. Det kan exempelvis handla om att någon (i positiva ordalag) visar upp ett redan beslutat eller till stora delar redan genomfört projekt för att minska friktion och motstånd. Steg tre till fem handlar om att konsultera och samtala i syfte att få idéer och återkoppling från medborgarna utan att lämna över beslutsrätten. Här uppstår lätt grader av *tokenism*, att grupper av annars marginaliserade medborgare involveras för att legitimera processerna på olika sätt.

Först på steg sex till åtta handlar det om verkligt medborgarinflytande. Då utvecklas olika former av partnerskap där kontroll och makt överlämnas till medborgarna, som i medskapandets yttersta form själva initierar, driver och kontrollerar processerna och dess resultat (Arnstein

1969; Hedensted Lund 2017). Hur demokratiskt medskapande blir handlar också om hur människor väljs ut till att delta och varför. Det kan också handla om huruvida beslutsfattare deltar tillsammans med invånarna i arbetet och om de roller olika aktörer intar till varandra (Fung 2006; Nabatchi, Sancino & Silicia 2017).

Helsingborgs medvetenhet om att medskapande är en mångfacetterad process synliggörs i skriften *Att arbeta med medborgardialog i Helsingborgs stad* (2016). I skriften beskrivs medborgardialog som något fundamentalt annat än att bara informera eller konsultera invånarna. Modellen för hur dialoger ska föras handlar om element av både diskussion och delaktighet, och där själva medskapandet handlar om att formulera problem tillsammans med de människor som berörs och att skapa en gemensam handlingsplan. Skriften beskriver också betydelsen av att invånarna får möjlighet att träffa både tjänstepersoner och de lokala politikerna och att de också ska kunna lägga fram egna förslag och idéer i olika sammanhang.

När det gällde de vertikala maktrelationerna påpekade flera tjänstepersoner att kommunen tidigare inte alltid aktivt arbetat systematiskt för att involvera medborgarna. Dialoger hade inte följts upp och utvecklats under projektets gång och invånarna hade inte alltid fått någon tydlig återkoppling. Ibland var det kanske svårt att koppla utvecklingsprocessernas resultat till det människor gett uttryck för vid samråd och andra försök till dialog (tjänsteperson 2019.09.20; politiker 2019.09.24). En tjänsteperson lyfte också att Helsingborg har haft svårigheter med att hantera situationen när människor själva initierat processer, och att det saknats rutiner både för att kunna lyssna och att fånga upp det människor har velat bidra med och även att kunna omsätta detta till praktik på ett bra sätt (tjänsteperson 2019.09.20).

Att förflytta makten nedåt

Arnsteins stege synliggör relationen mellan dem som styr utvecklingen och de invånare som på olika sätt involveras. I samtalen med tjänstepersoner och politiker kring stadsutvecklingen i Helsingborg, visade sig emellertid en betydligt större komplexitet där medskapandeprocesserna inte bara handlade om relationen mellan Helsingborgs stad och stadens invånare. Dessa relationer var inbäddade i en organisatorisk och politisk struktur. De tjänstepersoner som var ansvariga för medskapandet hade själva chefer högre upp i den kommunala hierarkin, och ytterst var det politiker i stadsbyggnadsnämnden som fattade besluten om vad som skulle göras. I slutändan kunde de tjänstepersoner som försökte medskapa egentligen inte vara helt säkra på att det som utvecklades tillsammans med medborgarna skulle skapa förändring på det sätt de tillsammans önskade, även om medskapandet präglades av bred representation och rättvisa processer (tjänsteperson 2019.09.05).

Därför menade flera av de högre kommunala cheferna att det måste ske en förskjutning av makt inom den kommunala organisationen. Det handlade inte bara om att ge tjänstepersonerna i uppdrag att själva skapa dialog och medskapande tillsammans med invånarna. Det var också nödvändigt att delegera *besluten* till de tjänstepersoner som arbetade med de aktuella frågorna och som skulle medskapa med stadens invånare (högre chef 2019.08.27). En möjlighet att åstadkomma detta var att införa ”tillitsbaserad styrning”, en modell som utarbetades av Tillitsdelegationen på initiativ av Sveriges regering under åren 2016–2020.

I en tillitsbaserad styrning ska grundläggande utgångspunkter vara tillit till medarbetarna och att ha medborgarfokus. Det handlar

också om att uppmuntra alla att ta ansvar för helheten och om att skapa handlingsutrymme för alla. Det är också viktigt att ge stöd och utveckla kunskap, samt att premiera öppenhet (Tillitsdelegationen 2022). I Helsingborgs tolkning betonas vikten av att ta vara på engagemang och ge ökat handlingsutrymme, att ha ”koll före kontroll”, att ha helhetssyn och att ta ansvar för att skapa tillitsfulla och aktiva dialoger. Viktigt är också att lära av varandra, testa nya arbetssätt och pröva nya lösningar (Helsingborgs stad 2018b).

De kommunala chefer som deltog i samtalen menade att kommunens traditionella arbetssätt att utveckla *för* invånarna snarare än *med* invånarna, skapade passivitet och hinder för både tjänstepersoner och invånare att själva våga ta initiativ och driva olika projekt kring frågor som upplevdes som viktiga (högre chef 2019.06.24; 2019.08.27). Detta kan även knytas till stadens vision om att vara *staden för dig som vill något*. Då kan stadens slogan framstå som ett outtalat krav att invånarna kanske *borde* engagera sig i staden och dess framtida utveckling, vilket kan knytas till samtalsens mer modesta förhoppning om att invånarna kanske *vill* engagera sig i stadens utveckling. Flera av dem som deltog i samtalen önskade att helsingborgarna skulle engagera sig mer i sin stad, inte minst i de frågor som berörde dem själva i deras närmiljö (högre chef 2019.08.27). En slogan som *Staden för dig som vill något* kan då också ges en i det närmaste politisk innebörd, där viljan att göra något kan ha en demokratisk betydelse för staden och att det är kommunens skyldighet att undanröja hinder för sådana initiativ. Den tillitsbaserade styrningen kunde då vara en väg att öka medskapandet för att kunna göra detta.

Ett hinder som angavs för ett mer tillitsbaserat arbetssätt var tjänstepersonernas eventuella rädsla för att göra fel, en rädsla som

ansågs utbredd inom hela den kommunala organisationen. Felrädsla hos de kommunala tjänstepersonerna beskrevs av flera som ett hinder för att utveckla nya idéer, och det lyftes att det kunde vara positivt att göra fel (helst i det lilla) då det kunde leda till nya insikter (högredchef 2019.06.24). Denna diskussion visar onekligen att medskapandet inte bara handlar om vilka invånare som får vara med och under vilka förutsättningar. Medskapandet är också beroende av organisatoriska faktorer, där förutsättningarna för medskapande också skapas av att en traditionellt hierarkisk organisation måste kunna hitta nya förhållningssätt till den egna verksamheten. Därmed behöver diskussionen kring medskapande också fler perspektiv, eftersom medskapandet också måste sättas i samband med flera olika maktförhållanden.

Maktens mångfacetterade ansikte

För att undersöka och förstå dessa förhållanden behövs också maktbegreppet och dess innebörd diskuteras. Makt definieras ofta som en formell position, att någon innehar en maktposition, och knyts också till en förmåga att driva igenom olika beslut. Sociologen Steven Lukes kallar detta för ett endimensionellt perspektiv på makt, som i kortet handlar om att på olika sätt få någon att fatta beslut som denne kanske inte tänkt sig från början (Lukes 2004, s. 28). Utifrån ett tvådimensionellt perspektiv blir maktutövning dock mer komplext och kan också handla om under vilka förutsättningar makt utövas. Det kan exempelvis handla om att ”begränsa beslutsfattande till relativt säkra frågor”, eller om ”ickebeslut” som också befäster den dominerande gruppens position. Det kan också handla om att förhindra potentiellt

besvärliga frågor att hamna på agendan (Lukes 2004, s. 31). Ett exempel på detta kan vara att utesluta aktörer från sammanhang eller beslutsprocesser där de anses kunna påverka utfallet i önskad riktning. Medan Arnsteins steg kanske främst problematiserar relationen mellan dem som driver utvecklingsprojekt och invånarna, aktualiserar Lukes hur maktrelationer omfattar alla de handlingar som på olika sätt ingår i medskapandeprocessen och som omsluter den.

Maktutövning handlar om hur beslut ska fattas och av vem, om hur vissa frågor ska formuleras och av vem och om möjligheter att driva frågor och placera dem på agendan för stadens utveckling. Detta tydliggör också komplexiteten i den organisatoriska struktur som omgärdar medskapandeprocessen. Det visade sig också under samtalen att det inte bara räckte med att ha en ambition att flytta beslut och initiativ neråt i hierarki, att känna och visa tillit och att få tjänstepersonerna att våga mer. Ibland introducerades även andra, mer diffusa hinder under samtalen, då vissa tjänstepersoner menade att de trots ambitionen om tillitsbaserad styrning inte riktigt kunde driva projekten utifrån det mandat de fått och sin expertis på medskapande (tjänsteperson 2019.06.12). Det handlade framför allt om de vertikala maktstrukturerna, där tjänstepersonerna på lägre nivå inte alltid själva fick ta det fulla ansvaret för projekten de skulle driva och stötta. Besluten om vad som skulle göras fattades av politiker i stadsbyggnadsnämnden, dit tjänstepersonerna förväntades presentera sina projekt och skapa underlag för besluten. Då blev hierarkierna inom organisationen viktiga, och det var ofta cheferna som skulle göra dessa dragningar inför politikerna, trots att de inte själva drivit projekten. Det upplevdes som frustrerande att tjänstepersonerna inte själva fick diskutera projekten och argumentera för sin sak när besluten skulle

fattas (tjänsteperson 2019.06.12).

Precis som i den inledande konflikten kring vad Brandstationen skulle bli, uppkom även diskussioner kring andra projekt som tjänstepersonerna tyckte att de hade utvecklat tillsammans med invånarna. Exempelvis blev det diskussion om en namngivning i området Gåsebäck. När tjänstepersonerna presenterade det namn som de kommit fram till tillsammans med de invånare som deltog i projektet, ansågs det föreslagna namnet vara för negativt och att det inte passade in i den positiva bild som skulle förmedlas utåt av området. Detta trots att namnet hade vuxit fram under arbetets gång och speglade både invånarnas vilja och det projekt de arbetat med tillsammans. Tjänstepersonerna stod på sig och fick till slut namnge platsen på det sätt som deltagarna i projektet hade enats om (tjänsteperson 2019.06.20).

Denna diskussion visar på maktens flerdimensionella karaktär i kommunala beslutsprocesser. Även om ett tillitsbaserat styrningsverktyg initieras, och mandat att fatta beslut ges till tjänstepersoner (och kanske även invånare), kan de hierarkiska strukturerna skapa gränser för vad som går att göra. De som arbetar inom en organisation vet fortfarande att deras projekt, idéer och beslut kan överprövas av någon högre upp i organisationen.

Maktutövning handlar alltså inte bara om position och beslutsfattande, utan också om vilka frågor som *kan* drivas, om vad som lyfts inom kommunala organisationer, av vem, när och på vilket sätt. Makt kan också utövas horisontellt, och kan också vara situationsbunden vilket gör den svåröverblickbar. Horisontell maktutövning kan vara när beslut fattas om vilka medarbetare som bjuds in och vilka som utesluts från möten när olika diskussioner ska föras och om vem som inte blir tillfrågad om lunchsällskap efter ett besvärligt sammanträde.

Maktutövning blir därmed en komplex samling förhållningssätt och handlingar som skapar inkludering och exkludering, om såväl formellt beslutsfattande som om de små snedblickarnas eller det suckande ogillandets praktik. Makt utövas såväl vertikalt som horisontellt och kan ibland framstå som diffus. Maktutövning är på det sättet i mycket hög grad en vardagspraktik som baseras på relationer.

Ovanstående diskussion visar också på det som Lukes benämner som en tredimensionell förståelse av makt, där maktutövning också handlar om hur olika idéer och föreställningar kommer att bli dominerande. Där blir den yttersta formen av maktutövning att ”förmå en eller flera personer att eftertrakta sådant man vill att de ska eftertrakta — det vill säga att få dem att foga sig genom att behärska deras idéer och önskningar” (Lukes 2004:35). Maktutövning kan alltså också vara att manipulera människors tankar och vilja på ett sådant sätt att olika förhållningssätt och handlingar framstår som självklara. Detta kan relateras till hur maktutövning också handlar om sanningsskapande, där filosofen Michel Foucault synliggjort hur diskursiva bestämningar också kommer att påverka och styra hela vår verklighetsuppfattning. Enligt Foucault utgår inte makt från enskilda personer utan skapas i processer där vi på olika sätt formulerar föreställningar och utsagor om hur verkligheten är beskaffad. Att ifrågasätta dessa verklighetsbilder och kanske formulera alternativa sådana, blir därigenom ett sätt att utöva motmakt (Foucault 1993; 2002; Lukes 2004, s. 107).

Ambitionen att utveckla medskapande kan utifrån detta perspektiv sättas i ett motmaktsförhållande till inarbetade (hierarkiska) paradigmen om hur stadsutveckling bäst går till, paradigmen som också stöds av etablerade och hierarkiska organisationsformer. Medskapande stadsutveckling synliggör med andra ord sedan länge inarbetade

föreställningar, förhållningssätt, och normer, på ett påtagligt sätt. För den som vill förändra kan det bli en smärtsam påminnelse om att det inte är oproblematiskt att bryta mot den konsensus som finns i åtminstone delar av organisationen. Denna problematik kan friläggas med hjälp av en mer mångdimensionell förståelse av maktbegreppet. En mångdimensionell förståelse av makt kan också på ett bättre sätt förklara varför vissa strukturer är svåra att förändra, trots ambitioner om tillitsbaserad styrning och trots uppmuntran om att våga göra misstag. Kanske var det den komplexa och ibland motsägelsefulla praktiken inom den kommunala organisationen i Helsingborg som var problemet snarare än en allmän felrädsla? Kanske var det detta som syntes i den inledande förvirringen kring Brandstationen? Den speglade relationen mellan de olika tjänstepersonerna, på olika positioner och i olika delar av organisationen. Den synliggjorde även relationerna till politikerna i stadsbyggnadsnämnden som ytterst skulle fatta beslut om Brandstationens framtid.

Vertikala och horisontala maktrelationer i politiken

Den politiska organisationen i en stad skiljer sig från den kommunala organisationen på ett avgörande sätt då stadsbyggnadsnämndens ledamöter är förtroendevalda genom ett allmänt kommunalval, och där också valresultatet bestämmer fördelningen av platser (Helsingborgs stad 2015a). Stadsbyggnadsnämnden ansvarar då ”för stadens uppgifter inom plan- och byggnadsområdet såsom att verka för en god byggnadskultur och landskapsmiljö samt att ta fram detaljplaner” (Helsingborgs stad u.å. b).

Stadsbyggnadsnämnden har möte en gång per månad, där politikerna går igenom olika ärenden och fattar beslut. Som tidigare nämnts skapas underlagen till besluten ofta av tjänstepersoner. De utreder olika frågor och lägger olika förslag, ofta utifrån riktlinjer de i sin tur fått av politikerna. Ibland finns det också en beställare med i planeringen, exempelvis ett byggföretag som närmat sig stadsbyggnadsförvaltningen med en önskan att bygga en fastighet eller liknande. Det kan också handla om enklare bygglovsärenden. Ibland innehåller handlingarna skisser som politikerna får en möjlighet att ha åsikter om innan tjänstepersonerna arbetar vidare (politiker 2019.07.02). Ibland kommer även tjänstepersoner själva på besök och föredrar olika ärenden.

De politiker som deltog i samtalen om medskapandets betydelse såg det som sin viktigaste uppgift att värna om Helsingborg som helhet. Att bli utsedd att sitta i stadsbyggnadsnämnden var ett förtroendeuppdrag som innebar att medverka till beslut om ramarna för hur stadsutvecklingen i Helsingborg skulle gå till. Det handlade således både om att värna om ett allmänintresse och om åtgärder som ansågs bidra till att göra Helsingborg till en bättre plats att leva på (politiker 2019.07.02).

Den politiska styrningen bygger också på olika program, inriktningar och styrdokument (Politisk styrning och verksamhetsstyrning i Helsingborgs stad 2020). Överst i styrningsmodellen ligger tidigare nämnda Vision Helsingborg 2035, som alla beslut som fattas i staden ska utgå ifrån, och således har denna vision en maktposition i sig själv. Även när det gäller den politiska styrningen lyfts också den tillitsbaserade styrningsmodellen fram som ett viktigt verktyg (Helsingborgs stad 2015a).

Utifrån Lukes beskrivning av olika maktdimensioner blir stadens

politiker representerar för det formella beslutsfattandet. Samtidigt ska de ta hänsyn till att besluten ska fattas enligt de visioner som finns i Vision Helsingborg 2035 och arbeta tillitsbaserat. Detta innebär att de tjänstepersoner som arbetar praktiskt med olika frågor inte bara ska ha handlingsutrymme utan också vissa mandat att fatta beslut. Detta skapar en komplex maktstruktur där vissa frågor ska beslutas utifrån ett *top-down*-perspektiv och där annat ska utvecklas underifrån med hjälp av aktiva och självbestämmande tjänstepersoner. Tjänstepersonerna är dessutom experter på den stadsutveckling som politikerna ska besluta om och där politikerna har det yttersta ansvaret ut mot medborgarna. Detta blir komplext, för att inte säga motsägelsefullt.

De politiker som deltog i samtalen var medvetna om att de förslag som lades fram från tjänstesidan baserades på stor expertis och de uttryckte även respekt för den komplexitet som de olika förslagen byggde på (politiker 2019.09.24; 2019.10.03). De var även medvetna om att tjänstepersonerna i regel hade bättre kunskap om stadsutveckling. Vissa av de politiker som deltog i samtalen uttryckte en oro — eller en misstro — om huruvida de projekt som lades fram vid stadsbyggnadsnämndens möten alltid byggde på sådant som var i hela stadens och alla invånares intressen på längre sikt. Det var ju främst detta allmänintresse som de skulle utgå från i sina beslut. En av politikerna uttryckte oro för att medskapandeprojektet Brandstationen kanske skulle ligga i vägen för framtida projekt som var till större nytta för staden. Kanske skulle ett *särintresse* som kanske inte betydde så mycket för Helsingborg i det stora hela hindra utvecklingen (politiker 2019.07.02)? Oron för särintressenas eventuella dominans över allmänintresset framkom flera gånger i samtalen kring medskapandet i Helsingborg.

Samtidigt ville de politiker som deltog i samtalen främja en utveckling där också medskapandet måste få ta plats som ett viktigt verktyg i stadens utveckling (politiker 2019.07.02). Politikerna var ju själva bosatta i Helsingborg, vilket inte alltid tjänstepersonerna var, och hade själva varit med om situationer där de såg sina intressen överprövade av beslut som de inte alls hållit med om. Någon nämnde hur byggnader rivits i onödan och hur de själva upplevt att det varit svårt att få gehör för protester och idéer (politiker 2019.07.02; 2019.09.24; 2019.10.03). Samtidigt var det tjänstepersonerna som hade vardagskontakten med invånarna när staden skulle utvecklas. Politikerna försökte omvärldsbekakta och lyssna på de människor som de mötte i sin vardag och i valrörelsen, och de hade egna diskussioner inom sina respektive partier (politiker 2019.07.02; 2019.10.03; 2019.10.03).

Detta skapar intressanta perspektiv på en vertikal maktdimension, där politikerna formellt fattade beslut men inte alltid kände att de hade makten. De hade inte alltid kunskapen och kunde inte alltid veta exakt hur de ärenden som lades på bordet hade tillkommit och vad som låg bakom deras utformning. Det visar tydligt hur makt inte bara handlar om beslutsfattande, utan också om vem som sätter agendan för de beslut som ska fattas, och att det inte alltid är de som fattar besluten som bestämmer.

Detta präglade även relationerna mellan politikerna, där de som satt i opposition kunde hamna i underläge mot de politiker som befann sig i styrande position. De som styrde hade mandat att ge tjänstepersonerna uppdrag att starta upp olika projekt. Politikern i opposition oroade sig också för att de styrande politikerna kanske skapade allianser med andra aktörer utanför sammanträdesrummet, allianser som kunde sätta det politiska samtal som skulle föras i

stadsbyggnadsnämnden delvis ur spel (politiker 2019.07.02). Flera politiker hävdade med bestämdhet att de var direkt negativa till de höga hus som byggts nere vid hamnen, att de skulle skymma utsikten, som var en del av Helsingborgs själ (politiker 2019.07.02; 2019.10.03). Vem var det — egentligen — som hade fattat dessa beslut? Vems intressen var det egentligen som främjades? Invånarnas eller byggbolagens? Politikerna menade att de försökte skapa breda överenskommelser över partigränserna när det gällde stora projekt, samtidigt berättades det om uppdelning på fikarasten och att vissa politiker dominerade samtalen medan andra satt tysta.

I samtalen med politiker fanns samma komplexa maktstrukturer som i samtalen med tjänstepersonerna; maktutövningen kunde alltså vara både vertikal och horisontell. Samtalen visade också att den hierarkiska struktur som skulle säkra att besluten fattades av de folkvalda kunde bli otydlig, på grund av maktutövningens situationella karaktär. Det visade sig också att en traditionell hierarkisk struktur i sig själv är behäftad med en intressant problematik, där det kanske inte alltid är den som sitter på en formell position som får eller ens bör bestämma hur staden ska bli. I förlängningen visar detta hur viktig frågan om medskapande är för städer och deras utveckling, och vikten av att denna problematik diskuteras.

Att införa medskapande i en stad handlar inte bara om att skapa metoder för inkluderande processer, utan även om att förstå hur olika maktrelationer både främjar och hindrar olika aktörers möjligheter att vara delaktiga i frågor som rör stadens utveckling. I förlängningen är denna förståelse en förutsättning för medborgarnas möjligheter att delta i beslut om staden.

Tilltro eller misstro? Det kontextuella medskapandet

De samtal som fördes med tjänstepersoner, chefer och politiker i Helsingborg under år 2019 synliggör den mångfacetterade problematik som uppstår när inslag av medskapande ska implementeras i stadsutvecklingen. Maktutövning framstår som en mångdimensionell företeelse; den skapas relationellt på alla nivåer i de samhällliga processerna. Problematiken kring maktutövning handlar också ofta om vanmakt, ibland i oväntade sammanhang. I många av samtalen kunde en *hierarkisk osäkerhet* anas, när det gällde just makt, medinflytande och medskapande. Det var inte alltid så säkert vem som bestämde vad som skulle ske med Helsingborgs stadsutveckling.

Samtalen med politiker och tjänstepersoner i Helsingborg visar att medskapandeprocesser handlar om mer än de metoder som används för att engagera invånarna i den pågående stadsutvecklingen. Utifrån ett bredare perspektiv blir istället medskapandet starkt kontextberoende, där olika former av maktutövning kringgärdar processerna. Även om verktyg som tillitsbaserad styrning kan bidra till att förflytta en del av makten nedåt i organisationen, ökas inte nödvändigtvis medskapandet. Det finns en mängd normer och rutiner som upprätthålls både vertikalt och horisontellt. Både synligt och osynligt. Medskapande handlar utifrån detta perspektiv inte bara om hur invånare kan involveras i olika stadsutvecklingsprocesser, utan också om och hur medskapande kan genomsyra hela den kommunala praktiken och politiken.

Den komplexa problematiken kan bidra till att förstå varför diskussionen kring Brandstationen utvecklades på det sätt den gjorde i artikeln i *Helsingborgs Dagblad* som inledde detta kapitel. Förvirringen grundade sig i att journalisten benämnde Brandstationen som ett

kulturhus, vilket inte grundade sig på ett formellt beslut. Bakom denna uppståndelse för en möjligt felaktig benämning dolde sig motstridigheter relaterade till politiskt beslutsfattande, de olika förvaltningarnas roller och vad tjänstepersonerna hade rätt att besluta om och inte. Det är också intressant att notera att invånarnas medskapande nästan helt glömdes bort i denna oreda där olika aktörer försökte reda ut sina positioner. Det var ju trots allt en invånare som sett till att projektet Brandstationen kom igång, och det var ju invånarna som skulle medskapa i utvecklingen av den gamla byggnaden. Ingen verkade i detta läge vara intresserad av om invånarna ville ha ett kulturhus, en inkubator för entreprenörskap eller något helt annat.

Det är inte oproblematiskt att förändra städer, och frågan om hur och när medborgare ska få påverka och medverka har inget självklart svar. Det finns risker med att initiera medskapande eftersom olika positioner och inställningar synliggörs och processerna inte alltid får det resultat som aktörerna kanske hoppas på. Det finns också risker att medskapande används som ett legitimerande verktyg där invånarnas medskapande styrs åt olika håll, eller att invånarna ser hur deras idéer och projekt tas över av aktörer som har mer beslutandemöjligheter än dem själva. Det finns en risk att tillit visas mest till sådant som redan är vedertaget eller igenkänningsbart. Det innebär att tilliten blir selektiv, vilket kan bidra till dissonanser och konflikter.

I Helsingborg har det uppstått ett antal högljudda konflikter kring stadsutvecklingsprojekt där invånare skapat opinion och också fått stort utrymme i media, exempelvis kring byggnader som ska rivras och ett kontroversiellt bygge av ett stort garage (Strömberg, *Helsingborgs Dagblad* 2016; Ferm, *Helsingborgs Dagblad* 2017, Lorentsson, *Helsingborgs Dagblad* 2019). Under 2019, när samtalen till detta kapitel genom-

fördes, pågick också en konflikt kring det kommunala kraftbolaget Öresundskraft, som då var på väg att säljas till en privat aktör. Detta ledde till protestaktionen ”Stoppa försäljningen av Öresundskraft”, där en lokal folkomröstning drevs fram som ledde till att försäljningen stoppades och kraftbolaget blev kvar i kommunal ägo (Folkinitiativet Stoppa försäljningen av Öresundskraft u.å.). Över 50 procent av de röstberättigade i Helsingborg deltog i denna folkomröstning, trots att det normalt sett är ganska få som bryr sig om att rösta vid sådana tillfällen. Drygt 96 procent av dessa röstade nej till en försäljning, vilket skapade stor nationell uppmärksamhet och skakade om staden (Lorentsson & Ferm, *Helsingbors Dagblad* 2020).

Det rådde viss oenighet bland de aktörer som deltog i samtalen om huruvida folkliga protester var medskapande eller ej, och om folkliga protester speglade ett allmän- eller särintresse. Det sätter återigen fokus på relationerna mellan dem som på olika sätt styr över stadsutvecklingen och på relationen till de helsingborgare som ska vara medskapare i dessa processer. Det kan även relateras till stadens slogan *Staden för dig som vill något*. Denna slogan kan ses som en stolt programförklaring som riktar sig till omvärlden, som en form av platsmarknadsföring, men den riktar sig också in mot staden själv. Då blir *Staden för dig som vill något* ett budskap om vad staden vill att invånarna ska bidra med. De ska vilja något, men frågan är om staden lyssnar när invånarna vill något som ligger utanför de ramar som målats upp av de aktörer som ytterst har mandat att styra utvecklingen?

Vill framtidens städer ha ett medskapande där medborgarna får vara med och bestämma hur staden ska bli, eller blir det för besvärligt och svårkontrollerat? Om medskapande endast får äga rum på de arenor som är utsedda för medskapande av de aktörer som styr processerna

— är det verkligen medskapande då? Då kanske medskapandet mest blir ett sätt att legitimera att städerna faktiskt ändå lyssnat lite på sina invånare? En annan komplicerad fråga är hur olika invånares olika projekt ska hanteras när de hamnar i konflikt med varandra, och om vems intresse som har företräde i sådana sammanhang. Vem eller vilkas historier, drömmar och ambitioner är det som får formuleringsföreträde när vi bestämmer hur framtidens stad ska bli?

Kanske är ett tillitsbaserat lyssnade lika viktigt som en tillitsbaserad styrning i framtidens stad? Kanske handlar det om att tillitsfullt lyssna på den berättelse om staden som utvecklas *mellan* alla invånares olika historier, drömmar och ambitioner? Om vi inte alla tar Helsingborgs stolta slogan *Staden för dig som vill något* på allvar, och inser att den i förlängningen handlar om att alla städer bygger på alla invånares viljor (stora som små), blir den inget annat än en form av manipulation, en utsaga som riskerar att utesluta de invånare som inte vill rätt saker. Då styrs ju städerna mer av de konsultfirmor som uppfinnar alla stolta ord än av den mångfald av invånare staden säger sig arbeta för.

Därför är frågan om medskapande mycket viktig för den framtida stadsutvecklingen, inte bara i Helsingborg utan i alla städer. Även om invånarna inte är experter på stadsutveckling, och kanske till och med har drömmar och önskemål som är helt genomförbara eller står i strid med stadens föreställningar om det allmännas bästa, så är de fortfarande experter på sin egen vardag. Därför är invånarnas engagemang i sin vardag alltid en tillgång. Kanske särskilt viktigt är det att ta sig tid att lyssna när engagemanget inte är tydligt, entydigt, förutsägbart eller inte uppträder på det sätt som man föreställer sig.

Kanske är detta lärdomen att ta med sig till framtidens stadsutveckling, där Helsingborg här har fått illustrera en problematik kring en

komplexitet som finns i många städer; hur och på vilket sätt invånarna ska få bidra till eller styra framtidens stadsutveckling. Olika viljor finns på alla håll och nivåer — bland politiker, tjänstepersoner och invånare. Samtidigt kan ingen enskild aktör ensam spegla ett allmänintresse, oavsett position, expertis eller erfarenhet. Därför måste vi fortsätta att föra motstridiga diskussioner, fortsätta att gnissla och förhandla och även inkludera alla dem som kan bidra men som av olika anledningar väljer att avstå. Då handlar inte framtidens medskapande bara om att invånarna ska få komma till tals och legitimera det som någon annan redan hittat på, utan om att låta olika röster ta en tydlig plats och sätta avtryck i det offentliga samtalet om framtidens stadsutveckling och i den stad som utvecklas till följd av detta.

Referenser

- Arnstein, Sherry R. (1969) "A Ladder of Citizen Participation", *Journal of the American Planning Association*, 35:4, s. 216–224.
- Att arbeta med invånardialog i Helsingborgs stad (2016) Helsingborg: Helsingborgs stad.
- Backlund, Gösta (2018) "Fyra områden särskilt utsatta i Skåne", *SVT*. <https://www.svt.se/nyheter/lokalt/skane/fyra-omraden-i-skane-sarskilt-utsatta>, hämtad 2022-03-09.
- Berman, Tal (2017) *Public Participation as a Tool for Integration Local Knowledge into Spatial Planning*. Cham: Springer.
- Sveriges Kommuner och Regioner (2015) "Dialogguiden. Boendedialog i DrottningH". <https://dialogguiden.se/article/show/705>, hämtad 2022-03-09.
- Boverket (u.å.) "PBL Kunskapsbanken — en handbok om plan- och bygglagen. Samråd om detaljplan vid ett standardförfarande". <https://www.boverket.se/sv/PBL-kunskapsbanken/planering/detaljplan/detaljplaneprocessen/standardforfarande/samrad/>, hämtad 2022-03-09

Drottninghög (u.å.) "Drottninghög.se. Dalhem, Drottninghög, Fredriksdal & Vasatorps Trädgård". <https://drottninghog.se/>, hämtad 2022-03-09.

Ek, Richard och Hultman, Johan (2007) *Plats som produkt: kommersialisering och paketering*. Lund: Studentlitteratur.

Familjen Helsingborg (u.å.) "Bibliotek. Idé A Drottninghög". <https://www.bibliotekfh.se/sv/library-page/id%C3%A9-a-drottningh%C3%B6g>, hämtad 2022-03-09.

Ferm, Peter (2017) "Klart för namninsamling för Landborgsgaraget", *Helsingborgs Dagblad*, <https://www.hd.se/2017-12-16/klart-for-ny-namninsamling-kring-landborgsgaraget>, hämtad 2021-09-08.

Florida, Richard (2001) *Den kreativa klassens framväxt*. Göteborg: Daidalos.

Folkinitiativet Stoppa försäljningen av Öresundskraft (u.å.). <https://folkomrosta-oresundskraft.com/>, hämtad 2022-03-09.

Forsemalm, Joakim (2007) *Bodies, Bricks and Black Boxes. Power practices in City Conversion*. Göteborg: Göteborgs universitet.

Göteborgs stad (u.å.) "Om stadsutvecklingsprojekt i Göteborg". <https://goteborg.se/wps/portal/start/byggande--lantmaterieroch-planarbete/kommunens-planarbete/stadsutvecklingsprojekt/om-stadsutvecklingsprojekt?uri=gbglnk%3Adbg.page.d8abcd39-a88f-4b1a-ab43-af0b7fc90349>, hämtad 2022-03-09.

Hall, Peter (1996) *Cities of Tomorrow*. Oxford: Blackwell Publishers.

Hedensted Lund, Dorthe (2017) "Co-creation in Urban Governance: From Inclusion to Innovation", *Scandinavian Journal of Public Administration*, 22(2), s. 27–41.

Helsingborgshem (u.å.) "Stadsdelsutveckling på Drottninghög". <https://www.helsingborgshem.se/byggprojekt/stadsdelsutveckling-pa-drottninghog>, hämtad 2022-03-09.

Helsingborgs stad (u.å.a) "Vad är projekt DrottningH?", <https://drottningh.helsingborg.se/>, hämtad 2022-03-09.

Helsingborgs stad (u.å.b) "Stadsbyggnadsnämnden". <https://helsingborg.tromanpublik.se/viewOrganization.jsf?id=22>, hämtad 2022-03-09

Helsingborgs stad (2015a) "Så styrs Helsingborg". <https://helsingborg.se/kommun-och-politik/sa-styrs-helsingborg/>, hämtad 2022-03-09.

Helsingborgs stad (2015b) "Vision Helsingborg 2035". <https://helsingborg.se/kommun-och-politik/helsingborg-2035/>, hämtad 2022-03-09.

Helsingborgs stad (2017) "Gäseback", <https://hplus.helsingborg.se/etapper/gaseback/>, hämtad 2022-03-09.

Helsingborgs stad (2018a) ”Stadens vision”, <https://hplus.helsingborg.se/etapper/oceanhamnen/kontorslokaler-i-oceanhamnen/vision-h/>, hämtad 2022-03-09.

Helsingborgs stad (2018b) ”Tillitsbaserad styrning”, <https://helsingborg.se/kommun-och-politik/sa-styrs-helsingborg/tillitsbaserad-styrning/>, hämtad 2022-03-09)

Högdahl, Elisabeth och Petersen, Anja (2019) ”Vem tar plats? Normkritiska perspektiv på lokalhistoria” i Brunnström, Pål och Claesson, Ragnhild (red) *Creating the City: Identity, Memory and Participation. Conference proceedings*. Malmö: Malmö University, s. 139–159.

Jacobs, Jane (1961) *The Death and Life of Great American Cities*. New York: Random House.

Kavaratzis, Mihalis, Giovanardi, Massimo & Lichrou, Maria (2018) *Inclusive Place Branding. Critical Perspective on Theory and Practice*. London & New York: Routledge.

Kotler, Philip, Haider, Donald H. & Rein, Irving (1993) *Marketing Places. Attracting Investment, Industry and Tourism to Cities, States and Nations*. New York: The Free Press.

Lindqvist, Stefan (2018) ”Gamla brandstationen på Gäsebäck blir 5 500 kvadratmeter kulturhus”, *Helsingborgs Dagblad*, <https://www.hd.se/2018-08-21/gamla-brandstationen-pa-gaseback-blir-5500-kvadratmeter-kulturhus>, hämtad 2021-09-08.

Lindqvist, Stefan, Nilsson, Truls & Kristiansson, Ulf (2018) ”Förvåning och förvirring om kulturhus på Gäsebäck”, *Helsingborgs Dagblad*, <https://www.hd.se/2018-08-24/forvaning-och-forvirring-i-kommunen-om-kulturhus-pa-gaseback>, hämtad 2021-09-08.

Lorentsson, Jennie (2019) ”Staden backar om rivningsplaner för Sundspärlan”, *Helsingborgs Dagblad*, <https://www.hd.se/2019-04-25/staden-backar-om-rivningsplaner-for-sundsparlan>, hämtad 2021-09-08.

Lorentsson, Jennie & Ferm, Peter (2020) ”Försäljningen av Öresundskraft stoppas”, *Helsingborgs Dagblad*, <https://www.hd.se/2020-01-13/forsaljningen-av-oresundskraft-stoppas>, hämtad 2021-09-08.

Lukes, Steven (2008) *Maktens ansikten*. Göteborg: Daidalos.

Nabatchi, Tina, Sancina, Alessandra & Sicilia, Mariafrancesca (2017) ”Varieties of Participation in Public Services: The Who, When and What of Coproduction”, *Public Administration Review* 77(5), s. 766–776.

Politisk styrning och verksamhetsstyrning i Helsingborgs stad 2020 (2019) Helsingborg: Helsingborgs stad.

Puerari, Emma, de Koning, Jotte I. J. C., von Wirth, Timo, Karré, Philip M., Mulder, Ingrid J. & Loorbach, Derek A. (2018) ”Co-Creation Dynamics in Urban Living Labs”, *Sustainability*, 10(6), 1893.

Rock, Jenny, McGuire, Mark & Rogers, Alexandra (2018) "Multidisciplinary Perspectives on Co-creation", *Science Communication*, 40(4), s. 541–552.

Roethlisberger F.J. & Dickson, William J. (1939) *Management and the worker*. Cambridge: Harvard University Press.

Scholl, Christian & Kemp, René (2016) "City Labs as Vehicles for Innovation in Urban Planning Processes", *Urban Planning*, 1(4), s. 89–102.

Stockholms stad (u.å.) "Stockholm växer för alla", <https://vaxer.stockholm/>, hämtad 2022-03-09.

Strömberg, Lars-Olov (2016) "Sveriges dyraste resa varade i 45 minuter", *Kvällsposten*, <https://www.expressen.se/kvallsposten/sveriges-dyraste-resa-varade-i-45-minuter/>, hämtad 2021-09-08.

Sveriges Kommuner och Regioner (2021a) "Medborgardialog", <https://skr.se/skr/demokratiledningstyrning/medborgardialogdelaktighet/medborgardialog.372.html>, hämtad 2022-03-09.

Sveriges Kommuner och Regioner (2021b) "Medborgardialog, delaktighet". <https://skr.se/skr/demokratiledningstyrning/medborgardialogdelaktighet.371.html>, hämtad 2022-03-09.

Tahvilzadeh, Nazem (2015) "Understanding participatory governance arrangements in urban politics: idealist and cynical perspectives on the politics of citizen dialogues in Göteborg, Sweden", *Urban Research and Practice*, 8(2), s. 238–254.

Thufvesson, Ola (2009) *Platsutveckling*. Helsingborg: Helsingborgs stad.

Tillitsdelegationen (2022) "Tillitsdelegationen 2016–2020". <https://tillitsdelegationen.se/>, hämtad 2022-03-09.

Whyte, William F (1989) "Advancing Scientific Knowledge Through Participatory Action Research", *Sociological Forum*, 4(3), s. 367–385.

4

Integration i ord och handling

HÖSTEN 2017 ANORDNADES en ”erfarenhetsutbytar dag” i Avesta, där tjänstemän från olika delar av kommunens verksamhet samlades för att utbyta erfarenheter kring hur man kan arbeta för att främja ”integration” i kommunen. Konferensen öppnades med att en av kommunens politiska företrädare påminde den till mestadels blekhyade publiken om vilka utmaningar kommunen ställts inför i samband med den historiskt stora invandring som ägt rum de senaste åren. Den tidigare avbefolkningstrenden hade vänts och istället stod man inför en bostadsbrist som i sin tur lett till ökad bostadssegregation.

Företrädaren var dock noga med att betona att det trots alla utmaningar ”skett mycket positiva saker i Avesta” varpå han nämnde några exempel, såsom de många ”integrationsprojekt” som initierats i syfte att vägleda de nyanlända att integreras in i samhället i Avesta. ”Många i kommunen har gjort ett fantastiskt jobb”, peppade han de

samlade varpå han lämnade över ordet till kommunens integrationsstrateg, en befattning vars uppdrag bestod i att samordna kommunens arbete för ökad ”integration”.

Integrationsstrategen förklarade bakgrunden till ”programmet för interkulturell integration”, ett dokument som var tänkt att vägleda kommunens arbete med integrationen. Integrationsstrategen förklarade att interkulturell integration handlar om att ”dra nytta av de olikheter som människor med olika bakgrunder besitter, samtidigt som man också ser till att man enas kring det som är gemensamt”. Inför de cirka femtio närvarande betonade hon vikten av att kommunen motverkar att dess invånare ”lever och verkar parallellt med varandra”: ”Människor med olika bakgrund ska inte behöva bo och leva som separerade delar av samhället”, menade hon.

Trots talet om ”inkludering” och motverkandet av ”segregation” i olika former, kunde en motsägelse noteras redan initialt. De samlade tjänstemännen utgjorde en relativt homogen grupp människor genom att de tillhörde en ljushyad tjänstemannakår och i praktiken exkluderade dem som var föremål för diskussionerna — det vill säga alla de som flytt undan krig, förföljelse, naturkatastrofer och fattigdom, eller som av helt andra anledningar lämnat sina forna hemländer och nyligen anlänt Avesta. Integrationskonferensen i Avesta var långt ifrån en isolerade företeelse i detta avseende, utan belyser ett strukturellt problem. Det är mot bakgrund av detta som jag i detta kapitel vill diskutera frågor som handlar om relationen mellan det diskursiva och det faktiska. Hur går det att begripliggöra denna diskrepans mellan tal om integration i teorin och integration i praktiken?

Kapitlet bygger på material insamlat under ett etnografiskt fältarbete som utfördes i Avesta från augusti 2017 till oktober 2018. Det

insamlade materialet består dels av sjuttio intervjuer varav hälften med personer som nyligen anlänt till Sverige och som antingen befann sig i asylprocessen, som redan erhållit uppehållstillstånd eller som blivit nekade uppehållstillstånd av olika skäl. De resterande intervjuerna utfördes antingen med tjänstemän som arbetar inom kommunen, med lokalpolitiker eller med privatpersoner som engagerat sig för flyktingar på olika sätt. Utöver intervjuer utfördes fältobservationer, där jag dels har följt flyktingar i deras vardagsmiljöer, dels dokumenterat civilsamhälleliga initiativ som riktar sig mot flyktingar. Fältarbetet är en del av ett pågående avhandlingsprojekt där jag undersöker situationen för de som anlänt till Sverige under de senaste fem åren och blivit placerade i en liten bruksortskommun. I studien ingår även analyser av sociala interaktioner och relationer som det stora antalet nyanlända människor gett upphov till i lokalsamhället.

Välkomstkultur

Avesta är en av flera kommuner i Bergslagsregionen dit en relativt stor andel människor med ursprung från andra länder placerades under åren 2014–2017. Mot slutet av 2017 fanns i Avesta kommun drygt 550 personer vars asylärenden var under utredning (Migrationsverket 2017a) och under hela året kommunplacerades 260 personer i Avesta (Migrationsverket 2017b). Att relativt många flyktingar hamnade i Avesta kommun kan delvis att härledas till det senaste halvseklets effektivisering och avveckling inom industrier, med avbefolkning och stor tillgång till bostäder som följd. Som den politiska företrädaren i den öppnande vinjetten påpekade hade avbefolkningstrenden vänts

till en snabb befolkningstillväxt.¹

De långsiktiga konsekvenserna av denna process är svåröverskådliga. I offentliga diskurser har det ofta fokuserats på de negativa konsekvenserna av den generösa flyktingpolitiken som föranledde att över 160 000 människor fann sin väg till Sverige för att ansöka om uppehållstillstånd år 2015. I media beskylls flyktingar inte sällan för att de ”försvagar Sverige ekonomiskt”, för att de ”bidrar till kriminalitet”, eller för att de ”hotar svensk kultur”, enligt en rapport från den statliga delegationen för migrations och integrationsstudier, Delmi (Strömbäck, Andersson, & Nedlund 2017). Positiva aspekter av flyktinginvandring rapporteras också, bland annat sägs det att ”den stärker Sverige ekonomiskt”, ”bidrar till kompetensförsörjning på arbetsmarknaden”, eller ”berikar svensk kultur” (Strömbäck, Andersson & Nedlund, 2017).

Vad som inte lyfts fram i samma utsträckning är det faktum att alla de som funnit sin väg till Sverige gett upphov till nya sociala relationer som ofta har haft djupt gående inverkan på många av dem som engagerat sig. Särskilt år 2015 var en tid då människor i stor skala började engagera sig för människor på flykt, ett fenomen som redan rönt uppmärksamhet i internationella forskningssammanhang (Feischmidt & Zakarias, 2019; Vandevordt & Verschraegen 2019; Sandberg & Andersen, 2020b; Povrzanović Frykman & Mäkelä 2019). Migrationsforskarna Dorte Sandberg & Marie Andersen har därför benämnt sommaren 2015 som ”the summer of welcome” (Sandberg & Andersen, 2020b) medan andra har beskrivit det ofta spontant organiserade engagemanget som ett slags ”välkomstkultur” (Hamann

1 1965 var närmre 29 500 personer bosatta i Avesta kommun. År 2010 hade befolkningen succesivt sjunkit till 21 500. 2017 var invånarna 23 200 (källa: SCB).

& Karakayali 2016; Jensen & Kirchner 2020).

I forskningen har dessa initiativ kritiserats för att de, likt traditionellt biståndsarbete, bygger på hierarkiska maktrelationer mellan biståndsgivare och biståndstagare (Vandevoordt och Verschraegen 2019, s. 104). Andra har påpekat att dessa civila insatser många gånger utför det arbete som staten egentligen borde utföra och att civilsamhället därmed ”kompenserar för staternas misslyckande”, för att parafrasera migrationsforskaren Ludvig Pries (Pries 2019, s. 2).

Det finns också forskare som har betonat de positiva aspekterna av välkomstkultur (DeBono & Mainwaring, 2020; Jensen & Kirchner, 2020; Mainwaring m.fl., 2020). Migrationsforskarna Robin Vandevoordt & Gert Verschraegen menar till exempel att åtminstone de spontant organiserade välkomstinitiativ som de följt lyckades med att skapa horisontella strukturer som var baserade på jämlikhetsideal, i kontrast till traditionella biståndsorganisationer som har en ytterst hierarkisk uppbyggnad. De menar därför att det finns anledning att benämna dessa initiativ som ett slags subversiv humanitärism (*subversive humanitarianism*), dvs. som något som bryter med och utmanar vedertagna sätt att organisera humanitärt bistånd (Vandevoordt & Verschraegen 2019). Andra har betonat att välkomstinitiativ inte bara utgör ett moraliskt men också politiskt alternativ till den tilltagande restriktiva invandringpolitiken, även i de fall då de som involverat sig inte definierar sitt engagemang som vore det politiskt motiverat (Feischmidt & Zakarias 2019; Povrzanović Frykman & Mäkelä 2019).

Men är det verkligen en antingen-eller-fråga? Att initiativ kompenserar för statens brister innebär inte nödvändigtvis att de inte samtidigt kan utgöra en kritik mot den politiska trend som går mot en alltmer restriktiv inställning i migrationsfrågan; att initiativ utför en uppgift

som staten inte förmår behöver inte nödvändigtvis innebära att mottagarna inte uppskattar verksamheten (Sandberg & Andersen 2020a). Här undrar jag om det istället inte går att se som både repressiva såväl och subversiva, det vill säga som två sidor av samma mynt?

I denna text tolkar jag termen *välkomstkultur* i något bredare bemärkelse än vad som tidigare gjorts, inte minst för att den välkomstkultur som blomnade i Avesta under 2015 ofta hade sina rötter i redan etablerade humanitära organisationer, kyrkor, bildningsförbund, politiska partier eller idrottsklubbar. Även offentliga organisationer, som skolor och vårdinrättningar, organiserade olika initiativ i syfte att välkomna eller förbättra situationen för flyktingar. Dessa initiativ bör därför också räknas som en del av den lokala välkomstkulturen, utöver de mer spontana initiativ som forskningen hittills fokuserat på.

Diskrepansen mellan ord och handling

De initiativ som vi snart kommer att bekanta oss med kan alla ses som en del av en ambition att främja ”integration”. Det finns dock anledning att förhålla sig reflexivt till ”integration” både som begrepp och som socialt fenomen. Integration bygger på föreställningen att människor från ”en annan kultur” eller ”etnicitet” ska integreras in i ett kollektiv — en ”föreställd gemenskap” som kallas ”samhället” — och som integrationsarbetare ser sig som representanter för (Anderson 2016). Idén utgår från att ”invandrare” ska lyssna till det ”svenskar” vill lära dem. I undantagsfall ges ”invandraren” möjlighet att bistå ”svensken” med kunskap, hjälp eller stöd. I centrum för denna typ av integrationsprojekt står alltså en hierarkisk ordning där de ”svenska”

integrationsarbetarna överordnas ”invandrarna”. Det rör sig därmed om en *ensidig integration* (Lundstedt 2005, s. 104).

Begreppet ”integration” härrör ursprungligen från en sociologisk modell där samhället sågs som en helhet vars totalitet bestod av summan av dess delar. Enligt denna modell kan ett samhälle vara mer eller mindre integrerat, det vill säga de olika delar som utgör samhällets totalitet kan vara mer eller mindre sammanhållna. Dock avsåg inte denna sociologiska definition av begreppet integration specifikt etniskt eller kulturellt definierade grupper; den inbegrep alla typer av sociala grupper och kategorier, såsom exempelvis klass, kön, geografisk hemvist etc. (Schinkel 2018, s. 2).

Sociologen Willen Schinkel är kritisk till hur man inom integrationsforskningen alltför ofta utgår från den vardagliga innebörden av begreppet ”integration” när man undersöker i vilken grad olika invandrargrupper har integrerat sig i samhället. Problemet med att forskare använder denna definition av ”integration” är, enligt Schinkel, att den grupp som redan på förhand anses utgöra ”samhället” — i vårt fall ”svenskarna” — är undantagna från dessa undersökningar, eftersom de redan på förhand förmodas vara fullt integrerade. Resonemanget innebär att ”integration” ses som ett problem som handlar om ”invandrades” brist på förmåga eller vilja att vara integrerade, istället för att analysera de strukturella faktorer som både skapar ”invandrare” som social kategori och begränsar möjligheterna för dem som tillskrivs epitet som ”invandrare” eller ”migrant” (Anderson 2019).

När språket är kopplat till makt används det för att kategorisera människor. Även tillämpningen av en viss typ av språkbruk eller jargong resulterar ofta i (åter-)skapande av sociala gränser. Så som sociologen och filosofen Pierre Bourdieu påpekat kan ett distingerat språkbruk

medföra ökat socialt, kulturellt och även ekonomiskt kapital (Bourdieu 1984; Hertzberg 2003, s. 152). Att använda begrepp, som exempelvis ”interkulturell integration”, kan exempelvis ge intryck av att man är påläst och kan därmed bidra till en högre social position i ett visst socialt sammanhang. På motsvarande sätt kan användande av begrepp som anses vara förlegade påverka en social status i negativ riktning.

Det finns anledning att vara vaksam inför det faktum att ett för tillfället socialt korrekt språkbruk kan maskera att det bakom den språkliga dräkten döljer sig problematiska och i vissa fall diskriminerande praktiker. Det var en slutsats som antropologen Don Kulick & historikern Jens Rydström kunde dra i boken *Loneliness and its opposite*, där författarna jämförde Sveriges och Danmarks sätt att hantera sexuella begär hos personer som inte själva kan tillfredsställa eller utforska sina sexuella lustar då de lever med olika former av allvarliga funktionsnedsättningar (Kulick & Rydström 2015).

Kulick och Rydström bekräftar en vanlig stereotyp av Sverige som ett land präglad av en ytterligt politiskt korrekt terminologi medan man i Danmark tillåter ett ledigare språkbruk. De kunde också konstatera att svenska myndigheters, beslutsfattares och omsorgspersonals hantering av sexualitet hos personer med funktionsnedsättning genomsyras av ignorans och i vissa fall av regelrätt disciplinering. I Danmark, däremot, kan personer med funktionsnedsättning i större utsträckning åtnjuta sexuell stimulans, inte bara tack vare ett mycket ambitiöst policyarbete utan även tack vare omsorgsfullt utvecklade praktiker och rutiner som respekterar inblandade parter integritet (Kulick & Rydström 2015, s. 263).

En viktig lärdom som kan dras av Kulicks och Rydströms studie är att sociala initiativ inte enbart bör förstås utifrån vilka ord som används

(eller inte används), utan att språkbruket relateras till vad som görs i praktiken. Denna typ av diskrepans mellan ett korrekt språkbruk och diskriminerande praktiker går att översätta till en rad andra områden och aktiviteter, inte minst det som går under benämningen ”integration”. För att illustrera detta kommer jag i det följande att lyfta fram tre exempel som belyser problemet från olika vinklar.

Exkluderande integration

Det första exemplet kallades för ”yrkesintroduktionsprogrammet” och sjuöattes år 2017 som ett initiativ särskilt riktat till nyanlända ungdomar på gymnasiet. Första gången jag hörde talas om initiativet var under den erfarenhetsutbyttardag som beskrevs i inledningen av kapitlet. En av dem som delade med sig av sina erfarenheter var en av gymnasieskolans rektorer. Inför de samlade berättade hon i positiva ordalag om hur väl rustade eleverna vid yrkesintroduktionen skulle bli för sina framtida yrkesliv, eftersom de skulle kunna välja att specialisera sig inom ett av fyra yrkesområden där det råden brist på arbetskraft: vård och omsorg, restaurang, handel eller industri.

Under en intervju med mig, några veckor senare, berättade Helen att programmet var utformat främst med nyanlända ungdomar i åtanke — en positiv särbehandling, med andra ord. Problemet var att Helen och hennes kollegor vare sig kunde tvinga någon att söka till programmet lika lite som de kunde öronmärka platser för en särskild grupp. Hon förklarade att problemet hanterades genom att skolan först ”informerade *alla* elever om det här (programmet)” och att de därefter ”plockade (ungdomar)” från de gymnasieförberedande program som

nyanlända genomgår för att lära sig svenska och utveckla sig inom andra kärnämnen. Man riktade sig således i första hand till elever som inte antogs ”nä en gymnasieexamen”, berättade Helen. Om elevernas utsikter att klara en gymnasieutbildning bedömdes vara låga kallades de till ett möte där de informerades om yrkesintroduktionen. ”Det här är ett alternativ för dem”, förklarade Helen.

En av de som skrevs in vid yrkesintroduktionen var Farzhad, som var sexton år gammal när han anlände från Afghanistan till Sverige under hösten 2015.² Jag kom i kontakt med Farzhad genom Annette — en kvinna som engagerade sig för att hjälpa ensamkommande ungdomar i utsatta situationer — under våren 2018. Första gången jag träffade honom var han arton år gammal och hans ansökan om uppehållstillstånd hade avslagits av både Migrationsverket och Migrationsdomstolen. Eftersom han i lagens mening ansågs vara vuxen hade Migrationsverket inte längre någon skyldighet att bistå honom med vare sig boende eller pengar. Farzhad klarade sig tack vare personer som Annette, personer som kan anses vara en del av Avestas välkomstkultur och som ordnade med sängplats och fickpengar åt honom.

Farzhad var frustrerad över att vara elev på yrkesintroduktionsprogrammet — ett program som han, till skillnad från Helen, inte var särskilt positiv till. Han ville hellre gå ett vanligt gymnasieprogram eftersom han var övertygad om att yrkesintroduktionen inte skulle ge honom de framtidsutsikter han önskat sig. Farzhad ville bli advokat så att han kunde hjälpa andra — som exempelvis hans syster och mamma som han inte haft kontakt med på tre år — att få skydd i Sverige. Det

2 Beskrivningen bygger på bandade intervjuer och även informella konversationer jag haft med Farzhad under flera års tid.

kändes som att ingen tog hans planer på allvar och att ingen lyssnade på honom, beskrev han.

Farzhad var uppvuxen på den afghanska landsbygden i ett område märkt av fattigdom, kriminalitet och våld. Som pojke hade han gått till en koranskola där han lärt sig läsa, men hans låga utbildning gjorde det svårt för honom att följa med i ämnen såsom matematik och engelska i den svenska skolan. Farzhad kämpade hårt och efter bara två år i Sverige pratade han flytande svenska. Han var en flitig elev som ägnade flera timmar varje dag åt att studera. Hans höga motivation och snabba utveckling var dock inte tillräckligt för att övertyga lärarna om att han skulle kunna fullfölja ett vanligt gymnasieprogram. Istället för att fortsätta ytterligare en termin på det så kallade språkintruktionsprogrammet, där han hade redan gått tre terminer, rekommenderade skolans rektor att han skulle skriva in sig på yrkesintruktionsprogrammet, vilket han också gjorde.

Farzhad ångrade sig kort därefter. Han berättade för mig att han flera gånger bett om att få gå tillbaka till språkintruktionsprogrammet och fortsätta läsa de ämnen som saknades för att han skulle kunna komma in på en vanlig gymnasieutbildning. Rektorn övertalade honom emellertid om att programmet var hans bästa chans att klara sig i Sverige, eftersom det skulle kunna ge honom möjlighet till ett jobb i en bransch där det råder brist på tillgänglig arbetskraft. I förlängningen skulle en fast anställning också öka hans chanser att stanna i Sverige, då han skulle kunna ansöka om arbetstillstånd i enlighet med utlänningslagens 6:e kapitel (Justitiedepartementet L7 2005). Farzhad fortsatte därför, om än motvilligt, att studera på programmet.

Under den tid Farzhad bodde på ett HVB-hem (Hem för Vård och Boende) för ensamkommande ungdomar blev han nära vän med en

syrisk kille som också kommit till Sverige år 2015 och som, även han, saknade anhöriga i landet. Efter ett år i Sverige hade denna vän blivit erbjuden en plats på teknikprogrammet, ”trots att hans svenska är sämre än min, trots att han inte kan bättre engelska än jag”, berättade Farzhad. Farzhad trodde att han själv blivit placerad i yrkesintroduktionen bara för att han var från Afghanistan. ”Sverige är rasister”, förklarade han i en intervju. ”De gör skillnad mellan araber och afghaner, eller-”, rättade han sig själv, ”mellan dem som har uppehållstillstånd från de som inte har uppehållstillstånd.”

Oavsett om det var diskriminering jämt emot afghaner eller ungdomar som saknade uppehållstillstånd som motiverade Helen att i första hand erbjuda utbildningsplatser till ungdomar med afghansk bakgrund eller om det var av välvilja — att man trodde att yrkesintroduktionen skulle göra dem väl rustade för ett framtida yrkesliv — kände sig Farzhad diskriminerad och avundsjuk på dem som kunde studera på ett ”vanligt” gymnasieprogram. Exemplet illustrerar en diskrepans mellan ett positivt tal om integrationsarbete å ena sidan och integrationsarbetets konkreta utfall, såsom den upplevdes av Farzhad, å andra sidan. Kommunens ideal om att människor inte ska behöva ”leva separerade från varandra” gällde inte för Farzhad och de nyanlända ungdomar som var hans klasskamrater eftersom de i praktiken separerades från övriga ungdomar. Ett slags segregerande integration, med andra ord.

”Finska pinnar”

Det är inte alltid exkludering döljs bakom ett inkluderande språk. Ett av de initiativ jag följde under mitt fältarbete utmärkte sig för

användandet av ett på ytan exkluderande språkbruk, samtidigt som praktisk handling var inkluderande. Till skillnad från det förra exemplet var detta initiativ — att välkomna nyanlända genom att bjuda på fika och öva svenska inom ramarna för ett så kallat ”språkcafé” — organiserat av ideella krafter (Hansen 2017).

Under tiden för fältarbetet fanns det som mest åtta språkcaféer i Avesta kommun. Ett av dessa drevs av Berit och Marita, två kvinnor i sjuttioårsåldern som var födda och uppvuxna i kommunen. De var båda uppskattade av alla som besökte språkcaféet, för sin hjärtlighet och för att de engagerade sig på många olika sätt. Marita hade exempelvis haft människor som nekats uppehållstillstånd boende hemma hos sig. De båda kvinnorna hjälpte också till med rent praktiska saker; att betala räkningar, fylla i blanketter och att navigera i den svåröverskådliga svenska byråkratidjungeln.

Utöver denna hjälp tog Marita och Berit också sina nyanlända vänners parti och förde deras talan i olika situationer. Så var till exempel fallet när Marita följde med en syrisk man till Arbetsförmedlingen och inför ett tjugotal besökande skällde ut den lokala chefen om hur handläggarna på kontoret gjorde ett ”skitjobb” som inte gav de nyanlända möjlighet att arbeta eller göra praktik. Användandet av kraftord var typiskt för Marita som ofta svor när hon blev upprörd. Maritas och även Berits sätt att prata skiljde sig från många andra som var en del av Avestas välkomstkultur — inte minst för att de inte verkade operera med samma språkliga filter. Eller, för att citera lingvisten Deborah Cameron: de verkade inte ägna sig åt ”verbal hygien” (Cameron 2012), åtminstone inte i samma utsträckning, något vi ska få se exempel på i det följande.

En onsdagskväll satt jag tillsammans med Berit och Marita på deras språkcafé tillsammans med ett tiotal besökare med ursprung

från Turkiet, Afghanistan, Uzbekistan och Syrien. Mitt i samtalet bröt Marita av och sade att det var dags för fika. Aida, en kvinna från Turkiet, skämtade om att ”ni svenskar alltid ska fika: fika, fika, fika”, samtidigt som Marita plockade fram en låda med kakor ur en ICA-kasse. Hon höll upp kakorna för de samlade varpå hon utbrast:

”Vet ni vad det lustiga är?”, frågade hon och vände sig mot gruppen. ”Vet ni vad det här är?”. Utan att invänta svar från de samlade besvarade hon snart sin egen fråga: ”Det är finska pinnar, sade hon, med (spelat?) allvar i blicken. ”Men snart får vi väl inte säga finska pinnar längre”, sade hon och pausade. Efter ett par sekunders tystnad tog Aida till orda och frågade: ”Varför inte?”

”Nej, för tidigare sa vi zigenare men nu får man inte säga det. Nu heter det romer”, sa Marita.

Efter några sekunders tystnad fortsatte hon:

”Och vad var det man kallade svarta förr i tiden?”, undrade hon, med plirande ögon och tittade på mig. Jag kände mig generad av frågan, tittade ner i bordet och mumlade fram något i stil med:

”Nej det tänker jag inte säga”.

”Vad sa du?”, undrade Marita, kanske för att hon inte hörde vad jag sa, kanske för att hon ville att jag skulle tala så att alla samlade hörde. Efter ett par sekunders paus fortsatte hon:

”Jag tror man sa neger, men det får man inte säga”.

”Nej absolut inte”, lade jag snabbt till och lyfte upp huvudet för att möta hennes blick.

”Man får inte säga negerboll och snart får man väl inte säga finska pinnar heller”, sade Marita och skrattade.

Efter monologen högg deltagarna in i fikat och samtalen fortsatte. Ingen, förutom jag själv, verkade nämnvärt brydd över Maritas utspel.

Hur går det att förstå Maritas invändning mot att det snart inte går att använda begrepp som ”finska pinnar”? Och hur går det att tolka hennes användning av problematiska begrepp såsom ”neger”?

Från att ha varit ett flitigt använt och socialt accepterat begrepp har ordet ”neger” blivit ett begrepp som väcker starka känslor och vars användning ofta ses som en kränkande handling och som ett uttryck för rasism. Denna förskjutning hänger samman med att upplevelser av rasism och diskussioner om strukturell rasism på allvar har anträt de intellektuella diskussionerna. I artikeln ”Ord som sårar” identifierar Tobias Hübinette, som är forskare inom kritiska ras- och vithetsstudier, två anledningar till varför personer fortsätter att använda begreppet ”neger”. För det första anser vissa att begreppet tillhör den svenska ords-katten, att begreppet är en del av det svenska kulturarvet. Hübinette skriver hur begreppet har varit ”folkkärt” och ”älskat” och att det återfinns i visor av Evert Taube, Povel Ramel och Cornelis Vreeswijk liksom i boken om Pippi Långstrump och ”negerkungen”. För det andra kan användningen av begreppet läsas som en protesthandling mot vad man i vissa, enligt Hübinette främst ”proletära” kretsar kallar för ”PK-maffian” (Hübinette 2011, s. 11).

Båda dessa tolkningar skulle kunna appliceras på Marita. Kanske var Marita, frustrerad över att vissa ord som hon tidigare använt utan problem numer skulle klassificera henne som rasistisk? Kanske var detta hennes sätt att markera att hon inte tänkte sluta använda vissa ord eller föra vissa resonemang bara för att begrepp ansågs tillhöra historien?

Jag hade själv varit i diskussion med Marita flera gånger eftersom jag ansåg att hennes hållning var problematisk i vissa frågor. Ett exempel på det var när jag vid ett tillfälle försökte få henne att vara mer nyanserad

gentemot dem hon beskrev som ”invandrare som knarkar, bråkar och håller på med brott”. Om hon fick bestämma, förklarade hon, skulle dessa individer ”skickas tillbaka med huvudet först”. Marita var orubblig i den frågan och mina försök att nyansera hennes resonemang var verkanslösa. Att hon nu vände sig mot mig när hon frågade vad man ”kallade svarta förr”, kanske var en kritik mot den politiska korrekthet jag själv hade gett uttryck för? Kanske försökte hon få mig att uttala ett ord som hon visste att jag ville undvika?

Etnologerna Oscar Pripp och Magnus Öhlander skriver i boken *Fallet Nogger Black* om en debatt som blossade upp efter det att glasstillverkaren GB-glass 2005 lanserat en glass med namnet Nogger Black och det statligt understödda Centrum mot rasism (CMR) uppmanat till bojkott av glassen. CMR menade att glassen var ett uttryck för rasism eftersom att namnet på glassen associerade till begrepp som ”nigger” eller ”neger” liksom ”svart”. Reaktionen i medierna blev kraftig, särskilt mot CMR. Kommentatorer upprördes över att en statligt understödd organisation valt att lägga fokus på något som av många då ansågs vara sekundära och att man istället borde ägna sig åt att motarbeta ”verklig rasism” (Prripp & Öhlander 2008, s. 41).

En förklaring till varför reaktionen mot CMR:s bojkott blev så stor berodde, enligt Pripp och Öhlander, på att uppmaningen till bojkott var ett angrepp på den svenska självbilden. I den ingår nämligen en föreställning om att Sverige är ett särskilt tolerant och antirasistiskt land. Att CMR då påstod att GB var rasistiskt för att de använde vissa begrepp (”Nogger” och ”Black”) som associerar till andra begrepp (”Nigger” och ”Svart”) som anses vara förlegade, kan då upplevas som en kränkning mot den tolerans man själv påstår sig stå för (Prripp & Öhlander, s. 86–87).

I den offentliga debatten om Nogger Black användes ofta humor. Om Nogger Black var uttryck för ett slags dold rasism, var mer gick det att hitta sådana dolda budskap? ”Magnum Mandel: 91:an Karlsson kallas för Mandel. Glassen är en oblyg hyllning till militarismen”, menade Aftonbladet i ett försök att efterlikna vad som ansågs vara de långsökta resonemang som CMR förde i sin uppmaning till bojkott. Även ”finska pinnar” lyftes fram som ett potentiellt uttryck för rasism, liksom ”lappskojs” och ”kinapuffar” (Pripp & Öhlander 2008, s. 30).

Dessa skämtsamma reaktioner kan ses som ett slags förlöjligande av CMR och som en reaktion mot att den tolerans som Sverige anses stå för blivit ifrågasatt, menar Pripp & Öhlander. Möjligen kan vi tolka Maritas monolog på liknande sätt, det vill säga som ett skämtsamt förlöjligande av att det i rådande samhällsklimat fästs uppmärksamhet vid vilka ord som får och inte får användas. Men Maritas monolog skulle också kunna tolkas mer bokstavligt, som att hon försökte uppmärksamma de närvarande om problematiska begrepp. Kanske ville hon inte bara lära invandrare att tala svenska, utan också lära dem hur man *inte* ska tala svenska? Att hela monologen hade en undervisande ton — hon var tydlig med att artikulera de olika begreppen så att alla kunde höra — pekar mot att hennes agerande kan tolkas på det sättet. Ville Marita, genom sin politiska inkorrekthet, utbilda de närvarande deltagarna i politisk korrekthet?

Oavsett hur man väljer att tolka Maritas agerande — som uttryck för rasism, som en protesthandling eller som ett pedagogiskt inslag — påminner exemplet oss om att inte stirra blint på vilka termer och begrepp olika aktörer använder. Trots Maritas och Berits jargong var de, som redan nämnts, båda uppskattade bland deltagarna på språkcaféet, inte minst för det engagemang de uppvisade i praktiken.

Ett inkluderande språkbruk korresponderar inte alltid mot ett inkluderande agerande på samma sätt som ett exkluderande språkbruk inte alltid korresponderar mot exkludering. Idealt vore förstås om initiativ kunde var inkluderande diskursivt såväl som i praktiken. Kunde jag identifiera några sådana exempel under mitt fältarbete i Avesta?

En sådan fråga stöter genast på ett hinder som vi inte gått närmre in på ännu: hur kan dessa initiativ bedömas? Möjligen kan frågan besvaras med hjälp av filosofen Iris Marion Young (1997), som i en artikel anger ett antal riktlinjer för hur man kan arbeta för ökad rättvisa i sociala sammanhang. Artikeln bygger på en kritik mot dem som menar att grunden för etiska relationer kan bygga på människans förmåga ”att se världen från en annans perspektiv”, ett resonemang som inom filosofiska kretsar har kallats för ”symmetrisk reciprocitet” (Young 1997, s. 339).

Tanken om ”symmetrisk reciprocitet” utgår från en idé om att alla människor är någorlunda lika varandra och därför kan se sig själva i andra. Ett problem med detta tankesätt, enligt Young, är att det understödjer en ”projicering av likhet mellan människor och perspektiv på bekostnad av deras olikheter” (Young 1997, s. 346, min övers.). I vår strävan efter identifikation med den andre förbiser vi i så fall allt det som skiljer oss åt, det vill säga allt det som vi aldrig helt kommer att kunna förstå hos den andre.

Ett annat problem med ”symmetrisk reciprocitet”, är att idén om att det går att föreställa sig hur det är att vara i en annans situation ofta, trots goda intentioner, landar i ett slags paternalism där det välmenande subjektet anser sig veta bättre vad den andre behöver än den andre

självt. Exempelvis var den tidigare nämnda rektorn övertygad om att yrkesintroduktionsprogrammet var ett bra alternativ för nyanlända ungdomar som hade svårt i vissa ämnen eller som ansågs ha låg studiemotivation. Detta trots att Farzhad, och andra med honom, hellre ville fortsätta med gymnasieförberedande studier för att ha möjlighet att senare komma in på ett vanligt gymnasieprogram. Urvalet av elever baserades på lärarnas godtyckliga bedömningar av vad de ansåg att ungdomarna skulle klara av, vilket var bedömningar som inte alltid delades av ungdomarna själva. ”Hur kan de veta att jag inte kan läsa på gymnasiet om jag inte ens fått en chans?”, undrade Farzhad.

Som alternativ till symmetrisk reciprocitet föreslår Young att vi bör tänka på ”asymmetrisk reciprocitet” för att på det sättet betona att en relation aldrig kan bli helt symmetrisk. Att det är på det sättet beror på att alla människor besitter olika sociala positioner, har formats av olika erfarenheter, bär på olika kunskaper och har olika kroppar. Ett sätt att tillämpa ”asymmetrisk reciprocitet” i praktiken är att utöva något hon kallar för ”kreativ kommunikation”, som i korthet handlar om att man *lär sig något nytt om den andre* snarare än att man försöker att bygga identifikation med hen. Istället för att bygga en relation eller aktivitet utifrån antaganden om den andres känslor, tankar, behov och begär, bör man istället utgå från att vi egentligen inte vet någonting alls om den andre och istället låta den andre få beskriva sin situation, med egna ord (Young 1997, s. 354).

Detta resonemang förutsätter dock något som inte alla har, nämligen förmågan att göra sig förstådd. Denna brist må verka sekundär, med tanke på att de allra flesta ändå har möjlighet att verbalisera sina behov, begär och intressen. Men modellens universella anspråk kan

dock ifrågasätts om den sätts i relation till personer som av olika anledningar inte kan kommunicera på ett sätt så att andra förstår, vilket är en poäng som bland andra Kulick har diskuterat i relation till personer med allvarliga funktionshinder och som behöver hjälp av andra för att kommunicera (Kulick 2017). Ett liknande problem möter vi i relation till dem som nyligen funnit sin väg till Sverige, men som ännu inte lärt sig det svenska språket och därför exkluderas från olika sammanhang. Dessa observationer pekar på vikten av att problematisera idén om att den andres intressen bäst tas till vara om hen själv ges möjlighet att artikulera sig i olika sammanhang.

Kulicks forskning visar på nödvändigheten av att involvera en tredje part i diskussionen och att denna relation ofta kräver någonting mer, utöver den verbala kommunikationen. En etisk relation förutsätter att personer engagerar sig i den andre även på andra områden än de rent diskursiva. I Kulicks fall påvisades sådant engagemang i Danmark när vård- och omsorgspersonal som arbetade med funktionshindrade hjälpte människor med allvarliga funktionshinder att utforska sin sexualitet, exempelvis genom att ordna så att partners med allvarliga funktionshinder kunde få ligga i samma säng och hålla om varandra (Kulick 2017, s. 21). Sett i ljuset av detta blir det än tydligare att ett fokus på vad som sägs inte beskriver hela bilden. Vi behöver också ta i beaktande vad människor *gör* (eller inte *gör*) med eller för andra.

Hur kan denna diskussion relateras till aktörer som arbetar med integration i olika former?

Hur kan ideal som kreativ kommunikation och etiskt engagemang verka vägledande så att även de som inte (ännu) behärskar det svenska språket inkluderas i sociala sammanhang?

Internationella Föreningen i Avesta (IFA)

Ett av de initiativ som jag följde närmast var internationella föreningen i Avesta, IFA, och utgjorde delvis ett exempel där man praktiserade sig av det Young kallar för *kreativ kommunikation*. I slutet av 2015, när antalet asylsökande som var placerade i Avesta var som störst, strax över ett tusen personer (Migrationsverket 2015) besöktes IFA av uppemot två hundra personer varje dag, enligt föreningens ordförande Yussuf. IFA erbjöd svenskundervisning och var öppet för alla, även om det främst var människor vars asylärenden ännu inte var beslutade som sökte sig till IFA. Till skillnad från dem som erhållit uppehållstillstånd hade dessa personer då inte möjlighet att påbörja *Svenska För Invandrare* (SFI-undervisning) eller liknande utbildningar.

Under min tid på IFA tog jag del av många konversationer vid det lilla köksbordet över en kopp svart kaffe. Där varvades samtal om villkoren för att få uppehållstillstånd i Sverige med diskussioner om läget i de länder varifrån de olika deltagarna själva flytt. Man skrattade — till exempel då någon visade ett klipp från den svensk-irakiske komikern Diyari Mahmoud, som driver med stereotyper, både svenska och mellanösternstereotyper på ett ibland provocerande sätt, samtidigt som några av de muslimska deltagarna samlades för bön i ett annat rum.

Under min tid på IFA bevittnade jag dessutom hur två av studiecirkelledarna, Henok och Jolana, vägledde deltagare i deras asylutredningar, hjälpte människor med att betala räkningar, kontakta advokater, söka efter bostad eller fylla i diverse blanketter till myndigheter. Henok och Jolana blev känslomässigt engagerade i flera av dem som kom till IFA och satt ofta under den en och en halv

timmes långa lunchrasten och tröstade deltagare vars asylärenden avslagits eller vars nära anhöriga befann sig långt bort från Sverige. Utöver språkundervisning organiserade IFA också sociala aktiviteter, som fotboll, fiskeutflykter och grillkvällar. Vilka aktiviteter föreningen skulle ägna sig åt bestämdes vid föreningens årsmöte. Vid början av 2018 hade jag förmånen att delta vid ett sådant möte.

Alla som har varit på ett årsmöte i någon svensk förening vet att det är en formaliserad och ritualartad tillställning där mötesordförande utses, verksamhetsberättelser och revisionsberättelser uppläses och ny budget godtas. Föreningar är ytterligare ett exempel på en företeelse där bemästrandet av ett visst språkbruk kan generera både sociala och ekonomiska fördelar och även exkludera människor från deltagande. IFA följde de etablerade konventionerna för hur ett årsmöte skall gå till, och man skulle kanske kunna tro att bristande språkkunskaper bland det trettioåttioåriga närvarande skapa en känsla av alienation. Så var dock inte fallet. När det var dags för 2018 års årsmöte var Henok och Jolana och föreningens styrelse, ytterst mån om att förklara de olika mötespunkternas innebörder för deltagarna — först på enkel svenska, sedan på deltagarnas modersmål. När föreningens ordförande hade öppnat mötet berättade hon att nästa steg på dagordningen var att välja en mötesordförande, varpå Henok tog vid och förklarade:

”Mötesordförande. Förstår alla mötesordförande?”

Någon av de samlade nickade, andra ruskade på huvudet.

”Det är den som ska sitta här och styra och bestämma ikväll”, förklarade Henok, varpå han sedan förklarade på arabiska och tigrinja. Samtidigt vände sig Jolana till de ukrainska, uzbekiska och kazakiska deltagarna och förklarade till dem på ryska. Vid mötet fanns dock en samling deltagare som hade turkiska som modersmål:

”Henok, vi förstår inte. Du måste förklara på turkiska! Varför kan du inte turkiska?”, utbrast en herre i fyrtioårsåldern varpå en stor del av de samlade brast ut i skratt. Henok löste problemet med att vända sig till en av de turkiska deltagarna och förklarade på engelska, varpå denne sedan översatte till turkiska så att alla kunde förstå.

Årsmötets huvudpunkt handlade om vad föreningen skulle ägna sig åt det kommande året. Ordföranden tog till orda: ”Vad vill ni göra? Vad ska IFA göra? Det är *ni* som ska bestämma”, sa hon och pekade med öppna händer mot den samlade gruppen.

Ordet lämnades fritt och flera förslag på aktiviteter levererades:

”Spela fotboll”, föreslog en egyptisk småbarnspappa.

”Simma”, tyckte en afghansk kvinna. ”Båtutflykt”, föreslog någon, varpå flera instämde upprymt. Efter en stunds diskussioner enades man om att anordna en grillfest samt att man skulle göra en gemensam båtresa till Åland. Merparten av det trettioital som samlats under IFAs årsmöte deltog i diskussionerna och stämningen var uppsluppen och tillåtande. Att IFA trots deltagarnas språkbrister och den formaliserade mötesstrukturen lyckades engagera deltagarna berodde antagligen på flera faktorer, däribland Henoks och Jolanas idoga översättningsarbete men också på att deltagarna upplevde en stark känsla av gemenskap, som i sin tur möjligen var ett resultat av att atmosfären på IFA var prestigelös. Aktiviteterna på IFA präglades av ett slags öppenhet och nyfikenhet, en viktig ingrediens i det Young kallar för kreativ kommunikation.

På IFA inkluderades deltagarna till att bli en del av beslutsprocessen och därmed gavs de möjlighet att vara med att bestämma vad organisationen skulle ägna sig åt. Och likt Marita och Berit var IFA inte bara måna om att lära ut den svenska som är så nödvändig för att

göra sig förstådd i det svenska samhället, men att också engagera sig praktiskt för att bistå dem i många sammanhang under tiden som de ännu inte lärt sig svenska.

Välkomstkulturens inneboende tvetydighet

De initiativ vi sett exempel på i detta kapitel kan alla förstås som vore de en del av att kompensera för ett statligt misslyckande när det kommer till s.k. flyktningmottagande (Pries 2019). Både Yrkesintroduktionsprogrammet och Maritas språkcafé representerar initiativ där en problematisk hierarki mellan ”svenskar” och ”invandrare” reproduceras och där initiativtagarna anser sig veta bättre vad flyktingarna behöver lära sig, än flyktingarna självt. Samtidigt fanns det inkluderande element. Trots att flera av eleverna på yrkesintroduktionen klagade över utbildningen går det till exempel inte att utesluta att Helen hade rätt när hon framhållde att en fokuserad utbildning inom branscher där det råder stor brist på arbetskraft skulle vara det bästa alternativet för de ”nyanlända” ungdomar för att lyckas i ett framtida yrkesliv.

Maritas och Berits språkcafé visar, liksom IFA, på engagemang som sträcker sig utanför ren språkundervisning och blir till ett slags sociala institutioner dit människor söker sig för att finna praktiska råd, emotionellt stöd och för att umgås med och lära känna nya människor. På samma sätt som med de välkomstkulturer som blommade upp i Berlin och Köpenhamn under 2015, och som har dokumenterats av migrationsforskarna Line Steen Bygballe Jensen & Lydia Maria Kirchner (Jensen & Kirchner 2020)— medförde initiativen i Avesta framväxten av sociala relationer som kom att få stor betydelse i många människors

liv. Denna tvetydighet — att välkomstkultur och integrationsinitiativ inte nödvändigtvis är antingen repressiva eller subversiva utan både/ och — är en viktig insikt att ta fasta på i fortsatta studier av liknande fenomen.

I detta kapitel gestaltas hur en diskrepans mellan ord och handling påverkat de initiativ till integration som jag har följt. Resultaten från studien i Avesta visar hur ett inkluderande språkbruk inte alltid kan tas som intäkt för att dess praktiker är inkluderande, lika lite som ett språkbruk som av många anses vara exkluderande alltid innebär att deltagarna exkluderas i praktiken. Från det kan vi dra åtminstone två lärdomar. *För det första* innebär det att de som forskar på samhällsfenomen inte kan ta förgivet att det människor säger direkt återspeglar det de gör i praktiken. Om jag inte hade följt Maritas och Berits engagemang under en längre tid, utan nöjt mig intervjuer och någon enstaka observation av deras aktiviteter, hade jag troligen lagt större vikt vid deras ibland problematiska språkbruk — utan att notera att deras engagemang gick långt utöver vad som sades under språkcaféet. *För det andra* kan denna lärdom ses i en bredare kontext, inte minst i relation till olika typer av integrationsinitiativ vars effekter inte alltid korresponderar mot dess ideal. Denna diskrepans går att blottlägga genom att ställa en enkel fråga: Vilkas röster är det egentligen som hörs och vilkas röster är det som utesluts? Som i fallet med den erfarenhetsutbytarlag som beskrevs i kapitlets inledning, exkluderas människor med bakgrund utanför Sverige i varierande uträkning från diskussioner om ”integration”. Detta leder till att initiativ ofta bygger på antaganden om vad exempelvis ”invandrare” behöver (lära sig) istället för att låta dem som berörs få formulera sina behov själva. Här utgör IFA ett undantag då exemplet belyser det faktum att integration och välkomstkultur inte nödvändigtvis

behöver bygga på att ”svenskar” bistår ”invandrare”. IFA representerar ett exempel där man lyckades med att inkludera dess deltagare även i själva föreningsarbetet och beslutsprocessen.

Den välkomstkultur som växte fram under 2015 visar, liksom integrationsarbete i stort, en stor variation och spelar en mångtydig roll i samhället. För att förstå denna komplexitet krävs fortsatta etnografiska studier som sätter sociala praktiker och relationer i centrum — studier som fokuserar på *vad människor gör* och inte vad de säger att de gör.

Referenser

Anderson, Benedict R. O’G (2016) *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Revised edition. London: Verso.

Anderson, Bridget (2019) ”New Directions in Migration Studies: Towards Methodological de-Nationalism.” *Comparative Migration Studies* 7(1), s. 1–13. DOI: <https://doi.org/10.1186/s40878-019-0140-8>.

Arbetsmarknadsdepartementet (2016) ”DS 2016:21 – Ändringar i fråga om sysselsättning för asylsökande och kommunplacering av ensamkommande barn”. Material från *regeringen.se*, <https://www.regeringen.se/rattsliga-dokument/departementsserien-och-promemorior/2016/06/ds-201621/>, hämtad 2021-03-25.

Bourdieu, Pierre (1984) *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*. London: Routledge.

Cameron, Deborah (2012) *Verbal Hygiene*. London, United Kingdom: Taylor & Francis Group. <http://ebookcentral.proquest.com/lib/uu/detail.action?docID=957011>.

DeBono, Daniela & Mainwaring, Cetta (2020) ”Transgressive Solidarity: From Europe’s Cities to the Mediterranean Sea”, *Nordic Journal of Migration Research* 10 (4): s. 90–106. DOI: <https://doi.org/10.33134/njmr.360>.

Feischmidt, Margit & Zakarias, Ildiko (2019) ”Politics of Care and Compassion: Civic Help for Refugees and Its Political Implications in Hungary — A Mixed-Methods Approach”, i Feischmidt, Margit, Pries, Ludger & Cantat, Celine (red) *Refugee Protection and Civil Society in Europe*, Cham: Springer International Publishing, s. 59–99. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-319-92741-1_3.

Hamann, Ulrike & Karakayali, Serhat (2016) "Practicing Willkommenskultur: Migration and Solidarity in Germany", *Intersections* 2 (December). DOI: <https://doi.org/10.17356/ieejsp.v2i4.296>.

Hansen, Kjell (2017) "Flyktningmottagandet och landsbygdens framtid." *Gränslös*, no. 8 (December) <https://journals.lub.lu.se/grl/article/view/16994>.

Hertzberg, Fredrik (2003) *Gräsrotsbyråkrati och normativ svenskhet: hur arbetsförmedlare förstår en etniskt segregerad arbetsmarknad*. Arbetsliv i omvandling, 2003:7. Stockholm: Arbetslivsinstitutet.

Hübinette, Tobias (2011) "Ord som sårar", *I & M: invandrare & minoriteter* 38(1), s. 25–27.

Jensen, Line, Bygballe, Steen, & Kirchner, Lydia Maria (2020) "Acts of Volunteering for Refugees: Local Responses to Global Challenges", *Nordic Journal of Migration Research* 10 (4), s. 26–40. DOI: <https://doi.org/10.33134/njmr.367>.

Justitiedepartementet L7 (2005) *Utlänningslagen, SFS 2005:716*.

Kulick, Don (2017) "The Problem of Speaking for Others Redux: Insistence on Disclosure and the Ethics of Engagement", *Knowledge Cultures* 3(6), s. 14–33.

Kulick, Don, & Rydström, Jens (2015) *Loneliness and Its Opposite: Sex, Disability, and the Ethics of Engagement*. Durham: Duke University Press.

Lundstedt, Anna (2005) *Vit governmentalitet: "invandrarkvinnor" och textiltjänstverk — en diskursanalys*. Arbetsliv i omvandling, 2005:14. Stockholm: Arbetslivsinstitutet.

Mainwaring, Cetta, Mulvey, Gareth, Piacentini, Teresa, Hales, Selina & Lamb, Ruth (2020) "Migrant Solidarity Work in Times of 'Crisis': Glasgow and the Politics of Place", *Nordic Journal of Migration Research* 10 (4), s. 74–89. DOI: <https://doi.org/10.33134/njmr.343>.

Maja Povrzanovic Frykman, & Mäkelä, Fanny (2019) "Only Volunteers'? Personal Motivations and Political Ambiguities within Refugees Welcome to Malmö Civil Initiative", i Feischmidt, Margit, Pries, Ludger & Cantat, Celine (red), *Refugee Protection and Civil Society in Europe*. Cham: Springer International Publishing, s. 291–318. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-319-92741-1_11.

Migrationsverket (2015) "Personer boende i Migrationsverkets mottagningssystem 2015". Material från [migrationsverket.se](https://www.migrationsverket.se), <https://www.migrationsverket.se/download/18.2d998ffc151ac38715930c3/1485556219580/Inskrivna%20personer%20i%20Migrationsverkets%20mottagningssystem.pdf>, hämtad 2021-03-25.

Migrationsverket (2017a) "Personer boende i Migrationsverkets mottagningssystem 2017". Material från [migrationsverket.se](https://www.migrationsverket.se), <https://www.migrationsverket.se/download/18.4100dcb159d67dc6146d9/1514898751122/Inskrivna%20personer%20i%20Migrationsverkets%20mottagningssystem.pdf>, hämtad 2021-03-25.

Migrationsverket (2017b) "Kommunmottagna enligt ersättningsförordningen 2017". Material från *migrationsverket.se*, <https://www.migrationsverket.se/download/18.4100dcob159d67dc614773e/1521196483842/Kommunmottagna%20enligt%20ers%C3%A4ttningsf%C3%B6rordningen%202017.pdf>, hämtad 2021-03-25.

Pries, Ludger (2019) "Introduction: Civil Society and Volunteering in the So-Called Refugee Crisis of 2015—Ambiguities and Structural Tensions", i Feischmidt, Margit, Pries, Ludger & Cantat, Celine (red) *Refugee Protection and Civil Society in Europe*, Cham: Springer International Publishing, s. 1–23. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-319-92741-1_1.

Pripp, Oscar & Öhlander, Magnus (2008) *Fallet Nögger black: antirasismens gränser*. Stockholm: Agora.

Sandberg, Marie & Andersen, Dorte J. (2020a) "Europe Trouble: Welcome Culture and the Disruption of the European Border Regime", *Nordic Journal of Migration Research* 10 (4), s. 1–9. DOI: <https://doi.org/10.33134/njmr.388>.

Sandberg, Marie & Andersen, Dorte J. (2020b) "Precarious Citizenship and Melancholic Longing: On the Value of Volunteering after the Refugee Arrivals to Europe 2015", *Nordic Journal of Migration Research* 10 (4), s. 41–56. DOI: <https://doi.org/10.33134/njmr.357>.

Schinkel, Willem (2018) "Against 'Immigrant Integration': For an End to Neocolonial Knowledge Production", *Comparative Migration Studies* 6 (1)31, s. 1–17. DOI: <https://doi.org/10.1186/s40878-018-0095-1>.

Strömbäck, Jesper, Andersson, Felicia & Nedlund, Evelina (2017) *Invandring i medierna: Hur rapporterade svenska tidningar 2010–2015?* Delegationen för migrationsstudier. <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:miun:diva-31570>.

Vandevooort, Robin & Verschraegen, Gert (2019) "Subversive Humanitarianism and Its Challenges: Notes on the Political Ambiguities of Civil Refugee Support", i Feischmidt, Margit, Pries, Ludger & Cantat, Celine (red.), *Refugee Protection and Civil Society in Europe*, Cham: Springer International Publishing, s. 101–128. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-319-92741-1_4.

Young, Iris Marion (1997) "Feminism and the Public Sphere", *Constellations* 3 (3), s. 340–63. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1467-8675.1997.tb0064.x>.

5

Pendlarliv med tillgång till både stad och land – det berikade, goda livet?

När vi bestämde oss för att flytta till Knivsta och pendla till våra jobb i stan hoppades vi ju att det främst skulle vara positivt för oss. Vi tänkte väl som många andra att vi borde ha tillgång till både lantlivets och stadslivets många möjligheter... så blir det ju aldrig på samma sätt om enbart lever i stan eller i en småort på landet /.../. Sen ska man inte sticka under stol med att det snart visade sig att det inte blev en helt enkel match att leva så här, på tre platser /.../ man måste hela tiden kämpa med att få livet att gå ihop. Vissa dagar har det funkat riktigt bra, andra dagar undrar man vad man har gett sig in i och om vi överhuvudtaget kommer fixa att leva vidare så här. (Lina och Erik)

SÅ REFLEKTERAR LINA OCH ERIK, födda på 1970-talet, kring beslutet att bosätta sig i Knivsta, för att där inrätta sig en tillvaro som stadspendlare. Knivsta är en mellansvensk landsbygdskommun med cirka 19 000 invånare som består av två större orter, huvudorten Knivsta och Alsike med dryga 8 000 respektive 4 000 invånare, samt

omgivande glesbygd (SCB, 2015). Utmärkande för Knivsta, liksom många andra landsbygdskommuner, är att det är ont om arbetstillfällen. Däremot erbjuds en attraktiv boendemiljö samt goda kommunikationer som underlättar yrkespendling till närliggande städer, vilket innebär skatteintäkter som är avgörande för kommunens överlevnad. Allt fler bosätter sig i kranskommuner för att yrkespendla till näraliggande städer. Detta gäller även Knivsta kommun, vars geografiska placering mitt emellan två av Sveriges största städer — Stockholm och Uppsala — i kombination med en profilering som så kallad pendlarkommun, har resulterat i att merparten av kommunens invånare kommit att utgöras av just inflyttade stadspendlare.

Kapitlet tar sin utgångspunkt i parallella och delvis sammanvävda politiska, ekonomiska och kulturella processer i det senmoderna samhället som resulterat i att traditionella gränser mellan stad och land utmanats samt att enheten mellan arbetsort och boendeort upplösts. Det rör sig å ena sidan om politiska och ekonomiska satsningar på *metropolisering*, som omvandlat stad och land till kompletterande poler för att uppnå mer konkurrenskraftiga regioner. Å andra sidan handlar det om sociokulturella föreställningar och ideal som betonar individuellt självförverkligande, vilket bland annat innebär att individen skapar en relation till både staden och landsbygden som i sin tur tillfredsställer olika existentiella behov. I förlängningen handlar detta om att uppnå *ett gott liv*. Regionala ambitioner och individuella behov för ett närmande mellan staden och landsbygden presenteras ofta som en så kallad *win-win*-lösning. I en rapport från Tillväxtverket (2018) slås fast att en fördelning mellan boende på en mindre ort i landsbygden och pendling till arbete i staden anses ge upphov till ökad hållbarhet för både regionerna och dess invånare och därtill skapa

goda förutsättningar för ökad livskvalitet bland de senare. Vad som däremot inte framgår i rapporten och som sällan uppmärksammas är att inrättandet av ett gott liv i det metropoliserade senmoderna samhället, som ska fördelas mellan landsbygden och staden, också rymmer hinder som behöver övervinnas. Detta faller som regel på den enskilda stadspendlaren att ordna och göras hållbart.

I det här kapitlet analyseras drömmen om det goda livet — det som omfattar behov av både stad och landsbygd. Vad berättar denna dröm om staden och landsbygden i det senmoderna samhället? Varför väljer människor att flytta till en landsbygdskommun som Knivsta för att yrkespendla till närliggande städer? Vilka betydelser tillskrivs tillvaron på den mindre orten i landsbygden som komplettering till tillvaron i staden? Vilka delar av livet förläggs till den mindre boendeorten i landsbygden respektive i staden och varför? Och, i vilken utsträckning framstår ett vardagsliv fördelat på landsbygd och stad som en lyckad och hållbar lösning? Även om kapitlet fokuserar på Knivsta som utgångspunkt för pendlarlivet, inkluderas även städerna på andra sidan pendlarsträckan i beskrivningen av stadspendlarnas vardagsrelation till både landsbygden och staden.

Stadspendlarlivet som vidgad analytisk och metodologisk utgångspunkt

Pendlarlivet i det senmoderna samhället har framför allt analyserats av sociologer och kulturgeografer. Återkommande forskningsfokus är staden som pendlardestination och behovsmål samt pendlingsmönster kopplat till infrastruktur, färdmedel, olika typer av sysselsättningar och

sociala faktorer som klass, kön och ålder (t.ex. Waldo 2002; Amcoff 2003; Johnsson 2006; Cresswell & Merriman 2011; Sandow 2011; Guell mfl. 2012). Även etnologisk forskning har lämnat värdefulla bidrag som uppmärksammat stadspendlingens sociokulturella aspekter med betoning på dess skiftande individuella och kollektiva förkroppsligande-praktiker (jfr Andreasson 2000; Henriksson 2008; Andersson-Skog mfl. 2011; O'Dell 2009; Löfgren 2015).

I dessa stadscentrerade pendlarstudier förbises emellertid ofta den mindre boendeorten på landsbygden och att stadspendling i regel inte enbart har att göra med behov som staden kan uppfylla. Att ha kontinuerlig tillgång till olika typer av platser, exempelvis landsbygd och stad, möjliggör realisering av flera behov för den senmoderna människan (jfr Urry 1995, 2000; Featherstone m.fl. 2005; Pooley m.fl. 2005). Detta kan i sin tur tangera självförverkligandesträvan som tar sig uttryck i en så kallad livsstilsmigration (jfr Bauman 2001a, 2001b, 2008, Giddens 1997; Benson & O'Reilly 2009). Livsstilsmigrationsforskningen har inriktat sig på mer eller mindre permanent och vanligtvis internationell förflyttning från en typ av plats till en annan, ofta från stad till landsbygd, med betoning på hur detta skapar förutsättningar för ökad självförverkligande bland livsstilsmigranter och i viss mån även ökad hållbarhet för berörda landsbygdsdestinationer (jfr Fountain & Hall 2002; Eimermann 2013; Agnidakis 2013; Eimermann mfl. 2017, Cardinal 2020).

I det här kapitlet undersöks istället relationen mellan självförverkligande och hållbarhet i en återkommande inomnationell förflyttning mellan stad och landsbygd. Tidigare forskning har visat hur stadspendling kan bidra till upplevelsen av att ha ett hållbart liv (jfr Hansen & Elhouar Wollin 2011, Elhouar Wollin 2014). Utgångspunkten för

kapitlet är att stadspendlingen även kan utgöra en möjlighet att skapa *ett hållbart gott liv*. En etnologisk förståelse av hållbarhet kan vidga den ganska snäva hållbarhetsdefinition som ofta används i offentlig hållbarhetsretorik (Hawkes 2001; Dessein m.fl. 2015). Ett kulturellt perspektiv på hållbarhet utgår från individuella förutsättningar för att uppnå och erfara hållbarhet i sitt vardagsliv, vilket innebär att vad som är kulturell och social hållbarhet formas och upplevs av människor i deras vardag (jfr Marshall 2016, s. 17ff). Detta kapitlets vidgade förståelse av hållbarhet inspireras även av antropologen Michael Jacksons resonemang om hur människor inrättar sina vardagsliv genom ständig pågående förhandlingsprocesser (2011; 2012; 2013; 2017). I det här kapitlet kommer därför hållbarhet att analyseras som en intersubjektiv förhandling som stadspendlare ägnar sig åt i syfte att göra det egna arrangemanget av familje- och arbetsliv hållbart.

En förutsättning för att kunna ”greppa” och synliggöra hållbarhet som kulturell process på mikronivån utgör de individ- och vardagsfokuserade metoder, vilka ofta inbegrips i längre och återkommande etnografiska fältarbeten (Stoller 1989). Av den anledningen vilar kapitlet främst på ett fältarbetsmaterial — intervjuer och observationer som genomförts under åren 2017–2019 och som utgått från Knivsta som pendlarsamhälle.¹ Fokus för dessa fältarbeten har varit att fånga in planering och utformning av en pendlartillvaro på platsen bland tolv invånare i Knivsta kommun som vid tiden för studien var i 30–60-årsåldern. För samtliga gäller att de i samband med intervjuerna velat

1 Materialinsamlingen har delvis genomförts inom forskningsprojektet ”Den goda staden tur och retur — om hållbara boendemiljöer och tätortsplaneringar, anpassade till storstads-pendlarens behov och förväntningar”, som finansierats av Riksbyggens Jubileumsfond Den Goda Staden.

identifiera sig själva som inflyttade och stadspendlare ”Knivstabor”, vilket kunde syfta på en bosättning i huvudorten men även i kommunen som helhet. De har sökts upp via sociala medier och bekantas bekanta, genom en så kallad snöbollsmetod, i en ambition att uppnå en viss representativitet i fråga om ålder, kön, civilstånd, boendeform, geografisk placering och hur länge de varit bosatta i Knivsta. I kapitlet har informanterna pseudonymiserats och deras personuppgifter, kopplade till exempelvis ålder, yrke och bosättning, anonymiserats.

Intervjumaterialet bygger främst på längre samtalsintervjuer men även en del kortare informationsintervjuer. Observationerna har omfattat allt ifrån iakttagelser av Knivsta som pendlarsamhälle till en delaktighet i mina informanternas vardagliga liv i Knivsta som bas och utgångspunkt för pendlarlivet. En kombination av intervjuer och observationer erbjuder så kallade *walk-about*-intervjuer som, omsatt till *commuting-about*-intervjuer, visat sig fruktbara för att studera en del av mina informanternas pendlingar till och från staden. Detta på samma gång platsbundna och platsöverskridande fältarbete (jfr Marcus 1995) har varit centralt i min undersökning. Sammantaget har det gett värdefull förståelse för vilka meningsskapande betydelser som stadspendlarna i Knivsta tillmäter staden respektive landsbygden för att uppnå ett gott liv, dels hur olika pendlingspraktiker möjliggör dess realisering.

Från ruralt stationssamhälle till stadspendlarsamhälle

Knivsta — där framtiden bor

Den moderna och kunskapsintensiva tätorten med förankring
i en aktiv och levande landsbygd — mitt i tillväxtregionen

Stockholm-Uppsala — skapar attraktionskraft både för boende och företag och befäster Knivsta som en föregångskommun för det hållbara samhället. (Knivsta kommunfullmäktige 2013)

I presentationen av Knivsta på kommunens hemsida skildras en mindre kommun som befinner sig i skärningspunkten mellan landsbygd och stad. I visionära ordalag framhålls kombinationen av bland annat naturrikedom, utvecklad infrastruktur och geografisk placering mellan två av Sveriges största städer som nyckeln till Knivstas framgångar som pendlarkommun i jämförelse med många andra pendlarkommuner. Ytterligare en förutsättning för Knivstas framgång som pendlarkommun ligger i att dess tätorter, Knivsta och Alsike, har en historia som stationssamhällen. Båda dessa samhällen var tidigt knytpunkter för järnvägstransporter, vilket gav upphov till tidiga förflyttningar mellan dessa landsbygdsorter och staden för sysselsättning respektive boende (Bjarneby 2003).² Möjligen har dessa historiska faktorer bidragit till att den regional- och lokalpolitiska realiseringen av Knivsta som senmodern pendlarkommun stött på mindre lokalt motstånd än på andra håll, där kommunala strategier för utformningen av ett pendlarsamhälle medfört att traditionella platsidentiteter utmanats (jfr Blehr 1994; Granås & Nyseth 2007; Agnidakis 2013). Bland dessa kommuner har pendlarsamhället ofta framstått som lokalpolitisk nödlösning,³ vilken inte utan motstånd behövs förankras bland invånarna.

Den politiska satsningen på Knivsta som pendlarkommun har emellertid, de bättre förutsättningarna till trots, i mindre utsträckning

2 Se även <http://www.knivstahistoria.se/>

3 Vanligtvis i kombination av inrättandet av asylboende, för att kompensera utflytt och tomma kommunägda flerbostadshus

kännetecknats av innovation och mer av omfattning genom en ambitiös tillämpning av en väl beprövad mall för mindre pendlarkommuner. Det handlar om satsningar på attraktiva boendemiljöer, kommunikationsmedel för att underlätta pendlingen samt utvecklad vård- och omsorg, där vanligtvis barnomsorg hamnat i fokus för att attrahera inflyttning av småbarnsfamiljer. Sådant skapar förutsättning för mer långsiktigt boende och kontinuerliga skatteinkomster för kommunerna (jfr Agnidakis 2013, s.142ff). Sammantaget har Knivstas ansträngningar bidragit till att man i förhållande till andra pendlarkommuner på landsbygden under relativt kort tid har lyckats få en betydande mängd inflyttning av blivande stadspendlare. Det rör sig om cirka 1000 inflyttare årligen, vilket motsvarar en befolkningstillväxt på 1,5–2,6% (jfr Ström 2008, *Uppsala Nya Tidning*). Härigenom kvalar Knivsta in som en av landets mest attraktiva boendekommuner, vilket dåvarande kommunalrådet med påtaglig stolthet resonerade om på följande vis:

Knivsta må vara en av de minsta kommunerna i landet, men samtidigt är det en plats där många vill bo och där det blir svårt att hitta boende. Som exempel kan nämnas att när bostäder släpps så brukar folk sova på natten utanför mäklarfirmorna. Allt säljer bra här och vi ser inga tecken på att detta kommer avta, tvärtom! Det ger att vi inte behöver oro oss för tomma bostäder och behöva satsa på exempelvis asylboende som i andra mindre kommuner. Knivsta lever alltså väl upp till sin slogan: "En plats där framtiden bor". (f.d. kommunalråd i Knivsta, 2017)

Samtidigt konstaterar kommunledningen att inflyttade stadspendlare framför allt söker sig till tätorterna, främst Knivsta och i viss mån Alsike, som därmed uppbär huvuddelen av kommunens befolkningstillväxt (jfr Ström 2008, *Uppsala Nya Tidning*). Detta beror delvis på mera slumpartade förutsättningar, såsom orternas geografiska placering

nära motorvägen och att enbart huvudorten kan tillhandahålla tåg-förbindelser. Därutöver har riktade regionala och kommunala satsningar bidragit till att realiseringen av pendlarsamhället blivit mera påtaglig på dessa tätorter. Som konkreta exempel kan nämnas ett i förhållande till orternas storlek jämförelsevis stort utbud av pendlings- och boendealternativ som ska tillfredsställa olika behov och förutsättningar. Det förra inbegriper anlagda/förbättrade vägar till Stockholm och Uppsala, samt utökade järnvägsspår för flera avgångar. Det senare omfattar bostads- och hyresrätter, parhus, radhus och villor i olika prisklasser som uppförts inom tätorterna av kommunen och kommersiella byggföretag, men inbegriper också upplåtande av kommunal mark för egen byggnation i ytterområdet. Därutöver har kommunen inrättat ett så kallat kontaktcenter på huvudorten med uppgift att dels locka till, dels underlätta för inflyttning bland stadspendlare. Kontaktcentret förmedlar bland annat förbindelser till lokala organisationer och nyckelpersoner och information om kommunal service i form av för- och fritidsskolor med längre öppettider för pendlare föräldrar.

Landsbygden som utgångspunkt för en *stadspendlarlivsstil*

Efter att vi båda fått jobb i Stockholm och Uppsala kunde vi äntligen börja planera för resten av livet. Att bilda familj blev prio nummer ett, och som god tvåa kom väl frågan om var vi som familj skulle bo. Drömmen var väl att hitta en mer lantlig plats som ändå låg nära Stockholm och Uppsala. Knivsta var ju för en Uppsalabo länge mest en plats man hörde talas om men aldrig besökte, så det var först när min sambo började

pendla till jobb i Stockholm och dagligen passerade Knivsta som vi började fundera på att Knivsta kunde bli en perfekt plats att pendla till och från, nära till både Stockholm och Uppsala, medan barnen var på förskolan och skolan!

Fredrik och Lisa, båda födda på 1980-talet och sedan tre år tillbaka stadspendlare Knivstabor, kan sägas representera vad som kommunens kontaktcenter velat ringa in som ”typiska nyinflyttade”. Närmare bestämt, högutbildade småbarnsföräldrar med kvalificerade jobb inom både privat och offentlig sektor i Stockholm eller Uppsala som köpt ett hus i främst huvudorten Knivsta med ambitionen att tåg- eller busspendla till arbetet i staden medan barnen går på lokala (för)skolor. Vidare ingår de i den inflyttarvåg som sökt sig till kommunen alltsedan 1990-talet, vilket speglar Knivstas förhållandevis sentida men intensiva utveckling som pendlarkommun.

Samtidigt som mina informanter kan skänka bekräftelse åt kommunens generella tillskrivningar om den inflyttade stadspendlaren bidrar de även till att nyansera dessa. Det gäller bland annat äkta paret Katarina och Lars, båda numera pensionärer i 60-års åldern, som redan på 1970-talet fattade beslutet att slå ner sina bopålar i det område som sedan 2003 utgör Knivsta kommun. Deras boendeplats blev inte heller tätorterna, som dragit till sig merparten av de senare nyinflyttade stadspendlarna, utan en mindre by i angränsning till Uppsala kommun varifrån man genom åren har pendlat med bil till sina jobb i Uppsala. Att även sentida inflyttade stadspendlare kunnat välja bort en kommunalt utstakad destinationsväg till tätorterna, eller för den delen någon annan av kommunens samhällsbyggnadsåtgärder, framgår vidare av Margareta och Mats, båda i 40-årsåldern, som istället valt att bosätta sig mer socialt isolerat på en lantgård som tillhört Mats

släkt och som paret övertagit.

Även om införskaffande av eget hus är vanligast förekommande bland informanterna, förekommer även andra boendeformer såsom lägenhet och radhus. Slutligen, behöver inte en flytt till Knivsta innebära att *båda* partner samtidigt blir stadspendlare, vilket Birgitta och Magnus i 50-års åldern, Jonas och Ella i 40-års åldern samt Anna och Peter i 30-års åldern utgör exempel på, genom att man helt enkelt turats om att stadspendla till arbeten i Uppsala och Stockholm i perioder. De bakomliggande orsakerna, som vi strax ska fördjupa oss i, beror på både skiftande individuella förutsättningar och olika förväntningar på landsbygden som *delvis* livsplats.

Utifrån en analytisk synvinkel kan mina informanter även sägas representera en typisk livsstilsmigrant i det senmoderna samhället, i den bemärkelsen att man frivilligt har flyttat till en annan plats med förhoppningen om att kunna få en uppfattat bättre tillvaro än vad som den ursprungliga boendeorten möjliggör. Forskningen tillskriver ofta den typen av migranter en tillhörighet i privilegierad medelklass och tar inte sällan stöd av habitusbegreppet i Bourdieus klass- och kulturteori som förklaring till särskilda förutsättningar för att både initiera och realisera livsstilsbehoven (jfr O'Reilly 2009, s. 3; Benson 2014, s. 47; Jansson 2016).

Trots att samtliga informanter har utbildnings- och sysselsättningsförhållanden som vanligtvis förknippas med en medelklassstillhörighet, är detta sällan något som explicit berörs i intervjuerna. Möjligen speglar det en samtid som präglas mer av ideologisk klassutjämning än klasskamp, med den påföljden att klasstillhörighet i mindre utsträckning kommit att utgöra en identifikationsfaktor (Carrier & Kalb 2015).

En ytterligare försvärande faktor är att det inte behöver råda koherens

mellan tillskriven och uppfattad klasstillhörighet, där exempelvis en klassresa inte automatiskt leder till ändrad klassidentifikation (Carrier 2015, s. 38f). Peter gav uttryck för detta när han hastigt berörde sin karriär som framgångsrik egen företagare:

Jag härstammar från arbetarklass och det sitter väl i att man ska jobba hårt för sig även om jag nu har helt andra ekonomiska möjligheter än mina föräldrar som jobbade i fabrik?!

Därtill framstår det problematiskt att utgå ifrån medelklasstillhörighet som ekonomisk förklaringsmodell, när majoriteten informanter har betonat utsikter om lägre levnadskostnader som en viktig anledning för flytt till Knivsta, något som inte är ovanligt vid livsstilsmigration till stadsnära landsbygdskommuner (Agnidakis 2013, s. 136f; Eimermann m.fl. 2017). Margareta resonerade på följande sätt:

Vi skulle aldrig ha råd att köpa hus i Stockholm, men det fick vi i Knivsta. Här kunde vi få bli riktiga medelssvenssons med de tre V:na [villa, vovve och Volvo] [skratt].

Jag vill undvika att egenmäktigt sätta klasstämplar på mina informanter och därtill placera in dem i alltför snäva habitus, utan att för den delen föringa betydelsen av klass som förutsättning respektive klassdistinktion som nyckelfaktor beträffande livsstilsmigrationen till Knivsta (Carrier 2015, s. 38ff; jfr Benson 2009). Av den anledningen finner jag det fruktbart att hädanefter i mindre utsträckning diskutera medelklasstillhörighet som nödvändig ekonomisk orsak till livsstilsmigration och hellre argumentera för att det, för att parafasera Bourdieu, bildar *symbolisk* verkan. I Knivsta kommer detta till uttryck när inflyttade stadspendlare, oberoende av habitus, strävar efter att tillskansa sig en uppsättning symboliska eller kulturella kriterier, genom vilka man

emotser att kunna uppnå ett uppfattat gott liv (1984).

Strävan efter ”det goda livet” som en medelklassföreteelse (eller mål) tycks för övrigt ha blivit norm i senmodern tid och upptar mycket av sociologen Zygmunt Baumans samtidskritiska forskning. Enligt Bauman rör det sig mindre om vad ett gott liv innehåller och desto mer kring normerande föreställningar om varför och hur det ska uppnås. Det sker i ljuset av ett konsumtionssamhälle som å ena sidan skapat massor med valmöjligheter, å andra sidan fordrar navigering bland dessa och där ett gott liv på samma gång blir ett kvitto på att man valt eller *konsumerat* rätt, såväl immateriellt som materiellt (2007, s. 24; 2008, s. 90f). Det förra visar sig i självförverkligande, det senare kan yttra sig i form av särskilda platser där det goda livet anses ha bäst förutsättningar att inrättas (2001a, s. 41; 2007, s. 24).

Medan både Bauman och livsstilsmigrationsforskningen identifierar en sådan idealiserad rumslighet, staden i Baumans fall respektive vanligtvis landsbygden inom livsstilsmigrationsforskningen, (2008; jfr Torkington 2013, s. 90, Halfacree 2014), gäller alltså för mina informanter att både stad och landsbygd framstår som eftersträvnsvärda platser för att kunna tillfredsställa skilda behov. Det bidrar i olika utsträckning och på olika sätt till självförverkligande och i förlängningen ett gott liv. Härnäst ska vi fördjupa oss i vad som utmärker dessa behov och hur de kan realiseras genom en livsstilsmigration till Knivsta.

Olika behov av staden och landsbygden

Oavsett val av boendeplats där det goda livet kan inrättas, gäller att detta först och främst fordrar definition av vad man vill att ett gott liv

ska innehålla, dvs. vilka behov som man genom en livsstilsmigration emotser att tillfredsställa. Som hjälp på traven fungerar dels en idémässig distinktion i Bourdieus anda mellan olika livsstilar, vad man har och vill behålla respektive vad man saknar och eftersträvar, dels en mera konkret tillämpning av hur önskad livsstil möjliggörs respektive begränsas rumsligt (1984, 1998:3ff). Denna kontrastiva process omsätts bland Knivstas inflyttade stadspendlare genom att å ena sidan åtskilja, å andra sidan förena staden och den rurala boendeorten som både idémässiga och rumsliga enheter. När detta har skildrats i intervjuerna används vanligtvis komparativa adjektiv, ofta i kombinationer, som för att både inför mig och sig själva motivera beslutet att fördela vardagslivet mellan staden och den mindre boendeorten i landsbygden:

I Stockholm och Uppsala finns ju större chanser att kunna få våra typer av jobb, även om konkurrensen är stenhård, men jag hade precis fått ett lektorsjobb som jag trivdes med i Uppsala medan Lisa efter mammaledigheten siktade på ett nytt jobb i Stockholm som mer kunde motsvara hennes utbildning i ekonomi. /.../ och vi älskar att kunna ta del av ett varierande utbud av affärer, konserter, teater och matställen och sånt finns liksom bara i stan, sen är det ju sämre ställt med boendemiljön där. Vi hade visserligen redan en mysig tvåa på Söder, men insåg när vi skulle skaffa barn att det inte skulle funka att bo så litet mer. Vi letade först efter större lägenhet i området, för vi trivdes på Söder, det är ju himla lummigt och lugnt där i jämförelse med de mer centrala delarna av Stockholm. Men priserna låg långt över vår budget, så det var bara att glömma och se sig om efter något mera prisvärt samtidigt som vi kunde ha kvar det småskaliga som vi faktiskt gillade med Söder. Det hittade vi med råge i Knivsta: här kunde vi få det större, billigare och mera lummigt. Alltså, precis vad vi behövde — med bonus!

Citatet ovan från Fredrik illustrerar vidare hur informanterna åter-

kommande identifierade vattendelare mellan stad och land vad gällde framtidsutsikter. I grova drag innebär det att arbets- och karriärsrelaterade samt konsumtions- och nöjeslivsrelaterade behov vanligtvis har kopplats till staden, medan fritids- och boenderelaterade behov ansetts ha bättre förutsättningar att realiseras i den mindre orten på landsbygden. Samtidigt är alltså en livsstilsmigration till Knivsta, till skillnad mot vad som vanligtvis uppmärksammas av forskningen, inte enbart kollektiv i den bemärkelsen att den delas med andra livsstilsmigranter utan även med andra familjemedlemmar.⁴ Det senare fordrar å ena sidan framförhållning för att tillvarata existerande och planerade barns långsiktiga intressen, å andra sidan förhandling mellan familjemedlemmarnas olika spatiala behov. Michael Jackson noterar att förhandlingar kring just behov utgör en framträdande och viktig del i vardagslivets inrättande. På samma gång uppmärksammar han att denna förhandlingsprocess inte begränsas till egna behov utan även inbegriper omgivningens, inte minst ens nära och kära (2012, s. 60f, 73ff). På motsvarande sätt handlar mina informanternas strävanden att förverkliga sig själva mindre om en egoistisk, individuell process, i exempelvis Baumans mening, och mer om en solidarisk intersubjektiv process, där ett lyckat självförverkligande implicerar att man kan bejaka sina egna och även familjens behov. Här har särskilda planerings- och genomförandetaktiker, som i Ella och Johans fall, kunnat underlätta:

Ella: Att byta bostad är ju i sig ett stort steg, att byta ort och kommun blev ett jättestort steg, och ännu större av att man var tvungen att tänka på att man flyttar ifrån en större stad och kommun och att flytten inte enbart kommer påverka mitt

⁴ Undantag utgör bl.a. Korpela 2010, Eimermann 2013; Eimermann, Agnidakis, Åkerlund & Woube 2017.

liv utan också min partners liv, men även våra framtida barns liv under flera år. Det är ju svårt nog att försöka tänka ut vad vi ville få ut av att bo i Knivsta och ännu svårare att fundera över vad våra barn som vi ännu inte skaffat kommer att behöva.

Johan: Ja... som hjälp på traven försökte vi göra var sin lista på vad vi två önskade av Knivsta och sedan en lista tillsammans på vad vi trodde att våra barn skulle behöva, sen jämförde vi med vad Knivsta kunde erbjuda och diskuterade dessa och försökte rangordna vad som var viktigast och vad vi kunde avstå ifrån...

Ella: Extra svårt blev när man inte vet något om hur det funkar att leva i Knivsta, eller knappt något om Knivsta annat än att det är en plats som man passerade med pendeltåget och brukade förbereda väskor och grejer innan slutstoppet i Uppsala... en del gick att kolla upp, annat fick vi helt enkelt hoppas på... men vi fokuserade först på att barnen skulle slippa att behöva utsättas för långa och jobbiga avstånd till skola och fritidsaktiviteter i stan, så som jag hade det när jag växte upp och var beroende av fungerande kollektivtrafik eller skjuts av mina föräldrar och kompisars föräldrar varje dag... (Ella och Johan)

Barnens behov har generellt sett premierats inför flytten till Knivsta, vilket i mångt och mycket bör hänga samman med att en större del av deras vardagsliv under uppväxten kommer att behöva koncentreras dit och framför allt kretsas kring skola och fritid. Här har man som referens inte sällan utgått ifrån egna negativa erfarenheter av en uppväxt i staden eller positiva erfarenheter av en uppväxt i en mindre ort i landsbygden, vilka man i sin tur velat bespara respektive förmedla till sina barn. För att undvika att barnens större behov av Knivsta än staden som livsvärld ska krocka med föräldrarnas behov av bådadera, har en vanlig taktik blivit att försöka inrätta sig ett boende i Knivsta med närhet till å ena sidan förskola, skola och fritidsaktiviteter, å andra sidan pendlingsförbindelser (bilvägar, tåg mm) till och från staden.

Förhandlingen mellan olika familjemedlemmars behov inbegriper emellertid, som också antyds i citatet ovan, en förhandling mellan olika *typer* av behov vilka med hjälp av Jackson kan beskrivas som mer eller mindre existentiella. Dessa samverkar i valet av Knivsta som boendeplats och utgångspunkt för stadspendlingen, om än i olika utsträckning och utifrån skilda betydelser. Deras inbördes relationer kan delvis förklaras med hjälp av psykologen Abraham Maslows något rigida om än adekvata behovsteori, som definierar och rangordnar olika mänskliga behov omfattande alltifrån fysiologiska till psykologiska aspekter (Maslows 1954). De förra anses mer primära, även om båda behöver uppfyllas för att uppnå mänskligt välbefinnande (Maslows 1954, s.97ff).

Kopplat till behoven av Knivsta som boendemiljö ter sig inledningsvis de som fokuserar på funktionella aspekter, såsom utsikter om att kunna placera barnen i bättre /för/skolor och fritidsaktiviteter, skaffa ett större/bättre boende i anslutning till dessa och ha en kortare resväg till och från arbetet i staden, såsom mer grundläggande i Maslows mening. Utmärkande för dessa behov är också att de inbjuder till förväntningar, grundade på en visshet om att de kan infrias. Trots att merparten av mina informanter alltså haft begränsade inblickar i Knivsta som levnadsplats så försökte de kompensera detta inför flytten. Så skedde främst genom att man försökt ta del av kommunens skriftliga eller muntligt förmedlade information, men ibland även genom att man tagit kontakt med tidigare inflyttade stadspendlare bland bekanta eller via sociala medier. Till de senare hör Facebooksidan "Knivstasnack", som behandlar Knivsta som levnadsplats och även riktar sig till potentiella inflyttade stadspendlare.

Medan de pragmatiska behoven vanligtvis fått avgöra flytten till Knivsta bland informanterna, är det emellertid inte sällan andra behov

som kunnat initiera den. Dessa uttrycks som mera osäkra men inte desto mindre betydelsefulla förhoppningar om vad ett vardagsliv i Knivsta skulle kunna tillhandahålla och tangerar, för att parafasera Jackson och Maslow, mera existentiella behov som relaterar till meningsfulla sociala relationer och personlig utveckling (Maslow 1954, s. 149ff, s 181ff; Jackson 2012, s. 12ff, 2013). Trots att dessa behov är individuell erfarna, är de sociokulturell formade och även om de riktas till Knivsta som boendeplats så omfattar de snarare den typ av boendeplats som Knivsta representerar, närmare bestämt en stadsnära mindre boendeort i landsbygden. Vidare överensstämmer dessa behov med destinationsprojektioner överlag inom livsstilsmigration (jfr Benson & O'Reilly 2009; Benson & Osbaldiston 2014), trots att de bland mina pendlare livsstilsmigranter alltså har utformats genom att både kontrastera och kombinera motsvarande projektioner mot landsbygden och staden som delad livsvärld.

Stad och land som senmoderna rumsliga och kulturella projektioner

Som ofta uppmärksammas inom bland annat etnologisk forskning kan platser tillmätas meningsbärande betydelser. Dessa genomsyras av både ideologier och emotioner som förenar människor av skilda sociala kategorier och geografiskt ursprung till att vilja relatera till samma typ av platser (jfr Frykman & Löfgren 1984, s. 42ff; Löfgren 1993, 1999a, 1999b; Hellspong mfl. 2004; Agnidakis 2013). Sådana platsrelationer kan i det senmoderna samhället tangera möjligheter till just personlig utveckling där särskilda rumsligheter, för att tala

med Bauman, framstår som den postmoderna utvecklingsmanins källa (2008). I vår tid och vårt samhälle har intresset för storstadens och landsbygdens skiftande utvecklingspotential närmast blivit ett sätt att tänka och vara (Amin & Thrift 2002; Robinson 2006; jfr Agnidakis 2013, s. 141ff). För båda gäller att de kommit att framstå som allmänna platser att existera i — tillräckligt avgränsbara för att greppas med medvetandet och gränslösa för att rymma en mångfald av möjligheter (se t.ex. Larsson & Svensson 2011; Arvastson 1999; Högdahl 2003; Stevenson 2003).

I termer av kultur, omfattas storstaden och den mindre orten på landsbygden av eftersträvansvärda kulturella tillskrivningar som bland annat får näring i det senmoderna samhällets mediala framställningar om storstadsliv respektive småortsliv (Blom Hansen & Verkaaik 2009). De bygger på *fantasmatiska logiker*, grovt förenklat ett slags önsketänkande, som här har koppling till relationen centrum-periferi/urban-rural, vilket även definierar vad stad och land är och på vilka sätt pendlarlivet erbjuder den senmoderna människan ett gott liv (jfr Sjösted Landén 2012:48f). Intressant nog handlar detta ofta om en reproduktion av traditionella föreställningar av stad och land som fokuserar på att fastställa inbördes skillnader. Effekten av detta leder till en idémässig polarisering av stad och land, som omvandlar staden och landsbygden till homogeniserade stereotyper. Utan hänsyn till urbana och rurala rumsligheters skiftande storlekar, geografiska placering eller sociokulturella sammansättningar, tillmäts staden mera av ”kultur” respektive landsbygden mera av ”natur” (Williams 1973, s. 13ff.; Hellspong & Löfgren 1976; jfr Zenner 2010, s. 415ff; Lundgren 2020).

Studien visar att Knivsta utgör ett komplement till storstaden för mina informanter. Storstaden fyller en rad av behov — aktiviteter,

arbete, konsumtion, kultur- och nöjesliv — medan landsbygden tillhandahåller en naturlig *autenticitet*. Längtan efter autentiska platser utgör ofta en lockelse och ett skäl till livsstilsmigration, vilket har att göra med en föreställning om att autentiska platser kan bidra till mer autentiskt liv, eller kan framkalla en upplevelse av egen autenticitet, vilket i sin tur rättfärdigar strävan efter en existentiellt meningsfull tillvaro (Jackson 2012, s. 57ff). Vad denna rumsliga autenticitet består av skiljer sig dock mellan olika typer av livsstilsmigration och även destinationer, men förenas inte sällan i en urbanitetskritisk och i förlängningen ett modernitetskritiskt förhållningssätt (Olbaldiston 2012; Benson & Olbaldiston 2014, s. 6ff).

På vilka sätt påverkar valet att bosätta sig i Knivsta möjligheten att inrätta ett autentiskt vardagsliv? Vad kan tillvaron i den mindre orten på landsbygden erbjuda som staden saknar? De flesta av informanterna menade att den omgivande rika naturen hade varit en nostalgisk drivkraft för beslutet att flytta till Knivsta, vare sig detta grundats på ett faktiskt lokalt förflutet eller ett ideologiskt förflutet till kommunen. Birgitta och Anna såg, tillsammans med sina respektive makar, att flytten till Knivsta från utlandet respektive södra Sverige innebar en möjlighet att återskapa en tidigare boendesituation — de hade båda haft tidigare tillgång till ärvda lantställen i kommunen. För båda gällde att de upplevt en saknad som vuxit sig starkare med åren, vilket Birgitta beskrev på följande vis:

Det brukar ju heta att borta bra men hemma bäst, men jag tror att det är först när man, som vi, varit borta en längre tid och tvingats nöja oss med parker eller lägenhetsträdgårdar som enda tillgängliga naturupplevelser kring vår boendemiljö för att verkligen förstå att uppskatta att som i Knivsta kunna leva omgiven av grönska, skog och sjöar inom så nära räckhåll. Tror

faktiskt inte att man riktigt tänker på det om man bott kvar här hela livet och inte har stadens förtätningar att jämföra med? Sen är det förstås skillnad mellan natur och natur, man har ju särskilda band till sin natur, den man lärde sig uppskatta som barn och som jag tror jag försökt uppleva på andra platser utanför städerna i Sverige och utomlands där vi bott eller när vi rest på semester. Det är den här lummigheten och intensiva grönskan, visst för en utomstående kan det se likadant ut men för mig är den ändå unik och typisk för Knivsta [skratt]. (Birgitta)

Trots att övriga informanter saknade tidigare erfarenheter av Knivsta, berättar de relativt samstämmigt om relationer till andra natur-omgärdade boendemiljöer, som man velat omskapa genom att flytta till kommunen (jfr Agnidakis 2013, s. 147f; Salazar 2014, s. 124f). Knivsta kunde jämföras med alltifrån norrländsk eller skånsk hembygd till, som i Johans fall, med barndomens Stockholmsförorter innan senare tiders förtätningar:

Vad vi slogs av i Knivsta och som betydde mycket för att vi skulle trivas här var att det var kuperat med granitklippor, exakt som utanför Stockholm... inte alls så platt och tråkigt som i Uppsala! (Johan)

För dem som var medflyttande partners och som därigenom inte själva hade nostalgiska band till Knivsta, blev konstruerade romantiska band till den mindre orten på landsbygden också en effektiv kontrast till stadslivets brister som även omfattade planerade barn:

När jag var liten trodde jag, till skillnad från Katarina, att staden var livets nav. Jag förstod inte att det fanns andra och mer meningsfulla sätt att leva, som i livet på landsbygden. Vi ville att våra barn skulle få växa upp i en naturnära och mera äkta och människovänlig plats än vad jag kände till men som Katarina hade upplevt. (Lars)

Citatet ovan från Lars uttrycker en föreställning om autenticitet, som tillskrivits boende i Knivsta och även landsbygden, vilket betonas av samtliga informanter. Det handlar om en *socialt* präglad autenticitet som — till skillnad från en ekologisk — ofta förbisätts inom livsstilmigrationsforskningen genom att livsstilmigranternas interna socialisering fokuseras snarare än samhörighetsskapande med lokalbefolkning (jfr Eimermann m.fl. 2017, s. 115f).

För stadspendlare i Knivsta tycks emellertid både dessa faktorer ha lika stor betydelse för realiseringen av ett gott liv. Även om båda ingår i beskrivningen av landsbygdens fördelar, framstår det också som motsägelsefullt genom att den förra betonar landsbygdens ”natur” medan den senare betonar landsbygdens ”kultur”. Samtidigt handlar det om en annan typ av ”kultur” än den som tillskrivs storstaden och som utgör ett eftersträvänsvärt komplement, snarare än dess konkurrent, eller som Lisa uttryckte det:

Man flyttar ju inte till Knivsta för att få opera- och exklusiva matupplevelser, sånt får man i Stockholm men här finns en lantlig kultur som man också vill ha. (Lisa)

”Landsbygdskultur” omfattar i det här fallet det småskaliga lokalsamhällets sociala förutsättningar, som kontrasterats mot det storskaliga urbana samhällets sociala begränsningar (Williams 1973, s. 165ff). Tillämpat på Knivsta — och i förlängningen landsbygden — framhålls ofta social närhet och substans samt en avhängig trygghet i motsatts till stadslivets sociala distans, ytlighet och en avhängig otrygghet (jfr Blehr 1994; Bauman 2001a, s. 117f; Stevenson 2003, s. 32ff; Low 2010; Merry 2010). Det förra menade mina informanter genomsyrar vardagslivet i Knivsta och beskrev det som en i huvudsak positiv effekt

av den mindre orten i landsbygden och i förlängningen av landsbygdens sociala struktur (jfr Agnidakis m.fl. 2016). Häri omfattas alltifrån ”grannar som visar att de bryr sig om oss och till och med *hälsar*” till ”en konstruktiv social kontroll”. Att behållningen av detta kan komma hela småbarnsfamiljen till del var något som Anna och Peter med emfas ville framhålla:

Peter: ...en av dom bästa sakerna med att bo i Knivsta är tveklöst trygghetskänslan som infinner sig när människor här rör om varandra på olika sätt som väl sällan händer i Stockholm.

Anna: Absolut, det är en enorm trygghet av att veta att många skulle hjälpa oss om vi hamnar i knipa och får punktering, eller att förskolan eller någon annan förälder ställer upp och tar hand om barnen om vi blir sena på jobbet eller hamnar i trafikstockning /.../ ibland räcker det att bara mötas av ett leende och få frågan hur jag mår när jag springer in på mataffären efter jobbet. Det gör att jag känner mig sig sedd och hörd... inte lika anonym och sårbar som i Stockholm... (Anna och Peter)

Även om samtliga informanter uttalade önskemål om att ta del av Knivstas och landsbygdens föreställda autenticitet, kunde graden av dessa önskemål variera mellan men även inom de intervjuade familjerna. Rent praktiskt har det inneburit att familjerna har varit tvungna att göra avvägningar som styrt val av boställningsplats i kommunens mer eller mindre tätbefolkade orter eller områden i tätorterna Knivsta och Alsike. Ibland har man, vilket Lina och Erik gav uttryck för, även tvingats kompromissa för att tillgodose olika behov av autenticitet:

Hon ville bo långt ut på landet mitt i naturen och även slippa på alldeles inpå grannar som det blir i stan när husen ligger så tätt men jag ville ändå bo i närheten av grannar och centrumlivet på småortsvis, så efter mycket om och men landade vi i

att skaffa ett radhus med lagom nära grannar som låg alldeles intill skogen men bara några stenkast bort från centrum, och det har gett oss familjefrid [skratt!] (Erik)

Behov av social närhet, som i citatet ovan, var emellertid inte ensam grund för beslut att bosätta sig i någon av kommunens tätorter. Dessa beslut kunde även handla om att se till att ha tillgång till andra aspekter av det sociala samhället, som exempelvis närhet till kommunal service och centrumhandel. Efter att ha fått inblick i hur drömmar om ett gott liv bland Knivstas inflyttade stadspendlare utgått från behov av både landsbygden och staden, ska vi nu titta närmare på hur informanterna gått till väga för att realisera sina drömmar.

Att skapa en hållbar stad–land-relation i vardagen

Det var en skönt adrenalinhöjande och givande dag på jobbet idag, för jag lyckades värva en viktig kund och fick beröm från chefen, och så träffade jag en god vän på lunchen som jag inte hunnit träffa sen jag flyttat till Knivsta, så vi tyckte att vi var värda att unna oss en lunchkonsert på Operan med lyxsmörgås till toner av Mozart /.../. Men nu ska det bli skönt att få komma hem till Knivsta och få varva ner lite /.../ Först behöver jag åka förbi Willys och handla kvällsmat, medan Peter tar den andra bilen och hämtar barnen från fritis. Sedan, efter maten, så är det min tur att köra äldsta sonen till träningen och medan han är där tänker vi unna oss en skön promenad i skogen och kanske hinna med att njuta av en varm kopp te på verandan /.../. Sedan blir det Peters tur att hämta sonen medan jag förbereder barnens gympakläder och våra matlådor till jobbet imorgon, och sedan väntar sagoläsning för barnen och sömn, innan allt drar igång igen imorgon. Det är alltså planen, men

du får fråga mig imorgon om den hållit. Annars får vi försöka tänka till och rätta till... (Lisa)

Lisa satt på SJ tåget från Stockholm med avgång 16.40 en onsdags-eftermiddag i början av september efter en på flera sätt tillfredsställande dag, som erbjudit både arbetsstimulans och sociokulturell stimulans, och såg nu fram emot en minst lika givande kväll i Knivsta. En del av tillfredsställelsen med dagen låg även i att hon hunnit avklara alla arbetsuppgifter och därför kunde åka hem till Knivsta enligt planerna, vilket gjort att hon även gått med på att låta mig göra henne sällskap under hempendlingen för att diskutera pendlingens utformning och effekter på vardagslivet. Ganska snart stod det klart att vardagens förflyttningar omfattade mer än arbetsrelaterade resor till och från staden; de inbegrep även andra typer av mer eller mindre återkommande resor mellan landsbygden och staden samt också inom platserna, för att kunna realisera skiftande platsbundna behov under en och samma dag. Motsvarande visade sig även gälla för de övriga informanterna, även om omfattningen kunde variera beroende på typ av platsbundna behov och avstånden mellan dessa.

När Michael Jackson resonerar kring hur vardagslivet inrättas genom förhandlingar kring bland annat olika typer av mer eller mindre existentiella behov, identifierar han att individen gör en sorts övergripande förhandling med sig själv och som handlar om ”behovet av livet självt”. Den utgör en slags förutsättning för förhandlingen om övriga livsbehov och handlar om att kunna uppnå balans i tillvarons återkommande krav och ibland även tendens till kaos. Poängen är att även om kaos utgör en ofrånkomlig del av livet, är det ett tillstånd som behöver hanteras för att minimera negativa effekter på vardagslivet (2013, s.17ff).

I samtalet med Lisa framgick att hon och familjen brukade dela upp och planera för dagen utifrån hennes och makens ”Stockholmsliv” och ”Uppsalaliv”, som främst rörde den arbetsrelaterade tillvaron i staden, respektive ”Knivstaliv”, som omfattade den familje- och fritidsrelaterade tillvaron i landsbygden. Det förra koncentrerades till arbets- och skoldagar samt i viss mån kvällar, medan det senare dominerade kvällarna och helgen. Att, som Lisa och Fredrik, dag- och tidsbestämma vardagslivets fördelning i staden respektive landsbygden var vanligt bland mina informanter. Det beskrevs som rent av nödvändigt för att få behoven på respektive platser tillfredsställda men även för att få tillvaron på båda platser att gå ihop, eller som en av informanterna uttryckte det:

Om jag ska kunna fokusera på mitt jobb när jag är i Stockholm, måste jag kunna veta att jag kan fokusera på familjen när jag är i Knivsta, och då vill jag veta vad som väntar när jag kommer hem”. (Birgitta)

Förmågan att överblicka tillvaron utgör, enligt Bauman, något av ett grundvillkor för att den senmoderna människan ska kunna uppnå framgång i strävan efter sitt självförverkligande i konsumtionssamhället (2007). Det bygger på att man konsumerar väl, inte enbart i fråga om plats(er) utan lika mycket i fråga om *tid*, för att exempelvis kvalitets-säkra tillvarons fördelning mellan landsbygden och staden. John Urry tänker att konsumtionssamhället och det mobila samhällets ökade tillgång till olika platser även medför tillgång till deras olika tidsrytmer, som faller på plats- och tidskonsumenten själv att försöka maximera och förena (1995, s.1ff, jfr. Featherstone 2005). Det hela ingår i stadspendlares livsstilsmigration till landsbygden, och innebär ett bejakande av både stadslivets och landsbygdslivets skiftande rytmer.

Intressant nog tycks även rumsligheternas olika tempon genomsyras av kulturella föreställningar som återspeglar polariseringen av staden som ”kultur” och landsbygden som ”natur”, när landsbygden tillskrivs betydligt långsammare rytmer än staden. Det inbjuder till att inflyttade stadspendlare i Knivsta, i likhet med Lisa, kan se fram emot att både få varva upp i staden och varva ner i hemmet på landsbygden. Detta fordrar emellertid att man, som Lisa och majoriteten av informanterna, först ser till att skapa förutsättningar för dessa rytm- och platsövergångar. Det sker exempelvis genom en noggrann kartläggning och planering av familjens behov, vad som ska göras var och *när*.

Kontroll över tid och rum

Ett beprövat sätt att få kontroll över pendlartillvaron är att låta den omgärdas av rutiner, vilket stadspendlarforskningen har uppmärksammat (jfr O'Dell 2009:91). Som etnologerna Billy Ehn och Orvar Löfgren poängterar bidrar rutiner inte enbart till vardagslivets organisation utan fungerar också som viktiga minneskrokar för att komma ihåg dess nödvändigheter (Ehn & Löfgren 2009:100f). Michel Jackson resonerar vidare kring rutinens vardagliga existentiella funktion, som han menar blir ännu mer effektiv när de förkroppsligas som ritualer (2017, s. 3ff) för att: ”övervinna känslomässig förvirring eller återställa en känsla av att ha kontroll över sina omständigheter” (2017, s. 51f, förf. översättning). Detta ter sig särskilt värdefullt i pendlarlivet, när vardagen ska fördelas mellan flera platser där olika meningsskapande aktiviteter äger rum.

För att underlätta såväl den rumsliga övergången som de dagliga

aktiviteternas organisation och memorering gav samtliga informanter uttryck för en ambition att försöka göra stadens och landsbygdens skiftande aktiviteter så rutin- och ritualmässiga som möjligt. Det har inneburit att man utfört aktiviteter vid bestämda tider och på bestämda sätt. Framför allt gäller detta de återkommande dagliga aktiviteterna som kopplas till arbete och skola respektive barnens egen fritid och familjesamvaron. Dessa har omsatts till plats- och tidsbundna ritualer kring förberedelser och genomförande av arbetspendling, lämning/hämtning av barnen, gemensam frukost och middag samt lek- och lästunder med barnen.

I något mindre utsträckning har rutiner för sådana meningsskapande aktiviteter som ryms inom föräldrarnas "egentid" upprättats. Dessa kunde vara både enskilda och gemensamma och handlade om olika typer av naturnära aktiviteter på landsbygden (t.ex. vandring, fiske och skidåkning) eller aktiviteter i staden som tillgodoser sociala och kulturella intressen (t.ex. konsert- och restaurangbesök eller middagar hos vänner och kollegor). Deras regelbundenhet och även omfattning berodde på olika saker. Lisas citat antyder vad dessa kan vara, medan Mats tydligt formulerade det som visade sig vara en utbredd uppfattning bland informanterna beträffande villkoren för "egentiden":

Det blir ju till att passa på att träffa vännerna i stan under eller direkt efter jobbet så man hinner hem till familjen som väntar, men om det blir efter arbetet så måste vi först kolla med någon snäll granne eller någon annan förälder om de kan ha koll på barnen. Annars får den ena finnas på plats i Knivsta för mark-tjänst medan den andra har stenkoll på tågtider och mobilen och sen får man rusa hem om nåt händer. Eller om barnen behöver akut-skjutas till träningen i Knivsta eller till nån konsert i stan nån helg, så får man lämna helgmyset i Knivsta

och passa på att försöka roa sig i stan medan dom är där, men det är svårt att få ihop kompisgänget på kort varsel... (Mats)

Hållbarhetsutmaningar i det metropoliserade samhället

Att barnens sociala behov premieras framför de egna är visserligen inte särskilt ovanligt bland föräldrar till barn och yngre tonåringar. Däremot begränsas möjligheten till improvisation och synkronisering när såväl barnens som föräldrarnas sociala behov omfattar både staden och landsbygden — om än i olika omfattning. Många av informanterna berättade att de räknat med att beslutet att flytta till Knivsta medförde att de, tillfälligt, behövde pausa eller göra kraftiga inskränkningar i det egna sociala livet till förmån för barnens behov. Ålder och livsfas påverkade hur man såg på den effekten av beslutet att flytta. Som Anna kort och koncist uttryckte det ”jag hade redan haft min partyperiod — *been there and done that*”. Samtidigt uteslöt det inte att man trots allt närde en förhoppning om att kompenseras för detta längre fram i livet. Det visar att förhandlingar om platsbundna behov inom familjen ingalunda avslutats i och med flytten till Knivsta. Dessa behov var istället under kontinuerlig omförhandling, och utifrån mer eller mindre långsiktiga perspektiv. Därutöver har dessa förhandlingar även visat sig behöva beakta det omgivande samhällets förväntningar och krav, från arbetsplatsen och barnens skola och fritids. Ibland krävde omständigheterna exempelvis att någon av föräldrarna behövde jobba över eller bli kvar i Knivsta och ”vabba”. Även om de flesta informanter menat att deras chefer, kollegor samt personalen på förskola, skola eller fritids ofta försökte visa förståelse för tillvaron som pendlare

(småbarns)föräldrar, upplevde flera att det största problemet är en samhällsstruktur som inte underlättar pendlartillvaron, kombinerat med en bristfällig infrastruktur för pendlandet som skapade stress genom återkommande tågförseningar och vägunderhåll.

Beaktandet av både barnens *och* det omgivande samhällets påkallade behov, i förening med bristfällig samhälls- och infrastruktur, medför inte enbart inskränkningar i de egna behoven utan leder också till oplanerade och oönskade tids- och platsförskjutningar som ruckar på balansen i tillvaron, menade flera. Tillvarons stabilitet kan, enligt Jackson, utgöra ett eftersträvansvärt ideal, men speglar allt som oftast en vardag som är lika föränderlig som behoven bland människorna som ska dela den. Då krävs det både acceptans och krafttag för att återbörda stabiliteten, om än tillfälligt (2013, s. 225f). Det förra har bland mina informanter visat sig som både en föraning och en stress-tålighet kring vardagsplaneringens sårbarhet, vilket Lisa gett uttryck för avslutningsvis i citatet, det senare som planmässiga tillvägagångs-sätt. Två olika strategier återkommer i intervjuerna: Att både ha en huvudplan och en reservplan för när huvudplanen inte fungerar eller är tillräcklig. Utgångspunkten är för de flesta att skapa utrymme eller täcka upp för mindre förutsägbara behov (eller krav) i staden respektive landsbygden genom att göra övriga platsbundna behov ännu mera rutinmässiga. Dessutom försökte många omdisponera en del av de nödvändiga rutinerna till pendlingstidens mellanrum, som på detta sätt blev mer meningsfulla (jfr Stoller 2009).

Jag fick flera inblickar i dessa pendlarlivets meningsskapande åtgärder genom att jag utförde en del av intervjuerna i samband med arbetspendling till och från Knivsta. En del av dessa åtgärder var arbets- eller familjelivsrelaterade — som att slutföra dagens eller förbereda morgon-

dagens arbetsuppgifter, beställa hem matkassar från livsmedelsaffären för att underlätta middagsbestyren eller ringa till förskolan/skolan för att informera eller förhandla om en försenad upphämtning av barn till följd av tågstrul. Oftare handlade det om att använda pendlingens mellanrum för de egna sociala behoven eller behov av *sociala relationer*. Genom telefon- och videosamtal upprätthölls kontakter med vänner som ofta inte var bosatta i Knivsta. Detta framstod som särskilt viktigt eftersom åsidosättandet av "egentiden" begränsat möjligheterna till att dels skapa nära sociala relationer i Knivsta, utöver bekantskap med grannar och en och annan stadspendlare, dels vårda befintliga vänskapsrelationer. Vidare kunde pendlingsresorna också vara en tid för att vårda parrelationen:

Bilturerna till och från Uppsala var vår *egen* kvalitetstid då vi mest pratade om oss och mindre om barnen eller jobbet, och barnen respekterade det så dom brukade undvika att ringa, dom lät oss vara mer än bara mamma och pappa. (Katarina)

Ritualisering av vissa platsbundna behov i vardagslivet frisläpper visserligen tid och utrymme för improvisation av andra men motverkar samtidigt spontana infall bland de förra (jfr Jackson 2017, s.5 iff). Eller som Katarina beskrev det:

Ibland kändes det nästan lite krystat att bara prata på om oss, när vi redan tyckte att vi hade sagt vad vi behövt säga och då blev det kanske mest upprepningar. (Katarina)

Trots förbättrade rutiner och uppfinningsrikedom för att kunna tillgodose övriga behov i landsbygden och staden har detta inte alltid räckt till. För Katarina och Lars underlättade det att de båda hade arbeten som tillät stor flexibilitet, vilket medförde goda möjligheter att

styra över sin egen tid och plats. För andra, som Birgitta och Magnus, Jonas och Ella samt Anna och Peter, innebar att de hade behövt turas om att stadspendla till arbeten i Uppsala och Stockholm i perioder, vilket även övriga informanter berättade att de har planerat för — om det fortsatta livet i landsbygden och staden kräver det. För några, som Anna och Magnus, har detta visat sig mindre problematiskt, genom att de i likhet med Katarina och Lars har arbeten som inte är lika platsbundna eller en utbildning som möjliggör motsvarande arbete inom exempelvis kommunförvaltningen. För övriga krävs återkommande förhandlingar mellan karriär- och familjebehov, med en överhängande risk till försakelser av antingen det ena eller det andra, eller i värsta fall *båda*. Med andra ord kan ett eftersträvat självförverkligande i det föreställda goda livet övergå till att bli en *självförsakelse* i det faktiska livet.

Uppoffringar av olika slag är, enligt Jackson, oundvikliga som en följd av begränsningar i vår tillvaro. Det drabbar även våra existentiella behov, exempelvis sådana som relaterar till sysselsättning och familjen. Uppoffringar slår särskilt hårt mot dessa, genom att de även inger en känsla av otillräcklighet hos individen — både i relation till omgivningen och till och med i förhållande till livet självt (2017, s. 62ff). Bland mina informanter var detta antingen något som erfarits i olika utsträckning och situationer eller något som man fruktade skulle kunna komma att infinna sig som en följd av kampen om att få vardagslivet i landsbygden och staden att gå ihop. För Ella föreföll det solklart att även könsfaktorn spelade in:

Som karriärkvinna och mamma behöver man kämpa ännu hårdare för att få ekvationen att gå ihop och även om ingen säger det direkt till en så blir det extra tungt när det känts som man misslyckats med båda... (Ella)

Upplevelsen av otillräcklighet tycks dock även omfatta landsbygden och staden, där det goda livet var tänkt att äga rum, men som genom tillvarons påtvingade plats- och tidsförskjutningar inte förmått att tillfredsställa behoven fullt ut. Hur ”gott” och hållbart är då ett liv som omfattar både landsbygden och staden? Vilka är förutsättningarna för det goda livet? Mina informanter verkade överens om att ett liv som omfattade både landsbygden och staden visserligen var idealt genom att det erbjuder det bästa av båda världarna. Samtidigt medförde alla baksidor med pendlarlivet, ibland i kombination med en oro över en hotad landsbygdsidyll till följd av Knivstas kontinuerliga nybyggnation av pendlarbostäder, att många tänkte sig att det behövde bli en temporär livsform och att man till slut skulle tvingas återvända till staden. Därför försökte man göra det bästa av livet *här och nu*.

Knivstas inflyttade stadspendlare förenas, trots vissa skillnader i fråga om exempelvis ålder, yrken och rumslig och klassmässig bakgrund, i ambitionen om att uppnå ett gott liv. De har alla en övertygelse om att detta sker bäst genom att låta den lilla kommunen vara utgångspunkten för en stadspendlarlivsstil som möjliggör ett liv som kan levas både på landsbygden och i staden. Det är en del av en dröm som både kan omfatta dem själva och deras befintliga eller planerade familj. Staden och landsbygden i det senmoderna samhället genomsyras av både reproducerade och anpassade kulturella tillskrivningar som inbjuder till dels en kontrastering, dels en kombination. Var för sig och gemensamt lockar stad och land med utsikten om att tillfredsställa olika typer av mer eller mindre existentiella behov, där framför

allt de förra, som tangerar karriär, familjeliv och olika uttryck för autenticitet, skapar förutsättningar för självförverkligande, vilket i sin tur blir kvitto på ”ett gott liv”. Vägen dit fordrar dock återkommande ställningstaganden, förhandlingar och en och annan kompromiss, när man som stadspendlarförälder ska beakta dels sina egna och familjens behov, dels det omgivande samhällets förväntningar. Olika typer av strukturella hinder skapar ofta oplanerade och oönskade tids- och platsförskjutningar som behöver hanteras. Trots ansträngningar blir uppoffringar ibland ofrånkomliga och blottlägger sårbarheten i ett vardagsliv, fördelat på landsbygden och staden. Möjligheten att uppleva tillfredsställelse och att leva *hållbart*, beror när allt kommer omkring på den enskilda individens förmåga att organisera, strukturera och balansera sin situation och sina förutsättningar.

Referenser

- Agnidakis, Paul (2013) Rätten till platsen. *Tillhörighet och sambörighet i två lokala industrisambällen under omvandling*. Höör: Brutus Östlings bokförlag Symposion.
- Agnidakis, Paul, Gunnarsdotter, Yvonne, Hansen, Kjell, Stiernström, Arvid, Waldenström, Cecilia (2016) *Slutvärdering av Landsbygdsprogrammet 2007–2013: Axel 3: Förbättra livskvalitet på landsbygden; Axel 4: Leader — genomföra lokala utvecklingsstrategier*. Uppsala: Institutionen för stad och land, Sveriges lantbruksuniversitet.
- Amcoff, Jan (2003) *Regional befolkningsomfördelning bland unga och gamla*. Arbetsrapport nr. 2003:13. Stockholm: Institutet för Framtidsstudier.
- Amin, Ash & Thrift, Nigel (2002) *Cities. Reimagining the urban*. Cambridge/Malden: Polity Press.
- Andersson, Per (1993) Sveriges kommunindelning 1863–1993. Mjölby: Draking.
- Andersson-Skog, Lena, Hansen, Kjell & Westin, Kerstin (2011) *Var god tag plats — nu går sista bussen*. TRUM-rapport nr. 2011:03. Umeå: Transportforskningsenheten. Umeå universitet.

Andreasson, Håkan (2000) *Resenärer i bilsambället. Vardagligt resande i kulturell belysning*. Göteborg: Etnologiska institutionen. Göteborgs universitet.

Argyrou, Vassos (2005) *The logic of Environmentalism. Anthropology, ecology and postcoloniality*. New York/Oxford: Berghans Books.

Arvastson, Gösta (red) (1999) *Det urbana rummet*. Göteborg: Bokförlaget Korpen.

Bauman, Zygmunt (2001) *The individualized society*. Cambridge: Polity Press.

Bauman, Zygmunt (2002) *Community: Seeking safety in an insecure world*. Cambridge: Polity Press.

Bauman, Zygmunt (2007) *Consuming Life*. Cambridge: Polity Press.

Bauman, Zygmunt (2008) *The art of life*. Cambridge: Polity Press.

Benson, Michaela (2009) "A desire for difference: British lifestyle migration to Southwest France" i Benson, Michaela & O' Reilly, Karen (red) *Lifestyle migration. Expectations, aspirations and experiences*. Farnham/Burlington: Ashgate, s. 121–136.

Benson, Michaela & O' Reilly, Karen (red) (2009) *Lifestyle migration. Expectations, aspirations and experiences*. Farnham/Burlington: Ashgate.

Benson, Michaela & Obaldiston, Nick (2014) *Understanding lifestyle migration: Theoretical approaches to migration and the quest for a better way of life*. Basingstoke, UK: Palgrave Macmillan.

Benson, Michaela (2014) "Negotiating privilege in and through lifestyle migration" i Benson, Michaela & Obaldiston, Nick (red) *Understanding lifestyle migration: Theoretical approaches to migration and the quest for a better way of life*. Basingstoke, UK: Palgrave Macmillan, s. 47–68.

Benson, Michaela & Nick Obaldiston (2014) "New horizons in lifestyle migration research: Theorising movement, settlement and the search for a better way of life" i Benson, Michaela & Obaldiston, Nick (red) *Understanding lifestyle migration: Theoretical approaches to migration and the quest for a better way of life*. Basingstoke, UK: Palgrave Macmillan, s. 1–23.

Bjarneby, Owe (red) (2003) *En liten bok om Knivsta*. Knivsta: Knivsta kommun.

Blehr, Barbro (1994) *Lokala gemenskaper. En studie av en nordsvensk by på 1980-talet*. Stockholm: Carlssons.

Blom Hansen, Thomas & Verkaaik, Oskar (2009) "Introduction" i Blom Hansen, Thomas & Verkaaik, Oskar (red) *Urban Charisma: On everyday mythologies in the city*. London/ Los Angeles /New Dehli/Singapore/Washington: Sage, s. 5–26.

Bourdieu, Pierre (1984) *Distinction: a social critique of the judgement of taste*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, cop.

- Bourdieu, Pierre (1998) *Practical reason: on the theory of action*. Oxford: Polity.
- Bruun Hansen, Karsten & Sick Nielsen, Thomas Alexander (2014) Exploring characteristics and motives of long-distance commuter cyclists. *Transport Policy* 35, s. 57–63.
- Cardinal, Jennifer (2020) Sustainable development frictions: lifestyle migration on the coast of Jalisco, Mexico. *Journal of Political Ecology* 27(1):1052–1071.
- Carrier, James G. & Kalb, Don (red) (2015) *Anthropologies of Class: Power, Practice, and Inequality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Carrier, James G (2015) "The concept of class" i Carrier, James G. & Kalb, Don (red) *Anthropologies of Class: Power, Practice, and Inequality*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 28–40.
- Cresswell, Tim & Merriman, Peter (red) (2011) *Geographies of mobilities: practices, spaces, subjects*. Farnham, Surrey; Ashgate.
- Dessein, Joost, Battaglini, Elena & Horlings, Lummina (red) (2015) *Cultural Sustainability and Regional Development: Theories and practices of territorialisation*. Abingdon, UK: Routledge.
- Eimermann, Marco, Agnidakis, Paul, Åkerlund, Ulrika & Woube, Annie (2017) Rural place marketing and consumption-driven mobilities in northern Sweden. Challenges and opportunities for community sustainability. *Journal of Rural and Community Development* 12(2-3), s. 114–126.
- Eimermann, Marco (2013) *There and back again? Dutch lifestyle migrants moving to rural Sweden in the early 21st century*. Örebro: Institutionen för humaniora, utbildnings och samhällsvetenskap, Örebro universitet.
- Featherstone, Mike (2005) "Introduction" i Featherstone, Mike, Thrift, Nigel & Urry, John (red). *Automobilities*. London: Sage, s. 1–25.
- Featherstone, Mike, Thrift, Nigel & Urry, John (red) (2005) *Automobilities*. London: Sage.
- Fountain, Joanna & Hall, Colin Michael (2002) "The impact of lifestyle migration on rural communities" i Hall, Colin Michael & Williams, Allan (red) *Tourism and Migration: New Relationships between Production and Consumption*. Dordrecht/New York: Kluwer academic publishers, s. 153–168.
- Giddens, Anthony (1997) *Modernity and self-identity. Self and society in the late modern age*. Cambridge: Polity Press.
- Granäs, Brynhild & Nyseth, Torill (red) (2007) *Place Reinvention in the North. Dynamics and Governance Perspectives*. Nordic Research Programme 2005–2008, Rapport nr.1. Stockholm: Nordregio.
- Guell, Cornelia, Pantera, Jenna Rachel, Jonesb, Natlia, Ogilviea, David B (2012) Towards a differentiated understanding of active travel behaviour: Using social theory to explore everyday commuting. *Social Science & Medicine* 75(1), s. 233–239.

Halfacree, Keith (2014) A critical response to the (non-)place of rural leisure users within the counterurban imagination. *PASÓS* 12(3), s. 515–523.

Hawkes, Jon (2001) *The fourth pillar of sustainability: Culture's essential role in public planning*. Sydney: Common Ground Publishing Pty Ltd.

Hellspång, Mats & Orvar Löfgren (1976) *Land och stad: svenska samhällstyper och livsformer från medeltid till nutid*. Lund: Liber Läromedel.

Hellspång, Mats, Lindvall, Karin, Pergament, Nicole & Rundquist, Angela (2004) *Herrgårdsromantik och statarelände: En studie av ideologi, kulturarv och historievärdnad*. Stockholm: Carlsson.

Henriksson, Greger (2008) *Stockholmarnas resvanor — mellan trängselskatt och klimatdebatt*. Stockholm: Institutionen för arkitektur och samhällsbyggnad. Kungliga Tekniska Högskolan.

Högdahl, Elisabeth (2003) *Göra gata. Om gränser och kryphål på Möllevången och i Kapstaden*. Hedemora: Gidlunds.

Jackson, Michael (2011) *Life within limits: Wellbeing in a world of want*. Durham: Duke University Press.

Jackson, Michael (2012) *Between one and another*. Berkeley: University of California Press.

Jackson, Michael (2013) *Lifeworlds: Essays in Existential Anthropology*. Chicago: Chicago University Press.

Jackson, Michael (2017) *How Lifeworlds Work: Emotionality, Sociality, and the Ambiguity of Being*. Chicago: University of Chicago Press

Jansson, André (2016) Mobile elites: Understanding the ambiguous lifeworlds of sojourners, dwellers and homecomers. *European Journal of Cultural Studies* 19(5):421–434.

Johnsson, Daniel K. (2006) *Situations of opportunity for infrasystems: understanding and pursuing change towards environmental sustainability*. Stockholm: Institutionen för samhällsplanering och miljö. Kungliga Tekniska Högskolan.

Knivsta kommunfullmäktige (2013) *Knivsta där framtiden bor*. <https://knivsta.se/download/18.298d3d1f16d8b550c941db4f/1570796365401/Vision%202025%20Knivsta%20kommun.pdf>

Korpela, Mari (2010) A Postcolonial Imagination? Westerners Searching for Authenticity in India. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 36(8):1299–1315.

Larsson, Bo & Birgitta Svensson (red) (2011) *Andra Stockholm. Liv, plats och identitet i storstaden*. Stockholm: Stockholmia förlag.

Low, Setha M. (2010) "The edge and the center: Gated communities and the discourse of urban fear" i Gmelch, George, Kemper, Robert V. & Zenner, Walter P. *Urban life: Readings in the anthropology of the city*. Long Grove, Illinois: Waveland Press, s. 122–136.

- Lundgren, Anna Sofia (red) (2020) *Makt, moral, motstånd: engagemang för norrländska landsbygger*. Umeå: Umeå universitet, Institutionen för kultur- och medievvetenskaper.
- Löfgren, Orvar (1991) "Nationella arenor" i Ehn, Billy, Jonas Frykman & Orvar Löfgren (red). *Försvenskningen av Sverige: Det nationellas förvandlingar*. Stockholm: Natur och kultur, s. 47–58.
- Löfgren, Orvar (1999a) *On holiday: A history of vacationing*. Berkeley: University of California Press.
- Löfgren, Orvar (1999b) Rum och rörelse: Landskapsupplevelsens förvandling. *Bebyggelsehistorisk tidskrift* 38:3 1–42.
- Löfgren, Orvar (2015) Modes and Moods of Mobility: Tourists and Commuters. *Culture Unbound. Journal of Current Cultural Research* 7(2), s. 175–195.
- Marcus, George E. (1995) Ethnography in/of the World System: The Emergence of Multi-Sited Ethnography. *Annual Review of Anthropology* 24, s. 95–117.
- Marshall, Matilda (2016) *Hållbarhet till middag: en etnologisk studie om hur miljövänligt ätande praktiseras i vardagslivet*. Höör: Brutus Östlings bokförlag Symposion.
- Maslow, Abraham H. (1954) *Motivation and personality*. New York: Harper & Row.
- Merry, Sally Engle (2010) "Urban danger: Life in a neighborhood of strangers" i Gmelch, George, Kemper, Robert V. & Zenner, Walter P. *Urban life: Readings in the anthropology of the city*. Long Grove, Illinois: Waveland Press, s. 109–121.
- O' Dell, Tom (2009) "My Soul for a Seat: Commuting and the Routines of Mobility" i Shove, Elizabeth, Trentmann, Frank & Wilk, Richard (red) *Time, Consumption and Everyday life*. Oxford/New York: Berg, s. 85–98.
- Olbaldiston, Nicholas (2012) *Seeking authenticity in place, culture, and the self: The great urban escape*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- O'Reilly, Karen (2009) "The children of the hunters: Self-realization projects and class reproduction" i Benson, Michaela & O'Reilly, Karen (red) *Lifestyle migration. Expectation aspirations and experiences*. Farnham/Burlington: Ashgate, s. 103–120.
- Pooley, Colin G., Jean Turnbull & Mags Adams (red) (2005) *A mobile century? Changes in everyday mobility in Britain in the twentieth century*. Aldershot: Ashgate.
- Robinson, Jennifer (red) (2006) *Ordinary cities: Between Modernity and Development*. London: Routledge.
- Salazar, Noel B. (2014) "Migrating imaginaries of a better life ... until paradise finds you" i Benson, Michaela & Olbaldiston, Nick (red) *Understanding lifestyle migration: Theoretical approaches to migration and the quest for a better way of life*. Basingstoke, UK: Palgrave Macmillan, s. 119–138.

Sandow, Erika (2011) *On the road. Social aspects of commuting long distances to work*. Umeå: Kulturgeografiska institutionen. Umeå universitet.

Sjöstedt Landén, Angelika (2012) *Moved by relocation. Professional identification in the decentralization of public sector jobs in Sweden*. Umeå: Institutionen för kultur och medievvetenskaper. Umeå universitet.

Stevenson, Deborah (2003) *Cities and urban cultures*. Maidenhead/Philadelphia: Open University Press.

Stoller, Paul (1989) *The taste of ethnographic things: The senses in anthropology*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Stoller, Paul (2009) *The power of the between: an anthropological odyssey*. Chicago: University of Chicago Press.

Ström, Marie (2018) "Knivsta växer snabbast", *Uppsala Nya Tidning*, 2008.08.15.

Tillväxtverket (2018) *Hållbar utveckling i svenska regioner? Rapport 0251*. Stockholm: Tillväxtverket.

Torkington, Kate (2013) "Lifestyle migrants, the linguistic landscape and the politics of place" i Janoschka, Michael & Haas, Heiko (red) *Contested spatialities, lifestyle migration and residential tourism*. New York: Routledge, s. 77–95.

Urry, John (1995) *Consuming places*. London & New York: Routledge.

Urry, John (2000) *Sociology beyond societies. Mobilities for the twenty-first century*. London: Routledge.

Waldo, Åsa (2002) *Staden och resandet: mötet mellan planering och vardagsliv*. Lund: Sociologiska institutionen. Lunds universitet.

Williams, Raymond (1973) *The country and the city*. New York: Oxford Univ. Press.

Wollin Elhouar, Elisabeth (2014) *Tillhör vi Sveriges framtid? En etnologisk studie av vardag och hållbarhet i norrländsk glesbygd*. Stockholm: Institutionen för etnologi, religionshistoria och genusvetenskap, Stockholms universitet

Wollin Elhouar, Elisabeth & Kjell Hansen (2011) *Tidtabellens tyranni och frihetens pris*. TRUM-rapport nr 2011:02. Umeå: Transportforskningsenheten. Umeå universitet.

Zenner, Walter P. (2010) "Beyond urban and rural communities in the 21st Century" i Gmelch, George, Kemper, Robert V. & Walter P. Zenner (red) *Urban life: Readings in the anthropology of the city*. Long Grove, Illinois: Waveland Press, s. 183–193.

Kategorisering

6

Har den svenska vitheten krympt i den etno-nationalistiska tvätten?

Förut hade jag inte riktigt reflekterat över att jag är invandrare själv, eller att jag är andra generationens invandrare... egentligen, tror jag. Inte så tydligt som när SD blev stort för några år sedan. Då slog det mig liksom att "shit, jag är ju andra generationens invandrare". Då blev det liksom en upplevelse för mig på något sätt... eller uppenbarelse.

SÅ SADE RENATA, 28 ÅR, när hon 2018 intervjuades i en studie om att växa upp i Sverige med polska föräldrar och fick en fråga om hur hon tänkt kring detta under sin uppväxt. Sverigedemokraternas (SD:s) framgångar tycktes ha fått Renata att vända blicken mot det egna jaget och börja fundera på sig själv som invandrare. Tidigare, under uppväxten, var det snarare sina polskfödda föräldrar som hon betraktade på det sättet. Renata var en av 31 som deltog i studien, men hon var inte den enda som tog upp Sverigedemokraterna. Trots att intervjuerna inte innehöll några direkta frågor vare sig om politik eller partier återkom

just utsagor om Sverigedemokraterna i svaren på andra intervjufrågor. Renata var heller inte den enda som kommenterade partiet som ett möjligt hot mot den egna positionen. Det är detta empiriska resultat som står i centrum för analysen i detta kapitel.

Sverigedemokraterna betraktas som en del av den växande högerpopulism som under senast decennierna spridit sig alltmer i Europa och världen (Mudde 2017). Partiet har beskrivits som högerextremt, med en etno-nationalistisk agenda som har som mål att stärka nationen genom att verka för etnisk homogenitet. I linje med detta ses immigration som ett hot mot majoriteten, där ”invandrare” ses som orsak till kriminalitet och annan samhällelig otrygghet (Hellström m.fl. 2012, Elgenius & Rydgren 2017). Under 2000-talet första decennier har partiet haft stora valframgångar. Från att i 1998 års riksdagsval fått mindre än en halv procent av rösterna kom partiet 2010 in i riksdagen. Vid valet 2014 blev det landets tredje största med nästan 13 procents väljarunderlag och vid valet 2018 — det är då intervjuerna utfördes — ökade man sin väljarandel till 17,5 procent (Ekström m.fl. 2020, Elgenius & Rydgren 2017, Kokkonen 2015). I opinionsundersökningar efter valet 2018 framstod Sverigedemokraterna som det näst största partiet i Sverige, efter Socialdemokraterna (se t.ex. SCB 2018).

Som Ekström, Patrona och Thornborrow (2020) visat, har etno-nationalism under senare decennier fått ett ökat genomslag i Sverige liksom i övriga Europa, inte bara i form av politiska partier och även genom utbredd samhällelig legitimitet. Åsikter som tidigare betraktades som kontroversiella, är idag mer accepterade och delvis inlemmade i allmänpolitisk diskurs. Sverigedemokraternas utbredning är alltså del av en vidare politisk utveckling. Men för de intervjuade var det, som vi strax ska se, partiet Sverigedemokraterna som representerade

utbredningen av en svensk etno-nationalistisk diskurs.

När människor berättar om sig själva och sina liv så förhåller de sig till samtida diskurser och de normer dessa uttrycker och för även ett slags samtal med dessa (Pripp 2001, Nylund Skog, 2005a: 149). I det här kapitlet analyserar jag hur utbredningen och tillika normaliseringen av etno-nationalistiska diskurser synliggjordes i intervjuer med kvinnor och män som vuxit upp i Sverige med en eller två polskfödda föräldrar. Syftet är att undersöka hur denna normalisering påverkade deras tillskrivna och upplevda vithet samt vad detta i så fall kan säga oss om svenska vithetsnormer och deras förändring.

Teoretiskt hämtar kapitlet inspiration från kritiska ras- och vithetsstudier. Med detta perspektiv ses vithet som en relationell kategori och som en maktordning. Det betyder att det skapas olika versioner av vithet med olika normer på olika platser och att dessa normer i sin tur skapar skillnader och rangordnar människor på olika sätt (jfr t.ex. Clark & Garner 2010; Garner 2017). Begreppet rasifiering används för att benämna processer där ras skapas och graderas genom att utseende och andra aspekter tilldelas socialt och relationellt producerad mening (jfr Miles 1989; Rattansi 2007). När jag, i linje med detta, skriver att de intervjuade *tillskrivs* vithet, icke-vithet eller olika grad av vithet vill jag peka på hur de positioneras och rangordnas i mötet omgivande vithetsnormer. Att tillskriva någon icke-vithet är med andra ord en handling som rasifierar, liksom det är att tillskriva någon vithet eller olika grad av vithet (Frankenberg 1993a, Dyer 1997, Garner 2017). Detsamma gäller när någon tillskrivs icke-svenskhet eller svenskhet utifrån om de uppfattas som vita eller inte (jfr Roediger 2005). Som exempelvis Ruth Frankenberg påpekat (1993b) påverkar alla dessa typer av rasifiering människors liv — även om det påverkar på olika

sätt och tillskriven vithet generellt bidrar till att ge människor långt fler privilegier än tillskriven icke-vithet.

I tidigare studier om vithet och rasifiering har den väletablerade nordamerikanska forskningen ofta tagits som utgångspunkt för generaliseringar till andra länder och sammanhang. Det synliggör behovet av att utvidga studiet av vithetsnormer och rasifieringsprocesser till europeiska kontexter (Mattsson 2005, van Riemsdijk 2010). Vithet på svensk botten studerades etnografiskt redan i början av 2000-talet av bland andra etnologen Jesper Fundberg (2001, 2003). Femton år senare har studiet av *Nordic whiteness* börjat forma ett eget forskningsfält (Garner 2014; Loftsdóttir & Jensen 2012; Lundström & Teitelbaum 2017). Det här kapitlet bidrar till detta forskningsfält genom att fokusera den nutida svenska versionen av vithet, de normer den bygger på samt deras förändring.

Den nämnda nordamerikanska forskningen är dock komparativt användbar, eftersom den bidrar till att tydliggöra svenska vithetsnormer. Medan "svart" är en primär kategori för att definiera icke-vita subjekt i USA (Glick Schiller & Fouron 1990; Itzigsohn, Giorguli & Vazquez 2005), är den primära kategorin för att definiera icke-vithet i Sverige "invandrare" (Runfors 2012, s. 10f, Lundström 2017). Både "svart" och "invandrare" används för att utifrån tillskriven icke-vithet etikettera människor med helt skilda etniska tillhörigheter. Men till skillnad från "svart" definierar etiketten "invandrare" icke-vithet *indirekt*. Detta kan ses som en effekt av en stark färgblind ideologi i Sverige (Hübinette & Lundström 2014, s. 425) och en därtill länkad väggran att engagera sig i "ras" som officiell kategori (Garner 2014, s. 418). Samtidigt konstruerar invandrarbegreppet icke-vithet inte bara utifrån hudfärg utan även med hjälp av hår- och ögonfärg (Hübinette et al. 2012; Runfors 2012)

och det som uppfattas som en utländsk accent (Mattsson 2005). Som vi ska se i denna text konstruerar invandrarbegreppet dessutom icke-vithet med hjälp av andra performativa förmågor. Även om både ”svart” och ”invandrare” är kontextbundna uttryck för vithetsnormer och båda skapar icke-vithet såväl som vithet, så definierar alltså kategorin ”invandrare” ett bredare spektrum av människor som icke-vita jämfört med kategorin ”svart” (Runfors 2016, s. 1858ff). Detta tydliggör att den svenska versionen av vithet är snäv.

Det här kapitlet intresserar sig för denna snävt definierade svenska vithet och hur den påverkar vuxna barn till migranter som är födda och uppvuxna i Sverige. Vuxna barn till migranter är en växande befolkningskategori som innehar en speciell social position som alstrar speciella erfarenheter som skiljer dem från migranter samt från infödda med svenskfödda föräldrar. De får till exempel andra erfarenheter än sina migrant-föräldrar — inte *bara* utifrån sin uppväxt i en annan tid, utan *också* utifrån sin uppväxt i en annan nationell kontext och kultur. De får även andra livserfarenheter än generationskamrater som har svenskfödda föräldrar, då de är uppfostrade av föräldrar som är präglade av en annan tid, plats och kultur, som genomgått och genomgår en migrationsprocess och som har tillgång till transnationella nätverk. Till detta kan läggas erfarenheter av olika typer av ”andrafiering” (*othering*) (Runfors 2012; 2016; 2020; 2021).

När det gäller tidigare forskning om vuxna barn till migranter, svensk såväl som övrig europeisk, är studiet av dem som tillskrivs vithet eftersatt. Oftast är det barn till icke-europeiska eller sydeuropeiska migranternas som stått i uppmärksamhetens centrum — och därmed personer som ofta tillskrivs icke-vithet (Ajrouch & Kusow 2007; Andersson 2003; Bredström 2003; El-Tayib 2011, Karlsson Minganti 2007; Partridge

2012; Phoenix 2004; Runfors 2008, 2009, 2011, 2012, 2016; Simon 2008; Valentine och Sporton 2009; Wessendorf 2013). I dagsläget finns det bara några få etnografiska studier inom svensk kvalitativ forskning som berör vithet i relation till vuxna barn till europeiska migranter. Bland dessa finner vi Marja Ågrens doktorsavhandling (2003) och Stellan Beckmans masteruppsats (2018) som båda behandlar personer som växt upp i Sverige med föräldrar från Finland. Vi finner vidare Susanne Nylund Skogs artiklar (2005b, 2014) om personer i Sverige med judisk tillhörighet, vilka inkluderar barn till olika europeiska migranter.

Polskfödda personer bosatta i Sverige var år 2019 den fjärde största migrantsgruppen, efter personer födda i Syrien, Irak och Finland (SCB, 2020). Trots att deras barn utgör nästan 3,5 procent av de infödda i Sverige med en eller två utländska födda föräldrar (SCB, 2019b), så är det forskningsprojekt som det här kapitlet baserar sig på det första som kvalitativt och empiriskt utforskar erfarenheter hos personer uppvuxna i Sverige med (en eller två) polskfödda föräldrar.

Bristen på forskning om vuxna barn till migranter som tillskrivs vithet gör att dessa personers livssituationer ibland diskuteras utifrån antaganden, som till exempel att svenska vithetsnormer framöver självklart kommer utvidgas och omfatta även denna kategori (t.ex. Lundström 2017: 85). Som vi ska se pekar de resultat som presenteras här åt ett annat håll.

Kapitlet bygger på intervjuer som varit kvalitativa och öppna i sin karaktär. De var organiserade kring fyra teman som presenterades för intervjupersonerna; biografi, relation till olika platser, framtidsplaner samt upplevelser av att växa upp i Sverige med polska föräldrar. Politik, etno-nationalistiska diskurser samt vithetsnormer var inget som

intervjuarna ställde direkta frågor om och var inte heller frågor som nämdes i informationen kring undersökningen. Att dessa teman ändå kom upp kan ses som en effekt av att deltagarna gick i dialog med samhällsaktuella etno-nationalistiska diskurser.

Intervjudeltagare söktes genom annonser via Facebook, Slaviska Institutionen på Stockholms universitet, via en svensk podcast som rapporterar om Polen samt i några få fall genom kontakter. I annonsen beskrevs projektet som en studie av erfarenheter av att växa upp i Sverige med polska föräldrar. 31 personer (23 kvinnor och åtta män mellan 18 och 42 år) svarade på annonsen och registrerade sitt informerade samtycke till en intervju. Majoriteten var födda i Sverige och alla utom sex hade växt upp i Stockholm — en av de städer i Sverige där flest polska migranter har bosatt sig (Lubińska 2013). Samtliga är barn till migranter som anlände till Sverige under 1970-, 1980- och 1990-talen, det vill säga före eller några år efter sovjetregimens fall — en tid då många högutbildade sökte sig bort från den osäkra politiska och ekonomiska situationen i Polen (Iglück 2000, s. 4ff; Vigerson 1997, s. 220). I intervjugruppen visades sig så många som 26 av 31 ha minst en förälder med högre utbildning förvärvat i Polen och än fler beskrev föräldrar som starkt uppmuntrade dem att utbilda sig. Även om två tredjedelar av föräldrarna inte fick arbeten i Sverige i paritet med sin utbildningsnivå, så hade många av de intervjuade utbildat sig. Av de 28 som hade gått ut gymnasiet vid tidpunkten för intervjun hade 23 gått vidare till eftergymnasial utbildning. Många tycktes också sig sträva mot medelklasspositioner. Bland de 20 som hunnit etablera sig på arbetsmarknaden hade 14 medelklassyrken, fyra var framgångsrika egenföretagare och två hade enklare tjänstemannajobb. Texten handlar alltså i huvudsak om vuxna barn till polska migranter i

Sverige med just denna klassposition (jfr Runfors 2020). Intervjucitaten i kapitlet är valda för att illustrera centrala teman i materialet. För att säkerställa intervjupersonernas anonymitet är samtliga benämnda med pseudonymer.

Materialiserad svensk vithet

För att närma mig frågor om hur normaliseringen av etno-nationalistiska diskurser påverkade de intervjuades vithetsposition börjar jag med att sammanfatta hur de tillskrevs och upplevde vithet (för en mer utförlig diskussion se Runfors 2021). Intervjupersonernas förhandlingar med vithetsnormer kan nämligen berätta om de processer där hudfärg och andra aspekter av utseende tillskrivs mening.

Två deltagare, som båda har fäder födda utanför Europa, skildrade hur de positionerades som icke-vita av sin omgivning, medan de övriga 29 beskrev hur de positionerades som vita. De senares erfarenheter blev tydliga i beskrivningar av hur de oftast passerade som obemärkta, tack vare den mening som deras utseenden tillskrevs. ”Vi kan gå omkring i samhället utan att dra uppmärksamhet till oss”, som Susanna sade. Eller som Oliwer uttryckte saken. ”Jag har blåa ögon och ljus hy. Så det är oftast svårt att skilja mig från andra svenskar... Jag kan ju smälta in som svensk”. Möjligheterna att passera obemärkta kopplades alltså till en kropp med egenskaper som ljus hudfärg, det vill säga den utseendemässiga egenskap som ofta framhålls som definierande i diskussioner om rasifiering. Dessutom framhöll de intervjuade att de kunde ”smälta in” tack vare att de hade blå ögon eller ljus hårfärg.

Deltagarnas berättelser åskådliggör svenska vithetsnormers krav på

fysiska egenskaper och synliggör även *vilka* fysiska egenskaper normerna kräver, nämligen såväl ljus hudfärg som ”ett blont utseende”. Med inspiration från Signe Bremers diskussion om rasifierad materialitet (2017: 96f) kallar jag detta normkrav på *materialiserad svensk vithet*.

I kritiska vithetsstudier ses upplevd osynlighet ofta just som en effekt av vithet (Ahmed 2011, 2007; Dyer 1997; Frankenberg 1993a). I mina intervjuer beskrevs dock osynligheten dessutom som ett resultat av att deltagarna kategoriserades som svenska, som Oliwer gjorde ovan. Narrativen synliggör hur fysiska egenskaper som ljus hy, ljusst hår och blå ögon tillskrevs *både* innebörden vit *och* svensk och gjorde att de intervjuade passerade obemärkta i förhållande till normkraven på *materialiserad svensk vithet*. Intervjuerna visar alltså empiriskt hur stark sammankopplingen mellan vithet och svenskhet är och pekar därmed på den överlappning mellan vithet och svenskhet som påvisats i tidigare forskning (Mattsson 2005, Hübinette & Lundström 2011: 44).

Intervjuerna synliggör dessutom hur denna länkning av vithet och svenskhet återskapas i vardagligt tal, till och med av dem som kämpar med att navigera i förhållande till denna sammankoppling. De synliggör hur sammankopplingen reproduceras, oaktat hur svensk demografi och svenska medborgare *de facto* ser ut (jfr Werner & Björk 2014). För som Tobias Hübinette (2021:30) konstaterar har uppemot en femtedel av Sveriges invånare idag fenotyper som gör att de läses som icke-vita. De intervjuades skildringar ska med andra ord inte ses som skildringar av fysisk osynlighet i förhållande till de kroppar de omgavs av. Snarare ska de ses som uttryck för att de oftast passerade obemärkta i förhållande till svenska *vithetsnormer*. Deras berättelser visar att både synlighet och osynlighet skapas genom människors interaktion med de normer som dominerar (jfr. Leinonen & Toivanen 2014: 161f).

Även intervjuerna med Jamal och Danuta — som båda har fäder födda utom Europa och båda beskrev hur de positioneras som *icke-vita* av sin omgivning — tydliggjorde svenska vithetnormer, om än på omvänt sätt. Deras erfarenheter synliggjorde hur normer för materialiserad svensk vithet gjorde att de *inte* passerade som vita och svenska och hur både vitheten och svenskheten därmed villkorades. Därmed bekräftade Jamals och Danutas erfarenheter något som tidigare forskning visat: att barn till migranter från icke-europeiska länder på grundval av hudfärg och andra fenotyper ofta rasifieras som icke-vita och icke-svenska, trots att de är födda och uppvuxna i Sverige (Leon Rosales 2010; Runfors 2003, 2012).

Som vi ska se i nästa avsnitt så tydliggjorde intervjuerna dessutom att långt mer krävs för att passera obemärkt i förhållande till den svenska vitheten och de normer den bygger på och återskapar.

Performativ svensk vithet

Som jag diskuterat i tidigare publikationer visade intervjuerna att det finns normkrav vad gäller *gestaltande* förmågor, som att till exempel tala grammatiskt korrekt svenska utan brytning (Runfors 2021). Alla utom två av de intervjuade talade svenska som infödda. Detta gjorde dem hörbart osynliga, *audible invisible*, som Guðbjört Guðjónsdóttir uttrycker det (2014), vilket skilde dem från deras föräldrar som vuxit upp i Polen.

Men deltagarna passerade svenska vithetsnormer även på andra, mindre uppmärksammade, sätt — nämligen i sätt att klä sig och föra sig, vilket blev tydligt när vi som intervjuade mötte deltagarna ansikte

mot ansikte. För forskare är naturligtvis, liksom alla andra, bärare av vithetsnormer som vi ”ser” och kategoriserar människor genom, i detta fall genom medveten reflektion.

De svenska vithetsnormernas krav på gestaltande förmågor blev även synliga genom deltagarnas egna jämförelser av sig själva med sina polska föräldrar. ”Man hör... men ser också... direkt att min mamma inte är från Sverige”, menade till exempel Veronica och beskrev hur mamman, på grund av att hon talar bruten svenska, på grund av sitt sätt att klä sig och på grund av sitt direkta och utåtriktade agerande inte kom att uppfattas som svensk. Intervjuerna indikerar därmed det som Maria Lönn påvisar i sin avhandling om ryska kvinnor i bland annat Stockholm. Att det ”inte är tillräckligt att *se* vit ut” för att fullt ut betraktas som vit, utan att vithet ”är något performativt, ett stiliserat och förkroppsligat görande” (Lönn 2018, s. 23ff). Intervjuerna tydliggjorde med andra ord svenska vithetsnormers krav på det Lönn kallar ”förkroppsligad vithet”. Jag föredrar att kalla denna nivå av svenska vithetsnormer för *performativ svensk vithet*, och menar att dessa, förutom normkrav på gestaltande förmågor i klädsel och kroppsscheman etc även inkluderar krav på att tala en grammatiskt korrekt svenska, utan brytning.

Sammanfattningsvis illustrerar narrativen rasifieringsprocesser till följd av svenska vithetsnormer. De synliggör hur dessa normer kräver *både* fysiska egenskaper *och* gestaltande förmågor för att någon ska läsas som vit och svensk. Flera av de intervjuade passerade båda dessa nivåer av svenska vithetsnormer — det vill säga både normerna för materialiserad *och* performativ vithet. Dessa deltagare kunde därigenom inta en annan vithetsposition än sina polska föräldrar, som visserligen uppfyller normerna för materialiserad vithet men däremot inte normerna för

performativ sådan. Detta ligger i linje med tidigare forskning som visat att första generations migranter från post-socialistiska länder, trots till synes vit hy och övriga ljusa fenotyper, ofta inte ses som tillräckligt vita att för att helt passera olika vithetsnormer (Van Riemsdijk 2010; Loftsdóttir 2017; Lönn 2018). De kunde också inta en annan position än Jamal och Danuta. Som födda och uppvuxna i Sverige kunde Jamal och Danuta visserligen passera normerna för performativ svensk vithet genom sitt sätt att tala, klä och föra sig. Men genom att deras kroppar inte passerade de normer som föreskriver materialiserad svensk vithet, rasifierades de trots detta som icke-vita. Därigenom osynliggjordes deras svenskhet och de riskerade att tilldelas en position som ”infödda utlänningar”, som poeten Yahya Hassan så träffande benämner resultatet av denna rasifieringsprocess (Hassan 2020).

I det följande kopplas deltagarnas beskrivningar av hur de tillskrevs och upplevde vithet till frågan om hur etno-nationalistiska diskurser påverkade deras vithetsposition.

Avtryck av en etno-nationalistisk diskurs

Trots att flera av de intervjuade passerade obemärkta i förhållande till både materialiserad och performativ vithet, beskrev de hur de emellanåt ändå inte passerade, hur de blev kategoriserade som annorlunda. Jakob beskrev att han varit ”väldigt förskonad” tack vare att han ”har en europeisk hudfärg”, men också tack vare att han har ett för- och efternamn som passerar som svenskt. ”Många gånger har jag tänkt för mig själv: ’Jakob, ett annat namn och sen en annan hudfärg på det. Hur mycket svårare skulle det ha varit att komma någonstans?’ Jag förstår

dom som valt att byta efternamn”. Han säger dock att han inte alltid är ”förskonad”, till exempel inte om ”man får veta att jag är polack”.

Det hände alltså att deltagarna blev ofrivilligt synliggjorda på grund av situationer där deras polska påbrå blev känt. De skiftande och komplexa svenska vithetsnormerna de intervjuade navigerade i förhållande gav med andra ord inte bara utslag för utseenden och gestaltningar, *utan även för erfarenheter kopplade till annan plats och en annan kultur*. Medan Jamal och Danuta angav att de *var* synliga på grund av utseenden som associerade dem med andra platser, så berättade övriga att de *blev* synliga när till exempel ett polskt namnen förknippade dem med en annan plats, Polen (Runfors 2021).

I intervjuerna ställdes alltså inga frågor om politik eller om etnonationalismen. Men i samband med att deltagarna pratade om att bli ofrivilligt synliggjorda, hände det att de förde Sverigedemokraterna på tal. Många tog till exempel upp att partiets *frammarsch* påverkat dem på olika sätt. Renata, som citeras i kapitlets inledning, menade till exempel att Sverigedemokraternas ökade popularitet ledde till att hon började fundera sig själv i relation till positionen invandrare. Under intervjun sammankopplade hon också Sverigedemokraternas framsteg med förändringar i den allmänna opinionen. Att ”invandringskritiska” eller ”främlingsfientliga” uppfattningar, som tidigare förknippats med Sverigedemokratiska partisammanhang, brett ut sig och normaliserats var också en uppfattning som flera av de intervjuade gav uttryck för. Detta är, som nämnts, också något som lyfts fram i forskning (Ekström m.fl. 2020).

Även Jamal och Danuta nämnde Sverigedemokraterna, partiets utbredning och normaliseringen av dess idéer. När jag frågade Jamal hur han brukar presentera sig i olika sammanhang och på olika platser

svarade han så här:

Just det där med identitet har man funderat rätt ofta på. För det pratas om det rätt ofta i media och så. /---/ Jag tycker det har blivit svårare och svårare med åren. Jag tror att när jag växte upp så såg jag mig som svensk. Jag kanske inte reflekterade så mycket över det heller. Men på senare år så har det... blivit så mycket diskussioner om identitet att man har själv har börjat reflektera. Jag tycker det är jättesvårt. Jag kan inte säga att jag känner mig till hundra procent hemma någonstans. Alltså, jag tror att Sverige, det är ju här jag är född och uppvuxen. Det är, ja, så nära man komma... Men samtidigt... som det ser ut... ja, men som med Sverigedemokraterna. Det blir svårt att förhålla sig till det, när det börjar bli en stor del av befolkningen som tycker det är okej att ställa sig bakom vad de står för. Det blir svårt att identifiera sig med det. Samtidigt Polen, det är ett land jag besökt på mina lov och där jag har en familj. Men jag känner mig inte polsk på *det* sättet. Och det som kanske är ännu värre [skrattar till] är att jag tror att många polacker inte ser mig som polsk heller. Och [pappans hemland] har jag inte haft så mycket kontakt med. Och kulturellt är det kanske lite mer avlägset.... Och även geografiskt. /.../ Men för att sammanfatta det så känner jag mig nog inte hemma någonstans till hundra procent. Förut skulle jag nog identifierat mig som svensk, för jag är ju till mitt sätt väldigt svensk. Nej, men jag tycker det är svårt att placera mig i någon tydlig identitet. /.../ Som sagt reflekterade jag inte mycket över det förrän det kom upp på tapeten, om man ska säga så. Utan jag tog det [en svensk tillhörighet] som en självklarhet — och den självklarheten känns ifrågasatt nu. Där har jag kanske själv, på gott och ont, tagit till mig mer av det polska och lite av min pappas sida nu.

Min fråga om hur Jamal presenterar sig i olika sammanhang, leder honom till att tala ganska länge om möjliga sätt att presentera sig i Sverige respektive Polen. Han reflekterar över sina egna identifikations-

punkter, men samtidigt över de möjligheter att presentera sig som han ges av omgivningen. I de diskussioner om "identitet" som kommit "upp på tapeten", känner han att hans egen känsla av tillhörighet till Sverige ifrågasätts. Att frågor "om identitet" diskuteras alltmer sammankopplar han med Sverigedemokraternas framgångar och med populariseringen av deras åsikter, med att "det börjar bli en stor del av befolkningen som tycker det är okej att ställa sig bakom vad de står för". Jamal upplever numera sina möjligheter att definiera sig som mer begränsade och har börjat funderat över var han hör hemma. Han beskriver hur han styrs bort från identifikation med Sverige — det land där han växt upp — mot en identifikation med sin polska mammas sida samt även med sin utomeuropeiska pappas sida. Jamals berättelse synliggör hur hans identifikations- och handlingsutrymme begränsats till följd av förändrade vithetnormer. Den synliggör vidare en klassisk tes i identitetsteori; att sätten på vilka man ser på sig själv är starkt sammanflätade med hur andra betraktar en (Ahmed 2004).

Även Danuta säger att hon känt sig "lite mindre svensk" på senare år. Och även hon sammankopplar detta med hur andra ser på henne och förklarar att hon "på sistone här i Sverige" varit med om "unga killar som kan gå ute på gatan och skrika 'jävla svartskalle'" efter henne och "säga saker som 'stick tillbaka till ditt hemland'" Danuta menar att det skett en förändring i hur hennes utseende tolkas. Hon uttrycker en viss förvåning över den kategorisering som idag följer med hennes hud- och ögonfärg, eftersom hon "ändå har ljusa ögon och inte är så mörk i hyn". Liksom Jamal sammankopplar Danuta dessa förskjutningar med Sverigedemokraternas utbredning och normalisering av deras åsikter, med att det "blivit mer med SD och sånt". "Jag upplevde aldrig något sånt när jag var liten", säger Danuta.

Utbredda etno-nationalistiska diskurser gör alltså att hon befarar att eventuella försök från hennes sida att inta positionen svensk i svenska kontexter skulle bli underkända, trots hennes förmågor att passera normerna för performativ vithet. Precis som Jamal upplever hon alltså både en ökad utsatthet och ett starkt minskat identifikations- och handlingsutrymme.

Intervjuerna visade med andra ord att de växande etnonationalistiska diskurserna upplevdes som ett hot av flera intervjuade. Det innebar ett hot mot deras vithetspositioner och därmed också mot deras svenskhetspositioner. Det gällde framför allt de som positionerades som icke-vita och icke-svenska, *men också* dem som positionerades som vita och oftast som svenska. Som vi ska se beskrevs dessa upplevelser av hot på olika sätt.

Omöjliga respektive osäkrade positioner?

Som Ahmed (2004) påpekar är kategoriseringar avspeglingar av samhälleliga sociala relationer och bedömningsskalor. De påverkar människors handlingsutrymme, deras möjligheter att positionera sig själva och även deras självbilder. Ovan har det framgått att många av de intervjuade upplevde en tilltagande upptagenhet hos omgivningen med att kategorisera vilka människor som är svenska och därmed också vilka som inte ska betraktas som svenska.

Sara, som var en av de 29 som passade in i normerna för både materialiserad och performativ svensk vithet, berättade att hon initierat en diskussion bland sina etniskt svenska vänner för att få dem att förstå att ”de inte kan definiera min etnicitet åt mig”:

Det var ändå kul för att det var jag som fick dem [kompisarna] att börja prata om det. Sen insåg de själva "att det här är svårt" och "egentligen har inte vi någon rätt att göra det åt dig" [definiera hennes identitet]. Och det är väl få människor som inser det. Att ens *lyssna* på Jimmie Åkesson när han ska försöka definiera vem som är svensk: "Och den som är svensk är den som ...". Och så ska han pladdra på och berätta liksom för folk vad de har för identitet eller tillhörighet!

Sara talar om vännernas iver att försöka slå fast människors, och även hennes, etniska identitet. Hon associerar sedan vidare till Sverigedemokraternas partiledare Jimmy Åkesson och hans försök att kategorisera svenskhet. Liksom på flera andra ställen under intervjun förmedlar hon ett motstånd mot omgivningens försök att bestämma henne identitetsmässigt, liksom mot försök att utdefiniera henne ur svenskheten när hennes polska påbrå blir känt.

Tomaz tog också upp kategoriseringsivern i samband med att han reflekterade över att han ofta får frågor om huruvida han känner sig polsk eller svensk.

För mig spelar det inte så stor roll. Men det har varit mycket det här med Sverigedemokraterna. Det har ju varit att "ja, men för att vi ska se dig som svensk så..."

Tomaz har uppfattat att Sverigedemokraterna tagit sig rätten att definiera svenskhet, vilket lett honom till att sätta ned foten och positionera sig inom de erbjudna kategorierna svensk eller polsk. "Förut skulle jag ha sagt att jag är 'både och', alternativt mer polsk. Men i dagsläget så känner jag mig mer som svensk än som polsk skulle jag säga. Faktiskt!", slår han fast och anger som skäl att han "ju är uppväxt i Sverige". Att Tomaz positionerar sig som svensk och tonar ner den polska bakgrunden kan

ses som ett sätt att anpassa sig till den upplevda kategoriseringsiver och dess effekter — som ett försök att upprätthålla osynligheten och göra motstånd mot eventuell exkludering ur den vita svenskheten.

Både de som blev definierade som icke-vita/icke-svenska och de som oftast definierades som vita/svenska navigerade alltså i förhållande till exkluderande idéer om rätten att bestämma vilka som ska uteslutas ur svenskheten. Tankarna om hur denna exkludering skulle kunna drabba dem själva skilde sig dock väsentligt kategorierna emellan. Tomaz, vars utseende inte associerade honom med någon annan plats och kultur, uppfattade att han — i alla fall i mer anonyma sammanhang — kunde göra anspråk på en svensk position och dessutom få detta anspråk erkänt av omgivningen. Danuta däremot angav att hon i nuläget ”inte får kalla sig svensk”, det vill säga inte skulle få ett anspråk på svenskhet erkänt på grund av de associationer hennes utseende ger upphov till.

Upplevelsen av hur exkluderingen drabbade skilde sig även på det sättet att Jamal och Danuta talade om utsatthet och exkludering *här och nu*, medan de som oftast definierades som vita främst uttryckte farhågor kring *framtida* utsatthet och exkludering. Paulina svarade till exempel så här på frågan om hon stött på några hinder att förverkliga sina val i livet: ”Det här med Sverigedemokraterna vet man ju inte riktigt. Sen kanske jag inte oroar mig så mycket för det. För jag är ändå europé, så man är ju inte lika, eh, utpekad på det sättet. Men man hamnar ändå i ett mellanläge på något sätt.”

Paulina gör, precis som några andra, en omskrivning där hon definierar sig som europé snarare än vit. Det jag vill ta fasta på här är dock snarare hennes känsla av att hon hamnat i ett ”mellanläge” som har att göra med utbredningen av Sverigedemokraternas ideologi. Kanske tänker hon sig att hon framöver skulle kunna bli placerad mellan positionen

svensk och icke-svensk/invandrare? Som framgått var hon inte den enda som kände osäkerhet kring sin egen position. Flera av dem som oftast tillskrivs vithet och svenskhet tycktes undra om de framgent skulle accepteras av Sverigedemokraternas sympatisörer i och med att de tillhör den kategori som i dagligt tal ofta kallas 'andra generationens invandrare'?

Renata, i sin tur, menade att hon "kommit undan" för att hon "varit" vit. När hon uttrycker det som att hon *varit* vit, och inte att hon *är* vit väcks frågan om hon refererar till förfluten tid av en tillfällighet och för att det ofta görs vardagligt tal? Med tanke på att hon också säger att hon tidigare "inte riktigt reflekterat kring att jag är invandrare själv, eller att jag är andra generationens invandrare" kan hennes referens till förfluten tid, "*varit* vit", tolkas på ett alternativt sätt — som uttryck för att hon *hittills* har passerat de svenska vithetsnormerna samt för en oro över att hennes möjlighet till självvald osynlighet i framtiden kan äventyras.

Det var inte bara Renata som talade om sig själv som "invandrare", innan hon korrigerade sig själv och sade "andra generationens invandrare". Flera av de som tillskrevs vithet och som nämnde Sverigedemokraterna hade i själva verket en viss beredskap för att bli kategoriserade som invandrare och därmed tillskrivas icke-svenskhet. Dessa deltagare talade om en möjlig *framtida* utsatthet och uteslutning, medan de som tillskrevs icke-vithet beskrev upplevelser av tilltagande utsatthet och tilltagande uteslutningar *redan i nuläget*.

De intervjuade navigerade inte bara i förhållande till den starka sammanlänkning av svenskhet och vithet som ofta framhållits som typisk för den svenska versionen av vithet, utan också i förhållande till en ökad intensitet i denna sammansmältning. Detta blev kanske

som allra tydligast i Danutas berättelse om hur hon i samband med senaste riksdagsvalet själv konfronterade en partifunktionär från Sverigedemokraterna med en fråga om vem som har rätten att bestämma någon annans svenskhet: ”Ja, jag diskuterade det nu innan valet — på Medborgarplatsen där SD hade sitt lilla tält. Då gick jag fram och pratade lite och så frågade jag honom: ’Anser du att jag är svensk?’” Danuta återger samtalet med partifunktionären efter att hon ställt denna fråga:

Han ba ”Vad tycker du?”. ”Jo, men jag känner mig svensk”, sade jag. ”Ja, men då tycker jag också att du är svensk”. ”Ja, men vad ska jag säga när dina partikamrater säger att jag inte är det?”. ”Ja, men då kan du säga att jag har sagt att du är svensk”...och så sa han sitt namn. Jag ba ”Jaha, men *tack! Nu när du* säger det så får jag äntligen känna mig svensk, äntligen kalla mig svensk”.

”Så sjukt!”, utbrister Danuta och säger att det kändes som om de pratade om att Sverigedemokraterna utfärdar svenskhets-certifikat. Danutas berättelse visar hur tolkningar av hennes kropp gör att hon, trots att hon kan passera normerna för performativ svensk vithet, måste navigera föreställningar om avsaknad av svenskhet, och dessutom i ökande grad.

Överfört på de intervjuade kan man säga att Sverigedemokraternas ökade popularitet och den utbredda normaliseringen av deras idéer av båda kategorierna intervjuade erfors som ett hot i form av en *tilltagande* rasifiering. Det var en rasifiering som tycktes rubba såväl deras handlingsutrymmen som deras möjligheter att positionera sig. För Jamal och Danuta innebar denna tilltagande rasifiering att tillträdet till vitheten, och därmed också svenskheten, framstod som alltmer omöjlig och att deras svenska identifikationer därigenom blev ännu mer osynliggjorda. För dem som tillskrevs vithet medförde den

tilltagande rasifieringen i stället att självklarheten i att kunna inta en vit och därmed svensk position osäkrades.

Krympande vithetsnormer och utsatt vithet

Med teoretisk inspiration från kritiska vithetsstudier har jag visat hur senaste decenniernas alltmer utbredda etno-nationalistiska tendenser blev synliga i intervjuer med vuxna barn till polska migranter samt hur denna utveckling inverkade på deras tillskrivna och upplevda vithet.

Som Botterill och Burrell (2019) påpekat kan politik fungera som en ingång för att studera just vithet. Med utgångspunkt i Storbritanniens Brexit-diskurs och dess anti-liberala stämningar visar de att vithet och dessa privilegier inte alltid ger fullt skydd mot exkludering och mot att bli sedd som icke-brittisk. När det gäller Sverige och Sverigedemokraterna har Mulinari och Neergaard (2014) intresserat sig för det *uttalade* system av idéer som kommer till uttryck bortom partiets uttalade ideologi, nämligen i partimedlemmars implicita tankegodts. Trots att de intervjuade partimedlemmarna inte såg sig själva som rasister eller ansåg att partiet är rasistiskt, menar Mulinari och Neergaard att medlemmarna, liksom partiet, ger uttryck för en exkluderande rasism och därmed för en variant av kulturrasism. Denna rasism handlar om att exkludera de som positioneras som kulturellt avvikande från den nationella gemenskapen och det som ringas in som svenskt, snarare än att exploatera, tolerera, utbilda eller rädda dem. Mulinari och Neergaard menar vidare att det är denna exkluderande kulturfokuserade rasism som gör att partiet tycker sig ha rätt att bestämma vem som bör definieras som svensk och inte.

Det var just den typen av idéer som många av de intervjuade tyckes uppfatta och reagera på; dels det exkluderande sökandet efter det som kan sammankopplas med andra platser och kulturer och som därmed bör uteslutas ur svenskheten, dels själva idén om rätten att exkludera på sådana grunder. Dessa idéer skulle nämligen kunna medföra att deltagarnas förmåga att passera i förhållande till den performativa svenska vitheten skulle kunna ifrågasättas. Som jag visat menade flera av de intervjuade att det fanns en risk för att de skulle bli kategoriserade som invandrare — och därmed som icke-svenskar — om deras polska bakgrund blev känd. För *även* om deras kroppar och gestaltningar passerade utan att ge associationer till andra platser och kulturer, kunde alltså sådana associationer väckas av ett polskt namn eller av en förälder som inte kan gestalta performativ svensk vithet. Risken för sådan *oönskad* synlighet gjorde att även de som tillskrevs vithet ständigt navigerade i förhållande till svenska vithetsnormer.

Kapitlet synliggör därigenom en tilltagande rasifiering av svenskheten som vit samt även förändringar i svenska vithetsnormer. I intervjuerna återkom erfarenheter av och rädsla för en ökande rasifiering som intervjupersonerna kopplade till det högerextrema etno-nationalistiska partiet Sverigedemokraterna och till att de under 2000-talet vuxit till ett av landets största. Trots att intervjuerna utfördes 2018, det vill säga *innan* partiet avancerat ytterligare och börjat närma sig parlamentariska samarbeten med etablerade borgerliga politiska partier, kände deltagarna alltså av det som forskare har beskrivit som en normförskjutning i den allmänna diskursen länkad till Sverigedemokraternas utbredning (Ekström m.fl. 2020). De intervjuade framstår därigenom som *levande seismografer* som med sensibla känselspröt noterade både förändringar i den politiska diskursen och tilltagande rasifieringsprocesser.

Enligt Ahmed (2007) alstrar ifrågasatt vithet stress genom att kroppens rörlighet och vad kroppen tillåts göra hotas. Ifrågasättanden av vithet sker till exempel genom frågor som ”vem är du?” och ”varför är du här?” – det vill säga frågor som skapar osäkerhet och påverkar rörelsefriheten (Ahmed 2007, s. 160ff). Det var också den typen av frågor som intervjupersonerna upplevde när deras polska koppling blev synliggjord. Utbredningen och normaliseringen av etno-nationalistiska diskurser inverkar därmed på deras tillskrivna och upplevda vithet genom att upptagenheten med att definiera svenskhet alstrade ytterliga stress. Den alstrade osäkerhet om hur deltagarna betraktades och skulle betraktas framgent. Som nämnts är såväl tillskrivning av icke-vithet/ icke-svenskhet som tillskrivning av vithet/svenskhet handlingar som rasifierar och därmed påverkar människors liv (Frankenberg 1993a, Dyer 1997, Roediger 2005, Garner 2017). För dem som rasifierades som icke-vita innebar det som nämnts att tillträdet till svensk vithet framstod som alltmer omöjlig och att deras handlingsfrihet därmed beskars än mer. För dem som tvärtom oftast rasifierades som vita alstrades inga omöjligheter, men däremot ovisshet om den egna positionen i Sverige och om självklarheten i att kunna passera som fullt ut vit och därmed som fullt ut svensk.

I ljuset av detta kan man också förstå det kapitlet visat — att tidigare uppnådda vithetspositioner ibland osäkras. De personer jag intervjuade var alla uppvuxna i Sverige och hade därför en annan position både än sina invandrade föräldrar och de post-socialistiska första generations migranter som studerats av van Riemsdijk (2010), Loftsdóttir (2017) och Lönn (2018). För de som passerade normerna för både materialiserad och performativ svensk vithet fick inte sina vithetspositioner osäkras på så sätt att deras vithet förvandlas till en

vithet som inte var tillräckligt vit. Istället var det deras känsla av att ha en stabil position i den svenska vitheten som osäkrades. Med sina seismografiska känslspröt kände de av att det tidigare självklara inte längre var självklart, utan att deras vithetsposition blivit osäker och transformerats till en *utsatt vithet*.

Som en avrundning på frågan om etno-nationalistiska diskursers inverkan på de tillskriven och upplevd vithet och vad detta säger om svenska vithetsnormer, vill jag återvända till kapitlets rubrik och frågan om den tilltagande etno-nationalismen och den beskrivna legitimeringen av densamma bidrar till göra den svenska vithetens normer ännu snävare och än mer exkluderande? Om man, som jag föreslagit här, ser de intervjuade som levande seismografer som i sin vardag känner av sådan normförskjutning och reagerar på mer intensiva rasifieringsprocesser, är svaret på denna fråga klar. Ja, den svenska vithetens ramar har krympt i den etno-nationalistiska tvätten.

Referenser

Ajrouch, Kristine and Kusow Abdi (2007) "Racial and Religious Contexts: Situational Identities among Lebanese and Somali Muslim Immigrants", *Ethnic and Racial Studies*, 30(1), s.72–94. DOI: <https://doi.org/10.1080/01419870601006553>

Ahmed, Sara (2004) "Declarations of Whiteness: The Non-Performativity of Anti-Racism". *Borderlands*, 3(2). http://www.borderlands.net.au/vol3no2_2004/ahmed_declarations.htm

Ahmed, Sara (2007) "A phenomenology of Whiteness", *Feminist Theory*, 8 (2): 149–168. DOI: <https://doi.org/10.1177/1464700107078139>

Ahmed, Sara (2011) *Vithetens hegemoni*. Hägersten: Tankekraft förlag.

Andersson, Åsa (2003) *Inte samma lika. Identifikationer hos tonårsflickor i en multietnisk stadsdel*. Eslöv: B. Östlings bokförlag Symposion.

Beckman, Stellan (2018) *Vit men inte svensk: Andra generationens sverigefinmar i den svenska vithetens marginal*. Oppublicerad masteruppsats. Södertörns högskola.

Bredström, Anna (2003) "Gendered racism and the production of cultural difference", *NORA. Nordic Journal of Feminist and Gender Research*, 11(2): 78–88. DOI: <https://doi.org/10.1080/08038740310002932>

Botterill, Katherine & Burrell, Kathy (2019) "(In)visibility, privilege and the performance of whiteness in Brexit Britain: Polish migrants in Britain's shifting migration regime", *Politics and Space*, 37(1); 23–28. DOI: [10.1177/0263774X18811923](https://doi.org/10.1177/0263774X18811923)

Bremer, Signe (2017) *Kroppslinjer: kön, transsexualism och kropp i berättelser om könskorrigering*. Göteborg: Göteborgs universitet.

Clarke, Simon & Garner, Steve (2010) *White Identities: A Critical Sociological Approach*. London & New York: Pluto Press.

Dyer, Richard (1997) *White: essays on race and culture*. London: Routledge.

Ekström, Mats, Patrona, Marianna & Thornborrow, Joanna (2020) 'The normalization of the populist radical right in news interviews: a study of journalistic reporting on the Swedish democrats', *Social Semiotics*, 30(4): 466–484, DOI: [10.1080/10350330.2020.1762984](https://doi.org/10.1080/10350330.2020.1762984)

Elgenius, Gabrielle & Rydgren, Jens (2017) "The Sweden Democrats and the ethno-nationalist rhetoric of decay and betrayal". *Sociologisk forskning*, 2017, 54(4): 353–358.

El-Tayib, Fatima (2011) *European Others: Queering Ethnicity in Postnational Europe*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Frankenberg, Ruth (1993a) *White women, race matters: the social construction of whiteness*. London: Routledge.

Frankenberg, Ruth (1993b) "Growing up White: Feminism, Racism and the Social Geography of Childhood", *Feminist Review*, 4(45): 51–84. DOI: [10.2307/1395347](https://doi.org/10.2307/1395347)

Fundberg, Jesper (2001) "Osynlig vithet", *Invandrarer & Minoriteter* 2001(1): 27–30.

Fundberg, Jesper (2003) *Kom igen, gubbar! om pojkfotboll och maskuliniteter*. Stockholm: Stockholms universitet.

Garner, Steve (2014) "Injured nations, racializing states and repressed histories: Making whiteness visible in the Nordic countries", *Social Identities*, 20(6): 407–422. DOI: [10.1080/13504630.2015.1010707](https://doi.org/10.1080/13504630.2015.1010707).

Garner, Steve (2017) "Surfing the third wave of whiteness studies: Reflections on Twine and Gallagher". *Ethnic and Racial Studies* 40(9): 1582–1597.

Glick Schiller, Nina & Fouron, Georges (1990) "Everywhere We Go, We Are in Danger: Ti Manno and the Emergence of a Haitian Transnational Identity", *American Ethnologist*, 17(2): 329–347. DOI: <https://doi.org/10.1525/ae.1990.17.2.02a00080>

Guðjónsdóttir, Guðbjört (2014) "'We blend in with the crowd, but they don't'. (In) visibility and Icelandic migrants in Norway", *Nordic Journal of Migration Research*, 4(4): 176–183. DOI: <http://doi.org/10.2478/njmr-2014-0026>

Hassan, Yahya (2020) *Yahya Hassan 2 dikter*. Stockholm: Norstedts.

Hellström, Anders, Nilsson, Tom & Stoltz, Pauline (2012) "Nationalism vs. Nationalism: The Challenge of the Sweden Democrats in the Swedish Public Debate". *Government and Opposition*, 4(2): 186–205. DOI: [10.1111/j.1477-7053.2011.01357.x](https://doi.org/10.1111/j.1477-7053.2011.01357.x)

Hübinette, Tobias, Hörnfeldt, Helena, Farahani, Fataneh & León Rosales, René (red) (2012) *Om ras och vithet i det samtida Sverige*. Tumba: Mångkulturellt centrum.

Hübinette, Tobias & Lundström, Catrin (2011) "Sweden after the Recent Election: The Double-Binding Power of Swedish Whiteness through the Mourning of the Loss of 'Old Sweden' and the Passing of 'Good Sweden'", *NORA, Nordic Journal of Feminist and Gender Research*, 19(1): 42–52. DOI: <https://doi.org/10.1080/08038740.2010.547835>

Hübinette, Tobias & Lundström, Catrin (2014) "Three phases of hegemonic whiteness: understanding racial temporalities in Sweden", *Social Identities*, 20(6): 423–437. DOI: <https://doi.org/10.1080/13504630.2015.1004827>

Hübinette, Tobias (2021) *Adopterad. En bok om Sveriges sista rasdebatt*. Falun: Verbal förlag.

Iglicka, Krystyna (2000) "Mechanisms of migration from Poland before and during the transition period", *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 26(1): 61–73. DOI: <https://doi.org/10.1080/136918300115642>

Itzigsohn, José, Silvia, Giorguli and Vazquez, Obed (2005) "Immigrant Incorporation and Racial Identity: Racial Self-Identification among Dominican Immigrants", *Ethnic and Racial Studies*, 28(1): 50–78. DOI: <https://doi.org/10.1080/0141984042000280012>

Karlsson Minganti, Pia (2007) *Muslima: islamisk väckelse och unga muslimska kvinnors förhandlingar om genus i det samtida Sverige*. Stockholm: Carlssons.

Kokkonen, Andrej (2015) "Vad kan förklara Sverigedemokraternas framgångar?", *Ekonomisk Debatt* 4 (43): 28–37.

Leinonen Johanna & Toivanen, Mari (2014) "Researching In/Visibility in the Nordic Context: Theoretical and Empirical Views", *Nordic Journal of Migration Research*, 4(4): 161–167. DOI: <https://doi.org/10.2478/njmr-2014-0025>

- León Rosales, René (2010) *Vid framtidens bitersta gräns: om maskulina elevpositioner i en multietnisk skola*. Stockholm: Stockholms universitet.
- Loftsdóttir, Kristin and Jensen, Lars (red) (2012) *Whiteness and postcolonialism in the Nordic Region: exceptionalism, migrant others and national identities*. Farnham: Ashgate.
- Lubińska, Dorota (2013) "Polish Migrants in Sweden. An Overview", *Folia Scandinavica Posnaniensia* 15(1): 73–88.
- Lundström, Catrin (2017) "The white side of migration. Reflections on race, citizenship and belonging in Sweden", *Nordic Journal of Migration Research* 7(2): 79–87. DOI: 10.1515/njmr-2017-0014
- Lundström, Catrin & Teitelbaum, Benjamin 2017 "Nordic Whiteness: An Introduction", *Scandinavian Studies*, 89(2): 151–158. DOI: 10.5406/scanstud.89.2.0151
- Lönn, Maria (2018) *Bruten vitbet: om den ryska femininitetens sinnliga & temporala villkor*. Huddinge: Södertörns högskola.
- Mattsson, Katarina (2005) "Diskrimineringens andra ansikte — svenskhet och det vita västerländska" i De los Reyes, Paulin & Kamali, Masoud. (red) *Bortom vi och dom: teoretiska reflektioner om makt, integration och strukturell diskriminering*. Stockholm: Fritze.
- Miles, Robert (1989) *Racism*. London: Routledge.
- Mudde, Cas (2017) *The Populist Radical Right: A Reader*. London: Routledge.
- Mulinari, Diana & Neergaard Anders (2014) "We are Sweden Democrats because we care for others: Exploring racisms in the Swedish extreme right", *European Journal of Women's Studies*, 21(1): 43–56.
- Nylund Skog, Susanne (2005a) "Hisnande historier och talande tystnader" i Hagström, Charlotte and Marander-Eklund, Lena (red) *Frågelistan som källa och metod*. Lund: Studentlitteratur.
- Nylund Skog, Susanne (2005b) "Med Davidsstjärnan under tröjan: Upplevelser av diskriminering och judiskt ursprung i Sverige" i *Rasism och främlingsfientlighet i Sverige: rapporter och delstudier om rasism och främlingsfientlighet i Sverige*. Norrköping: Integrationsverket.
- Nylund Skog, Susanne (2014) "Osynligt förtryck och vita kroppar", *Elore*, 21(1): 1–20. DOI: <https://doi.org/10.30666/elore.79123>
- Partridge, Damani 2012 *Hypersexuality and Headscarves: Race, Sex and Citizenship in the New Germany*. Bloomington: Indiana University Press.
- Pripp, Oscar (2001) *Företagande i minoritet: om etnicitet, strategier och resurser bland assyrier och syrianer i Södertälje*. Stockholm: Stockholms Universitet.

- Rattansi, Ali (2007) *Racism: A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Roediger, David (2005) *Working toward whiteness: how America's immigrants became white. The strange journey from Ellis Island to the suburbs*. New York: Basic Books.
- Runfors, Ann (2003) *Mångfald, motsägelser och marginaliseringar: en studie av hur invandrarskap formas i skolan*. Prisma, Stockholm.
- Runfors, Ann (2008) "In Dialogue with Devaluation. Young people's life choices as social positioning practices" i Olsson, Annicka (red) *Thinking with Beverly Skegg*. Stockholm: Stockholms Universitet.
- Runfors, Ann (2009) "Modersmålsvenskar och vi andra". *Utbildning och demokrati*, 2(18): 105–126.
- Runfors, Ann (2011) "Att ges plats och att ta plats: om kulturaliserade urbana rum, unga män och konstruktion av hemhörighet" i Larsson, Bo & Svensson, Birgitta (red) *Andra Stockholm — Liv, plats och identitet i storstaden*. Stockholmia förlag, Stockholm.
- Runfors, Ann (2012) *Toleransens intoleranta baksida. 18 svenska ungdomars verklighet*. Stockholm: Forum för levande historia.
- Runfors, Ann (2016) "What an ethnic lens can conceal: The emergence of a shared racialised identity position among young descendants of migrants in Sweden". *Journal of Ethnic and Migrations Studies*, 11(42): 1846–1863, DOI: 10.1080/1369183X.2016.1153414 <http://www.tandfonline.com/eprint/ly4erEm7hjUHir4Rrfl/full>.
- Runfors, Ann (2020) "Utbildning, målmedvetenhet och vithet: Görande av klass bland kvinnor och män med polska föräldrar, *Kulturella perspektiv*, 2020 (1): 69–75.
- Runfors, Ann (2021) "Navigating the Radar: Descendants of Polish Migrants and Racialized Social Landscapes in Sweden", *Nordic Journal of Migration Research*, 11(1): 65–79. DOI: <https://doi.org/10.33134/njmr.26>
- SCB (2020) <https://www.scb.se/hitta-statistik/sverige-i-siffror/manniskorna-i-sverige/utrikes-fodda/>
- SCB (2019a) http://www.statistikdatabasen.scb.se/pxweb/sv/ssd/START__BE__BE0101__BE0101Q/UtlSvBakgFin/table/tableViewLayout.
- SCB (2019b) <https://www.scb.se/hitta-statistik/statistik-efter-amne/befolkning/befolkningens-sammansattning/befolkningsstatistik/pong/tabell-och-diagram/helarsstatistik-riket/befolkning-efter-fodelseland-och-ursprungsland/>
- SCB (2018) SCB, *Partisynptiundersökningen november 2018*.

Simon, Patrick (2003) "France and the unknown second generation", *International Immigration Review*, 37(4): 1091–1119. DOI: <https://www.jstor.org/stable/30037787>

Valentine, Gill and Sporton Deborah (2009) "How Other People See You, It's Like Nothing That's Inside': The Impact of Processes of Disidentification and Disavowal on Young People's Subjectivities", *Sociology*, 43(4): 735–75. DOI: <https://doi.org/10.1177/0038038509105418>

van Riemsdijk, Micheline (2010) "Variegated Privileges of Whiteness: Lived Experiences of Polish Nurses in Norway"; *Social & Cultural Geography* 11(2): 117–137.

Vigerson, Halina (1994) Polacker i Sverige. *Invandrare och Minoriteter*, 21(5–6), s. 105–109.

Werner, Jeff & Björk, Tomas (2014) *Blond och blåögd: vitbet, svenskhet och visuell kultur*. Göteborg: Göteborgs konstmuseum. <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:su:diva-114966>

Wessendorf, Susanne (2013) "Commonplace Diversity and the Ethos of Mixing: Perceptions of Difference in a London Neighbourhood". *Identities: Global Studies in Culture and Power*, 20(4): 407–422. DOI: <https://doi.org/10.1080/1070289X.2013.822374>

Ågren, Marja (2003) 'Är du finsk, eller...?' *En etnologisk studie om att växa upp och leva med finsk bakgrund i Sverige*. Göteborg: Arkipelag.

7

Strukturell rasism och svensk polis

DEN 11 SEPTEMBER 2020 sker en id-kontroll på Öresundståget mellan Köpenhamn och Malmö. Det uppstår en dispyt mellan resenären Benjamin Antwi och gränspolisen och Antwi tas av tåget. Händelsen uppmärksammas i riksmidierna och ett filmklipp läggs ut på sociala medier som visar delar av händelseförloppet.¹ Polisens presstalesperson beskriver händelsen som en korrekt fördjupad kontroll och att gränspolisen därför lyfte av mannen, mot dennes vilja, från tåget då han vägrade medverka. Antwi menar å sin sida att han utsatts för rasism på grund av sin hudfärg och att den fördjupade kontrollen sker betydligt oftare mot svarta än mot vita — att det inte var en slump att just han kontrollerades.

1 [www.svt.se 2020-09-13, https://www.svt.se/nyheter/lokalt/skane/han-ifragasatte-en-andra-poliskontroll-slapades-av-taget](https://www.svt.se/nyheter/lokalt/skane/han-ifragasatte-en-andra-poliskontroll-slapades-av-taget)

Händelsen på tåget mellan Köpenhamn och Malmö har tolkats på diametralt olika sätt — två vitt skilda tolkningar med två helt olika perspektiv. Resenären uppfattar att han är utsatt för rasism medan gränspolisens anser att situationen är en rutinhändelse. Kan situationen också ses i ett vidare perspektiv? Har polisens agerande kopplingar till det som kallas strukturell rasism? Min analytiska utgångspunkt, influerad av Foucaults (1979) tankar om makt och kunskap, är att inte utgå från en given förståelse av vad strukturell rasism innebär utan att analysera hur begreppet ges mening och innehåll. Hur skapas strukturell rasism och vilka konsekvenser får den?

Polisens uppdrag är att värna utsatta, bekämpa brottslighet och skydda demokratin. Det uppdraget innebär bland annat att polisens agerande ofta handlar om ett handgripligt *sorterande* i bemötandet av människor i offentliga miljöer. Polisen är en myndighet som har våldsmonopol. Hur förvaltas den rättigheten? Polisen är samtidigt den samhällsinstitution som oftast kritiserats för strukturell rasism. Att det är på det sättet gör att det finns goda skäl att granska förekomsten av strukturell rasism och hur den kommer till uttryck inom polisen. Analys handlar inte om att granska enskilda poliser eller deras intentioner. Istället fokuseras *görandet* och *förståelsen* av vad som är strukturell rasism.

För att undersöka detta har jag studerat hur företrädare för svensk polis argumenterat i debattinlägg och intervjuer som handlat om strukturell rasism.² Vidare görs en analys av polisens policydokument rörande värdegrund och diskriminering samt analys av aktuell forsk-

2 Materialet bygger på åtta debattinlägg, intervjuer och inslag i medierna (TV, radio och dagstidningar) under 2020. Se referenslistan.

ning om strukturell rasism. Hur görs strukturell rasism? Vilka effekter har ett sådant agerande?

Polisers bemötande av personer med utländsk bakgrund, intern jargong och så kallad etnisk profilering uppmärksammas emellanåt genom enskilda händelser. Under 2020 var strukturell rasism inom polisen ett återkommande debattämne. Händelser i USA i maj det året då en svart man avled efter ett ingripande av polisen blev en gnista för sociala rörelser som *Black Lives Matter* (BLM) och demonstrationer arrangerades på flera platser i världen, bland annat uppmärksammades sådana i Stockholm och Malmö. I samband med dessa diskuterade företrädare för polisen förekomsten av strukturell rasism och frågan dök upp även i andra sammanhang under året. I Sverige uppmärksammades att en kvinnlig polis då hon knäböjde under en BLM demonstration.³ Förståelse för kvinnans agerande och hur strukturell rasism skulle förstås diskuterades, inom polisen och även i medierna.⁴

Det är inte första gången relationen mellan svensk polis och rasism uppmärksammas. Tre exempel från Skånepolisen åren 2008, 2009 och 2013 är 1) benämningen på en fiktiv person med N-ordet i förnamn och "N-son" i efternamn, (uttryckt i klartext) på en utbildningsdag; 2) det så kallade romregistret, som dokumenterade släktskap för att kartlägga eventuell klankriminalitet bland romer; samt 3) användningen av ordet "apajävel" i en patrullbil i samband med en insats i Rosengård. I sociala medier beskriver personer att de visiteras och benämns med

3 [www.svt.se 2020-06-05](http://www.svt.se/2020-06-05) Poliskvinnans knäböjande avväpnade den hätska stämningen och skildrades som en polisiär avväpnande taktik. Knäböjande är dessutom en symbolisk gest för stöd till BLM, vilket inte kommenterades i inslaget.

4 [www.svt.se 2020-09-29](http://www.svt.se/2020-09-29) Ingen disciplinätgård för knäböjande polis

nedsättande rasifierande signalement av poliser. Polisen svarar att det funnits skäl till visitation i området där visitationen har utförts samt att nedsättande uttryck inte används, att polisens policy och värdegrund följs och att polisen inte bemöter rasifierade sämre än andra. Hur kan då strukturell rasism förstås? Saknar kritiken av polisens agerande grund? Hur kommer det sig att uppfattningen av olika bemötanden beskrivs så olika av olika människor?

I Sverige har det gjorts få undersökningar av förekomsten av strukturell rasism och polis och det finns ingen statistik där etnicitet är en variabel. Dock presenterade Westin & Nilsson en rapport (2009) som visar att personer med utländsk bakgrund särbehandlas negativt i rättskedjan. En studie visar en jämförelse av polisens s.k. misstankeregister med domslut från tingsrätten, att 50% av alla förundersökningar med personer födda i Afrika och Mellanöstern läggs ner, medan andelen nedlagda förundersökningar av personer med svensk och nordisk bakgrund är 35–37%.

I EU:s undersökningar om minoriteter i Europa framkommer att 30% av alla muslimer i Europa har någon gång stoppats av polisen. En svart person i Storbritannien riskerar stoppas och visiteras fyra gånger så ofta jämfört med vita (*Minister of Justice* 2015). Några svenska undersökningar om svensk polis, rasism och etnisk mångfald är bland annat antologin *Den sorterande ordningsmakten* (Peterson & Åkerström 2013), *Ordningsmakter i ordningsmakten* (Wieslander 2014) och *Etnifierade polispraktiker* (Görtz 2015). Även om ingen av dessa studier handlar specifikt om strukturell rasism, visar de att svensk polis har ett komplext och ansträngt förhållande till frågor som rör hur människor med utländsk bakgrund bemöts, behandlas och bedöms.

I studien *Slumpvis utvald* (Schlarek Mulinari 2019) fokuseras etnisk/

rasprofilering inom svensk polis. Här undersöks om hudfärg är en aspekt av polisens sätt att arbeta; om hudfärg spelar roll för vilka som misstänkliggörs, stoppas, visiteras och omhändertas. Resultatet visar att kunskapsläget är bristfälligt. Intervjuade personer med utländsk bakgrund anger att de ofta behandlas sämre av polisen. I samma rapport hävdar polisen att det varit frågan om enstaka händelser.

Behöver frågan om strukturell rasism närmas från ett annat håll? Ett sådant grepp är att undersöka hur själva fenomenet strukturell rasism förstås — och då med fokus på polisens perspektiv. För om det ska vara möjligt att undersöka förekomst av ”något” är det rimligt att först undersöka vilka uppfattningar som finns om detta. Eftersom det finns så pass få undersökningar av om eller hur vanligt det är att polisen behandlar människor sämre på grund av hudfärg och etnisk bakgrund är en strategi att undersöka den allmänna debatten närmare.

Debatten om strukturell rasism hos svensk polis

Enligt svensk grundlag är alla lika inför lagen. Objektivitetsprincipen, likabehandling och icke-diskriminering är viktiga grundpelare i svensk lag. Styrningen av svensk polis ska således utgå från demokratiska principer och värden. Av det skälet finns det också en mängd olika riktlinjer, policydokument som tydligt anger att svensk polis *ska* arbeta icke-diskriminerande och att rasism inte får förekomma. Dessa riktlinjer framhölls även av polisen, som svar på kritik som publicerats några dagar tidigare, i en debattartikel som rörde strukturell rasism:

Den bärande principen för polisens arbete är alla människors lika värde. /.../ Vi gör det för att vi tror på vårt uppdrag. Vi

tror på demokratin. Vi tror på det goda. (*Sydsvenska dagbladet*
22 juli 2020)

Frågan om strukturell rasism har hamnat på ett slagfält mellan ”det onda” och ”det goda” och ett ifrågasättande av polisens värdegrund. Är strukturell rasism verkligen en värdegrundsfråga? Är inte rasism en fråga om värderingar? I min analys strävar jag inte efter att bedöma argumenten i debatten utan att granska vilka föreställningar olika uttalanden vilar på. Med andra ord är jag intresserad av hur strukturell rasism *görs* och hur strukturell rasism fylls med mening och innehåll. Hur definieras begreppet *strukturell rasism* i forskningen? Vilken innebörd har begreppet inom polisen?

Händelsen på Öresundståget behandlas också i ett debattinlägg från polisen i *Expressen* 22 juli 2020: ”Filmen från tåget ger inte hela bilden”. Polisen menar att ett videoklipp som spridits om händelsen inte fångar vad som hände före eller efter händelsen. I det utvidgade perspektiv som polisen vill lyfta fram, finns det lagstöd för ingripandet. Alla behandlas lika, vilket innebär att polisen ”inte får diskriminera på grund av etnisk tillhörighet”. Påståenden om strukturell rasism bemöts med ”värdegrundsarbete och de mjuka frågorna står högt på alla våra agendor.” Det som lyfts fram är åter polisens policy, värdegrundsarbete, lagstöd och riktlinjer.

I de dokument som Polismyndigheten lyfter fram i sin argumentation, nämns inte begreppet eller fenomenet *strukturell rasism*. Inget dokument förklarar eller anger hur en eventuell strukturell rasism ska förstås eller hanteras. Däremot hänvisas till diskrimineringslagen, som anger att diskriminering ej får ske på grund av etnisk tillhörighet, de allmänna principerna i polislagen och den statliga värdegrunden om objektivitet. Hur dessa riktlinjer än läses, anges inget annat än att polisens arbete

ska ske utifrån demokratiska principer. Polisens verksamhet är en del av en politiskt styrd offentlighet vars överordnade princip är att värna demokrati, hantera brottslighet och skydda medborgare. På så vis finns ingen tveksamhet om att svensk polis styrs av verksamhetsmål och principer som är icke-diskriminerande. Men är det samma sak som att strukturell rasism inte förekommer? Betyder det att när ”allt är som vanligt” så sker ingen strukturell rasism? Styrdokumenten ger inget stöd för att förstå eller vägleda i frågor som rör strukturell rasism specifikt. Därmed blir det, som jag ser det, upp till varje polis att på egen hand tolka innebörden både praktiskt och teoretiskt.

De medborgare och forskare som hävdar att strukturell rasism förekommer inom polisen, fokuserar sällan eller aldrig på polisens policy för utförandet av sitt uppdrag. Snarare är det den polisiära praktiken som beskrivs: specifika möten mellan poliser och medborgare. När Sveriges radio ”Studio Ett” den 5 juni 2020 diskuterade förekomsten av strukturell rasism inom polisen hävdade en av poliserna att ”det saknas statistik för att påvisa någon form av strukturell rasism”. Strukturell rasism beskrivs således som en fråga om kvantitet, dvs. *hur ofta* det förekommer uttryck för strukturell rasism. Lite senare i programmet menar samma polis att ”det kan vara risk att människor med utländsk bakgrund stoppas oftare”, men ”utan statistik blir det bara spekulationer”. Samma polis menar även att: ”När vi använder orden strukturell rasism är vi ute på farlig mark. Mina kollegor känner inte igen sig och blir frustrerade”.

Här låter det som att själva benämningen och begreppet strukturell rasism bär med sig ett stigma, vilket kanske är rimligt. Att strukturell rasism väcker känslor är uppenbart — även det rimligt. Men det finns fler dimensioner i tolkningen av begreppet som blir tydliga i inslaget.

Ytterligare en polis som deltar i diskussionen menar att hela diskussionen handlar om enskilda fall av felaktiga ageranden av ”enskilda rötägg”. Här beskrivs således strukturell rasism som en avvikelse och ett individuellt förkastligt beteende.

I en intervju med en polis i *Svenska Dagbladet* 19 oktober 2020 diskuteras åter igen förekomsten av strukturell rasism sett i relation till polisens uppdrag. Den intervjuade polisen menar att polisens uppdrag handlar om ”att slå vakt om mänskliga rättigheter”. I inslaget betonas att det är polisens uppfattning att det inte finns strukturell rasism och att eventuella förekomster av klandervärt bemötande är ”enskilda händelser”. I samma artikel intervjuas en brittisk polis som menar att det är viktigt att *tillstå* att det förekommer strukturell rasism för att kunna arbeta proaktivt med frågan. Svensk polis instämmer i detta, men tillägger samtidigt att ”vi är säkert inte riktigt där än”. Frågan och diskussionen om strukturell rasism inom svensk polis belyses från ett ytterligare perspektiv våren 2020 när poliser vittnar ett nyhetsinslag i TV4 den 2 mars 2020 om att det förekommer en rasistisk jargong bland poliser och att människor behandlas olika utifrån etnicitet.

Jag uppfattar att debatterna visar att polisens förståelse av begreppet strukturell rasism är både mångtydigt och otydligt, samtidigt som det finns en tvärsäkerhet i diskussionerna. I följande punkter listas beskrivningar företeelser som på något sätt berör strukturell rasism:

- Värdegrund, lagstöd och uppdrag, dvs. en policyfråga. Polisens uppgift är att värna demokrati, mänskliga rättigheter och allas likhet inför lagen, vilket visar att strukturell rasism inte finns inom polisen.
- Statistik, dvs. omfattning och förekomst, är oklar. Frågan om

huruvida strukturell rasism förekommer, dvs. att personer med utländsk bakgrund behandlas sämre än andra saknar grund. Här finns bristande information/underlag.

- Individualisering, dvs. att det de flesta gör rätt, några gör fel. När exempel på sämre behandling tas fram rör det enskilda händelser och enskilda individers agerande. Dessa benämns ofta som ”rötägg”.
- Medvetna handlingar, dvs. att det handlar om ideologi och självbild. När strukturell rasism debatteras och argumentationen dels pekar på myndighetens policy och värdegrund och dels på att kollegor inte känner igen sig så handlar det om en grundförståelse att strukturell rasism handlar medvetna handlingar — att bryta mot det som alla förstår är fel och oacceptabelt.

Bilden av strukturell rasism utifrån polisens förståelse är långt ifrån unik. I flera undersökningar av hur strukturell rasism tolkas och förstås bland myndigheter och samhällsinstitutioner och i debatter om rasism återkommer ovanstående förståelse (Pripp & Öhlander, 2008, HübINETTE, T med flera 2012). Pripp & Öhlander (2008) kallar denna förståelse för en dominerande tolkning av rasism, vilket jag strax ska återkomma till. Innan dess kommer jag att sätta in debatten om strukturell rasism och svensk polis i ett vidare sammanhang.

Debatten i en vidare kontext

Svensk polis är långt ifrån ensam om att föra en diskussion om strukturell rasism. I takt med att strukturell rasism diskuteras och nya

perspektiv lyfts fram — i forskning, debatter, olika former av aktivism, utbildningssammanhang med mera — bör debatten om detta begrepp vidgas och sättas in i ett vidare perspektiv. För samtidigt som policyarbetet i offentlig verksamhet lyfts fram som viktigt för att värna frågor om rättvisa, jämställdhet och jämlikhet, visar analyser av olika myndigheters policydokument att de ger litet eller inget stöd för hur de ska implementeras i verksamheterna. Samtidigt som policy- och värdegrundsdokument ökar och de innehåller goda ambitioner och humana intentioner och talar om ”att” något ska ske/göras/beaktas, anges sällan ”hur” eller ”varför”. Exempelvis saknar de flesta policies både problemformuleringar och maktanalyser. Beskrivningar av relationer mellan grupper eller mellan myndigheter och grupper handlar istället om att ”alla ska behandlas lika” eller att ”ingen ska diskrimineras”. Policydokumenten berör inte hurvida det finns särskilda villkor för vissa grupper, förekomst av särskilda privilegier eller orättvis behandling och hur den i så fall tar sig uttryck. Avsaknaden av problemformuleringar gör att styrningen av det konkreta polisiära arbetet inte ges något särskilt stöd. Betyder det att avsaknaden av problemformulering i polisens policy att frågor om rasism hamnar i ett vakuum? Nej, med en historisk tillbakablick visar det sig att frågor om och tolkningar av vad (strukturell) rasism inom och utanför polisen handlar om har en lång tradition.

Även i Sverige (*Even in Sweden*) hette den amerikanske kulturgeografen Alan Preds forskningsstudie från 2000. Även om hans undersökning genomfördes för tjugo år sedan och själva begreppet strukturell rasism sällan nämndes, finns det intressanta och högst aktuella aspekter för att förstå frågor om rasism i Sverige i allmänhet och svensk polis i synnerhet. Preds undersökning handlar både om

en antirasistisk självbild som han menar växte fram i Europa under slutet av 1900-talet och om rasistiska praktiker som samtidigt pågår i de flesta europeiska samhällen. Att Pred valde Sverige som exempel är ingen slump. Han menar att den svenska självbild som ett land "nästan utan" rasism var vedertagen — hos svenskarna och även utanför landets gränser. Sverige ansågs vara ett land där jämlikhet och social rättvisa gjorde att invandrare och flyktingar kunde känna sig inkluderade och välkomna.

I Sverige hittar Pred en dualism: Å ena sidan finns det en antirasistisk självbild, präglad av sociala reformer, progressiv lagstiftning och en myndighetspolicy som tar avstånd från diskriminering och särskiljande utifrån etnisk bakgrund. Å andra sidan försiggår rasistiska praktiker, bland medborgare i deras vardagsliv och inom samhället institutioner och myndigheter. Här finns kopplingar till dagens debatt. Pred synliggör att det finns en skillnad mellan retorik, lagstiftning, policy och praktik, det vill säga möten mellan människor och mellan myndigheter och människor. Som jag tidigare nämnt visar det sig att policy sällan utgör något stöd för hur praktiken ska gå till.

Det finns dock andra ingångar för att förstå hur praktiken styrs, dvs. för hur, var och när polisen ska agera. En ingång som redan nämnts, är den politiska styrningen av polisens uppdrag. Polisens uppdrag finns formulerat i 1§ i polislagen (SFS 1984:387): "Polisens arbete syftar till att upprätthålla allmän ordning och säkerhet samt att i övrigt tillförsäkra allmänheten skydd och annan hjälp". Polisen är med andra ord "allas polis" och polisens möjligheter att fullfölja detta uppdrag är beroende av allmänhetens tillit och förtroende. Polismyndigheten i Sverige har visat sig ha hög tillit och högt förtroende bland medborgarna. Däremot är tilliten till polismyndigheten lägre bland etniska

minoriteter och migranter, särskilt bland barnen till migranterna (BRÅ 2016:1, Röder & Mühlau, 2012). I Polismyndighetens *Strategi 2024*, anges tre övergripande mål som ska prioriteras under de närmsta åren: ”att skydda särskilt utsatta brottsoffer” och ”särskilt utsatta områden”. Vidare ska ”polisen bli en än mer attraktiv arbetsplats genom att rekrytera nya medarbetare”.

Liksom andra offentliga myndigheter styrs polismyndigheten sedan 1990-talet genom den styrmodell som kallas *New Public Management* (NPM). Polisens myndighetsuppdrag — att beivra och hantera brott, värna demokrati och trygghet — organiseras således utifrån ett antal affärsmässiga principer, effektstyrningsmodeller samt interna köp- och säljssystem. Rent praktiskt betyder tillämpningen av denna styrningsmodell att polisens övergripande mål ska vara mätbara. Givetvis är det bra att ha en effektiv polis som också i någon form kan bedöma effektiviteten i vad den gör, men affärslogiken för också med sig problem. Polisen är trots allt inget företag, utan en del av det offentliga — en del av den politiskt styrda välfärden vars övergripande mål är att verka för medborgares och samhällets bästa och i polisens fall handlar det specifikt om brottslighet.

I polisens policy anges att likvärdigt bemötande *ska ske* enligt den principen om likabehandling och i enlighet med diskrimineringslagen. *Hur det ska ske* och hur polisen kan *arbeta förebyggande* i frågor om likvärdigt bemötande beskrivs inte. Med NPM:s fokusering på utvärdering och revision finns ett mönster som innebär att enskilda medarbetare själva ansvarar för att omsätta principer och policy till praktik utan någon särskild vägledning eller stöd. En återkommande kritik av NPM lyfts bland annat fram hur ansvar för etiska dilemman och tillkortakommanden åläggs enskilda individer att hantera (Alnebratt & Rönnblom

2016). Ansvaret för likabehandling och likvärdigt bemötande trycks på så sätt ut i myndigheter och organisationer till enskilda individer. Om återkoppling primärt sker när det ”blir fel” skapar det osäkerhet hos medarbetare.

Som en del av en strävan att bli mer effektiva och rationella, utvecklar och använder polisen i Sverige och i andra länder system för att synas och ingripa i vissa områden mer än i andra. I svensk kontext förs en diskussion hur ”särskilt utsatta områden” pekas ut. Kritiken handlar om att det görs subjektiva bedömningar kring frågor om vilka områden som utses som särskilt utsatta, och som därigenom också genererar ökade ekonomiska anslag.⁵ En annan ”teknik” i strävan efter att bli mer effektiv i myndigheter är att använda olika former av artificiell intelligens (AI). I ett kapitel i boken *Weapons of Math Destruction* (2016) analyserar Cathy O’Neil vilka effekter *Big Data* får för hur amerikansk polis agerar. Genom att samla in data om var och vilka som begår brott, försöker polisen arbeta proaktivt och brottspreventivt genom att patrullera, visitera och gripa fler i de områden som mjukvaran i systemen beskriver som ”utsatta”. Systemen framställs och uppfattas som blinda för klass och etnicitet, men dess effekter är snarare tvärtom. Ju oftare poliser patrullerar i utsatta områden, desto mer data genereras. Ofta upptäcks därför enklare brottslighet just tack vare polisens blotta närvaro. Vidare sker brottslighet i dessa områden oftare i publika miljöer, vilket gör den enklare för polisen att upptäcka.

5 Riksrevisionens rapport 2020; ”Bristar i polissatsning i utsatta områden”, *Sydsvenskan* 2020-11-10.

I mer välbärgade områden sker brottslighet bakom stängda dörrar, visar O'Neils artikel, vilket försvårar polisens möjlighet att agera. Det betyder inte att enklare brottslighet, som dessutom sker i offentliga miljöer, är mindre viktigt. Men brottslighet pågår samtidigt i fler områden, och där poliser inte patrullerar och därmed genereras sällan data därifrån.⁶ Den ibland så hyllade strategin nolltolerans/*broken windows* (Sahlin 2000) som också influerat svensk polis skapar, enligt O'Neill (2016), tydliga skillnader i hur poliser agerar och patrullerar beroende på område. Effekterna blir att en rasifierad underklass möts, visiteras och misstänkliggörs av polisen betydligt oftare än välbärgade vita.

Polisens agerande och sättet att beskriva utsatta områden i medier och politisk debatt skapar föreställningar om hur brottsligheten ser ut. Vidare resonerar O'Neill om att poliser utbildas och tränas betydligt mer på den typ av brottslighet som pågår i utsatta områden. Flera internationella studier visar att det är ineffektivt att agera i vissa områden mer än andra. I relation mellan hur många som stoppas och visiteras och hur stor andel som leder till fällande dom, spelar ras, etnicitet och klass en intressant roll. Betydligt mindre andel av de misstänkta rasifierade individerna får fällande domar än icke-rasifierade. O'Neil m.fl. resonerar om hur olika föreställningar — det som kallas polisblick, magkänsla och att leta efter avvikande beteende — gör att vissa, främst rasifierade grupper, stoppas och visiteras mer än andra. Erfarenheten ger polisen ”rätt” i så måtto att brottsliga handlingar hittas bland dessa grupper. Problematiken är, som O'Neil visar, att där man letar efter brottslighet hittas den. I kombination med *Big Data* skapas

6 I den s.k. Stockholmsenkäten (2016) kartläggs ungas levnadsvanor. Högst bruk av narkotika sker i välbärgade områden som Danderyd, Täby, Lidingö och Nacka.

en polisiär övertygelse om att man letar och agerar på rätt plats och på vetenskapliga grunder och därmed blir systemet självuppfyllande. Att analysera hur polisen styr verksamheten mot att synas och agera i områden där rasifierad underklass bor är ett sätt att förstå strukturell rasism. Det handlar inte om avsikter, värdegrunder eller policys, utan om mönster kring vilka grupper som möter polisen ofta och hur detta skapar erfarenheter av särskild övervakning och misstänkliggörande.

Strukturell rasism — skilda perspektiv

Ordet rasism väcker starka känslor, det är tydligt i min granskning av debatten kring svensk polis. Det är inte konstigt. Rasism förknippas ofta med etnisk resning, folkmord och öppen/legitim diskriminering som exempelvis i slavhandeln mellan Västafrika och den amerikanska kontinenten, naziregimen i Tyskland, krigen på Balkan och i Rwanda och med den sydafrikanska apartheidregimen.

I Sveriges bidrag till rasismens historia brukar nämnas Linnés system för att artbestämma växter och människor, Retzius skallmätningar och Lundborg som var första föreståndaren för Statens institut för rasbiologi vid Uppsala universitet. Hos alla dessa vilade deras rasism på en blandning av föreställda vetenskapliga och ideologiska grunder. Deras rasism var medveten och avsiktlig, hade en tydlig i riktning beträffande var den utspelar sig och hur det går till. Formerna för denna typ av rasism finns givetvis även i vår samtid och då förknippas den ofta med vita extremisters och nationalisters aktiviteter (Eddo-Lodge, 2017). Att förknippas denna form av rasism väcker både motstånd och avstånd, vilket kanske är både rimligt och

begripligt. Men finns det fler sätt att förstå rasism?

Olika grupper har olika livschanser och handlingsutrymme. Det kan röra minoriteters, immigranternas, flyktingarnas och rasifierade människors sämre möjligheter på arbets- och bostadsmarknaden, oproportionerligt låg representation i medier, populärkultur och politik. För att analysera mönster som har att göra med gruppernas olika villkor och sådan rasism som förekommer som outtalad och omedveten ideologi, använder forskare begreppet *strukturell rasism*. Den traditionella förståelsen av rasism handlar om ideologi — om medvetna och avsiktliga handlingar i syfte att behandla grupper av människor sämre på grund av etnisk tillhörighet och/eller hudfärg. Strukturell rasism handlar inte om medvetna och avsiktliga handlingar, utan om mönster där människors praktiker skapar ordningar av inkludering och exkludering utan att vara avsiktliga och medvetna.

Sverige är det land där människor i lägre grad än i andra länder svarar att de har något emot att bo granne med en främling, trots att Sverige har en lika stor bostadssegregation utifrån ras/etnicitet som i andra länder (Hübinette m.fl. 2012). Utifrån en traditionell tolkning av rasism skulle Sverige kunna betraktas som ett exempel på icke-rasistiskt land, medan en analys utifrån strukturell rasism skulle visa att Sverige är lika rasistiskt som de flesta andra länder. Tydligast kanske det blir om vi jämför svenska myndigheters policies med till exempel statistik kring villkor för att komma in på utbildning, skaffa bostad och arbete. Här uppstår ett gap i jämförelsen, mellan en uttalad och medveten policy som inte gör skillnad på grupper och hur människor i vardagen behandlas, bemöts och beviljas inträde i olika sociala, och ekonomiska sammanhang (och där etnisk bakgrund och hudfärg spelar roll i det senare fallet).

En återkommande tolkning av strukturell rasism rör graden eller omfattningen av medveten rasism i ett samhälle. ”Struktur” i strukturell rasism rör ör graden av omedvetenhet och det oavsiktliga mönster som skapas.

Vardagsrasism är ett annat begrepp och en dimension av rasism som belyser hur rasism tar sig uttryck i till synes triviala, rutinmässiga, vanliga och alldagliga praktiker. Det rör sig ofta om sammanhang som sällan uppmärksammas när rasism brukar diskuteras. Begreppet vardagsrasism trotsar föreställningen att rasism måste vara antingen ett individuellt eller institutionellt problem (Essed 2005). Vardagsrasism pekar på olika, och många, sammanhang där rasifierade människor bemöts, behandlas och bedöms som avvikande från en tänkt norm i samhället. Det kan handla om blickar i varuhus, kommentarer i kön till puben, gester i trafikmiljö och prat/jargong i fikarummet. Vardagsrasismen kan vara riktad till en person eller grupp men också uttryckas i ”allmänna” ordalag. Majoriteten har ofta svårt att upptäcka och reflektera över vardagsrasismen medan de som utsätts för den erfar och upplever den högst påtagligt även om den skiftar vad gäller sammanhang, uttryck eller form. I en svensk studie om föreställningar om vad som är ”riktig” rasism och antirasism lyfter författarna Pripp & Öhlander följande slutsatser:

1. Rasism är en del av maktordningen och existerar i det svenska samhället potentiellt bland alla människor
2. Rasism kan vara en avsiktlig eller oavsiktlig konsekvens av människors handlingar
3. Den drabbade partnern ska ha inflytande över att bedöma huruvida en handling eller en företeelse ska uppfattas som rasistisk.

4. Rasismen måste förstås i ett historiskt sammanhang
5. I Sverige finns en stor omedvetenhet om rasismens existens.

Undersökningen använder Esseds (2005) begrepp vardagsrasism och pekar på hur denna äger rum i en mångfald av mer eller mindre subtila former som exempelvis ögonkast, gester, kroppshållning, språkliga uttryck och välvilliga eller oskyldiga handlingar. Ofta sker detta av personer som ser sig själva som toleranta. Vardagsrasism utgörs inte nödvändigtvis av en enskild handling riktad mot en specifik individ eller social kategori. Den kan också bestå av mönster av återkommande handlingar som sätter villkor för grupper (Pripp & Öhlander 2008).

Ett återkommande mönster i forskning om rasism är hur stora likheter eller skillnader det finns mellan olika länder vad gäller uttrycken för strukturell- och vardagsrasism, det omedvetna och oavsiktliga. Trots tydliga exkluderande praktiker finns det, hos majoriteten, en stark föreställning om egen utbredd tolerans i kombination med en utbredd omedvetenhet om rasismen, dess omfattning och uttryck. Givetvis finns historiska, kulturella och sociala skillnader mellan länder och därmed också hur rasism ska förstås och hur den tar sig uttryck i olika länder och regioner.

Om jag jämför Pripp & Öhlanders analys med den jag gjort kring debatten om svensk polis och strukturell rasism ser jag flera likheter. Argumentationen hos polisen följer den traditionella föreställningen om rasism, den om att rasism handlar om medvetna och avsiktliga handlingar och att det går att urskilja enskilda individer som ibland gör fel. Pripp & Öhlander kallar detta för ett *dominerande synsätt* kring rasism. Det handlar om medvetna handlingar och negativa intentioner som är kopplade till vissa organisationer, platser och tidpunkter.

Vidare menar de att det i det dominerande synsättet på rasism finns en föreställning om att ”riktig” rasism är visuellt synlig samt uttrycks genom entydiga ord.

Det dominerande synsättet kring rasism har, kanske självklart, ingen plats i polisens policy. Det är svårare att göra bedömningar om huruvida eller i vilken omfattning den finns inom poliskåren. Men poängen i denna artikel är snarare att se vikten av att flytta fokus från det dominerande synsättet på rasism till den forskningsbaserade tolkningen som pekar på och den strukturella och vardagsrasismen. Jag har tidigare pekat på hur policyer inte ger polisen stöd i att analysera problem eller att ge vägledning kring hur problem ska lösas. Sammantaget är det helt rimligt att se hur polisens argumentation leder till slutsatsen att det inte finns strukturell rasism inom myndigheten, precis som många andra institutioner argumenterar. Utmaningen är att forskningens förståelse av strukturell rasism handlar om helt andra logiker och diskurser; det oavsiktliga, det omedvetna, det vardagligt återkommande, subtila handlingar bland majoriteten som är svåra att upptäcka för den som inte utsätts och insikten om att ideologi och praktik inte nödvändigtvis hänger ihop. Det finns strukturell rasism utan rasister, för att uttrycka det tillspetsat.

Strukturell rasism och svensk polis — vägar framåt?

Rasism är ett laddat begrepp. En förklaring till detta har sannolikt med historiska händelser och skeenden att göra, där rasismens konsekvenser varit folkmord, etnisk resning och medvetet skapande av sämre villkor för vissa grupper på grund av etnicitet och hudfärg. Ingen vill förknippas

med detta. I debatten om svensk polis och rasism framkommer helt olika och vitt skilda perspektiv. Å ena sidan: ”det finns ingen strukturell rasism i svensk polis och inga praktiker som kan tolkas som rasism”. Å andra sidan: ”svensk polis genomsyras av rasism och alla praktiserar någon form av rasism”. Båda perspektiven utgår från en traditionell förståelse av rasism. Den tolkningen handlar om att strukturell rasism är avsiktlig och medveten.

Aktuell forskning visar *att det är väsentlig att skilja på begreppen strukturell, institutionell och vardagsrasism*. Rasism handlar om oavsiktliga och omedvetna praktiker som skapar skillnader för grupper av människor utifrån etnicitet och hudfärg, där rasifierade människor behandlas sämre än andra. Detta mönster av handlingar speglar inte nödvändigtvis enskilda polisers uppfattningar eller åsikter. Som tidigare nämnts beskrivs strukturell rasism inom polisen ofta som att det finns enskilda ”rötägg” som betar sig illa.

Utifrån aktuell forskning om rasism är det inte de så kallade rötäggen som är det primära problemet. Det är snarare all den praktik som pågår varje dag där rasifierade människor och deras bostadsorter behandlas sämre och annorlunda i kontakter med svenska myndigheter, trots att verksamheterna har ”goda intentioner”. AI och olika former av statistiska verktyg, liksom bedömningen av vilka områden som är särskilt utsatta, används utifrån goda intentioner att beivra brottslighet.

Debatten om strukturell rasism kan jämföras med motsvarande diskussioner om sexism och sexuella trakasserier. Inom polisen har förståelsen för kvinnliga polisers metoo-upprop, #nödvarn, mötts av en förståelse — dvs. ett erkännande av att det finns sexism inom svensk polis, dock utan att de flesta männen inom polisen ses som sexister. Att jämföra dessa olika debatter synliggör hur olika maktordningar

uppfattas och tolkas. Är det möjligt att påstå att sexism inte existerar inom polisen? Knappast.

Jag vill knyta an till det inledande exemplet — händelsen på Öresundståget. Min tolkning är att resenären uppfattar att händelsen är en del av ett mönster, där han blir misstänkliggjord, kontrollerad och på andra negativa sätt särskilt uppmärksammas. Även om polisen egentligen inte gör ”fel” i situationen, innebär detta mönster att han blir ”utvald”. Hans erfarenhet är att hans hudfärg är det som styr polisens handlingsmönster. Jag uppfattar inte att han menar att de inblandade poliserna har några rasistiska avsikter. Polisen ser inte det mönster som resenären erfar i sin vardag och i olika möten med till exempel myndighetspersoner. Polisen uppfattar att de gör ett korrekt ingripande utifrån lagstöd och polisiär praxis och att det inte finns något i polisens strategi som utgår från strukturell rasism.

Att arbeta som polis innebär att ta många snabba beslut i sin vardag. Ju fler beslut, desto större krav på effektivitet, där var och en tenderar att organisera det man gör genom att skapa rutiner och upprepa mönster. Maktordningar blir ofta som mest tydliga när det är skarpt läge och när magkänslan får styra. Sverige skiljer sig inte från andra länder vad gäller hur levnadsvillkoren ser ut för etniska minoriteter. I Sverige har rasifierade personer, på samma sätt som i andra länder, sämre villkor och förutsättningar för boende, utbildning, arbete, hälsa — utan att detta nödvändigtvis är avsiktliga strategier hos majoritetsbefolkningen eller samhällets institutioner (Hübinette m.fl. 2012, Mohtadi & Mavi 2014). Det är ändå den ordning, eller sorteringsprincip, som strukturell rasism belyser. Och denna ordning finns, lär sig både de som utsätts för den och de som inte utsätts för den. Det sker en normaliseringsprocess, där orättvisor

blir så vedertagna att de blir svåra att upptäcka; allra svårast att se och förstå för majoriteten (Pred 2000, Coates 2016). Parallellt med detta visar forskning att självbilden i Sverige är tydligt anti-rasistisk (Pripp & Öhlander 2008). I detta samhälle föds och växer verksamma och blivande poliser också upp i. Det är mot bakgrund av allt detta fullt begripligt och logiskt att polisens argumentation landar i att det inte finns strukturell rasism inom myndigheten. På motsvarande sätt är det logiskt att de rasifierade erfar och ser den strukturella rasismen.

Finns det anledning att tro att polisen skiljer sig från andra samhällsinstitutioner i frågor om strukturell rasism? Troligtvis inte, men det är väl värt att undersöka framöver. Det polisiära arbetet sker delvis under tidspress och utifrån enskilda polisers föreställningar om avvikande beteende; den så kallade polisblicken och magkänslan lyfts fram som viktiga verktyg i detta. Finns det risk att polisblicken och magkänslan reproducerar de de maktordningar i det svenska samhället som forskningen pekar på i det svenska samhället?

De policydokument som polisen lyfter fram i debatten uppfattar jag inte ger något särskilt stöd för hur enskilda poliser tänker eller agerar strukturellt rasistiskt. Däremot finns det kanske en risk att det otydliga stödet i policydokument skapar osäkerhet och rädsla hos enskilda poliser i mötet med människor med utländsk bakgrund (jfr Bäckström Lerneby 2020). Statistiska verktyg och AI som stöd för var det polisiära arbetet ska fokusera visar sig vara en amerikansk kontext vara problematiskt, utan att dess avsikter är det, för att just reproducera orättvisor där klass och etnicitet är sorterande principer (O'Neill 2016).

Det som också skiljer polisen från andra institutioner är vålds-

monopolet och våldskapitalet samt det bokstavliga uppdraget att värna människors trygghet, beivra kriminalitet och konkret stå upp för demokrati. Det gör att kraven på polisen rimligtvis är mycket högt ställda vad det gäller att förstå, hantera, förebygga och agera i frågor om rasism — inte minst de strukturella.

Vilket stöd får då poliser i att sortera och agera kring dessa frågor? Poliser filmas och diskuteras kanske mer än andra yrkesgrupper och därmed bedöms de oftare utifrån sina handlingar. Men om det är så att poliser endast bedöms genom filmer och kommentarer på sociala medier, är det olyckligt och även orättvist gentemot enskilda medarbetare. Förväntningar på vad poliser ska åstadkomma och hur poliser ska uppträda är höga, vilket är helt rimligt. Mot bakgrund av det är det därför också rimligt att ge poliser stöd i hur de kan förstå sin egen praktik, öka den samlade kunskapen om olika former av rasism, utveckla en bredare handlingsrepertoar i möten med olika grupper och få möjlighet att reflektera kring sina erfarenheter kring strukturell rasism i organiserade sammanhang.

Att skifta i förståelse av vad strukturell rasism handlar om kan säkerligen bidra till att skapa en debatt både internt inom polisen och i mötet med medborgare. Framförallt skulle det kunna öppna för en bredare handlingsrepertoar i polisiär praktik. Så varför inte ha dialogmöten om strukturell rasism? På det sättet skulle både poliser kunna möta medborgares i en diskussion om erfarenheter och upplevelser av rasism, sortera i perspektiv kring medvetna och omedvetna handlingar i relation till rasism.

Svensk polis förtjänar och behöver mer stöd kring frågor som rör strukturell rasism — för både medborgarnas och polisernas skull.

Referenser

- Alnebratt, Kerstin & Rönnblom Malin (2016) *Feminism som byråkrati*. Stockholm: Leopard förlag.
- Brottsförebyggande rådet, BRÅ (2016) *Hatbrott 2015. Statistik över polisanmälningar med identifierade hatbrottsmotiv och självrapporterad utsatthet för hatbrott*. 2016:15.
- Bäckström Lerneby, Johanna (2020) *Familjen. Ett reportage*. Stockholm: Mondial
- Coates, Ta-Nehisi (2016) *Mellan världen och mig*. Stockholm: Norstedts.
- Eddo Lodge, Reni (2018) *Varför jag inte längre pratar med vita om ras*. Stockholm: Modernista.
- Essed, Philomena (2005) "Vardagsrasism", i de los Reyes & Kamali (red) *Bortom Vi och Dom. Teoretiska reflektioner om makt, integration och strukturell diskriminering*. SOU 2005:41. Stockholm: Frotzes, s. 71–94.
- Expressen (2020) Filmen från tåget ger inte hela bilden. Expressen 2020-07-22 <https://www.expressen.se/debatt/filmen-fran-taget-ger-inte-hela-bilden/>, hämtad 2021-01-20.
- Foucault, Michel (1979) *Discipline and punish: The birth of the prison*. New York: Vintage/Random House.
- Görtz, Daniel (2015) *Etnifierade polispraktiker. Hur etnicitet görs i polisens vardag*. Lund: Lunds universitet, Sociologiska institutionen.
- Hübinette, Tobias m.fl. (2012) *Om ras och vithet i det samtida Sverige*. Botkyrka: Mångkulturellt centrum.
- Länsstyrelsen Stockholm (2016) Stockholmsenkäten. Temarapport: droger (stencil).
- Ministry of Justice (2015) *Statistics on Race and the Criminal Justice System 2014*. A Ministry of Justice publication under Section 95 of the Criminal Justice Act 1991.
- Mohtadi, Lawen & Devrim, Mavi (red) (2014) *Rasismen i Sverige*. Stockholm: Natur & Kultur.
- O'Neill, Cathy (2016) *Weapons of Math Destruction. How Big Data Increases Inequality and Threatens Democracy*. Penguin Books.
- Peterson Abby & Åkerström Malin (2013) *Den sorterande ordningsmakten. Studier av etnicitet och polisiär kontroll*. Stockholm: Bokbox Förlag.
- Polismyndigheten, *Internrevisionen 2019: Granskning av Polismyndigheten kultur (stencil)*.
- Polismyndighetens strategiska verksamhetsplan 2020–2024. Material från *Polismyndigheten* <https://polisen.se/om-polisen/uppdrag-och-mal/>

Polismyndighetens strategi för likabehandling 2017–2021. Material från *Polismyndigheten*.
<https://polisen.se/om-polisen/uppdrag-och-mal/>

Pred, Alan, (2000) *Even in Sweden. Racisms, racialized spaces and the popular geographical imagination*. Berkeley: California Press.

Pripp Oscar & Öhlander Magnus (2008) *Fallet Nögger Black. Antirasismens gränser*. Stockholm: Agora.

Röder, Antje & Mühlau, Peter (2012) "What determines the trust of immigrants in criminal justice institutions in Europe?" *European Journal of Criminology* 2012, (9)12, s. 370–387.

Sahlin, Ingrid (2000) *Brottsprevention som begrepp och samhällsfenomen*. Lund: Arkiv

Schlareck Mulinari, Leandro (2019) *Slumpvis utvald. Ras/etnisk profilering i Sverige*. Stockholm: Civil Right Defender/Kriminologiska institutionen, Stockholms universitet.

van Dijk, Teun A. (2005) "Elitdiskurser och institutionell rasism", i de los Reyes & Kamali (red) *Bortom Vi och Dom. Teoretiska reflektioner om makt, integration och strukturell diskriminering*. SOU 2005:41. Stockholm: Fritzes, s. 113–138.

Westin, Charles & Nilsson, Angela (2009) *Attityd- och bemötandeproblem inom polisen*. Rapport till Rikspolisstyrelsen. HR-749-203/09. Sverige. Stockholm.

Wieselgren, Malin (2014) *Ordningmakter i ordningsmakten. Diskurskamp, dilemman och motstånd i blivande polisers samtal om mångfald*. Karlstad: Karlstads universitet, Institutionen för pedagogiska studier.

Polislagen (1984:387) https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/polislag-1984387_sfs-1984-387, hämtad 2021-09-08

Regeringskansliet (2013/2015) *Den gemensamma värdegrunden för de statsanställda*. https://www.regeringen.se/informationsmaterial/2013/10/s2013.011/?TSPD_101_Ro=088d4528d9ab2000b7209b060706fa984881dbb8918733471101271605c90380717874e006ef5b08085e67f367143000ae7479b0155ec31c428696bfa93a2d31be018fb2f6a38115f89f28a3e2ea64f924a8cb464e530342c5630f1c6b1685f8, hämtad 2021-09-08

Svenska Dagbladet (2020) Polisens HR-chef: "Vi har en tystnadskultur", *Svenska dagbladet* 2020-10-19. <https://www.svd.se/polisen-om-rasprofilering-maste-bli-bättre>, hämtad 2021-01-20.

Sveriges radio (2020) Studio Ett 5 juni 2020. Polisen: inga strukturella problem med rasism inom kåren. Sveriges radio 2020-06-05. <https://sverigesradio.se/artikel/7489255>, hämtad 2021-01-20.

Sveriges Television (2020) "Black lives matter-manifestation samlade tusentals i Stockholm" *Sveriges Television* 2020-06-03. <https://www.svt.se/nyheter/lokalt/stockholm/polisen-upplöser-manifestation-pa-sergels-torg>, hämtad 2021-01-20.

Sveriges Television (2020) ”Poliskvinnans knäböjande avväpnade hätska stämningen”, *Sveriges Television* 2020-06-05. <https://www.svt.se/nyheter/inrikes/poliskvinnans-knabojande-avvapnade-hatska-stamningen>, hämtad 2021-01-20.

Sveriges Television (2020) ”Black lives matter: ny demonstration planeras i Malmö”, *Sveriges Television* 2020-06-08. <https://www.svt.se/nyheter/lokalt/skane/ytterligare-en-black-lives-matter-demonstration-planeras-i-malmo>, hämtad 2021-01-20.

Sveriges Television (2020) ”Ingen disciplinätgard för knäböjande polis”, *Sveriges Television* 2020-09-29. <https://www.svt.se/nyheter/inrikes/ingen-disciplinatgard-for-knabojande-polis>, hämtad 2021-01-20.

Sveriges Television (2020) Han ifrågasatte en andra poliskontroll, släpades av tåget. *Sveriges Television* 2020-09-13. <https://www.svt.se/nyheter/lokalt/skane/han-ifragasatte-en-andra-poliskontroll-slapades-av-taget>, hämtad 2021-01-20.

Sydsvenska Dagbladet (2020) ”Den bärande principen för polisens arbete är alla människors lika värde” *Sydsvenska Dagbladet* 2020-07-22. <https://www.sydsvenskan.se/2020-07-22/den-barande-principen-for-polisens-arbete-ar-alla-manniskors-lika-varde>, hämtad 2021-01-20.

Sydsvenska Dagbladet (2020) ”Brister i polissatsning i utsatta områden”, *Sydsvenska Dagbladet* 2020-11-10. <https://www.sydsvenskan.se/2020-11-10/brister-i-polissatsning-i-utsatta-omraden>, hämtad 2021-01-20.

8

En vanlig dag på jobbet – vardagsrasism på äldreboendet

UNDER HÖSTEN 2015 OCH våren 2016 besökte jag regelbundet olika äldreboenden, så kallade särskilda boenden, i södra Sverige i syfte att studera omsorgspersonalens vård- och omsorgspraktiker i palliativ vård (Alftberg m.fl. 2018). Jag tillbringade många timmar på äldreboendena under olika tider på dygnet och följde med personalen i deras arbete. Under fältarbetet synliggjordes också helt andra saker, bland annat hur de äldre omsorgstagarna ibland rasifierade omsorgspersonalen. Vid flera tillfällen på de olika boendena uppstod liknande händelser som den som beskrivs här nedan (personerna har tilldelats fingerade namn):

På morgonen följer jag med Nada på väg in till en manlig boende med demenssjukdom, Sture. Innan vi knackar på hans dörr berättar Nada att Sture verkar förtjust i henne och ibland försöker han dra ned henne i sängen när hon ska hjälpa honom upp ur den. Hon menar att hon får försöka sätta gränser på ett lättsamt sätt, samtidigt som hon

framhäver att det går bra, det som händer är inget allvarligt. Väl inne i rummet så ligger Sture ned i sängen. När vi kommer in ropar han god morgon och säger sedan att han vill ha en kram av Nada, ”du är min vackra utländska flicka”. Nada skojar tillbaka och kommenterar hans ”fina mage och rumpa” när hon hjälper honom upp samtidigt som hon nogsamt undviker att Sture kan få grepp om henne och dra ned henne i sängen. Under tiden påpekar Sture flera gånger att kvinnor från hennes del av världen (Mellanöstern) är riktiga kvinnor och vet hur en man ska tas. Efteråt frågar jag Nada vad hon tänker om Stures beteende, och hon menar att det är så många män i hans generation är vana att tänka. Det går inte att kräva att gamla människor ska ändra ett invant beteende och tar man det med humor så går det bra.

Händelsen ovan är ett exempel på när omsorgspersonal rasifieras av en äldre omsorgstagare. Med rasifiering menas den process där (ofta överordnade) sociala aktörer använder kulturella och/eller biologiska attribut för att konstruera en hierarkisk ordning av samhälleliga grupper (Grosfoguel 2004). Med andra ord, en individ eller grupp tillskriver andra individer eller grupper vissa egenskaper på grund av ursprung eller kulturell tillhörighet, och dessa egenskaper värderas och rangordnas som bättre eller (oftast) sämre än den egna gruppens egenskaper. Görandet av etnicitet och rasifiering av personal inom äldreomsorgen har utforskats i flera studier (Lill 2007, 2021; Sörensdotter 2008; Doyle & Timonen 2009; Andersson 2010; Behtoui m.fl. 2017), och är alltså inget okänt fenomen. Möjligtvis förknippas rasifiering främst med något som sker inom arbetsgruppen — inte mellan omsorgstagare och personal.

I detta kapitel kommer jag att diskutera rasifiering av omsorgspersonal som görs av äldre omsorgstagare, och hur detta hanteras och uppfattas av personalen. Den rasifiering som sker här, görs inte av en socialt

överordnad grupp utan av omsorgstagare, i hög ålder och ofta med demenssjukdom, vilket verkar ha betydelse för hur situationen förstås och hanteras av personalen.

Den rasifiering som diskuteras i kapitlet hänger samman med antologins andra tema, som handlar om kategorisering av människor. Rasifiering är *ett* exempel på maktordnande kategorisering som syftar till inkludering och exkludering. Kapitlet visar att kategorisering kan vara komplexa skeenden, där olika maktordningar griper in i varandra beroende på sammanhanget.

Humor och ålderism

Låt oss börja med att reflektera över situationen som beskrevs ovan. Den rasifiering som Nada möter innebär att bli utpekad som "den Andre", förvisso med positiva egenskaper men samtidigt någon som är annorlunda och inte som "vi". Ett sådant görande av den Andre där främmande men mer positiva inslag framhävs brukar kallas för exotifiering. Här är den också bekönad då Sture pekar ut Nadas konstllhörighet som något betydelsefullt, Nada är en "riktig" kvinna som vet hur män ska bemötas. Därmed sker en konstruktion av femininitet i relation till ursprung, där kvinnligheten som konstrueras också anspelar på sexualitet. Rasifieringen samspelar således med sexualisering. Även föreställningar om invandrarskap kan vara en del av detta samspel beroende på kontext och situation (Lill 2010). Det finns en stereotyp bild av kvinnor med invandrabakgrund som framställer dem som utomordentligt skickliga givare av omsorg och omvårdnad, kopplat till föreställningar om migranter som mer familjeorienterade

och omhändertagande än etniska svenskar (Torres 2010).

Storm (2018) lyfter fram hur föreställningar om kön interagerar med föreställningar om etnicitet och hudfärg, vilket påverkar personalens handlingsutrymme inom äldreomsorgen. Detta verkar ha större betydelse när det gäller män som arbetar som omsorgspersonal, då maskulinitet är en social position som kan skapa utmaningar på grund av omsorgens traditionella koppling till femininitet. Den exkluderande rasifieringen synliggörs framför allt i relation till män med utomeuropeiskt ursprung, menar Storm (2018), medan den exotifierande rasifieringen, som i exemplet med Nada och Sture, i synnerhet rör kvinnor eller möjligen är könsneutral (Mulinari 2016; Palmqvist 2020).

Nada hanterar situationen genom att bemöta Sture med humor. Genom att välja att se på Stures beteende som skämtsamt och bemöta det på samma sätt kan hon avvärja det som händer. Humorn blir ett slags motstånd. Genom att skoja tillbaka, bland annat om Stures kropp, kan hon göra motstånd mot rasifiering och sexualisering, samtidigt som det fysiska hotet att bli neddragen i sängen mot sin vilja är konstant närvarande. Nadas avvärjande fungerar genom att humor kan betraktas som en kommunikationsform som kan innehålla både allvarliga och icke-allvarliga budskap. När det som sägs skämtsamt har en tvetydig mening kan det bortförklaras med att det bara var ett skämt. En person behöver inte hållas ansvarig för det han eller hon säger "på skoj" på samma sätt som när något som sägs med allvar (Esholdt 2019). Humorns dubbeltydighet kan också användas för att exkludera människor och bevara hierarkier men även utöva motstånd och kritisera normer och tabun (Pripp & Öhlander 2008; Nilsson & Jönsson 2014). Det är dock viktigt att problematisera humor som motstånd, då det också gör det möjligt att förringa händelser och

ageranden — ”det var bara ett skämt”. Även om upplevelsen av en händelse varit stark, blir det möjligt att tolka det som något som inte var så allvarligt, vilket betyder att individen inte behöver se sig själv som utsatt, eller som ett offer.

Nada påpekar att det inte går att kräva att gamla människor ska ändra sitt beteende eller tankesätt. Stures generation är vana att tänka på ett visst sätt och det får man bara acceptera och ta med humor. Hans beteende förklaras — eller accepteras — på grund av hans höga ålder. Här ges exempel på ålderism, som innebär att äldre människor betraktas och bemöts utifrån stereotypa föreställningar utifrån deras ålder. När äldre människor ses som avvikande och annorlunda än yngre, kan det också vara en form av systematisk diskriminering (Butler 1975; Levin & Levin 1980). Ålderism bör således betraktas som en social ordning, där äldre sorteras och klassificeras som avvikande (Alftberg 2021). Enligt Calasanti, Slevin och King kan detta också beskrivas som en sorts kulturell imperialism. Den kulturella imperialismen innebär ett framhävande av ungdom och vitalitet som eftersträvnsvärda egenskaper medan motsatsen, åldrande och ålderdom, framstår som negativa egenskaper som bör undvikas till varje pris (Calasanti m.fl. 2006).

Genom att äldre uppfattas som de Andra (Jönsson & Lundin 2007), reducerade som mänskliga individer, uppfattas de inte heller som rasistiska ”på riktigt”. Eventuella rasistiska uttryck förstås istället av omgivningen som grundade i orsaker som har med åldrande och ålderdom att göra. Det handlar om en äldre generation vana vid andra föreställningar än de nuvarande — där äldre konstrueras som levandes i det förgångna, de är från en annan tid med andra värderingar (Hyltén Cavallius 2005). Också rädsla för det som är främmande uppfattas ha ett naturligt samband med åldrandet och ålderdom (Jönsson 2007).

Äldre omsorgstagare betraktas kort sagt som förändringsresistenta: oförmögna till förändring och icke-ansvariga för sina uttalanden (Storm 2021).

Demenssjukdom och patologisering

Något som gör ämnet ännu mer komplext är att många äldre omsorgstagare på särskilda boenden har någon form av demenssjukdom, vilket framkommer i följande händelse:

Inför frukosten har alla på boendet fått hjälp att komma upp och de flesta sitter vid frukostbordet. En manlig boende, Jan-Erik, återstår dock, och två av personalen, Suado och Aisha, står utanför den stängda dörren till hans rum. De frågar om jag vill följa med in och förbereder mig på att Jan-Erik ofta beter sig aggressivt, både fysiskt och verbalt. De ska nu hjälpa honom upp ur sängen och sätta honom i en rullstol som han använder. De ser allvarliga och sammanbitna ut, och det är som om de tar sats innan de går in. När vi kommer in i rummet börjar Jan-Erik genast ryta med hög röst och använder grova rasistiska och sexistiska tillmälen, främst om Suados mörka hudfärg, säger att de är värdelösa och att de borde lämna honom i fred. Kvinnorna arbetar lugnt och bemöter inte hans verbala utbrott. Deras blickar möts ibland men de visar inga övriga tecken på att de hör de kränkande ordalagen. Så småningom är Jan-Erik tvättad, klädd och flyttad från sängen till rullstolen och han rullar ut till matsalen utan att säga något. Han sätter sig vid ett eget bord som är vänt mot fönstret och med utsikt över trädgården, med ryggen mot övriga personer på boendet som sitter vid det andra bordet. Suado berättar för mig att Jan-Erik ibland skrämmer de andra på boendet genom sitt beteende och att han själv har visat att han föredrar att sitta

ensam. Personalen har haft stöd från en psykiatrisjuksköterska för att hantera Jan-Erik, men hans demenssjukdom gör det svårt att få både arbets- och boendesituationen att fungera bra.

Även i detta exempel är rasifiering och sexualisering tätt sammanvävda med de uttryck som förekommer. Aisha och Suado vet att de kommer att mötas av en exkluderande rasism när de går in i rummet, vilket gör att de ”samlar sig” innan de går in i där. De bemöter de rasistiska uttrycken med tystnad och fortsätter sitt omsorgsarbete i lugn takt, vilket kan tolkas som ett professionellt lågaffektivt bemötande. Storm menar att omsorgspersonalens strävan att bortse från de äldres rasistiska uttryck till stor del handlar om betydelsen av att vara professionell i sitt arbete. Arbetet inom äldreomsorgen innebär en balansgång mellan de äldres integritet och personalens arbetsmiljö, dock med höga förväntningar på personalens tålamod och tolerans (Storm 2018).

Det personalen beskriver som problemet är demenssjukdomen; det är Jan-Eriks demenssjukdom som gör det svårt att få hans situation på boendet att fungera. Att hänvisa till demenssjukdom beskrivs som ett vanligt tillvägagångssätt, även om rasistiska uttryck från personer med demenssjukdom kan upplevas som sårande av omsorgspersonalen (Banerjee m.fl. 2012). Vi kan förstå användningen av demenssjukdom som en *patologisering* av de rasistiska uttryck som förekommer (Jönson 2007). Genom att rasistiska uttalanden knyts till åldrandet och dess sjukdomar, kan de åtminstone i teorin avväpnas och ignoreras. Patologisering innebär att reducera individen till sin sjukdom och individuella särdrag och egenskaper blir osynliggjorda. Diagnosen demenssjukdom blir något som överskuggar allt annat (Mason & Scior 2004). Det är sjukdomen som talar, inte personen, och därmed uppfattas inte heller i detta fall den äldre omsorgstagaren som rasistisk

”på riktigt” (Storm 2021).

Patologisering faller väl in i den stereotypa bilden av äldre människor som inkluderar föreställningar om att alla äldre drabbas av demenssjukdom förr eller senare. Åldrande och ålderdom associeras och i det närmaste likställs med sjukdom och ohälsa (Alftberg 2012). Man kan alltså tala om en patologisering av själva åldrandet.¹ Denna patologisering kan sägas vara motsatsen till idealet kring vård och omsorg av personer med demenssjukdom. Vård och omsorg vid demenssjukdom handlar ofta om att stärka den drabbade personens självbild och identitet. I interaktion med individer med demenssjukdom ska deras självkänsla stöttas genom att vård- och omsorgspersonal strävar efter att bemöta individen där den ”befinner sig i tid och rum, och därmed följa och reagera på den andres uppmärksamhetsfokus i hela interaktionen” (Solheim 2019, s. 158). Detta kan ses som en reaktion på tidigare föreställningar om personer med demenssjukdom som ”tomma kärl” i avsaknad av kognitiva, emotionella och kommunikativa förmågor (Hydén & Antelius 2017). Utgångspunkten verkar dock vara att interaktion och kommunikation i stort sett alltid bör vara positivt laddad och ske inom socialt accepterade ramar. I boken *Demensguiden* påtalas att bakom varje handling finns en positiv intention och att det alltid går att vända det som eventuellt är negativt till något positivt (Solheim 2019, s. 152). Att bejaka den rasifiering som den äldre omsorgstagaren ger uttryck för skulle emellertid bli absurt, medan

1 *Patologisering* kan knytas till begreppet *medikalisering*, dvs. den process som beskriver hur medicinska förklaringar av människors livsvillkor får allt större legitimitet på bekostnad av sociala perspektiv (Dumit 2012). Åldrandeprocessen har således medikaliserats, genom att åldrandet förstås som ett hälsoproblem som kan behandlas medicinskt och förebyggas genom en hälsofrämjande livsstil (Conrad 2007).

en patologisering gör att personalen har ett redskap för att hantera händelsen.

Vardagsrasism — en vanlig dag på jobbet

De händelser som skildrades i kapitlets inledning kan följaktligen beskrivas som en vanlig dag på jobbet för många som arbetar inom äldreomsorgen.² Den rasifiering som personalen bemöts med av äldre omsorgstagare är uttryck för vardagsrasism (Essed 1991, 2005). Begreppet vardagsrasism framhäver rasismens allmogliga dimension och handlar om vardagliga yttringar av systemisk ojämlikhet som kommer till uttryck som mikroorättvisor som normaliseras och framstår som förgivettagna. Essed påpekar att vardagsrasismen består av tre olika slags processer som är beroende av varandra. Den första är marginalisering av de som identifieras som rasmässigt eller etniskt annorlunda; den andra processen är problematisering av andra kulturer och identiteter, och den tredje är symbolisk eller fysisk repression av (potentiellt) motstånd genom förödmjukelse eller våld (Essed 2005, s. 79).

Sammantaget är vardagsrasism en process där rasistiska föreställningar införlivas i regelmässiga och välbekanta praktiker i vardagliga situationer. Det är, med Esseds ord, ”till synes små orättvisor som man till slut börjar förvänta sig” (Essed 2005, s. 72). Men det som verkar vara harmlösa

2 Mer än 20% av omsorgspersonalen (undersköterskor och vårdbiträden) inom äldreomsorgen är födda utanför Sverige samtidigt som utrikesfödda personer framhävs som en nyckelgrupp för att täcka personalbehovet i äldreomsorgen (Giertz & Jönson 2018). Frågor som rör skepticism, motstånd samt vägran att ta emot hjälp från utrikesfödda mörkhyade omsorgsarbetare lyfts dock sällan på organisatorisk nivå (Storm 2018).

och oproblematiska händelser kan skapa stor påfrestning för den som utsätts när detta ständigt upprepas. Vardagsrasism är således aldrig en isolerad handling. Essed menar att vardagsrasism ska förstås som en mångdimensionell *erfarenhet*, då en händelse framkallar minnen av andra liknande situationer och hur dessa upplevts och hanterats (s. 78).

Det är alltså inte ovanligt att omsorgspersonalen möter rasistiska uttryck från äldre omsorgstagare. Däremot är det inte självklart att personalen tolkar rasistiska uttalanden som rasism. Enligt omsorgspersonalen i Storms (2018) undersökning var rasistiska uttryck från de äldre något som kunde förekomma och som man som utrikesfödd och/eller icke-vit personal fick vänja sig vid och acceptera — de är oräddvisor man börjar förvänta sig. Rasistiska uttryck bortförklarades som ”dumt prat” från äldre personer som i många fall var drabbade av demenssjukdom (Storm 2018). Även andra studier visar på hur rasistiska uttalande från äldre förklaras med hänvisning till deras ålder, sociala bakgrund, brist på utbildning eller demenssjukdom och att det bästa sättet är att ignorera uttalandena eftersom det inte går att göra någonting åt detta (Berdes & Eckerts 2001; Jönson 2007). Det handlar således i hög grad om normativa föreställningar om ålder och åldrande som kommer till uttryck i mötet mellan personal och äldre omsorgstagare (Magnússon 1996; Öhlander 1996).

I exemplen ovan skildrades olika strategier i samband med att omsorgspersonalen blev utsatt för rasifiering av omsorgstagare; att bemöta detta med humor eller tystnad, beroende på situationens utformning. Motivet till de äldres rasistiska uttryck beskrivs som avhängigt deras ålder och generationstillhörighet eller som en följd av demenssjukdom. De synsätt som personalen använder har här formulerats som ålderism och patologisering, vilket också skulle kunna

beskrivas som *kulturella repertoarer*. Begreppet kulturell repertoar (Swidler 1986) syftar på förgivettagna och outtalade antaganden som formar människors handlingar (Oleschuk m.fl. 2019). Begreppet kan användas för att förstå föreställningar, normer och värderingar som möjliggör specifika sätt att tänka och agera. Individer förstår och använder olika delar av kulturella repertoarer vid olika tidpunkter beroende på situationen, vilket också skapar utrymme för motsägelser i individens tankar och handlingar. Beckman beskriver begreppet kulturell repertoar som ”bilder och narrativ som internaliserats och som kommer till uttryck i en kulturell form” (Beckman 2009, s. 26). Det är ord, bilder, figurer och motiv som finns tillgängliga och redo att bruka, och som både reflekterar normer och föreställningar på samma gång som de reproducerar dessa. Enligt Beckman kan begreppet tankefigur användas för att beskriva den repertoar som upprepas och som vi enbart delvis kan variera och överskrida.

Kulturella repertoarer fungerar därför som tankefigurer som tillskriver äldre personer vissa egenskaper beroende på ålder eller sjukdom. Detta skapar vad Jönson (2007) benämner som en pragmatisk omsorgspraktik, som gör att omsorgspersonalen kan tolka rasistiska uttrycksformer som ”något annat” — i detta fall ålder och sjukdom. Till stor del handlar detta om att avvärja kränkningar mot sin egen person genom att göra dem mindre allvarliga till sin karaktär. Rasism och rasifiering uppmärksammas sällan som ett arbetsmiljöproblem inom äldreomsorgen. Istället handlar diskussionen snarare om vad personalen ska ”behöva tåla” i arbetet. För de omsorgsarbetare som riskerar att rasifieras, ”kan diskussionen snarare beskrivas som vad man *måste* tåla för att bli betraktad som professionell i arbetet” (Storm 2018, s. 79). Den lösning som finns tillhanda för personalen är att

använda tankefigurer som framställer rasifiering som något annat. På så sätt skapas en kulturell repertoar som tillhandahåller strategier för att hantera vardagsrasism.

Föreställningar om demens och ålder blir centrala i personalens sätt att hantera omsorgstagarnas rasistiska yttringar. Båda perspektiven reducerar emellertid den äldre som subjekt. Till detta kommer den ojämlika omsorgsrelationen, där de äldre står i beroendeförhållande till personalen (jfr Alftberg 2018). Här är de som uttalar sig rasistiskt delvis i en underordnad position³ till de som blir utsatta, vilket också gör det lättare för personalen att bortförklara rasismen (Storm 2018; Lill 2021). Maktrelationen mellan omsorgspersonal och omsorgstagare skapar ytterligare komplexitet i den typ av möten som beskrivits ovan. Rasifiering, ålderism och patologisering är hopsnärda processer som skapar utsatthet på olika nivåer för alla inblandade aktörer. Processerna äger dessutom rum inom ramen för en omsorgsdiskurs, som betonar vikten av att vara professionell i arbetet — vilket ytterst handlar om personalens ansvar att tillhandahålla god omsorg, oavsett bemötandet från omsorgstagaren.

Rasism inom äldreomsorgen förhandlas ofta bort, både på individnivå och organisatorisk nivå, och betraktas som mindre allvarlig än i övriga samhället. Omsorgspersonalen är ofta hänvisad till att själv hantera de rasistiska uttalanden den utsätts för, utan organisatoriskt stöd (Storm

3 De har dock privilegiet av vithet, vilket Ahmed (2011) beskriver som något osynligt och obemärkt. Kropp och rum orienteras efter en förgivettagen vithet som får icke-vita kroppar att känna sig obekväma, utsatta, synliga och annorlunda när de upptar rum som är orienterade kring vithet. Vita kroppar "blir inte 'pressade' i mötet med saker eller med andra, eftersom deras vithet 'passerar obemärkt'" (s. 135). Icke-vita kroppar blir istället osynliggjorda eller extremt synliga när de inte passerar; de uppfattas som avvikande och malplacerade.

2018). Här finns en koppling till ålderism och äldres lägre värde, och därmed en låg status hos de som ger omsorg till äldre personer. Likaväl som det finns en vardagsrasism bör även vardagsålderismen uppmärksammas, eftersom dessa båda företeelser möts i äldreomsorgen och skapar utsatthet hos både personal och omsorgstagare.

Referenser

- Ahmed, Sara (2011) *Vithetens hegemoni*. Hägersten: Tankekraft.
- Alftberg, Åsa (2012) *Vad är det att åldras? En etnologisk studie av åldrande, kropp och materialitet*. Lund: Lunds universitet.
- Alftberg, Åsa (2018) "Det lästa skåpet. Gränser och medicinering inom äldreomsorgen" i Salomonsson, Karin (red) *Mitt och ditt. Etnologiska perspektiv på ägandets kulturella betydelse*. Lund: Lund Studies in Arts and Cultural Sciences 17.
- Alftberg, Åsa (2021) "Ålderism och ableism som strategier för social ordning" i Jönson, Håkan (red) *Perspektiv på ålderism*. Lund: Social Work Press.
- Alftberg, Åsa, Ahlström, Gerd, Nilsen, Per, Behm, Lina, Sandgren, Anna, Benzein, Eva, Wallerstedt, Birgitta & Rasmussen, Birgit H. (2018) "Conversations about death and dying with older people: An ethnographic study in nursing homes", *Healthcare* 6(63): 1–12.
- Andersson, Katarina (2010) "Valfrihet och mångfald — ett dilemma för hemtjänsten", *Socialvetenskaplig tidskrift*, 17(3–4): 308–325.
- Banerjee, Albert Daly, Tamara, Armstrong, Pat, Szebehely, Marta, Armstrong, Hugh & Lafrance, Stirling (2012) "Structural violence in long-term, residential care for older people: Comparing Canada and Scandinavia", *Social Science & Medicine* 74(3): 390–398.
- Beckman, Anita (2009) *Väntan. Etnografiskt collage kring ett mellanrum*. Göteborg: Mara förlag.
- Behtoui, Alireza, Boreús, Kristina, Neergaard, Anders & Yazdanpanah, Soheyla (2017) "Speaking up, leaving or keeping silent: racialized employees in the Swedish elderly care sector", *Work, Employment and Society* 31(6): 954–971.
- Berdes, Celia & Eckert, John M. (2001) "Race Relations and Caregiving Relationships. A Qualitative Examination of Perspectives from Residents and Nurse's Aides in Three Nursing Homes", *Research on Aging* 23(1): 109–126.

- Butler, Robert N. (1975) *Why survive? Being old in America*. New York: Harper & Row.
- Calasanti, Toni; Slevin, Kathleen & King, Neal (2006) "Ageism and Feminism: From 'Et Cetera' to Center", *NWSA Journal* 18(1): 13–30.
- Conrad, Peter (2007) *The medicalization of society: On the transformation of human conditions into treatable disorders*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Doyle, Martha & Timonen, Virpi (2009) "The different faces of care work: understanding the experience of the multi-cultural care workforce", *Ageing & Society* 29(3): 337–350.
- Dumit, Joseph (2012) *Drugs for life. How pharmaceutical companies define our health*. Durham: Duke University Press.
- Esholdt, Henriette F. (2019) "Virgins, Terrorists, and Ten Children: Immigrants' Humorous Play with Ethnic Stereotypes in Bonding with Danes in the Workplace", *Symbolic Interaction* 42(4): 691–716.
- Essed, Philomena (1991) *Understanding Everyday Racism: An Interdisciplinary Theory*. Newbury Park: Sage.
- Essed, Philomena (2005) "Vardagsrasism" i de los Reyes, Paulina & Kamali, Masoud (red) *Bortom Vi och Dom — teoretiska reflektioner om integration, makt och strukturell diskriminering*. SOU-rapport 2005:4 av Utredningen om makt, integration och strukturell diskriminering. Stockholm: Statens offentliga utredningar. Stockholm: Fritzes.
- Giertz, Anders & Jönson, Håkan (2018) "Har invandrare som arbetar inom äldreomsorgen en besvärligare situation än sina svenskfödda kollegor?", *Socialvetenskaplig tidskrift* 25(1): 1–22.
- Grosfoguel, Raman (2004) "Race and Ethnicity or Racialized Ethnicities: Identities within Global Coloniality", *Ethnicities* 4(3): 315–336.
- Hydén, Lars-Christer & Antelius, Eleonor (2017) "Introduction: from empty vessels to active agents" i Hydén, Lars-Christer & Antelius, Eleonor (red) *Living with dementia. Relations, responses and agency in everyday life*. London: Palgrave Macmillan.
- Hyltén-Cavallius, Sverker (2005) "Det sinnliga svunna. Om ålderdom, kulturell och historisk särart" i Öhlander, Magnus (red) *Bruket av kultur. Hur kultur används och görs socialt verksamt*. Lund: Studentlitteratur.
- Jönson, Håkan (2007) "Is It Racism? Skepticism and Resistance Towards Ethnic Minority Care Workers Among Older Care Recipients", *Journal of Gerontological Social Work* 49(4): 79–96.
- Jönsson, Lars-Eric & Lundin, Susanne Lundin (red) (2007) *Åldrandets betydelser*. Lund: Studentlitteratur.

Levin, Jack & Levin, William C. (1980) *Ageism: Prejudice and discrimination against the elderly*. Belmont: Wadsworth.

Lill, Linda (2007) *Att göra etnicitet inom äldreomsorgen*. Malmö: Malmö högskola.

Lill, Linda (2010) "Föreställningar om invandrarskap bland äldreomsorgspersonal" i Torres, Sandra & Magnusson, Finnur (red) *Invandrarskap, äldrevard och omsorg*. Malmö: Gleerups.

Lill, Linda (2021) "Jag skämtar mycket om mig själv!" Erfarenheter av vardagsrasism i äldreomsorgsarbetet" i Boréus, Kristina, Neergaard, Anders & Sohl, Lena (red) *Ojämliga arbetsplatser: Hierarkier, diskriminering och strategier för jämlikhet*. Lund: Nordic Academic Press.

Magnússon, Finnur (1996) *Janusansiktet. Vård och vardag på ett sjukhem*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.

Mason, Jonathan & Scior, Katrina (2004) "Diagnostic overshadowing' amongst clinicians working with people with intellectual disabilities in the UK", *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities* 17(2): 85–90.

Mulinari, Diana (2016) "'R' som i rasism, 'F' som i feminism. Rasistiska partier i en nyliberal tid" i Fahlgren, Siv, Mulinari, Diana & Sjöstedt Landén, Angelika (red) *Ambivalenser och maktordningar: feministiska läsningar av nyliberalism*. Stockholm: Makadam.

Nilsson, Fredrik & Jönsson, Lars-Eric (red) (2014) *Skratt som fastnar: kulturella perspektiv på skritt och humor*. Lund: Lund Studies in Arts and Cultural Sciences 5.

Oleschuk, Merin, Johnston, José & Baumann, Shyon (2019) "Maintaining Meat: Cultural Repertoires and the Meat Paradox in a Diverse Sociocultural Context", *Sociological Forum* 34(2): 337–360.

Palmqvist, Lina (2020) *Ålderdom, omsorg och makt. Gamlas situation och omsorgsrelationer i nyliberala tider*. Göteborg: Göteborgs universitet.

Pripp, Oscar & Öhlander, Magnus (2008) *Fallet Nogger Black. Antirasismens gränser*. Stockholm: Agora.

Solheim, Kirsti V. (2019) *Demensguiden. Förhållningssätt och åtgärder i demensvården*. Lund: Studentlitteratur.

Storm, Palle (2018) *Betydelsen av kön och hudfärg i äldreboendets vardag under olika organisatoriska villkor*. Stockholm: Stockholms universitet.

Storm, Palle (2021) "Äldreboendets mängetniska arbetsgrupp och föreställningar om äldre omsorgsmottagares förändringsresistens" i Jönson, Håkan (red) *Perspektiv på ålderism*. Lund: Social Work Press.

Swidler, Ann (1986) "Culture in Action: Symbols and Strategies", *American Sociological Review* 51(2): 273–286

Sörensdotter, Renita (2008) *Omsorgsarbete i omvandling. Klass, kön och etnicitet inom hemtjänsten*. Stockholm: Makadam.

Torres Sandra (2010) "Invandrarskap och tvärkulturella äldreomsorgsmöten" i Johansson, Stina (red) *Omsorg och mångfald*. Malmö: Gleerups.

Öhlander, Magnus (1996) *Skör verklighet. En etnologisk studie av demensvård i gruppboende*. Stockholm: Stockholms universitet.

9

Bråkiga åldringar i det ålderssegregerade samhället

VÅREN 2021 PUBLICERADES ett par artiklar i Sydsvenska dagbladet om en tidigare ostraffad 87-årig kvinna som ställdes inför rätta för upprepat sexuellt ofredande av en manlig butiksvakt. Enlig tidningen hade kvinnan, trots tillsägelser från butiken, uppträtt störande under en längre tid. Kvinnans beteende eskalerade till ofredande, genom exempelvis kommentarer om vaktens underliv, vilket han upplevt kränkande. Kvinnan åtalades för sexuellt ofredande med yrkande om tillträdesförbud. Av tidningsartikeln framgick inte om ofredandet berodde på förvirring eller någon form av demenssjukdom, vilket eventuellt skulle ha kunnat utgöra en förmildrande omständighet (Jönsson 2002). Istället dras paralleller till en man som under samma period ertappats för snatteri vid ett flertal tillfällen. Mannens ålder kommenteras inte, samtidigt som kvinnans höga ålder poängteras. Vad berodde detta på? Hade kvinnans ålder större nyhetsvärde än brottets

karaktär? Åklagaren som drev målet i tingsrätten menade att: *Jag tycker inte man kan avfärdas bara för att man är gammal* (Sydsvenska dagbladet, 2021a, 2021b). Här är en möjlig tolkning att en lagöverträdelse ska således inte ursäktas på grund av ålder, enligt denne åklagare.

Med utgångspunkt från några exempel från verkligheten vill jag belysa hur äldres beteende ibland utgör hot mot gällande ordning kring det som samhället uppfattar och definierar som passande utifrån betydelsen av ålder. Exempelen utgår från diskussioner i medierna om *Den åldrande brottslingen* som jag vill koppla till schablonbilden av *Den våldsamma brukaren* samt *de bråkiga*, som vi möter i äldreomsorgens praxis. Hur kan dessa exempel ses som utmaningar mot förekommande stereotyper kring ålder och åldrande?

Några av de vanligaste föreställningarna kring äldre personers "egenskaper" likställer hög ålder med skröplighet och förvirring som gör att på något sätt står vid sidan av "livet" (Levin & Levin 1980). Äldre beskrivs ofta som sårbara men också "goda", "snälla", "välmenande", vilket Haim Hazaan kallar åldrandets kulturella identitet (Hazaan 1994). Denna process kan även belysas med hjälp av Pickerings resonemang om en problematisk naturalisering av stereotypa egenskaper och beteenden som, när de tas som givna bidrar till att vidmakthålla en ojämlig maktsituation (2001). Pickering utgår därmed från antagandet att vi ordnar och förenklar tillvaron genom att kategorisera händelser och människor utifrån ett fåtal karaktäristika som döljer en mångfasetterad verklighet (Jenkins 2000).

Kulturellt givna negativa roller har visat sig vara förvånansvärt seglivade, vilket kan ha att göra med de senaste årens demografiska utveckling med att allt fler och friskare äldre kommer i kontakt med våra vård- och omsorgssektorer. I dagens Sverige utgör andelen äldre

över 80 år cirka en halv miljon och enligt prognoser förväntas denna åldersgrupp ha fördubblats kring år 2050 (SCB 2019). Samtidigt präglas gruppen personer som har uppnått pensionsåldern kommit att bli allt mer heterogen (Magnússon 2018, Philipson 2007, Johansson & Taghizadeh Larsson 2016). Den socioekonomiska stratifieringen bland äldre har tilltagit, samtidigt som de äldres möjligheter, vanor och intressen helt enkelt har förändrats. Flera forskare talar till och med om framväxten av specifika livsstilar som är förknippade med högre ålder (Blaikie 1999, Daatland & Biggs 2006).

Inom etnologin finns exempel på forskning som vill nyansera diskussionen om åldrandet och istället fokusera på begreppet *generation* och hur generationserfarenheter skapas och blir till så kallade generationskulturer (Blehr 1993). Trots en tilltagande heterogenisering finns det en rad exempel på hur gruppen äldre också homogeniseras. Det handlar exempelvis om äldre invandrare och våldsutsatta äldre kvinnor (Torres & Lindblom 2021, Karl & Torres 2016, Jönsson 2004). Det kan även handla om 70-plussare, som under corona-pandemin blivit en homogen riskgrupp i kraft av sin ålder (Andersson 2021). En nybliven pensionär, som ser pensionärlivet som en möjlighet till ett friare liv, riskerar också att konfronteras med *föreställningar om äldre som sjuka, odugliga och beroende* (Jönsson & Harnett 2015: 23).

Den socialgerontologiska diskussionen kring åldrande, åldersstereotyper och åldersidentitet, utgår ofta från begreppet ålderism, som lanserades i socialgerontologin av psykiatern Robert Butler i slutet av 1960-talet — i samklang med den rådande tidsandan med, radikala sociala rörelser och ifrågasättanden av rådande makthierarkier. Diskussionen om ålderism kopplas ofta till makt och förtryck. Begrepp som ofta återkommer i konkreta exempel på ålderism och ålderistiska är

ofta både diskriminerande och stereotypa (Iversen m.fl. 2009; Snellman 2016). Utifrån detta kan man se ålder som en social kategorisering som i sin tur leder till polariserande maktrelationer. Ålderism blir då det sätt på vilket sätt framträdande drag i det åldersegregerade samhället vidmakthålls.

Gamla som De goda

Detta kapitel ger beskrivningar av situationer där kulturella föreställningar som tillskriver äldre människor egenskaper som goda, oskyldiga och värlösa utmanas. Genom att fokusera ett spektakulärt brott som begåtts av åldrande individer, inleder jag med att diskutera hur medierapporteringen från det aktuella fallet präglades av ett slags blandning av banalisering eller överslätande och indignation, där föreställningar kring ålder var centrala. Anledningen till att jag har valt att fokusera nyhetsrapporteringen kring detta specifika brott är mediernas förmåga att uttrycka samhälleliga och kulturella uppfattningar om vad som är rätt, komiskt, tragiskt eller ideologiskt korrekt. Eftersom medierna är många människors ingång till den dagliga debatten, är deras roll som forum för tankar och samtal av stor betydelse (van Dijk 1987). Detta blir särskilt relevant när det gäller äldre och åldrande. I detta sammanhang har Magnus Nilsson belyst hur medias tacklande av äldre frågor reproducerar bilden av äldre som utsatta och sårbara offer (Nilsson 2008).

Därefter beskrivs arbetet inom äldreomsorgen, där personalen i sitt dagliga arbete har att hantera fysiskt, och psykiskt våld — oftast med en överslätande hänsyn till åldersrelaterade och sociala omständigheter.

Exemplen är hämtade från tidigare fältarbeten inom äldreomsorgen som här belyses i ett nytt sammanhang där huvudfrågan handlar om äldre brukares motsträvighet som ofta tar sig drastiska och till och med brutala uttryck (Magnússon 1996 och 2009).

Den åldrande brottslingen — hårding eller klantskalle?

I oktober 2011 dömde Hässleholms tingsrätt tre tungt kriminella äldre män till stränga straff för att ha utfört ett antal bankrån i Skåne och Blekinge under ett par års tid. Vid domarna togs ingen hänsyn till männens ålder. Tvärtom; den äldste av männen en 70-åring, ”Sprängaren”, dömdes till 12 år i fängelse. Männens framfart fick stor uppmärksamhet i medierna på både riks- och lokalnivå och männen fick snabbt epitetet Gubbligan. I skildringarna av brotten betonades dels deras brutala karaktär, dels det faktum att vissa av männen hade relativt hög ålder. I samband med den uppmärksammade rättegången skildrades dåden så här i Svenska Dagbladet:

Med automatvapen, sprängämnen och grånande hår satte rånartrion, där den äldste medlemmen fyller 71 i december, skräck i bankpersonal i Skåne och Blekinge. Enligt domen har 70-åringen, som kallats för ”Sprängaren” på grund av sin sprängämnesexpertis, tillsammans med den 64-årige kriminelle veteranen ”Nisse Pistol” planerat och genomfört flera grova rån mellan 2007 och 2010 och förberett flera andra rån. Till sin hjälp har de haft en 53-årig man. (*Svenska Dagbladet*, 2011)

I artikeln poängteras att de drivande krafterna vid brotten var de äldre männen, medan den yngste av dem snarare fungerade som medhjälpare med oklara uppgifter. Även Helsingborgs Dagblad noterade kopplingen

till männens ålder. Brutaliteten tonas ned och det hela beskrevs som: ”Lite rart och skojigt; Gubbligän, tre oldboys som avslöjats som rånare. Nästan som Jönsson-ligan” (Helsingborgs Dagblad, 2011)

Genom att använda sig av männens öknamn — Sprängaren och Nisse Pistol — gjordes även kopplingar till de komiska skurkarna i filmerna om Jönsson-ligan. Öknamnen bidrog förstas till det humoristiska anslaget, men faktum är att äldre brottslingar ofta ges öknamn som anspelar på det som kan tänkas vara typiskt för brottsmönstret. Ett annat exempel på detta är inbrottstjuven från Norrköping som gick under namnet Gittan Kofot (Gaefke 1977). När medierna skildrade Gubbligäns medlemmar i rättegängen, såg vi framför oss slitna och gråhåriga män. En av dem använde till och med en krycka, vilket förstärkte intrycket av det var frågan om ett gäng harmlösa föredettingar.

Genom att referera till de hemliga avlyssningar som polisen gjort av telefonsamtal, förövarna emellan förstärktes bilden av förvirrade farbröder ytterligare. Männen hade grävt ner magasin till sina vapen på en bestämd plats men avlyssningen avslöjade att de inte kunde komma ihåg var och en stor poäng gjordes av männens ”klantighet”:

De letade och letade, snackade och frågade varann i ett kör, men de hittade aldrig magasinen igen. (Helsingborgs Dagblad, 2011)

Bilden av ett slags kriminella clowner står emellertid i skarp kontrast mot rättegångsförhandlingarna, som fokuserade på hänsynslöshet, rå jargong och brist på respekt på människoliv. Telefonavlyssningarna avslöjade exempelvis att en av männen ”en gång tog en sup och övervägde att onanera för att fira att en polis dött i en trafikolycka”. (Helsingborgs Dagblad 2011). Samtidigt hävdade männen och deras försvar förmildrande omständigheter i form av hög ålder och i viss mån skröplighet, dvs. de använde sig av föreställningar om den harmlöse

åldringen. Detta fick åklagaren att uttrycka viss irritation. I en intervju med Svenska Dagbladet inför domens förkunnande sa han: *"De är inte något gäng mysiga farbröder som har varit ute och gjort brott. Det är inte så kul att få en AK 4 i ansiktet"* (Helsingborgs Dagblad 2011). Under själva slutpläderingen utbrast han sedan om de två äldre männen: *"Det här inte två skröpliga herrar!"* (Helsingborgs Dagblad 2011). Tingsrättens dom överklagades till hovrätten av männen där de i mars 2012 dömdes till åtta respektive sju års fängelsestraff. Efter att två av männen även överklagade hovrättens dom, nekades de prövningstillstånd och därmed stod hovrättsdomen fast.

Rättegångarna mot Gubbligan och diskussionen kring de brott de fälldes för är ovanlig, vilket påpekades av både åklagaren och männens försvar. Ingen av dem hade någon erfarenhet av motsvarande rättegångar tidigare och ingen hade varit med om att de åtalade var så pass gamla och dessutom var åtalade för så pass grov brottslighet. Det var också därför som rättegången fick sådan uppmärksamhet i medierna. Detta förhållande bekräftas i en sökning via Retriever Mediearkiv Databas som innehåller digitala nyheter från de stora dagstidningarna, landsortstidningar, tidskrifter samt affärspress. Resultatet av sökningen visar att gripandet, häktningen och rättegången kommenterades 666 gånger under hösten 2011 i 50 svenska dagstidningar i hela landet. Sökningen visar också att händelserna uppmärksammades i både danska och norska medier.

Helt klart var det männens ålder som bidrog till detta intresse, men i kölvattnet av den mediala uppmärksamheten restes allmänna frågor om äldres kriminalitet. Tidningar som Gefle Dagblad (2011) Sölvesborgs-Tidningen (2011) och Svenska Dagbladet (2011) refererade exempelvis till Brottsförebyggande rådets uppgifter om att antalet

äldre som begår brott ökar. I svenska sammanhang är grova våldsbrott, liknande dem som Gubbligan dömdes för ovanliga. Det pratas helt enkelt mer sällan om äldre som brottsutövare eller individer som begår brottsliga handlingar eller utövar våld av något slag.

Åldrande skurkar

Äldre förekommer och framställs långt oftare som offer i brottsstatistik och utgör då ideala brottsoffer snarare än ideala förövare, enligt kriminologen Nils Christies resonemang (1986). I ett försök att reda ut frågan varför åldrande brottslingar överhuvudtaget är ett spår värt att följa har kriminologerna Brogden och Nijhar (2000) undersökt hur kunskapen om pensionärer som brottslingar beskrivs i forskningen. De började med att konstatera att temat tidigare har rönt relativt liten uppmärksamhet. Enligt forskarna byggde detta ointresse på att betydelsen av äldres brottslighet ofta tonas ned tack vare uppfattningen att äldre, på grund av sin ålder, saknar vålds- och/eller brottskapacitet. I sin studie av mediernas sätt att skriva om brott mot äldre är Håkan Jönsson inne på liknande tankegångar. Med utgångspunkt i föreställningar om äldres sårbarhet anses de vara: *Inkapabla att avvika på ett normalt sätt* (2002: 90). Enligt Holstein & Gubrium förknippas livslopp och åldrande med föreställningar om vad som är passande, respektive otillbörligt för olika åldrar, där livsloppet beskrivs som olika tidtabeller som är ”off-time” eller ”on-time” (2000: 79-82). Enligt detta synsätt skulle man kunna säga att en åldrande brottsling helt enkelt är ”off-time” i den uppsättning av representationer som existerar kring äldre och åldrandet (jfr Jönsson 2017). Kriminellt och våldsamt beteende

anses vara något som snarare tillhör ungdomsåren.

Att äldres brottslighet ”sticker i ögonen” kan också handla om att den utmanar invanda föreställningar om äldre och åldrande. I internationella mediesammanhang rapporteras om pensionärer som odlar cannabis hemma, eftersom de inte längre har råd att inhandla detta på en illegal marknad (jfr Jönson 2002). Medielogiken premierar gärna spektakulära inslag, som exempelvis tillslag där pensionerade brottslingar lekt katt-och-rätta lek med polisen. Till slut avslöjas brotten ofta på grund av brottslingarnas allmänna klantighet, som då gärna kopplas ihop med förövarnas ålder. Gubbligan är ett exempel på detta, men det finns även ett parallellt exempel i England. Våren 2015 drabbades Londons juvelerarkvarter av vad som kallats *The Hatton Garden jewellery heist*, vilket är Storbritanniens största stöld i sitt slag någonsin. Stölden fick en omfattande medial uppmärksamhet och blev även utgångspunkten för en dramathriller 2017 med namnet *The Hatton Garden Job*. Bytet värderades till 250 miljoner kronor. Initialt misstänktes att en internationell liga låg bakom dådet. Snart visade det sig dock att gärningsmännen var fyra män mellan 58 och 76 år. Efter att snabbt ha kommit männen på spåren, genom allmänhetens tips och telefonavlyssning anhölls männen kort efteråt. Precis som i fallet med rapporteringen kring den svenska Gubbligan uppehöll sig medierna vid männens ålder och rapporteringen fick något sorglustigt över sig. Skildringen av ännens höga ålder förstärktes genom att en av rånarna hade diabetes och behov av regelbundna insulininjektioner. Använda insulinsprutor hade lämnats kvar på brottsplatsen, vilket väckte en viss munterhet i de engelska medierna.

Vad säger oss då dessa exempel om äldres brottslighet? För det första att äldre faktiskt är kapabla att begå brottsliga handlingar. Våld, råhet

och förslagenhet framhålls dock sällan. Hur kan detta komma sig? Låt oss se närmare på en ledare publicerad i Östgöta Correspondenten. Här kommenteras den komiska mediebilden som karakteriserade rättegången mot Gubbligan. I en reflekterande eftertanke undrar artikelförfattaren om inte männens ”...*ålder fungerar lite som en ursäkt för deras handlingar?*” (Östgöta Correspondenten 2011). Men låt oss nu vända blicken mot dem som i sitt arbete möter våldsbenägna och verbalt aggressiva äldre inom den svenska äldreomsorgen. Här handlar det mer om ett våldsamt beteende.

Den våldsamma brukaren i äldreomsorgen

Äldreomsorgen har länge varit ett slagträ i en civilisationskritisk granskning av samhälleliga skeenden. Det senaste årets offentliga diskussion kring den svenska äldreomsorgens brister och höga dödstal under corona-pandemin utgör ett exempel på detta. Dessa antaganden kan ses som berättelser om det moderna samhällets förmenta normupplösning och bristande förmåga att på ett naturligt sätt ta hand om gamla, sjuka och behövande. Föreställningarna är djupt komplexa och sammansatta av en mängd olika - ofta motsägelsefulla - antaganden och fakta som ofta framstår som varandras motpoler. Rapporter om missförhållanden dyker med jämna mellanrum upp i massmedia och underbygger därmed en färdig narrativ struktur (Magnússon 1996). På samma sätt som äldre snarare framställs som offer i en brottsdebatt, finns det gott om exempel på våld, övergrepp och vanvård av äldre. Inte minst gäller detta den mediala debatten om den moderna äldreomsorgen, vilket exempelvis har lyfts fram av Håkan

Jönson (2006). I dessa narrativ framställs äldre snarast som offer. Att äldre brukare utsätts för våld, kränkande tillmälen eller någon form av diskriminering förekommer har tagits upp till beskådan i flera etnografiska studier av äldreomsorgens olika institutioner. Magdalena Elmersjö har exempelvis gett prov hur hemtjänstpersonal leds av tanken om en aktiveringsprincip, till den milda grad att det som vi i andra sammanhang skulle se som underlåtenhet framställs som hjälpande (Elmersjö 2014, jfr även Magnússon 1996). Vidare har Tove Harnett beskrivit hur personal på särskilda boenden tenderar att tona ned brukares krav och klagomål som triviala bagateller, som inte behöver tas på allvar (2010). De komplexa frågorna om maktförhållanden inom den institutionaliserade svenska äldreomsorgen har översiktligt diskuterats i andra sammanhang (Harnett m.fl. 2012).

Farbrorn som slogs och sparkade

När det kommer till övergrepp, våld och kränkningar från brukarnas sida är kunskapen magrare. Forskning kring kränkande tillmälen kopplat till omsorgsarbeters etniska bakgrund har lyfts fram i Åsa Alftbergs kapitel i denna bok (se även Storm 2021, Doyle & Timonen 2010, Sörensdotter 2008, Jönson 2007; Lill 2007; Berdes & Eckert 2001). Som Palle Storm har påpekat är det för det första sällan tillmälen rapporteras, för det andra framställs de som en form för rasism som är annorlunda än den som vi känner igen på samhällets övriga arenor (2021). På liknande sätt som jag visat när det gäller brott, ursäktas tillmälen ofta med hänsyn till ålder.

Vare sig det gäller arbete inom hemtjänst eller annan form av

äldreomsorg, möter personal äldre brukare som blir utmanande och aggressiva, slåss eller vråker ur sig okvädingsord. Låt mig illustrera detta med ett exempel hämtat från ett fältarbete som jag gjorde på ett särskilt boende under 1996. Att exemplet är gammalt och hämtat från en tid inom svensk äldreomsorg som skiljer sig från dagens, hindrar inte att det kan användas som en illustration av hur våldsamma situation kan tolkas och tacklas i institutionella sammanhang (Magnússon 1996).

En man på boendet plågades av smärtor i ett sår på sin ena fot. Smärtan gjorde honom vrång och han hade för ovana att ibland slå till eller sparka rakt ut när personalen såg till såret. Det hände att personal skadades, ibland med kortare sjukskrivningar som resultat. Typiskt nog anmäldes aldrig incidenterna, men alla i personalgruppen kände till de risker som fanns. Även jag, i egenskap av fältarbetande forskare, varnades för att komma inom räckvidd för sparkarna. Vid ett tillfälle sågs såret på foten om av ett manligt biträde som fick sig en rejäl spark i bröstet och rent reflexmässigt slog han ut med handen och träffade mannens näsa så att det började blöda. Just det faktum att den yngre mannen ”gav igen”, var mycket ovanligt och får händelsen att framstå som närmast unik. Det inträffade rapporterades aldrig, men både den gamle mannen och det yngre biträdet redde ut händelsen och båda var ångerfulla efteråt. Dock fortsatte den gamle mannens våldsamerhet även efter denna händelse.

Hur såg personalen på mannens sparkar? Inställningen var empatisk, så till vida att personalen förstod att orsaken till ilskan fanns i den konstant smärtande foten. Genom att koppla slagen och sparkarna till ett kroppsligt tillstånd neutraliserades och bagatelliserades händelsen, samtidigt som vårdbitrådets handlande tolkades som en spontan mänsklig reaktion. På så vis kan man säga att våldet förvandlades till

icke-våld på ett sätt som inte skulle skett under andra omständigheter. Hur kommer det sig att våld i denna form kan omvandlas till att bli något som inte är provocerande och närmast ofarligt? I en studie har sociologen Malin Åkerström (2002) diskuterat hur hot om och faktiskt fysiskt våld från brukare i äldreomsorgen sällan rapporteras uppåt i en organisation. Åkerström menar att detta beror på att personalen inte vill bli betraktad som offer. Med tanke på den stereotypa kopplingen mellan åldrande och svaghet, riskerar personalen att framstå som oprofessionella och som att de inte bemästrar situationen. Förutom att incidenterna sällan anmäls bagatelliseras de och betraktas inte som de våldsyttningar de faktiskt är.

De bråkiga

I ett antal handlingar inom äldreomsorgens praktiker kommuniceras förväntningar som omsorgspersonal ställer på omsorgsmottagaren. Det är upp till deras förmåga att leva upp till dessa förväntningar som avgör om man blir ”lätt” eller ”svår”, ”elak” eller ”snäll”. I svenska och internationella forskningssammanhang finns det gott om liknande beskrivningar (Elmersjö 2014, Harnett 2010, Gubrium 1997, Diamond 1995, Öhlander 1999). Att bli snäll kan exempelvis vara att lära sig acceptera de rutiner som personalen ställt upp. Det kan handla om att lära sig hur man ska uppföra sig vid måltider. Att vara elak innebär att man högljutt vägrar att underordna sig rutinerna. Att vilja ligga kvar i sängen på morgonen, inte vilja äta måltider på bestämda tider, att ställa krav på ett visst bemötande från personalens sida och så vidare. Ofta ger personalen våldsamma bråkmakare rätt, ofta genom

att hänvisa till deras ålder, skröpliga tillstånd eller ensamhet. På motsvarande sätt som Malin Åkerström (2002) beskriver visar mitt äldre fältarbetsmaterial flera exempel på hur personal kan sympatisera med de äldres reaktioner och även våldsyttningar. Humor kan också ses som en strategi i svåra möten med brukare. I en intervju berättade en föreståndare om sitt första möte med en synnerligen och omvittnad svårhanterlig patient som ingen kunde ta hand om. Kvinnan har getts det fingerade namnet Bertha:

Så innan dess, innan jag alltså kommer in till Bertha, så har jag den här riktiga bilden av det här monstret som jag skall besöka, det kan du måla upp hur mycket som helst. Och så knacka jag på dörren och gick in och så sitter en dam mitt på golvet i en rullstol... Så sa jag: "Är det Bertha?" Då snurra hon runt på rullstolen och så spänner hon ögonen i mig och så skriker hon rakt ut: "Här kommer ni från det här djävla sjukhuset och skall hämta mig. Men du skall för fan inte tro att du kommer att få mig dit"... Och sen började ett samtal med att hon skällde och hon gormade. (Magnússon 1996, s. 49)

För föreståndaren blev mötet med den ilskna Bertha närmast komiskt, på ett sätt som hon hade svårt att förklara efteråt. Samtidigt kunde hon inte heller hålla sig för skratt under Berthas tirad. Skrattanfallet visade sig vara synnerligen förlösande. I ett av mina samtal med Bertha var detta en händelse som hon ofta återkom till. Genom sin reaktion hade föreståndaren visat ett sinne för humor som Bertha trots allt fann sympatiskt. Här måste det framhållas att Bertha var en unik brukare med ett häftigt humör som genom att skälla gjorde delar av personalen både handlingsförlamad och vissa fall skräckslagen. I det vardagliga arbetet fanns gränser för hur långt en brukares envishet fick sträcka. Det var dessa gränser som Bertha tänjde till sitt yttersta. I personalens

samtal om Bertha var mycket få som var beredda att ha överinseende med hennes bemötande på det sätt som diskuterats ovan.

Är hög ålder en ursäkt?

Jag har nu visat på hur äldre omsorgsmottagares våldsamheter kan bemötas med överslätande, ursäktande utifrån brukarens sociala eller fysiska tillstånd. De situationer som uppstår rapporteras i princip aldrig, utan bagatelliseras och nedtonas. Dock finns i den samlande forskningen sporadiska exempel som tyder på att våldsamheterna väcker någon ilska eller ens indignation bland den personal som drabbas. Här utgör individer som Bertha undantag. Genom att konsekvent, aggressivt och inte sällan respektlöst vägra att rätta in sig i leden och anpassa sig rutiner och riktlinjer, blir de svårhanterbara för personalen.

Kapitel har lyft fram olika uppfattningar om åldrande och hur beteende som eventuellt ifrågasätter rådande åldersnormer bagatelliseras och ibland även förlöjligas. Medierapportering om äldre kriminella kanske säger oss en del om den vår syn på åldrande? Man kan undra över vilka mekanismer som får att se det tragikomiska och som får de flesta av oss att dra på smilbanden. Förmodligen är det samma mekanismer som gör att föreståndaren som mötte Bertha inte kunde hålla sig för skratt. Eller är det samma anledning till att vi hejdlöst skrattar åt de gamla motorcykelburna tanterna i Monty Pythons gamla sketcher? Elaka, kriminella tanter är ju långt ifrån de bilderna av äldre vi vill lyfta fram i andra sammanhang. ITV:s populära komediprogram Pensionärsjävlar som sändes i Kanal 5 under åren 2010-2011 tog ett antal pensionärer plats framför dolda kameror för att bete sig som en

betydligt yngre och ”stökigare” generation. De sprejade fula ord på butiksfönster, åkte omkring på mopeder och störde ordningen, ställde ekivoka frågor till förbipasserande. Det komiska byggde förstås på att ett icke åldersadekvat beteende vänder upp och ner på det invanda. Att föreställa sig äldre människor som störande element eller till och med brottsförövare är en tanke som enligt gängse ”åldersmanuskript” framstår som komisk. Kriminalitet och brottsligt beteende är något som tillhör ungdomsåren vilket gör att en åldrande brottsling helt enkelt blir en ”off-time” i den uppsättning av representationer som existerar kring äldre och åldrandet (Piquero m.fl. 2007). Det är detta som ger Pensionärsjävlar sin särskilda komiska innebörd. Personerna i programmet är helt enkelt ”off-time”.

Jag har även visat hur våldsamt beteende i form av slag, sparkar och rasistiska kommentarer inom äldreomsorgen neutraliseras i process där våld förklaras som icke våld. Även om personal blir slagna, bitna och spottade på, betraktas inte slagen som våld (Åkerström 2002). På samma sätt som de äldre männen som tillhörde Gubbligan utmanar våldet och det respektlösa tilltalet bilden av den goda och harmlösa åldrande människan som anses sakna brottskapacitet (Brogden och Nijhar 2000, Jönsson 2002).

Trots den stora mängd forskning som tagit sin utgångspunkt i den heterogenitet, de skiftande livsstilar och socioekonomiska skillnader som karakteriserar gruppen äldre, har stereotypa bilder och föreställningar visat sig vara svåra att rucka på. Ofta ges äldre personer negativa egenskaper, som att vara inkompetenta, svaga och, hjälplösa (Jönsson 2009 Nilsson 2008: 27; Jönsson 2013: 6). Denna diskriminering bör ses mot bakgrund av hur utmärkande segregation med utgångspunkt i ålder är i dagens samhälle. Livscykelns faser är avgränsade genom

tillskrivna egenskaper och roller (Frykman & Magnússon 1991). På så vis bidrar ålderistiska kategoriseringar till att underbygga och reproducera asymmetriska maktrelationer i det senmoderna samhället.

Referenser

- Alftberg, Åsa (2021) "Ålderism och ableism som strategier för social ordning" i Jönson, Håkan (red) *Perspektiv på ålderism*. Lund: Social Work Press.
- Andersson, Janicke m.fl. (2021) "Mina barn tycker att jag ska vara försiktig", i Jönson, Håkan (red) *Perspektiv på ålderism*. Lund: Social Work Press.
- Berdes, Celia & Eckert, John (2001) "Race relations and caregiving relationships: A qualitative examination of perspectives from residents and nurse's aides in three nursing homes", *Research on Aging*, 23(1), s. 109–126.
- Blaikie, Andrew (2006) "The search for ageing identities" i Daatland, Svein Olav & Biggs, Simon (red) *Ageing and diversity. Multiple pathways and cultural migrations*. Bristol: Policy press.
- Blehr, Barbro (red) (1993) *Femtiotalister*. Stockholm: Carlssons.
- Brogden, Mike & Nijhar Preeti (2009) *Crime abuse and the Elderly*. London: Routledge.
- Christie, Nils (1986) "The Ideal Victim" i Fattah, Ezzat A. (red) *From Crime policy to Victim Policy*. London: Macmillan.
- Delling, Hannes (2011) "Gubbligan döms till fängelse", *Svenska Dagbladet*. 27.10.11. <https://www.svd.se/gubbligan-doms-till-fangelse>, hämtad 2021-03-08.
- Diamond, Timothy (1995) *Making Grey Gold. Narratives of Nursing Home Care*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Doyle, Martha & Timonen, Virpi (2009) "The different faces of care work: Understanding the experience of the multi-cultural care workforce", *Ageing & Society*, 29(3), s. 337–350.
- Elmersjö, Magdalena (2014) *Kompetensfrågan inom äldreomsorgen. Hur uppfattningar om kompetens formar omsorgsarbetet, omsorgsbehoven och omsorgsrelationen*. Diss. Växjö: Linnaeus University Press.
- Gaefke, Rune (1977) *Gittan kofot*. Avesta: Bokförlaget plus.

- Gefle Dagblad (2011) "Gubbar begär fler brott", *Gefle Dagblad* 29. 10. 11 <http://ret.nu/emlj2tIp>, hämtad 2021-03-08.
- Gubrium, Jaber F. (1997) *Living and Dying at Murrey Manor*. London: University Press of Virginia.
- Harnett, Tove (2010) *The trivial matters: everyday power in Swedish elder care*. Diss. Jönköping: Jönköping university.
- Harnett, Tove m.fl. (2012) *Makt och vanmakt på äldreboenden*. Lund: Studentlitteratur
- Hazan, Haim (1994) *Old age: constructions and deconstructions*. Cambridge: University Press.
- Helsingborgs Dagblad (2011) "Veteranliga åtalad för fem bankrån", *Helsingborgs Dagblad* 02.08. 11. Pia Rehnquist / Helsingborgs Dagblad / retriever-info.com, hämtad 2021-03-08.
- Holstein, James & Gubrium, Jaber (2000) *Constructing the life course*. New York: General Hall.
- Iversen, Tomas Nicolaj m.fl. (2009) "A conceptual analysis of ageism", *Nordic Psychology*, 61(3), s. 4-22.
- Jenkins, Richard (2000) "Categorization: Identity, social process and epistemology", *Current Sociology*, SAGE Publications, 48(3), s. 7-25.
- Johansson, Stina & Taghizadeh Larsson (2016) *Förändringsperspektiv på äldreomsorg. Att leva som andra*. Malmö: Gleerups.
- Jönson Håkan (2004) "Övergriper mot äldre i två perspektiv", *Socialvetenskaplig tidskrift*, 11(3-4), s. 310-328.
- Jönson, Håkan & Harnett, Tove (2015) *Socialt arbete med äldre*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Jönson, Håkan (2002) *Idealt problem med förhinder*. Network for Research in Criminology and Deviant Behaviour at Lund University. Lund: Lunds universitet.
- Jönson, Håkan (2002) *Ålderdom som samhällsproblem*. Lund: Studentlitteratur.
- Jönson, Håkan (2006) *Värdskaandaler i perspektiv: debatter om vård, övergrepp och andra missförhållanden inom äldreomsorg*. Lund: Egalité
- Jönson, Håkan (2007) "Is it racism? Skepticism and resistance towards ethnic minority care workers among older care recipients", *Journal of Gerontological Social Work*, 49(4), s. 79-96.
- Jönson, Håkan (2021) *Perspektiv på ålderism*. Lund: Social Work Press.
- Levin, Jack & Levin, William (1980) *Ageism: Prejudice and discrimination against the elderly*. Belmont, CA: Wadsworth. Loetterle, B. C.

- Lill, Linda (2007) *Att göra etnicitet inom äldreomsorgen*. Diss. Malmö: Malmö högskola.
- Magnusson, Finnur (2018) "Inledning" i Magnusson, Finnur (red) *Äldreomsorg och äldre. Från anhörigskap till krisberedskap*. Lund: Studentlitteratur.
- Nilsson, Magnus (2008) *Våra äldre: Om konstruktioner av äldre i offentligheten*. Diss. Linköping: Linköpings universitet.
- Philipson, Chris (2007) "New ageing and new policy responses. Reconstruction of gerontology in a global age" i Wahl Hans-Werner m.fl. *New dynamics in old age. Individual, Environmental and Societal Perspectives*. Amyville, New York: Baywood Publishing.
- Pickering, Michael (2001) *Stereotyping: The politics of representation*. New York: Palgrave.
- Piquero, Alexis R (2007) *Key issues in criminal career research: new analyses of the Cambridge Study in Delinquent Development*. Cambridge: Cambridge University Press
- SCB – Statistiska centralbyrån (2019) "Befolkningsstatistik", hämtad 2021-06-02
- Snellman, Fredrik (2016) "Whose ageism? The reinvigoration and definitions of an elusive concept", *Nordic Psychology*, 68(3), s. 148–159.
- Storm, Palle (2021) "Äldreboendets mångvetenskapliga arbetsgrupp och föreställningar om äldreomsorgsmottagares förändringsresistens" i Jönson, Håkan red. *Perspektiv på ålderism*. Lund: Social Work Press.
- Svenska Dagbladet (2011) "Allt fler äldre bakom galler", *Svenska Dagbladet* 29.10.11. <http://ret.nu/xaDJETV>. Hämtat: 2021-03-08.
- Sydsvenska dagbladet (2021a) "Två Lundabor kan portas från butiker efter ny lag", *Sydsvenska dagbladet* 05.05.21 Pia Rehnquist / Sydsvenskan / retriever-info.com, hämtad 2021-06-01.
- Sydsvenska dagbladet (2021b) "87-årig kvinna inför rätta för sexuellt ofredande", *Sydsvenska dagbladet* 26.03.21. Pia Rehnquist / Sydsvenskan / retriever-info.com, hämtad 2021-06-01.
- Sölvesborgs-Tidningen (2011) "Allt vanligare med äldre kriminella", *Sölvesborgs-Tidningen* 29.10.11 <http://ret.nu/FVaSLzLj>, hämtad 2021-03-08.
- Sörensdotter, Renita (2008) *Omsorgsarbete omvandling: Klass, kön och etnicitet inom hemtjänsten*. Diss. Stockholm: Stockholms universitet.
- Torres, Sandra & Lindblom, Jonas (2021) "Framställningar av invandrare i dagstidningar" i Torres, Sandra & Magnússon, Finnur: *Äldrevård och omsorg i migrationens tidevarv*. Lund Studentlitteratur.
- Ute Karl, & Torres Sandra (red) (2016) *Ageing in contexts of migration*. New York: Routledge.

Van Dijk, Teun. A. (1987) *Communicating Racism: Ethnic Prejudice in Thought and Talk*. Sage Publications.

Åkerström, Malin (2002) "Slaps, Punches, Pinches-But not Violence: Boundary-Work in Nursing Homes for the Elderly", *Symbolic Interaction*, 25(4), s. 515-536.

Öhlander, Magnus (1999) *Skör verklighet – en etnologisk studie av demensvård i gruppbostäder*. Lund: Studentlitteratur.

Östgöta Correspondenten (2011) "Vad händer med respekten?", *Östgöta Correspondenten* 09.12.11. <http://ret.nu/ZYL1001d>, hämtad 2021-03-08.

Engagemang

10

Refugees Welcome Sverige efter 2015 – en rörelse med kosmopolitisk bakgrund

FLYKTINGMOTTAGANDET I SVERIGE och i synnerhet Malmö ställdes inför en aldrig tidigare skådad utmaning när mer än två tredjedelar av de 163 000 asylsökande anlände under de fyra sista månaderna av år 2015. Det tog myndigheterna sex veckor att reagera och i deras ställe ryckte civilsamhället in. Frivilliga från olika formella och informella organisationer och föreningar ställde upp. Kristna, islamiska och judiska församlingar likaväl som enskilda individer kämpade med den näst intill övermäktiga situationen i ett Malmö, dit omkring 2 000 flyktingar anlände varje dag. De välkomnade dem, försåg dem med kläder och förfriskningar, sanitetsartiklar och leksaker, information och praktiska anvisningar, pengar för deras fortsatta resa — eller rum för natten (Povrzanović Frykman & Mäkelä 2019).

Kapitlet är baserat på Povrzanović Frykman & Mäkelä 2019; 2020.

De frivilliga hade att göra med en situation som i medier och offentliga diskussioner uppfattades som en "kris". *Kontrapunkt* — ett kulturellt och socialt center som förespråkar aktivism, volontärarbete och personligt engagemang hade uttalat sitt stöd för flyktingmottagande långt före 2015 (Povrzanović Frykman 2016), men blev nämnda år en av de mest anlitade platserna där över 1 100 volontärer gjorde sin insats (Nikolić 2017). Mellan september och november lagades 1 000 måltider där varje dag (Rescala 2016).

Detta befäste bilden av Malmö som "Solidaritetsens huvudstad", identifierad med sin närvaro av ett starkt, vänsterinriktat civilsamhälle som består av formella och informella organisationer och "vanliga" volontärer och "aktivister" som står politiskt till vänster (Hansen 2019). Det finns en föreställning att de som engagerade sig var unga vänsteraktivister, men *Refugees Welcome*-initiativen 2015 inkluderade en stor variation i ålder och socioekonomisk position i samhället (Mäkelä 2020, 2021). Medan *Kontrapunkt* höll fast vid sin position som frivilliga med en tydlig profil som utomparlamentarisk vänster-aktivism, klargjorde *Refugees Welcome* att de var politiskt och religiöst obundna. Eftersom de var ett mer löst organiserat nätverk av frivilliga underlättades samarbete med statliga organ, religiösa samfund och andra civilsamhälleliga aktörer. Bland dessa 800 frivilliga berättade flera att dem att de ställde upp för verksamheten därför att den var partipolitiskt obunden och fristående på den politiska höger-vänster skalan. Volontärerna kunde engagera sig utan att få en politisk eller religiös "etikett" genom sitt engagemang, de behövde inte heller "skriva under" en villkorad politisk eller religiös ståndpunkt för att få vara inkluderad i arbetet (Povrzanović Frykman & Mäkelä 2019; Mäkelä 2020, 2021).

Frivilligarbetet var ofta överväldigande, såväl praktiskt som emotio-

nellt. Med sådan hängivenhet och så starka känslor var det frustrerande för de frivilliga när myndigheterna ryckte in och avfärdade deras insats med ord som ”bara volontärer” och förbjöd dem att dela ut mat till anländande flyktingar. Missräkningen och chocken — av många beskrivet som det mest traumatiska ögonblicket — inträffade den 21 november 2015 när den svenska regeringen införde gränskontroller vid gränsen mot Danmark, vilket hindrade fler flyktingar att komma in i landet (Povrzanović Frykman & Mäkelä 2019; Mäkelä 2021).

Under samma höst dök det upp en mängd *Refugees Welcome*-initiativ över hela landet, men de flesta upplöstes när den inre- och yttre gränskontrollen medförde att flyktingarna antingen togs om hand av polis och myndigheter på Hyllie tågstation (första hållplatsen i Sverige) eller stoppades i Danmark vilket omöjliggjorde för civilsamhället att fortsätta välkomna människor på flykt.

Motivation och värderingar

Folkrörelser och civilsamhälle i Sverige har stått i centrum för omfattande forskning (Svedberg & Trädgårdh 2006), men bara liten uppmärksamhet har ägnats initiativ på gräsrotsnivå av den typen vi här har att göra med. Avsikten med detta kapitel är att bidra till förståelsen av de motiv och erfarenheter som följer på frivilliga insatser med särskild hänsyn till de ”nya”, autonoma och obundna formerna av volontärbete. Tidigare har vi skrivit om *Refugees Welcome* initiativ under 2015 (Povrzanović Frykman & Mäkelä 2019; Mäkelä 2016, 2020, 2021). Här fokuserar vi på den sociala och politiska framväxten av *Refugees Welcome* som sträckte sig utöver den omedelbara reaktionen på

”krisen” i 2015 (Fleischmann & Steinhilper 2017; Funk 2016; Jäckle & König 2017).

Genom intervjuer utforskar vi motivationen och de underliggande värderingar hos fyra ledande personer i *Refugees Welcome*-rörelsen i Sverige. De började engagera sig hösten 2015 och är fortfarande verk-samma. Intervjudeltagarna har startat egna *Refugees Welcome*-initiativ och i mångt och mycket är det dessa människor som håller rörelsen vid liv. De arbetar för att väcka andras engagemang, publicerar texter på digitala plattformar, organiserar föreläsningar och demonstrationer.

För att förstå deras värderingar och sätt att förhålla sig till föränd-ringar i samhället använder vi oss av ett kosmopolitiskt perspektiv, vilket vi presenterar i nästkommande kapitel. Därefter presenterar vi vårt intervjumaterial; därefter följer en analys av intervjupersoners reflektioner över sin insats. Avslutningsvis jämför vi våra resultat med annan forskning som om kosmopolitism och samtida flyktningmigration.

Kosmopolitism: Moraliska och politiska dimensioner

Att ge en översikt av den rika litteratur om kosmopolitism, hur den beskriver vilka fördelar ett världsmedborgarskap skulle ha i fråga om moral, institutioner och kulturell tillhörighet (Etnson 2011) är inte syftet med detta kapitel. Vår avsikt är att följa Braidotti, Blaagaard och Hanafins (2013, s. 3) och utgå från det kosmopolitiska som något som ”uppmärksammar de materiella villkoren för vår sociala och politiska situation /.../ med sinne för detaljen snarare än generaliseringar, det jordnära snarare än abstraktionerna.” Vi betraktar frivilligt arbete som ett sätt att arbeta som gör det möjligt att närma sig det kosmopolitiska

idealet utifrån hur det görs (Skrbiš & Woodward 2013).

Vi finner det användbart att skilja mellan moraliska och politiska dimensioner av kosmopolitism. Den moraliska dimensionen handlar om den principiella diskussionen om individens rätt till jämlik respekt och omsorg, som handlar om...

...skyldigheterna att iaktta grundreglerna för global rättvisa, beskydda de universella mänskliga rättigheterna och att reformera orättvisa internationella system så att de följer kosmopolitiska moraliska principer. (Held 2013, s. 30)

Denna moraliska dimension kan ligga i linje med, men den kan också avvika från institutionell kosmopolitanism, som...

...primärt fokuserar på att undersöka vilka institutionella former som bäst lämpar sig för att implementera de normativa intentionerna av dess moraliska motsvarighet. (Held 2013, s. 10)

Med andra ord handlar den politiskt/institutionella dimensionen av kosmopolitism om hur dessa principer kan omsättas i praktisk verksamhet (Held 2013, s. 30).

Enligt Held är principerna för jämlikhet när det gäller respekt, omsorg och trygghet av människans basala behov ingenting som är hämtat från någon avlägsen utopi. Lagstiftningen definierar, tillsammans med ett redan existerande politiskt regelverk, de allmänna rättigheter och avgränsningar som sträcker sig långt utöver nationalstatens anspråk. Men verkligheten begränsar val och villkor (Brock 2019). Att exempelvis vara född i ett krigsdrabbat land, kan utgöra orsak både till flyktingarnas uppbrott och behov av frivilliga insatser och aktivism i mottagarlandet. Samtidigt som dessa agerar med utgångspunkt från värden som uppfattas som allmängiltiga och kosmopolitiska, möter

de i den svenska lagstiftningen och politiken hinder som visar på hur ”det samtida globala systemet sviker de etiska principer som utgör grunden för en moralisk kosmopolitism” (Held 2013, s. 30).

Material

Forskningen här utgår från djupintervjuer som utförts av Fanny Mäkelä mellan åren 2016 och 2018 med frivilliga som engagerat sig för *Refugees Welcome* initiativ runt om i Sverige (se vidare Mäkelä 2016, 2020, 2021; Povrzanović Frykman & Mäkelä 2019). Intervjuerna från 2018, inklusive de som refereras här, tar upp vad som hänt efter 2015, hur de frivilliga såg på sitt engagemang i backspeglarna samt vilka värderingar och visioner som väglett deras insats och reflexioner gällande det praktiska resultatet.

De fyra intervjuer vi utgår från här är en del av studien från hösten 2015. Dessa intervjupersoner kämpar *fortfarande*, vilket gör deras motivation och värderingar särskilt intressanta att studera. De intervjuade personerna är inga volontärer som hoppade in en vecka hösten 2015; de innehar en ledande roll eftersom de är grundare (och ordförande) i sina egna initiativ. De sitter även i styrelsen för *Refugees Welcome Sverige*, som är en paraplyorganisation för alla lokala *Refugees Welcome* initiativ. Detta påverkar karaktären av materialet på så sätt att deras röster väger tungt. På organisationens facebook-sida står det:

Det är mänsklig rättighet att människor söker sig till andra länder för att söka asyl. Många flyktingar som lyckas komma in till Europa möts av rasism, främlingsfientlighet och hat. Det är därför samhället i stort har ett ansvar att bekämpa rasism, hat,

främlingsfientlighet och diskriminering på arbetsmarknad /.../. Vi måste hjälpa våra medmänniskor som har det svårt, som har tvingats lämna allt bakom sig för att söka efter ett bättre liv i Europa och i Sverige. Refugees Welcome Sveriges målsättning är att: Vara partipolitiskt- och religiöst obundna; Bilda opinion för en human asyl- och flyktingpolitik; Ge assistans åt asylsökande vid tidigast möjliga tillfälle; I övrigt stödja och hjälpa asylsökande och flyktingar; Jobba med integration” (Refugees Welcome Sverige 2021).

Det står även:

Grundat 2015 som en reaktion på det inhumana mottagnings-systemet för personer som söker asyl. Syftet var att erbjuda boendelösningar hemma hos privatpersoner. Vi tror att det finns många fördelar med att bo tillsammans. Man lär verkligen känna varandra och vi tror att det är viktigt att ha en fast punkt och en riktig vän när man är ny i ett land. Det är mycket som blir lättare om en får del av kontaktnät och blir en del av ett sammanhang. På samma sätt tror vi att det är viktigt att fler människor som inte behöver söka asyl får förståelse för hur asylprocessen fungerar. Det är vi som bor i Sverige och som röstar som har makten att bestämma över hur vår asyl och migrationspolitik ser ut och vad den får för konsekvenser för människor på flykt. Vi är också en del av ett globalt nätverk, *Refugees Welcome International*, med systerorganisationer i 16 länder. Vi är många som jobbar för ett jämlikt välkomnande samhälle. (*Refugees Welcome Housing Sweden*, 2021)

Intervjudeltagarna i vår studie är:

Tobias, 47 år, arbetar som samordnare för värdfamiljer till unga hemlösa. Han kommer ursprungligen från Danmark men har bott i Sverige i 30 år. År 2015 startade Tobias *Refugees Welcome Sverige*, en paraplyorganisation med syftet att sammanföra lokala initiativ nationellt. I

styrelsen sitter ordförandena för de olika lokala initiativen som är självständiga men de samarbetar och hjälper varandra.

Gemila, 33 år, arbetar som enhetschef för ett boende för ensamkommande och har engagerat sig i frivilligarbete även före 2015. Hennes mamma kommer från Polen och hennes pappa kommer från Irak. Hon är grundaren till det pånyttfödda initiativet *Refugees Welcome Malmö*. På initiativets facebookside står, ”Vi ser hur gränserna för vad som anses vara värdigt, etiskt och humant ständigt förskjuts i migrationspolitiken, och hur vi avväjjer oss från att skydda människor som söker sin fristad i vårt land. Vi vet att Sverige kan bättre. Regeringen får inte låta extremhögern styra vad som är humant och etiskt försvarbart, regering måste våga ta ställning för asylrätten och stå upp för solidaritet och medmänsklighet. Gör om och gör rätt! Riv lagförslaget! Återinför permanenta uppehållstillstånd som huvudregel!” (*Refugees Welcome Malmö* 2021; se också Regeringen 2016).

Kamal, 30 år, lärare, kom till Sverige med sin familj på 1990-talet. Han är grundaren till *Refugees Welcome Borås/Sjuhärad*. (”Refugees Welcome Sjuhärads syfte är att bistå nyanlända och asylsökande med hjälp till självhjälp i en rad olika frågor”; *Refugees Welcome Borås/Sjuhärad* 2021). Initiativet startade hösten 2015 och hette från början *Konvoj för medmänsklighet* och hade som mål att skapa trygga vägar till asyl men snart började de även att jobba lokalt och bytte därför namn.

Kajsa, svenskfödd, 27 år, jobbar som projektledare. Hon är ordförande och en av grundarna till *Refugees Welcome Housing Sverige*. Organisationen matchar asylsökande och svenskar för att de ska kunna bo tillsammans. Sedan 2021 är *Refugees Welcome Housing Sverige* en del

av *Refugees Welcome Sverige*. Kajsa sitter också i styrelsen för *Refugees Welcome Sverige* och samarbetar med Tobias, Gemila och Kamal för en humanare flyktingpolitik.

Det svenska särdraget – och dess förändring

Välfärdssamhället strävar efter att varje medborgares liv skall vara skyddat ”från vaggan till graven” (Lewin 2013, s. 30). I sitt berömda tal från 1928 använde statsminister Per Albin Hansson familjen som metafor för hur samhället ska fungera: ”Där ser icke den ene ner på den andre. Där försöker ingen skaffas sig fördel på andras bekostnad, den starke trycker icke ner och plundrar den svage” (Lewin 2013, s. 30). Den ”folkhemsideologi” han förespråkar lyfter fram de grundläggande värderingar som jämlikhet och social rättvisa, något som våra intervjupersoner ständigt återkom till i intervjuerna. Såväl nationellt som internationellt har Sverige betraktats som ”en förkämpe för en global moral” (Tanner 2016); öppenhet mot flyktingar och kvotflyktingar i enlighet med FN:s definitioner sedan 1950 har historiskt sett har varit del av denna hållning.

Tobias ser på sin medkänsla med de asylsökande som en del av det civila samhällets tradition av öppenhet och hjälpsamhet:

Sverige, vi har ju en lyx här i Sverige att folk har så mycket möjlighet att organisera sig, att vi har de här stora rörelserna och då ska vi utnyttja det också. Jag gillar ju själv begreppet ”folkrörelse”, att vi har en folkrörelsehistoria i Sverige som är unik, som man inte ser på så många andra ställen. För att vi har haft om man tänker på 1900-talet i alla fall, 1800-talet är en annan sak, men 1900-talet när vi har haft en arbetarrörelse,

vi har haft en, en reform när det gäller studier, kvinnorörelsen, så vi har en historia av att vara ett rörelserikt folk liksom som faktiskt kan få till stora förändringar.

Som framgår av citatet är Tobias optimistisk inför den potential som rörelsen *Refugees Welcome* kan ha i Sverige. De andra intervjupersonerna var däremot inte lika hoppfulla. Kajsa berättade att många av de som anlant till Sverige 2015 fortfarande väntade på sina uppehållstillstånd. Gemila anmärkte också på bristande intresse och engagemang. När hon 2017 försökte att starta ett lokalt *Refugees Welcome* och kallade till möte ”kom folk, men det var ingen som ville engagera sig — engagemanget hade ju dött ut”. Vintern 2017 hade hon flyttat tillbaka till Malmö och försökte blåsa liv i *Refugees Welcome*-rörelsen där. ”Men den dog också rätt snabbt faktiskt, namnet bar den men den dog.” Efter mycket arbete etablerades dock det nya *Refugees Welcome Malmö*.

Kamals historia inleds med att det öppnades chanser att praktisera solidaritet, men att detta stupade på bristen på engagemang, vilket han menade hade en politisk bakgrund:

Hösten 2015 så stod liksom både Socialdemokraterna och Vänstern och sa ”Refugees Welcome”, det var liksom som att allt det vi lärt oss om Sverige som vi har växt upp i, jag kom till Sverige på 90-talet, vad mitt [med eftertryck] Sverige är [paus] det var nu vi kunde praktisera det. Det var nu vi kunde visa vad fan vi uppfostrats till och vi hade landet med oss. Så att vi började ju göra saker, när vi byggde ihop de här grupperna, och så folk bara ”ja men självklart ja med det var liksom, ”klart att, ah vad kan jag göra”, inget snack om saken, ”vi gör det”. [paus] Jag trodde liksom att, är det så här aktivism är. Vi kan förändra världen! Så är det inte; så fort Sverige förändrade sin officiella hållning, så drog den luften ur hela rörelsen. Och då var det istället för att ”ja vi gör vad vi kan; även om vår stat

inte lyckas med det så gör vi vad vi kan”, men då vad det ”vi gör vad vi kan men så är staten också emot oss”. /.../ Alla de här som la mycket tid, men egentligen inte var insatta i det här, de försvann /.../. Då blev det kärnan, och kärnan den blev mindre och mindre folk som var mest aktiva och många bränner ut sig själva och många slutar.

Från att gjort sig känd för att ha en av Europas mest generösa flykting- och asylpolitik, började den svenska regeringen tillämpa striktare lagar och förordningar, med tydlig avsikt att inskränka möjligheterna till asyl (Tanner 2016). När Gemila ser hur Sverige har gått ifrån en generös flyktingpolitik till den tillfälliga asyllagstiftningen menar hon att Stefan Löfvens ställningstagande varit av största vikt:

Han säger inte att vi står för folkhemmet, att vi står för jämlikhet, att vi står för trygghet och att vi står för ett humant samhälle och att vi ska välkomna alla nya som har kommit, nej.

När Gemila ser på asylpolitiken kopplar hon den till något större än partipolitik eller realpolitik. Hon menar att asylpolitiken är en del av folkhemmet och de värden som hon förväntar sig att Sverige står för. Men när hon ser hur politiken förs idag kallar hon den för ”omänsklig”:

Det är så omänskligt och det är så [paus]. Jag trodde aldrig att vi skulle hamna här. Jag trodde aldrig att Sverige skulle hamna där vi står idag. Det är ingen som gör någonting, alla liksom bara står och tittar på och tycker ”att det här är ett nödvändigt ont”. Vi låter människor drunkna i Medelhavet för att det är ett nödvändigt ont och [lätsas bli upprörd] ”gud förbjude att jag skulle betala tjugo kronor mer i skatt, å herregud! Tänk om jag inte får köpa en ny Iphone i julklapp till mina barn för att en jävla flykting ska komma hit”.

Kamal återvänder till samma ideal:

Sverige som land har ju stått för jämställdhet, jämlikhet, stark asylrätt, liksom att människor som flyr har rätt till att få skydd, internationell solidaritet, solidaritet över huvud fucking taget.

När Sverige ändrade sin officiella hållning under flyktingkrisen hösten 2015 dog dessa ideal, menar Kamal och att det ”fick oss själva att skämmas, för att vara medmänskliga, så känns det idag, det känns som att vi går med svansen mellan benen för att vi, vi som svenskt land vågade tro att vi kan hjälpa människor”. Liksom Gemila menar han att ”vi svek våra naiva ideal som vi har lärt våra medborgare och alla invandrare som har kommit hit, och som vi är väldigt stolta över Sverige”. De två som gör den starkaste kopplingen till den historiska kontexten och dess förändringar är Kamal och Gemila, som kom till Sverige som små barn.

Kajsa blir helt frustrerad över politikernas bild av flyktingmottagandet och att den har blivit godtagen — utan att kritiska frågor ställts. Sedan slutet av 2015 då gränserna stängdes, har hon fått höra att:

Den här diskussionen kring så här att ”vi klarar inte mer” och /.../ att man så här tror att man som privilegierat land kan leva i en global värld utan att ta konsekvenserna av de krig och katastrofer som sker runt omkring i världen, när Sverige också /.../ gör väldigt mycket problematiska grejer som typ exportera vapen. /.../ Jag menar att det minsta man kan göra som solidariskt land är att låta, vara en trygg plats för människor att befinna sig på, åtminstone under tiden som deras länder är drabbade av krig och konflikt.

Enligt Kamal ligger skulden på koalitionsregeringen, som består av Socialdemokrater och Miljöpartister. De bär ansvaret för den förändring som skett inom befolkningen:

Det är såhär som folk från högern kallar än för, ja men ”de är sådana här godhetsknarkande godhetsapostlar” eller vad fan det är och att det är fel, liksom, att jobba för en bättre värld! Det är vad Sverige har svikit, och de har erkänt till andra i världen att ”det är fel att göra som vi gjorde” /.../ känns det som.

Tobias ser i stället förändringarna i Sverige i ett vidare perspektiv där ”västvärlden” sluter leden för att skydda sina privilegier:

Det som händer i västvärlden, /.../ att inte vi ska kunna hjälpa folk då det är, det anser jag, det är sjukt. Alltså det är ju sjukt att man orsakar problem och sen inte tar ansvar för det, det är befängt.

Fördömandet av det ”sjuka” och moraliskt oacceptabla i att landet inte levt upp till sitt medmänskliga ansvar känns igen i Gemilas ord att, ”vi har tappat det som är kärnvärdena i att vara människa [med eftertryck]”. Hennes ord passar väl in på hur Hensby och O’Byrne (2019) resonerar om det globala civilsamhällets kosmopolitiska ideal, som de beskriver som både ett normativt projekt och en möjlighet att bringa upp etiska frågor. Den etiska basen för det frivilliga arbetet för flyktingar stämmer också överens med Helds (2013) tankar om den moraliska dimensionen i kosmopolitismen. Detta speglar också intervjupersonernas reflektioner över vilka värderingar som en gång fick dem att engagera sig och fortsätter att engagera sig.

Kosmopolitiska värderingar, moraliska förpliktelser

”Jag brinner väldigt mycket för att hjälpa människor, inte för att det liksom ger mig en varm och mysig känsla”, berättade Gemila. På

samma sätt menade Kajsa: ”Man engagerar sig inte för att det är roligt. Somliga kan ju fortsätta med sina liv. Men här handlar det om solidaritet, det känns viktigt.”

När Tobias beskrev flyktingarnas ankomst till Malmö Central, var det som ett ögonblick av ”enorm solidaritet” där de asylsökande ”blev bemötta som medmänniskor”. Han förtydligade med en hänvisning till att han under längre perioder hade levt i ”andra kulturer”, lärt sig många språk och därför ”brinner väldigt mycket för globaliseringsfrågor, som, som jag tycker är otroligt viktiga nu för tiden”:

Gränser har, enligt mig i alla fall, mindre betydelse i ett sånt här globaliserat samhälle och värld som vi lever i. Därför är migrationsfrågor för mig otroligt viktigt för att människor, på grund utav olika anledningar måste röra på sig i världen, och vi har bara *en värld* och jag tycker att man ska kunna röra sig så gott som fritt i denna världen. För att det är vi själva som orsakar många av de här anledningarna till att folk måste röra på sig, alltifrån miljökatastrofer, till krig och förföljelse och så vidare, så att, att stänga ute folk från att kunna bosätta sig eller befinna sig i trygghet är för mig helt ofattbart att man gör, så ja, det är väl ungefär de grundvärderingarna jag har när jag gör mitt arbete.

Citatet lyfter fram att Tobias inte bara ser flyktingar som ”behövande”, utan förstår de globala sambanden och ojämlikheten i fördelningen av privilegier i ”vår gemensamma värld” och de därmed åtföljande skyldigheterna. Han tillade:

Det är, om man ska tänka riktigt långt och politiskt tycker jag att det är ofta Västvärlden själv som liksom har orsakat många av de problemen som händer i delar av världen som, som är i krig, och i, även miljömässigt alltså, många problem är ju skapade av det samhället, och de, det som händer i västvärlden.

Tobias ger uttryck för de grundprinciper som utmärker en kosmopolitisk hållning, dvs. att ”uppmärksamma det ansvar vi har inför dem som vi inte känner, men vilkas liv också borde var vår angelägenhet” (Brock 2019, s. 315). I sin berättelse ger han täta prov på ”ett reflexivt och kritiskt engagemang rörande globaliseringen” (Hensby & O’Byrne 2019, s. 336):

Jag vill att vi ska jobba för en globaliserad värld, att vi faktiskt kan utnyttja varandra positivt, hjälpa och ta del av, annars så motverkar det ju vår egen existens liksom, ingen är en ö som man säger [skratt] — så är det ju. Så det här som vi känner av nu, jag känner ju så att, det känns som en ynnest på ett sätt att vara med om detta som händer. Att det känns lite som att, nu är det vi tar beslut hur vi vill ha det, vill vi gå mot en mer stängd värld eller går vi mot en öppnare värld, det är där vi står och väger just nu, men detta kanske tar hundra år. Det jag menar är att, det måste testas nu och det måste byggas någonting nu som är ett litet frö av det som komma skall.

Sverige, som har stått upp för fred, mänskliga rättigheter och demokrati, har genom det europeiska projektet allt mer närmat sig den exklusiva klubben för rika länder, menade Kajsa. Kamal berättade om en situation när det gick upp för honom vilket privilegium det innebar att ha ett svenskt pass. ”*Det var den stunden jag inte kunde släppa mitt mänskliga ansvar mer*”. Det är en hållning som är sant kosmopolitisk.

Känna igen skillnader och lägga vikt vid handling

Kosmopolitism har ofta definierats som öppenhet gentemot ”andra” (Moore 2013; Povrzanović Frykman 2016). Kritikerna menar att detta

bara förstärker redan etablerade kategorier och hierarkier som har ett kolonialt förflutet (Nowicka 2020a, 2020b). Av vårt material framgår att det faktum att man erkänner skillnader inte behöver innebära ett avståndstagande, utan tvärt om ifrågasätter idén om att skillnad skulle innebära ett hot och att likhet skulle vara förutsättningen för att mötas (Eriksen 2020). Eller, som Gemila kärvt formulerade sig om flyktingarna: ”Dom är ju inga fucking aliens, det är dom ju inte. Dom är ju människor som alla andra”. Tobias framhåller att han:

...har hört historier som, alltså det går inte att beskriva... man kan inte sätta sig in i [paus]. Jag tror... [paus]. Jag vet inte vad som får dessa människor att faktiskt vilja leva vidare.

Tobias har blivit skakad av vissa möten. De har gjort honom medveten om de egna privilegierna. Han har också reagerat på det strukturella förtryck som lagens kategoriseringar av flyktingar utifrån hjälpbehovet medförde; lagen förvandlade flyktingarna till offer och inskränkte därmed deras handlingsutrymme, menar han:

Och att sen komma till ett samhälle som förtrycker dig eller tar bort dina rättigheter, eller som lägger in dig i någon slags statistik liksom det, det är för mig helt oförståeligt. För det är människor och var enda en av de här har en personlig berättelse som, som är deras anledning till att de är här, och då ska vi lyssna på, man ska inte klumpa ihop dem som ”flykting från ditten och datten och den gruppen och den gruppen”. Nej, det ska man inte. Jag förstår behovet och så vidare men nej, då får det vara. Så det är väl det som driver mig, i just detta, är att faktiskt lyfta människor som är så otroligt utsatta och som absolut inte har någon anledning till att vara offer, de är offer men det är fan inte de som har satt sig själva i den situationen.

I hans resonemang går det att höra en återklang av vad Fine (2019)

varnat för i samband med frågan om kosmopolitisk solidaritet: ”Så snart vi gör statusen som offer till den övergripande identiteten, står vi inför paradoxen att medlidandet med offret också tar ifrån dem deras mänsklighet” (Fine 2019, s. 368).

Enligt Tobias ska flyktingar inte bara få känna sig välkomna. Deras flyktingstatus borde betraktas som en del av deras livshistoria — inte som den avgörande händelsen på vilken deras liv i Sverige skall byggas. Han framhärdar att man lär känna de asylsökande genom att arbeta *med* dem, inte *för* dem. Att inkludera dem i arbetet inom *Refugees Welcome* har visserligen medfört en del problem. Även om det har förekommit enstaka exempel på att asylsökanden själva har blivit aktivister (Hansen 2019), menar Tobias att volontärerna inte lyckats arbeta inkluderande med dem så mycket som de önskat. Hans volontärarbete i ett flyktingläger med 10 000 människor i Grekland har medfört att han har förståelse för dem som till slut har lyckats ta sig till Sverige. Han menar att det ställs alldeles för höga krav på att människor ska vara högfungerande och kunna släppa ner garden för att inte hamna i försvarsläge. Han förklarar att ”de asylsökande är rädda för att engagera sig eftersom de tror att det inte är bra för deras ’fall’”, alltså deras utsikter att få uppehållstillstånd. När de till slut eventuellt får ett sådant tillstånd, har bubblan av ovisshet de inneslutits i under många år av väntan brutit ned människor till ”inget värde alls”.

Så börjar livet på ny kula och deras högsta prioritet finns långt ifrån att frivilligt engagera sig som politisk aktivist. Fast egentligen, menar Tobias, vore idealet att kampen för en mänskligare asylpolitik skulle ledas av personer som själva har erfarenhet vad det innebär att vara asylsökande.

Som Trujillo framhåller, löper den kosmopolitism som försöker

översläta existerande olikheter risken att i stället befästa dem och öka spänningarna. Den politiska lösningen ligger i stället i att arbeta för inkludering i det lokala samhället under upprätthållandet av olikhet (Trujillo 2015, s. 13).

Integrerande eller transformerande?

Intervjupersonerna i vår studie har alla viktiga positioner inom de flyktingvänliga och humanitära asylpolitiska rörelserna, så som de fungerat i Sverige efter 2015. Alla har de på olika sätt formulerat mål och principer och gjort sina röster hörda. Sättet på vilket de beskriver sitt engagemang bekräftar vad Hensby & O’Byrne (2019, s. 339) skrivit om hur starka de etiska dimensionerna är inom civilsamhället. Men just den där känslan av att något måste göras genast mot det de ser som orättvisor — i detta fall gällande de asylsökande — blottar spänningar mellan de integrativa och transformativa sidorna inom rörelserna själva. Genom att arbeta tillsammans med eller till och med *i stället för existerande institutioner på kommunal och statlig nivå, riskerar volontärerna hamna i fällan att arbeta ”passionerat för en medmänsklighet bortom politiken”* (Wilkinson 2019, s. 379) och därigenom blunda för den institutionella aspekten av flyktingarnas problem. Detta är uppenbart och samtidigt frustrerande för våra mycket politiskt medvetna intervjupersoner som ser det problematiska i sitt arbete. Å ena sidan ”räddar” de kommunerna och myndigheterna när dessa inte lyckas göra sitt jobb. Å andra sidan skulle en transformativ förändring innebära att de bara stod och såg på när konsekvenserna av deras passivitet uppstod. Den paradoxala situationen, med motstridiga regler och

begräsningar, är som ett Moment 22, vilket våra intervjudeltagare är medvetna om och brottas med. När det kommer till kritan hjälper de hellre en ensamkommande som förlorar sitt boende, än att låta personen bli hemlös för att på det viset statuera ett exempel. Gemila faller en cynisk kommentar:

Det som volontärer gör det är att man skrapar upp ju efter det som samhället liksom, trampat på /.../. Volontärer matar katterna på baksidan... [paus], de där sommarkatterna som ingen ville ha. Alltså det som samhället misslyckas i, att inte fånga upp, där går volontärer och civilsamhället in.

Kajsa menar att civilsamhället ”tar på sig långt större ansvar än det skulle” och att ”staten skulle ta mer ansvar i stället”. Hon ser ändå att civilsamhället fungerar som en viktig ”katalysator” för en förändring i positiv riktning:

Jag säger att jag inte vill att civilsamhället ska bära ett så stort ansvar som det gör idag. Jag vill att samhället ska ta ett större ansvar, men jag ser civilsamhället som en... så här... katalysator för förändring.

En sådan förändring kan till exempel uppstå bland folk som lever tillsammans med flyktingar inom *Refugees Welcome Housing* som, ”kan förstå hur korkat hela det svenska systemet för asylmottagning fungerar”.

När man bor tillsammans /.../, eller man kanske inte nödvändigtvis behöver bo, men när man har lärt känna en person som är i asylprocessen, det är först då man förstår såhär, hur skevt typ hela asylsystemet är.

Kajsa menar att detta är helt centralt eftersom svenska medborgare som röstar om migrationsfrågor borde känna till de lagliga och institutionella ramverken som styr asylprocessen. Samtidigt som de verkar

åstadkomma en förändrad inställning till migrationsfrågor där allas rättigheter respekteras, engagerar sig volontärerna också i en direktkontakt med de asylsökande för att hjälpa dem med deras omedelbara behov. Det ger uttryck åt ett slags pragmatisk realism gällande hur mycket de egentligen kan åstadkomma. När Kamal blickar tillbaka på sin insats som frivillig 2015, säger han:

Jag har börjat i fel ände, jag ville ha stora förändringar, jag borde ha börjat i det lilla.

Gemila menar att det har varit nyttigt för henne att arbeta som anställd inom det kommunala där hon också kunde tagit i ”det lilla”:

När jag började förstå att, när de här tillfälliga asyllagarna kom, och avslagen och uppskrivningarna i ålder började komma bland mina ungdomar, det som är grejen, anledningarna till att jag började engagera mig i *Refugees Welcome* var väldigt personligt och det var för att jag var extremt investerad i ungdomarna som bodde på asylboendet på det gamla sanatoriet Fur. Jag kunde namnet på alla 86, jag kunde alla deras historier, jag visste exakt hur gamla de var och deras födelsedagar.

När hon tillfrågas vad som får henne att fortsätta som frivillig och aktivist efter 2015, säger Gemila att det känns som om det inte räcker att bara engagera sig yrkesmässigt. I ett infall av vad Nina Glick Schiller (2016) kallar för ”historisk reflexivet”, målar Gemila upp en mycket dystert framtid:

Jag vill ha gjort någonting, jag vill inte ha stått vid sidan av och inte ha försökt i alla fall påverka [lång paus] för att när jag sitter i ett läger, med [lågt skratt] med ett nummer på armen så vill inte jag ha sagt att 'jag visste inte jag såg inte detta komma' för att vara helt ärlig.

Enligt Tobias var samarbete mellan kommuner och Svenska kyrkan den bästa lösningen för att komma till rätta med flyktingarna specifika, lokala behov eftersom ”ingen sitter på alla svar och förklaringar.”
Kajsa instämde:

Det här är en stor utmaning för hela samhället. Jag tror att myndigheter inte kan lösa detta själva och såhär privatpersoner ska inte lösa det själva utan det krävs organisering och strategiskt tänkande mellan flera olika aktörer för att hitta bra lösningar för individerna [paus] så viktigt.

Både Tobias och Kamal önskar att *Refugees Welcome*-rörelsen inte skulle behöva existera. Kamal sa:

Min dröm är ju att vi ska leva i en värld där det inte finns flyktingar skapade på grund av mänskligt skapade problem, sociala problem, krigsproblem och sånt där, så att jag tror ju på att [paus] att, jag är ju en sån där naiv person som fortfarande tror på världsfred.

Medan Kamal menar att ”det enda sättet, hedervärda sättet att stoppa flyktingar är ju genom att stoppa krigen”, begränsar sig Tobias till Sverige där han finner att civilsamhället erbjuder det enda humana alternativet till myndigheterna och deras paragrafrytteri. Han hoppas kunna bidra till en politisk förändring genom att bana väg för ”ett mer medkännande system, humant, medmänskligt i hur det fungerar”:

Politik — vad är det, jo det är hur vi lever tillsammans ju, och där bör ju medmänsklighet vara en ledstjärna i politiska beslut tycker jag, men, jag tror att, vi [*Refugees Welcome*-rörelsen i Sverige] framförallt måste agera politiskt, det måste vi, för att migrationsfrågor är politiska. Så att ska vi påverka så måste vi påverka politiskt, vi kan inte påverka medmänskligt /.../ vi måste omvandla medmänskligheten till politik. /.../ Jag vill vara en bra människa, jag vill inte vara en bra politiker.

Det Tobias ger uttryck för stämmer återigen överens med kosmopolitismens teoretiska utgångspunkter och Fines (2019) tolkning av hur kosmopolitisk solidaritet har sin grund i medkänsla. Medkänsla är något subjektivt, medan solidaritet är ”ett juridiskt och politiskt begrepp som anger ett ömsesidigt ansvar” i relation till konkreta fall (Fines 2019, s. 368). Gemila antyder de moraliska kontroverser som är inbyggda i all humanitär verksamhet (Wilkinson 2019) när hon säger att *Refugees Welcome*-rörelsen alltid kommer att vara en humanitär rörelse eftersom den arbetar med utsatta människor. Kamal formulerar dilemmat än tydligare:

Att jobba för flyktingar och deras rättigheter ja, det låter bra
men vad betyder det i praktiken, är det att ha språkcaféer?
Då finns det andra grupper tror jag, det är därför jag tror på
opinionsbildning, att det borde vara vårt arbete.

Hans retoriska fråga om ändamålet för *Refugees Welcome*-rörelsen pekar på dilemmat mellan en integrerande och systemuppehållande strategi *och* en långsiktigt transformerande, systemförändrande roll för civilsamhället.

Början till systemförändring

Kosmopolitismen appellerar till universella mål om jämställdhet samtidigt som den måste kunna förverkligas lokalt (Trujillo 2015). Ändå använde ingen av intervjupersoner begreppet *kosmopolitism* när de reflekterade över sina engagemang för flyktingar och deras situation. I stället intog de en normativ hållning som sammanföll med deras politiska projekt — att rekonstruera samhället utifrån värden

som jämlikhet och rättvisa (Siapera 2019). På paraplyorganisationen *Refugees Welcome Sveriges* facebookside anges att: "Refugees Welcome Sweden arbetar för en värld fri från krig, förföljelse och institutionell diskriminering. Vi ser som vår uppgift att göra Sverige till en välkomnande fristad för alla flyktingar" (Refugees Welcome Sverige, 2021). De anförda narrativen vittnar om grunderna för en moralisk kosmopolitism vilken i enlighet med Held (2013, s. 30) kan tolkas som förpliktelser för global rättvisa, upprätthållandet av universella mänskliga rättigheter och reformering av orättvisa system — allt i enlighet med kosmopolitiska, moraliska principer. Detta framstår inte som någon naivt önskad chimär eller "fantasi" (Nowicka 2020a), utan snarare som "ett konkret mål, en förutsebar utveckling, möjlig att uppnå i vår värld /.../ ett mål som måste formuleras, utvecklas och främjas" (Cebolla & Ghia 2015, s. 4). I själva verket talade våra intervjupersoner inte så mycket om moraliska principer, utan snarare om vad de gör var att omsätta dem i handling. Deras arbete är förankrat i medmännisklighet, vilket också kan förstås utifrån en historisk kontext och specifika samhälleliga värderingar (Pendenza 2017).

Intervjuerna speglar egentligen inte någon form av universellt narrativ, däremot ligger helt i linje med en vad som här framställts som en kritisk, kosmopolitisk ståndpunkt (jfr Delanty 2006). Denna är med Glick Schillers och Irvings ord (2015, s. 5) "fylld av självreflexion och medvetenhet om det otillräckliga och motsägelsefulla som finns i varje kosmopolitiskt anspråk". I motsats till de till synes opolitiska humanitära frivilliginsatserna för flyktingar, syftar intervjupersonernas engagemang ändå till att åstadkomma politiska förändringar. De är medvetna om att villkoret för deras arbetssätt ska kunna spridas kräver att det förankras i lagstiftning och blir allmänt accepterat (Held

2013). Deras yttersta mål är att det arbete de gjort som frivilliga en gång skulle bli överflödigt.

En djupare förståelse av den roll som *Refugees Welcome*-rörelsen spelat efter 2015 och vilka politiska förändringar de har åstadkommit, kan endast skapas genom ytterligare forskning. Varje analys måste emellertid situeras i sitt vidare politiska sammanhang. Vad beträffar *Refugees Welcome*-rörelsen är detta sammanhang helt avgörande för att kunna förstå engagemanget utan motstycke. Samtidigt gör det klart varför engagemanget blev så plötsligt avbrutet (Mäkelä 2020, 2021).

Sammanfattningsvis kan vi hänvisa till Caraus och Parvus (2019) inspirerande försök att teoretisera kosmopolitism genom att sätta den i förhållande till flyktingmigration. De ser migration och kosmopolitism som komplementära rörelser eftersom migration utan hinder är en förutsättning för den kosmopolitiska tanken på världsmedborgarskap. För de volontärer som engagerar sig för *Refugees Welcome* efter 2015 framstår det som självklart att rikta insatserna mot människor i nöd. De erkänner inte kategorin ”illegala migranter”. Istället riktar de återkommande kritik mot det existerande systemet; deras politiska mål syftar i kosmopolitisk anda till en förändring av systemet.

Referenser

Braidotti, Rosi, Blaagaard, Bolette & Hanafin, Patrick (2013) "Introduction" i Braidotti, Rosi, Hanafin, Patrick & Blaagaard, Bolette (red) *After Cosmopolitanism*. Abingdon: Routledge, s. 1–7.

Brock, Gillian (2019) "Seeking Global Justice: What Kind of Equality Should Guide Cosmopolitans?" i Delanty, Gerard (red) *Routledge International Handbook of Cosmopolitanism Studies*. 2. uppl. Abingdon: Routledge, s. 315–325.

Caraus, Tamara & Paris, Elena (red) (2019) *Migration, Protest Movements and the Politics of Resistance: A Radical Political Philosophy of Cosmopolitanism*. New York: Routledge.

Caraus, Tamara & Parvu, Camil-Alexandru (2019) "Cosmopolitanism and Migrant Protests" i Delanty, Gerard (red) *Routledge International Handbook of Cosmopolitanism Studies*. 2 uppl. Abingdon: Routledge, s. 419–429.

Cebolla Sanahuja, Lorena & Ghia, Francesco (2015) "Introduction" i Cebolla Sanahuja, Lorena & Ghia, Francesco (red) *Cosmopolitanism: Between Ideals and Reality*. Newcastle upon Tyne, UK: Cambridge Scholars Publishing, s. 1–10.

Delanty, Gerard (2006) The Cosmopolitan Imagination: Critical Cosmopolitanism and Social Theory. *The British Journal of Sociology* 57 (1), s. 25–47.

Eriksen, Thomas Hylland (2020) "Creolisation as a Recipe for Conviviality" i Hemer, Oscar, Povrzanović Frykman, Maja & Ristilampi, Per-Markku (red) *Conviviality at the Crossroads: The Poetics and Politics of Everyday Encounters*. Houndmills, Basingstoke: Palgrave Macmillan, s. 43–63. https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-030-28979-9_3

Etninson, Adam (2011) "Cosmopolitanism: Cultural, Moral, and Political" i Aurelio, Diogo P., De Angelis, Gabriele & Queiroz, Regina (red) *Sovereign Justice: Global Justice in a World of Nations*, Berlin, New York: Walter de Gruyter, s. 25–46. DOI:10.1515/9783110245745.1.25

Fine, Robert (2019) "The Idea of Cosmopolitan Solidarity" i Delanty, Gerard (red) *Routledge International Handbook of Cosmopolitanism Studies*. 2 uppl. Abingdon: Routledge, s. 362–371.

Fleischmann, Larissa & Steinhilper, Elias (2017) The Myth of Apolitical Volunteering for Refugees: German Welcome Culture and a New Dispositif of Helping. *Social Inclusion* 5 (3), s. 17–27. DOI:10.17645/si.v5i3.945

Funk, Nanette (2016) A Spectre in Germany: Refugees, a 'Welcome Culture' and an 'Integration Politics'. *Journal of Global Ethics* 12 (3), s. 289–299. DOI:10.1080/17449626.2016.1252785

Glick Schiller, Nina (2015) "Diasporic Cosmopolitanism: Migrants, Sociabilities and City Making" i Glick Schiller, Nina & Irving, Andrew (red) *Whose Cosmopolitanism? Critical Perspectives, Relationalities and Discontents*. New York, NY: Berghahn Books, s. 103–120.

Glick Schiller, Nina (2016) The Question of Solidarity and Society: Comment on Will Kymlicka's Article 'Solidarity in Diverse Societies'. *Comparative Migration Studies* 4 (6), s. 1–9. DOI:10.1186/s40878-016-0027-x

Glick Schiller, Nina & Irving, Andrew (2015) "Introduction, What's in a Word? What's in a Question?" i Glick Schiller, Nina & Irving, Andrew (red) *Whose Cosmopolitanism? Critical Perspectives, Relationalities and Discontents*. New York, NY: Berghahn Books, s. 1–22.

Hansen, Christina (2019) *Solidarity in Diversity: Activism as a Pathway of Migrant Emplacement in Malmö*. Doktorsavhandling. Malmö: Malmö universitet, <http://hdl.handle.net/2043/29782>. Permanent länk.

Held, David (2013) "Cosmopolitanism in a Multipolar World" i Braidotti, Rosi, Hanafin, Patrick & Blaagaard, Bolette (red) *After Cosmopolitanism*. Abingdon: Routledge, s. 28–39.

Jäckle, Sebastian & König, Pascal D. (2017) The Dark Side of the German 'Welcome Culture': Investigating the Causes Behind Attacks on Refugees in 2015. *West European Politics* 40 (2), s. 223–251. DOI:10.1080/01402382.2016.1215614

Lewin, Leif (2013) "Samling kring folkhemmet" i Bennich-Björkman, Li & Blomqvist, Paula (red) *Mellan folkhem och Europa*. Stockholm: Liber, s. 20–39.

Moore, Henrietta (2013) "The Fantasies of Cosmopolitanism" i Braidotti, Rosi, Hanafin, Patrick & Blaagaard, Bolette (red) *After Cosmopolitanism*. Abingdon: Routledge, s. 97–110.

Mäkelä, Fanny (2016) *Jag var tvungen att göra någonting'. Refugees Welcome to Malmö och volontärernas berättelser om flyktingkrisen hösten 2015*. Kandidatuppsats, Malmö universitet, <http://hdl.handle.net/2043/20897>. Permanent länk.

Mäkelä, Fanny (2020) *Broken Solidarity: The Refugees Welcome Movement in Sweden 2015–2020*. Magisteruppsats, Malmö universitet, https://muep.mau.se/bitstream/handle/2043/32058/Fanny_Mäkelä_master_thesis_new.pdf?sequence=1&isAllowed=y. Permanent länk.

Mäkelä, Fanny (2021) "Flyktingkrisens sommarkatter" i Elsrud, Torun, Gruber, Sabine, & Lundberg, Anna (red), *Rättssäkerheten och solidariteten — vad hände? En antologi om mottagande av människor på flykt*. Linköping: Linköpings universitet & Asylkommissionen, s. 233–246. <https://libris.kb.se/bib/7m98cz8q56fzbsvn>

Nikolić, Dragan (2017) "The Future is Ours" i Johansson, Christina & Bevelander, Pieter (red) *Museums in a Time of Migration: Rethinking Museums' Roles, Representations, Collections, and Collaborations*. Lund: Nordic Academic Press, s. 197–222.

Nowicka, Magdalena (2020a) "Fantasy of Conviviality: Banalities of Multicultural Settings and What We Do (Not) Notice When We Look at Them" i Hemer, Oscar, Povzanović Frykman, Maja & Ristilampi, Per-Markku (red) *Conviviality at the Crossroads: The Poetics and Politics of Everyday Encounters*. Houndmills, Basingstoke: Palgrave Macmillan, s. 15–42.

Nowicka, Magdalena (2020b) "Hospitality, Cosmopolitanism and Conviviality: On Relations with Others in Hostile Times" i Cichelli, Vincenzo & Mesure, Sylvie (red) *Cosmopolitanism in Hard Times*. Leiden: Brill, s. 233–247.

Pendenza, Massimo (2017) Societal Cosmopolitanism: The Drift from Universalism towards Particularism. *Distinktion: Journal of Social Theory* 18 (1), s. 3–17. DOI:10.1080/1600910X.2017.1290668

Povrzanović Frykman, Maja (2016) Cosmopolitanism in Situ: Conjoining Local and Universal Concerns in a Malmö Neighbourhood. *Identities: Global Studies in Culture and Power* 23 (1), s. 35–50. DOI:10.1080/1070289X.2015.1016525

Povrzanović Frykman, Maja & Mäkelä, Fanny (2019) ”Only volunteers? Personal motivations and political ambiguities within *Refugees Welcome to Malmö* civil initiative” i Feischmidt, Margit, Pries, Ludger & Cantat, Celine (red) *Refugee Protection and Civil Society in Europe*, Houndmills, Basingstoke: Palgrave Macmillan, s. 291–318.

Povrzanović Frykman, Maja & Mäkelä, Fanny (2020) ”Post-2015 *Refugees Welcome* initiatives in Sweden: cosmopolitan underpinnings” i Hemer, Oscar, Povrzanović Frykman, Maja & Ristilampi, Per-Markku (red) *Conviviality at the Crossroads: The Poetics and Politics of Everyday Encounters*. Houndmills, Basingstoke: Palgrave Macmillan, s. 165–188.

Refugees Welcome Borås/Sjuhärad (2021) https://www.facebook.com/refugeeswelcome7h/about/?ref=page_internal. Hämtat 2021-05-28.

Refugees Welcome Housing Sweden (2021) <https://refugees-welcome.se/>. Hämtat 2021-05-28.

Refugees Welcome Malmö (2021) https://www.facebook.com/Rwmalmo/about/?ref=page_internal. Hämtat 2021-05-28.

Refugees Welcome Sverige (2021) https://www.facebook.com/refugeeswelcomesverige/about/?ref=page_internal. Hämtat 2021-05-28.

Regeringen (2016) Proposition 2015/16:174 Tillfälliga begränsningar av möjligheten att få uppehållstillstånd i Sverige, <https://data.riksdagen.se/fil/00A12406-C88D-49BD-9CFD-681EE19327E0>. Hämtat 2021-01-07.

Rescala, Isabel (2016) *Why do volunteers help: A qualitative study of volunteer's reasons to help in the reception of refugees in Malmö 2015*. Magisteruppsats, Lunds universitet, <https://lup.lub.lu.se/student-papers/search/publication/8906097>. Permanent länk.

Siapera, Eugenia (2019) Refugee Solidarity in Europe: Shifting the Discourse. *European Journal of Cultural Studies* 22 (2), s. 245–266. DOI:10.1177/1367549418823068

Skrbiš, Zlatko & Woodward, Ian (red) 2013. *Cosmopolitanism: Uses of the Idea*. Los Angeles, London, New Delhi: Sage.

Svedberg, Lars & Trägårdh, Lars (red) (2006) *Det civila sambället som forskningsfält. Nya avhandlingar i ett nytt sekel*. Stockholm: Riksbankens jubileumsfond & Gidlunds förlag.

Tanner, Arno (2016) Overwhelmed by Refugee Flows, Scandinavia Tempers Its Warm Welcome. *Migration Information Source*, 2016-02-10. <https://www.migrationpolicy.org/article/overwhelmed-refugee-flows-scandinavia-tempers-its-warm-welcome>. Hämtat 2021-08-24.

Trujillo Perez, Isabel Ascension. (2015) "Cosmopolitanism and Human Rights"; i Cebolla Sanahuja, Lorena & Ghia, Francesco (red) *Cosmopolitanism: Between Ideals and Reality*. Newcastle upon Tyne, UK: Cambridge Scholars Publishing, s. 10-34.

Wilkinson, Iain (2019) "Humanitarianism and Cosmopolitanism" i Delanty, Gerard (red) *Routledge International Handbook of Cosmopolitanism Studies*. 2 uppl. Abingdon: Routledge, s. 372-382.

11

”De som byggde landet” – vreden och välfärdsloftet

I FEBRUARI 2017 SKREV polismannen Peter Springare från Örebro ett inlägg på sin privata Facebooksida. Inlägget gjorde honom till rikskändis. Han beskrev hur han tröttnat på ”kriminella invandrare” och gjorde kopplingar mellan kriminalitet, etnicitet och gruppvåldtäkter som ett kulturella fenomen. Han menade att ”invandrare” låg bakom så gott som all brottslighet som han möter i sitt yrke, men att detta inte är något som uppmärksammas av vare sig polismyndigheten eller etablerade nyhetsmedier.

Springare möttes av hård kritik för sina svepande formuleringar. Han anmäldes för hets mot folkgrupp och stängdes av från sitt arbete. Samtidigt fick han stöd av debattörer som Katerina Janouch och den högerpopulistiska nättidningen *Nyheter Idag*. På Facebook startades gruppen *Vi som stödjer Peter Springare*, där han hyllades för att han vågat säga ”sanningen”. Gruppen fick snabbt många medlemmar. Redan

efter någon månad var antalet medlemmar uppe i 220 000 (Hansson, Ståhle & Holmberg, 2017.12.07). Men efter att Springare meddelat att han inte längre stödde gruppen på grund av den hätska ton som rådde i gruppen, bytte den namn till *Stå upp för Sverige*. Under 2018 hade gruppen omkring 168 291 medlemmar. Sett till antalet medlemmar var gruppens spridning därmed jämförbar med läsarskaran hos en medelstor svensk dagstidning (Thorsén, 2017.12.07).

Stå upp för Sverige var heller inte den enda Facebookgruppen i sitt slag. En annan grupp vars agenda och perspektiv sammanföll med *Stå upp för Sverige* var *Inte Rasist men Realist*, som under samma tid hade drygt 31 tusen följare och som uppgav att de ”tar upp det som förtigs, förminskas och som det ljugs om av ’sjuklövern’, journalister och PK-eliten när det gäller flyktingfrågan — invandringen” (*Inte Rasist men Realist*, 2019.03.26).

Inom grupperna delade medlemmarna bilder, nyhetsartiklar och inlägg, ofta med satiriska undertoner eller rent främlingsfientliga utspel. Vid sidan av de memes, manipulerade bilder och länkade nyhetsartiklar som utgjorde gruppernas huvudsakliga delningsgods, förekom även personliga berättelser och kortare vittnesmål där människor redogjorde för olika händelser i vardagen som de på olika vis såg som tecken på en ”invandringspolitik som gått för långt”. De menade genomgående att det allmänna politiska klimatet inte bara begränsades av en tydlig politisk korrekthet utan att det också betingades av en utpräglad ”svenskfientlighet”.

Själv fick jag som forskare upp ögonen för gruppen via en anhörig. Det var under våren 2018 då en post ur gruppen dök upp i mitt Facebookflöde när en äldre bekant, Morgan, delade ett Facebookinlägg från gruppen. Inlägget bestod av en bild på luckan till ett sopnedkast.

I bildtexten kunde man läsa: ”Nu presenteras ’valurnan hemma’, en tjänst för dig som röstar på Socialdemokraterna”.

En annan person — en gammal barndomskamrat — var inte lika övertygad. Barndomskamraten ifrågasatte hur det kunde komma sig att Morgan blivit ”högerextrem”. Att Morgan som ”arbetarpajk med föräldrar som var med å byggde landet”, tog sådana politiska ställningstaganden tedde sig för barndomskamraten svårbegripligt. Nu kan man förvisso tycka att bilden i sig på intet sätt föreslår något ställningstagande för högerextrema idéer, men beträffande Morgan var denna typ av delade bilder vanliga. Hans inlägg hämtades vanligtvis från olika Facebookgrupper och endast i enstaka fall länkade han till originalkällorna. Barndomskamratens iakttagelse baserades framförallt på att många av Morgans tidigare inlägg på Facebook hämtats från olika grupperingar som *Inte Rasist men Realist* och *Stå upp för Sverige* som bland annat pekats ut som Sveriges största ”hatgrupp”, eller från ”invandringskritiska alternativmedier” som *Nyheter Idag*, *Fria Tider*, *Samtiden.se* eller *Samnytt* (jfr Holt 2017). Som svar förklarade Morgan att han bara tyckte att politiker skulle stå ”till svars för sina idiotiska misstag”.

Välfärd och främlingsfientlighet

Stå Upp för Sverige hade som uttalat mål ”att avslöja politikernas flathet mot den allt mer misslyckade integrationen” och att arbeta för att ”få tillbaka ett tryggt Sverige” (*Stå upp för Sverige*, 2018.10.02). Grundpremissen för gruppens verksamhet var alltså att Sverige blivit mindre tryggt och att orsaken till detta i första hand har att göra med den rådande integrationspolitiken. Denna bild av rådande samhällsförhållanden

överblickade också med en inom gruppen vanlig övergripande problembeskrivning, där Sverige beskrevs som ett samhälle i "fritt fall" eller ett land drabbat av "systemkollaps" och att sanningen om denna kollaps systematiskt doldes för "svenska folket" av en moraliserande eller hycklande "elit".

I denna verklighetsbeskrivning pekades framförallt två grupper ut som syndabockar: "invandrare" och "eliten" eller "etablissemangen" — där de senare, utifrån innehållet i det som delades, tycktes innefatta såväl politiker och journalister. Som vi ska se hänger dessa svepande iakttagelser samman med erfarenheten av att saker och ting blivit "sämre". Tills vidare kan vi dock nöja oss med iakttagelsen att föreställningarna om en förestående systemkollaps speglade ett kraftigt polariserat samhälle, där en grupp som upplevde trångmål tog spjörn mot andra utsatta grupper, samtidigt som den odlade ett förakt för en "elit" som upplevdes uppträda främmande för deras verklighet (Friedman 2003; 1994). Vissa forskare menar att politiseringen av idéer av detta slag vittnar om ett missnöje över ett förment etniskt homogent och tryggt folkhem som man menar har gått förlorat och ersatts av ett upplevt "internationaliserat multikulturellt världssamhälle" som hotar välfärdsstaten och "det svenska" (Lööv 2002, s. 84; Norocel 2016). Detta ligger i linje med den i samhällsdebatten allt mer framträdande ståndpunkten att välfärdsförmåner bör reserveras till landets "infödda befolkning" (Keskinen m.fl. 2016, s. 321f; Mewes och Mau 2013; Reeskens & van Oorschot 2012; de Koster m.fl. 2013). En viktig detalj här är att attityder av detta slag är vanligare i länder som Sverige där välfärden bygger på universella förmåner snarare än privata försäkringar (Ennsner-Jedenastik 2018).

Hur kan denna polarisering förklaras? Kymlicka menar att social

rättvisa sedan efterkrigstiden byggt på föreställningar om nationell solidaritet. Han menar att konstruktionen av nationella identiteter varit avgörande för att mobilisera medborgarnas stöd för välfärdsstaten, men att ökad invandring och olika policyer kring mångkultur försvagat denna nationella solidaritet, varför nationell solidaritet och mångfald kommit att framstå som varandras motpoler (Kymlicka 2016). Utifrån ett sådant resonemang torde alltså stödet för skattefinansierad välfärd minska i takt med en ökad mångfald. Som vi skall se är verkligen inte fullt så enkel. Istället finns det starka argument för att nynationalistiska och främlingsfientliga attityder hänger samman med ekonomiska upp- eller nedgångar och att försvagandet av olika välfärdsinrättningar leder till ett ökat motstånd mot mångfald (Keskinen m.fl. 2016; Friedman, 1994). Ekonomihistorikern Lovisa Broström argumenterar till exempel för att det historiskt sett funnits tydliga kopplingar mellan ekonomisk nedgång och förekomsten av nationalistiska och högerextrema tankegångar (Broström 2014; 2012). Det vill säga att främlingsfientligheten gror när de ekonomiska resurser som kommer befolkningen till del upplevs som knappa.

Antropologen Don Kalb har argumenterat för att den växande nynationalismen inte kan förstås genom studier av löpsedelsrubriker eller politiska pamfletter, utan att den måste förstås i ljuset av de reella och materiella villkor som betingar människors erfarenheter (se t.ex. Kalb 2018). Hur kan vi då förstå förekomsten av grupper som *Stå upp för Sverige*? Hur tar vi de åsikter och erfarenheter som ventileras inom gruppen på allvar utan att för den sakens skull bekräfta främlingsfientliga ideologier? Som jag har argumenterat i en annan artikel bör gruppens aktiviteter ses som ett sammanhang där människor gemensamt bearbetar sina kollektiva erfarenheter (Bodén

2020). De många och ofta rapsodiska redogörelserna för händelser och företeelser i människors vardagsliv förhandlas, vävs samman och bildar kollektiva tankefigurer om samhällets utveckling (jfr Palmenfelt 2017, s. 333–340). Avsikten med den här texten är att analysera hur bilden av en förestående samhällskollaps som delas inom gruppen är uppbyggd och diskutera vilket samhällsekonomiskt sammanhang som återspeglas i denna konstruktion. Analysen bygger på de inlägg som delades inom gruppen *Stå Upp för Sverige* mellan januari 2018 och riksdagsvalet i september samma år. Av etiska skäl har jag undvikit citat för att skydda gruppmedlemmarnas identitet. Likaså har eventuella namn fingerats.

Kollapsens grundstenar

Inom gruppen delade medlemmarna satirbilder, nyhetsklipp, vardagliga iakttagelser och reflektioner. När nyhetsartiklar delades rörde det sig i första hand om stoff ur de största svenska kvällstidningarna, *Aftonbladet* och *Expressen*. Artiklar som hämtades från webbtidningar som exempelvis *Nyheter 24* var också vanliga. I enstaka fall förekom artiklar från ”invandringskritiska alternativmedier”, som exempelvis *Nyheter Idag* (jfr Holt 2017). Innehållet i dessa artiklar var ofta ”sensationella” och handlade vanligtvis om händelser där människor farit illa. Individuella iakttagelser var också vanliga och var oftast vittnesmål som postaren på ett eller annat sätt såg som uttryck för ett samhälle i förfall. Sammantaget kan man säga att bilden av en annalkande systemkollaps vilade på tre centrala teman: brister inom vård och omsorg, låga pensioner och kriminalitet.

Vård och omsorg

En typ av återkommande inlägg var de som på olika sätt skilldrade problem inom vård och omsorg. De flesta av inläggen av detta slag var av personlig natur, där postaren lade upp bilder av eller berättelser om sådant som de upplevt i mötet med olika vård och omsorgsinrättningar. Ett av inläggen som väckte stor uppmärksamhet var ett foto på en mattallrik från ett sjukhus i Svealand. På tallriken låg en klick potatismos, tillsammans med ett tjugotal gröna ärtor och tre köttbullar och simmade i lite brunsås. Postaren frågade sig om det var det man kunde förvänta sig för de skattepengar som de betalat.

Detta inlägg var bara ett av många i sitt slag. Under våren 2018 delade en ung och nybliven mamma gripande bilder på sin några veckor gamla bebis. På bilderna syntes en bebis som låg på rygg i en sjukhussäng, försedd med syrgasmask och slangar fästa vid armar, näsa och huvud. Mamman berättade att hon upprepade gånger blivit hemskickad från barnakuten trots att sonen hade RS-virus, knappt hade ätit, hade hosta och svårt att andas. Till slut hade de åkt till en annan ort. Sonen hade vid det laget blivit så illa därän att de genast hade tagits emot akut av ett annat sjukhus. Hon berättade att det hade tagit tre timmar att stabilisera honom och att han därefter behövt andningshjälp i flera dagar. Mamman förfärades över att det lades så lite resurser på vården att det kunde råda sådan platsbrist och uttryckte förtvivlan över rådande samhällsekonomiska prioriteringar.

Inlägget var svårt att värja sig ifrån. Att bilderna var gripande märks även i inläggets kommentarsfält: inlägget kommenterades 441 gånger och delades 761 gånger. Flera medlemmar kompletterade dessutom inlägget genom att dela med sig av liknande erfarenheter. En man berättade om hur han och familjen tillbringat två månader på sjukhus

efter en barnafödsel. Han menade att han under denna tid hade sett hur personalen gått på knäna på grund av underbemanning och att regeringen inte bryr sig om sjuka människor och anställda inom vården utan istället väljer att ”ta in invandrare” i landet.

Begreppet ”invandrare” användes som tidigare nämnts tämligen svepande inom gruppen; hos vissa syftade det på alla som inte uppenbart uppfyllde alla kriterier för klassificeras som ”etniskt svenska”, medan andra använde begreppet som synonymt för flyktingar. Samtidigt kunde utlandsfödda och personer med utlandsfödda föräldrar passera som svenskar — så länge de arbetade och ansågs bidra till samhället. För att inte tvingas ner i ett komplicerat sidospår rörande alla de problem som finns med begreppet använder jag mig därför här av begreppet på samma sätt som det användes inom gruppen, med all dess mångtydighet.

Pensionerna

Ett annat tema i gruppen var de återkommande inläggen om pensionerna. Dessa inlägg handlade ofta om privatpersoner som delat sin förtvivlan när de blivit tydligt för dem hur deras liv skulle se ut inför en stundande pensionering. Vissa redogjorde för kalkyler över pensionsnivåer och levnadsomkostnader och jämförde dem med de ”förmåner” som de menade att flyktingar fick ta del av. Andra skrev arga tirader över att de skulle bli tvungna att arbeta längre trots att kroppen inte orkade mer, då de befarade att pensionen inte skulle gå att leva på.

I början av hösten 2018 delades ett fotografi från Almedalen i Visby. Bilden visade en äldre kvinna som öppnat locket till en soptunna och sträckte sig ned bland soporna. I gräset, runt hennes fötter, låg tomma burkar och flaskor. Beträktaren gavs på detta vis intrycket att

hon samlade på dem. I bakgrunden syntes den tomma scenen efter ett socialdemokratiskt möte. Ett rött skynke med den socialdemokratiska rosen hängde i bakgrunden. Inlägget delades 332 gånger och ledde inom gruppen till 126 kommentarer.

Bilden ackompanjerades av en text där en kvinna delgav vittnesmål om en händelse där hon med förskräckelse fått se den verklighet som allt fler pensionärer lever i. I inlägget fick läsaren ta del av ett möte mellan en förfärad medborgare och vad som av kommentarerna att döma föreföll vara ett bevis på ett välfärdssamhälle i fritt fall. Författaren till texten beskrev ett nattligt möte med vad som i den språkdräkt som är vanlig inom *Stå upp för Sverige* kunde tolkas som ”det nya Sveriges” förlorare. I texten kunde man läsa hur författaren en sen kväll stått ute på balkongen och rökt och njutit av tystnaden. Hon hade då lagt märke till att någon befann sig nere på gården och genast känt igen vem det var: en äldre kvinna som tidigare setts leta efter tomburkar på gårdsplanen. Författaren beskrev hur den här synen — att en pensionär behöver leta efter tomburkar — väckte olustiga känslor. Känslorna hade gnagt i henne och trots att hon inte ville göra den gamla kvinnan generad, bestämde hon sig efter en stunds betänkande att gå ut och skänka en slant. Hon berättade att hon mådde illa av att se hur den gamla kvinnan tvingades leta tomburkar på nätterna och sprang ned i trapphuset för att möta den gamla kvinnan, som bodde i samma port, för att överrätta henne tvåhundra kronor. Den gamla kvinnan tyckte att det var pinsamt att hon blivit iakttagen, men tackade ödmjukt för pengarna. Författaren berättade hur hon då hade förklarat att det inte var tanten som skulle skämmas, utan staten. Vid det laget hade den äldre kvinnan insett att det var en tvåhundredalapp hon höll i handen och inte en tjugolapp

och tårögt förklarat att det var för mycket. Författaren hade insisterat och försäkrat att pengarna skulle betyda mer för den äldre kvinnan än för henne. Den äldre kvinnan förklarade tacksamt att hon efter att ha köpt sina mediciner knappt hade råd att leva.

Vittnesmålet, som var långt ifrån det enda av sitt slag, vändes till en fråga om hur det kan komma sig att äldre medborgare behöver vara ute på nätterna och plocka tomburkar för att ha råd med medicin och mat. Andra inlägg beskrev på liknande sätt hur äldre som ”jobbat hårt inte kunde leva ett värdigt liv”. Vissa pekade på hur pensionsreformen 1999, vars utformning beslutades i konsensus bland de etablerade partierna så när som på Vänsterpartiet som motsatte sig, hade inneburit betydande försämringar i pensionärens livskvalitet. De frågade sig hur det kunde komma sig att människor blivit så ”oviktiga” i ett välfärdssamhälle.

Kriminaliteten

Ett tredje tema för gruppen var vad som kunde beskrivas som ”den okontrollerade kriminaliteten”, som dessutom varit orsaken till att gruppen bildades överhuvudtaget. Här kunde man läsa om småföretagare som systematiskt utsattes för bensin- och dieselstöld, lantbrukare som blivit bestulna på sina jordbruksmaskiner som sannolikt smugglats ur landet, inlägg om inbrottstjuvar som fångats på bild, våldtäktsberättelser och berättelser från människor som bevittnat eller varit med om misshandel. Inläggen andades en uppgivenhet över att polisen inte gjort vad den förväntas göra, att utredningar lagts ner eller att polisens närvaro på olika orter på glesbygden dragits in. Ofta pekades förövarna ut som ”invandrare”, ”flyktingar”, eller hemmahörande i Baltikum och Östeuropa.

I början av september, några dagar innan riksdagsvalet, postade en ung man innehållsmässigt sprängstoff i gruppen. Sverige har blivit ett ”skitsamhälle”, menade han. Bakgrunden till utspelet var att han under våren, på väg hem från sin flickvän, blivit misshandlad av vad han beskrev som en grupp ”utlänningar”. Gruppen hade slagit honom till marken, rånat honom och sparkat honom i huvudet när han låg på marken. Vad som föranledde att inlägget gjordes just då, var att han fått veta att polismyndigheten lagt ned förundersökningen. Uppgivenheten och känslan av rättslöshet var uppenbar. Är det rimligt att låta barn växa upp i ett samhälle där brottslingar kommer undan och polisen inte kan göra något åt det, undrade han, och menade att det ytterst var den sittande regeringen som var ansvarig för situationen.

Inlägget delades 147 gånger, kommenterades av 78 personer och ackompanjerades med andra medlemmars instämmande. Flera medlemmar delade egna berättelser om hur de utsatts för brott som aldrig blivit utredda. Ibland även om tydliga bevis redan funnits att tillgå. Den gemensamma bilden var att outredda brott blivit vardag. En man berättade att något liknande hänt honom då han tvingats sy 17 stygn i huvudet efter att ha blivit rånad på 650 kr av ett gäng ”afghaner”. En kvinna berättade att hon blivit rånad och att polisen som tagit emot anmälan mycket väl visste vilka de utpekade rånarna var. Trots det hade förundersökningen lagts ned nästan genast. En ung man berättade hur hans flickväns kusin fått sin käke bruten och blivit inlagd på intensivvårdsavdelningen efter att ha blivit utsatt för rån och misshandel på en tågplattform. Han antog att förundersökningen även här förmodligen skulle läggas ned, trots att det fanns videobevis och vittnen på plats.

Diskussionen i tråden byggde ofta på antaganden och uppgifter

om förövarnas etniska härkomst som inte gick att verifiera. Gruppens medlemmar vittnade om hur våldet och kriminaliteten i samhället hade ökat. De menade att utredningar av vardagsbrott — inbrott, misshandel, rån och så vidare — sedan några decennier tillbaka systematiskt lagts ned på grund av bristande resurser. Och eftersom "staten" tittade åt ett annat håll hade den här typen av brott kommit att löna sig.

Felaktiga prioriteringar

Den sensationsjournalistiska karaktären hos inläggen resulterade i påfallande likartade reaktioner. Spontana och ilska tillrop som "för jävligt", "helt sjukt", "vansinnigt", "oacceptabelt", "bedrövligt!" och "hemskt!" tillhörde de vanligaste. Tillsammans ansågs berättelserna nagga på gränserna för vad som kunde anses som anständigt för ett modernt välfärdssamhälle. Vrede riktades mot att medicin blivit dyrare, att lönerna stagnerat och att statens åtaganden för offentlig service brast. Många ansåg att alla dessa omständigheter var ovärdiga ett välfärdssamhälle.

Kommentarsfälten rymde också annat än känslomässiga reaktioner. Vid sidan om kommentarer som uttryckte bestörthet över vad som förmedlats i vittnesmålen, framfördes också idéer om händelsernas orsaker. En anledning till rådande omständigheter beskrevs vara att "invandrare" och flyktingar är mer benägna att begå brott och att de cyniskt utnyttjade och manipulerade systemet till sin fördel. En betydligt vanligare hållning var emellertid att vittnesmålen utgjorde exempel på ett samhälleligt tillstånd. En kvinna menade till exempel att det inte var "invandrarna", utan migrationspolitiken och politikernas

prioriteringar som var problemet. Det var inte ”invandrarnas” fel att resurserna var få och lönerna var låga inom vård och omsorg. Det var inte ”invandrarnas” fel att väntetiderna var långa, att skolklasserna var för stora, att polisen inte förmådde att utreda brott utan politikerna och de återkommande besparingskrav som ålades välfärdsinstitutionerna. I samma anda riktades många kommentarer mot vad som uppfattades som de bakomliggande strukturella orsakerna till det inträffade, där ”felaktiga prioriteringar” och ”invandring” figurerade som återkommande motiv. Den bristande offentliga värden, de dåliga pensionerna och de bristande resurserna hos ordningsmakten skulle förstås som ett resultat av att makthavare valt att lägga pengar på flyktingmottagning och invandring. Problemet med värden, pensionerna och brottsligheten etnifierades. Mångfald beskrevs som en motpol till välfärd.

En ny adel?

Många menade att ”svenska folket” och i synnerhet de gamla, ”som byggt landet”, inte fick tillgång till en tryggad ersättning och möjligheter att njuta av de rikedomar som de varit med om att jobba ihop och som de förtjänade. Vem som ansågs höra till svenska folket var oklart. Vissa tycktes mena att svenska folket är ”etniska svenskar”, medan det för andra snarare handlade de som kunde betraktas som etablerade och arbetande medborgare. Kommentaren anspelade på en av den svenska arbetarrörelsens klassiska kampsånger, ”Vi bygger landet”, och som kan associeras till den socialdemokratiska välfärdspolitik som präglade det svenska samhället och som under stora delar av 1900-talet varit

hegemonisk. Den pekade på ett samhälle som byggts upp runt den fördelningspolitiska idén om att alla som ställt upp på att ”dra sitt strå till stacken” också ska garanteras ett drägligt liv i form ekonomisk och social trygghet och hälsa.

Det som aktualiserades här var vad människor har rätt att förvänta sig av ett liv i arbete och vem som kan förvänta sig vad från välfärdsstaten. Många menade att de förväntningar många har på välfärdsstaten, genom det samhällskontrakt som beskattningen av individuell arbetsinkomst innebär, var ett svek. Vissa förklarade att de länge har röstat på Socialdemokraterna, men att de på senare år förstått att socialdemokratien hade övergett dem och deras intressen. Det beklagades att Sverige tydligt hade avvikit från de folkhemsideal som länge varit konsensus i politiken.

Den sociala tillit och de visioner om social rättvisa runt vilken den socialdemokratiska fördelningspolitiken var uppbyggd vacklade och betraktades nu med misstanke. En orsak till detta var uppfattningen att de etablerade partierna valt att prioritera flyktingmottagande före svenskarnas välfärd. Först och främst antogs kostnaderna för invandring och flyktingmottagande innebära att det fanns mindre skattepengar till övrig välfärd. Dessutom argumenterades det att invandring, och i synnerhet flyktingmottagande, innebar att antalet människor som skulle dela på den befintliga välfärdskakan växte. Till skillnad från tider då arbetskraftsinvandring skett på grund av brister i den svenska industrin, antogs att invandringen numera endast leder till en ökad arbetslöshet och bidragsberoende. Här fanns en föreställning om att flyktingar och ”invandrare” har förtur till välfärdens resurser och att många av dessa heller inte fostrats in i välfärdskontraktet. Nya samhällsgrupper, som av gruppmedlemmarna inte uppfattades som

en del i denna överenskommelse, sågs därför som en belastning för välfärdssystemet.

Medlemmarna tycktes mena att pensionärer och sämre bemedlade arbetande svenskar betalar med orättvisa skatter, medan ”invandrare” ges förmåner så som tandvård, läkarvård, medicin och boende. Dessutom uttrycktes misstankar om att flyktingar gärna drar nytta av välfärden utan att bidra till den genom arbete.¹ Vissa menade att många lärt sig leva på olika former av bidrag och att det saknas en vilja att integreras och att invandrare därför inte räds att fuska och manipulera systemet.

I kommentarstrådarna växte en bild av ”svenska folket” fram som en form av förfördelad underklass. De ”felaktiga” budgetprioriteringarna beskrevs till och med som en statssanktionerad exploatering av svenska folket. Sverige hade varit allt för generöst i sitt flyktingmottagande. I gruppen florerade också idéer om att asylsökande flyktingar fick förtur i bostadskön och att de, till skillnad från svenskar, erbjöds gratis tandvård och så vidare. Medlemmarna såg sig orättvist behandlade och menade att svenskarna och deras problem ignorerades, medan ”invandrare” i det mångkulturella Sverige behandlades som en ”ny adel”. Svensk välfärdspolitik anklagades för att systematiskt göra skillnad på människor, till förmån för flyktinginvandrare. Välfärden uppfattades som vigd åt ”invandrare”, varför många börjat ifrågasätta vad de uppfattade som oskäligt höga skatter (jfr Kymlicka 2016). Välfärdskontraktet var på fallrepet.

1 Forskningen visar tvärt om att utlandsfödda och deras barn av olika anledningar — diskriminering, bristande språkkunskaper, avsaknad av utbildning etc. — mot sin vilja utesluts från arbetsmarknaden.

Vreden över det upplevda samhällsför-fallet riktades alltså åt två håll. Diskussionerna i gruppen byggde förvisso på en upplevd intressekonflikt mellan ”svenskar” och ”invandrare”. Men medan de upplevda privilegier som invandrare antogs åtnjuta uppfattades som ett problem som man behövde komma till rätta med, kunde inte grunden för den upplevda samhällskollapsen endast reduceras till de grupper av människor som de menade inkräktar på och konkurrerar om samhällets gemensamma resurser. Kritiken riktades än mer mot de beslutsfattare som ansågs vara ansvariga för denna verklighet. I botten låg nämligen en annan erfarenhetsgrund. Vittnesmålen om polisens oförmåga att förhindra och klara upp brott, vårdens bristande resurser och ett pensionssystem som genererade allt annat än trygghet var alla besvikelser över en välfärdsstat som inte längre förmådde att leverera i förhållande till tidigare utfästelser. Någon fann läge att parafrasera Socialdemokraternas valslogan från 2006 — ”Alla skulle ju med!”.² Staten och politikerna ansågs ha abdikerat sitt politiska ansvar för medborgarnas grundläggande trygghet. Samtidigt som ”invandrare” pekades ut som brottslingar och osolidariska välfärdsmanipulatorer, var det i första hand politiker från de etablerade partierna — ”sju-klövern” och i synnerhet Socialdemokraterna — som pekades ut som svikare.

Politikernas höga inkomster kontrasterades mot en stagnerande allmän löneutveckling, ökade levnadsomkostnader, dåliga pensioner, skattetryck och bristande välfärd. Bristande välfärds-service ställdes i kontrast till de olika förmåner rörande resor, bostad och traktamente,

² Socialdemokraternas slogan var ”Alla ska med”.

semester etc. som riksdagspolitiker åtnjöt. Felet låg i första hand hos makthavare och samhällsbärande institutioner. Politikerna, som genom sin makt att orkestrera förutsättningarna för den upplevda konflikten, ansågs ha två allvarliga brister: tvivelaktig moral och bristande verklighetsförankring. Resultatet blev vad som inom gruppen uppfattades som en utpräglad "svenskfientlighet". Här vädrades känslan av allmän maktlöshet inför vad som beskrevs som sovande eller giriga politiker som ignorerar "vanliga" människors livsvillkor och endast ser till sitt eget bästa. Den samhällsordning som gruppmedlemmarna tyckte sig se var utformad för att gynna ett privilegierat fåtal — "invandrare" och politiker. Det enda partiet som framstod som trovärdigt att rösta på var Sverigedemokraterna, eftersom de inte varit delaktiga i den samhällsutveckling som Sverige gått igenom och som dessutom lyckats appellera till väljare genom att använda sig av denna kollektiva erfarenhet.

Ekonomisk expansion och social nedrustning

Samtidigt som det är uppenbart att de berättelser om Sverige som byggdes upp inom gruppen inkorporerade tydligt främlingsfientliga och rasistiska ståndpunkter, vore det problematiskt att reducera gruppens aktivitet till enbart en fråga om rasistisk ideologi. Dubbelheten i innehållet i gruppens diskussioner gör det vanskligt att förklara de åsikter och erfarenheter som ventilerades till att handla om rasism. Åsikter kan inte förklaras genom att referera till åsikter. Snarare borde vi, med antropologen Eric R. Wolfs ord, också söka samhälleliga förklaringar till dessa (Wolf 1990, s. 594). Det är t.ex. uppenbart hur den vrede

som ventilerades i gruppen växte ur en pågående samhällsekonomisk process, där besparingar inom grundläggande välfärdsfunktioner stod i fokus (jfr Keskinen m.fl. 2016). Sverige beskrevs som ett ”sjukt” samhälle där lönerna sedan trettio år tillbaka frusits, samtidigt som levnadsomkostnaderna blivit dyrare och där människor som hade arbete nätt och jämnt klarade att betala månadens alla utgifter. Snarare illustrerade vittnesmålen och kommentarerna hur en förändrad ekonomi medfört märkbart försämrade levnadsvillkor. De gav uttryck för en upplevelse om att medlemmarnas ekonomiska frustrationer ignorerades och att de, när detta fördes på tal, förminskades, fick höra att de hade sig själva att skylla eller ignorerades med hänvisning till andra grupper som av det politiska etablissemanget ansågs förtjäna uppmärksamheten bättre (jfr Kalb 2009).

Den form av polarisering som t.ex. gjorde sig gällande inom *Stå upp för Sverige* har, enligt antropologen Jonathan Friedman, vuxit fram parallellt med den nyliberalisering av den nationella politiken som pågått sedan sjuttioalet (Friedman 1994; Yilmaz 2012). Att just tiden från 1970-talet och framåt inneburit stora förändringar i människors livsvillkor bekräftas av många forskare. Sociologen Göran Therborn har till exempel beskrivit samma historiska skede som en ”motreformation”, där de reformer som den svenska välfärdsstaten vilar på sedan början av 1900-talet gradvis rullats tillbaka, som en följd av en globaliserande omreglering av marknader (Therborn 2018, s. 43ff). Vinnarna i denna rörelse, dvs. samhällets urbana, politiska och ekonomiska elit, har klättrat uppåt och blivit allt mer kosmopolitiska och liberalt sinnade. Förlorarna, dvs. de som inte tillräckligt snabbt kunnat anpassa sig till och dra vinning av den nya ordningen, tvingas istället slå vakt om och att kämpa för att bevara trygghet och stabilitet genom att konkurrera

om knappa resurser (jobb, bostad, välfärd, etc.).

Inom svensk ekonomisk historia beskrivs återkommande att den nationellt förankrade industrikapitalismens avancemang under slutet av sextioalet har börjat stagnera på grund av överproduktion och brist på avsättningsmarknader. Detta ska ha föranlett avregleringar av överskottskapital som tidigare var bundna till nationella marknader — en ny politik med inriktning mot fri marknad och fri rörlighet. Till detta kan också läggas en avsevärd marknadsfördjupning där delar av ekonomin som tidigare legat under offentlig regi öppnats upp för marknadskrafterna, vilket introducerat kostnadseffektivitet som grundläggande prioritering inom delar av vård och omsorg (Huws 2014). I den nya, globaliserade kapitalismen har den tidigare nationellt avgränsade och förhållandevis stabila Keynesianska välfärdsmodell, runt vilken 1900-talets välfärdssamhällen kunnat organiseras, ersatts av en mer flexibel och finansialiserad ekonomi. dvs. där kapital decentraliserats och inte längre koncentreras kring stora nationellt och lokalt avgränsade industrier utan omsätts på en global spekulativ finansmarknad i löst sammansatta globala nätverk av tillfälliga underleverantörer (Harvey 1990; Bellamy Foster 2007).

Stora delar av den vrede som vädrades inom gruppen speglade känslor av maktlöshet inför det politiska etablissemang och bristen på trovärdiga aktörer som förde deras talan och drev en pålitlig välfärdspolitik. Denna upplevelse kan med enkelhet kopplas till de samhällspolitiska förändringar som följt med de övergripande omställningarna i den globala ekonomin. I den globala konkurrensen har den svenska arbetarrörelsen, dess förhandlingsposition och dess organisationer försvagats. Svenska småföretag som vänder sig till en lokal marknad konkurrerar, tillsammans med arbetare som

arbetar för svenska företag med utländska entreprenörer på en global arbetsmarknad. De som är billigast vinner, vilket har lett till det många fackföreningar beskriver som social dumpning. När fackföreningar motsatt sig denna snedvridna konkurrens har de i etablerade medier avfärdats som främlingsfientliga (Lindqvist 2016, s.26). En globaliserad kapitalmarknad har dessutom allvarligt begränsat statens möjligheter att utöva inflytande över räntor och nationella finanser, i synnerhet sedan Riksbanken friställts från politiskt inflytande. I samma slag har ekonomin blivit mer utsatt för hastiga svängningar i finansmarknaden. När den Europeiska centralbanken dessutom haft inflationsbekämpning som ett av sina främsta mål har utrymmet för reformer och investeringar i de nationella välfärdssystemen begränsats (*EU business* 2019.02.12). De överskottsmål som satts upp hindrar storskaliga investeringar inom offentlig sektor och försvårar satsningar på full sysselsättning. Den svenska socialdemokratin har av samma anledning girat högerut, vilket medfört att den ekonomiska politiken allt mer kommit att handla om vilka reformer som är möjliga att göra inom de ramar som marknaden tillåter. Den försvagade arbetarrörelsen har i stora drag retirerat och vänt sig inåt med siktet på att hjälpa sina medlemmar att positionera sig i löneförhandlingar och hitta individuella vägar på arbetsmarknaden snarare än att ta till kollektiv kamp mot ett i grunden bristande ekonomiskt system (Therborn 2018, s. 75). Sammantaget kan vi se hur politikens innehåll kommit att följa Angela Merkels vision om en ”marknadsanpassad demokrati” (Streck 2016, s. 56).

Margaret Thatchers ofta upprepade mantra, TINA — ”There is no alternative” har blivit en officiell sanning (Harvey 2005, s. 40; Kalb 2015, s. 3). Kapitalismen som överordnat samhällssystem, har konkurrerat ut alla andra lösningar (Fukuyama 1992). Samtiden beskrivs

därför emellanåt som en ”post-politisk” era, där politikens innehåll har begränsats till tekniska frågor om hur man bäst svarar på marknadens behov (Mouffe 2005). Idag är det t.ex. fullt möjligt för makthavare inom både politiken och arbetarrörelsen att betrakta den fria strejkrätten som förlegad så länge den utgår ifrån annat än kapitalets och arbetets ömsesidiga intressen och tillika samförstånd mellan arbetsköpare och löntagare (Berggren 2018.06.05). Vi lever i en form av ”kapitalistisk realism” där kapitalismen naturaliserats, som den brittiske kritikern Mark Fisher argumenterat (Fisher 2011).

Kulturell sammanslutning

Att kapitalismen framstår som det enda möjliga alternativet beror inte, som Fisher antyder, på att människor manipulerats till samtycke eller att de blivit oförmögna att föreställa sig något annat. Det handlar om hur en politik baserad på en klassbaserad kritik av det ekonomiska systemet och för en progressiv fördelningspolitik kommit att framstå som hopplös; i det nuvarande politiska klimatet har arbetarrörelsen och LO-kollektivets fackföreningar gått till reträtt och socialdemokratin uttryckligen övergett arbetarklassens ekonomiska intressen. Resultatet har blivit att de ekonomiska klyftorna vuxit sig större, mellan storstäder och glesbygd likväl som mellan löntagare och de som lever på kapitalinkomster. Enligt Göran Therborn är klyftorna i det svenska klassamhället nu tillbaka på samma nivåer som tidigt 1900-tal (Therborn 2018, s. 97). Men när samhällets problem inte kan lösas genom en kamp mot det ekonomiska systemet måste vreden finna andra vägar. Häri ligger en förklaring till varför kategorier som ”svenskarna” och ”folket”

har kommit att bli så viktiga i den politiska debatten. Frånvaron av en plattform för sociala rättvisefrågor har inneburit en ökad upptagenhet vid frågor om kulturell olikhet för att motivera eller ifrågasätta den egna upplevda utsattheten (Chibber 2017; även Yilmaz 2012).

Den berömde historikern Eric J. Hobsbawms kanske mest kända tes om nationalismen är att den mobiliserats uppifrån för att legitimera den styrande elitens intressen, men att den för att överleva måste förankras i de breda folklagens konkreta erfarenheter och behov (Hobsbawm 1994). I grupperingar som *Stå upp för Sverige* syns hur nationalismen i första hand omhuldas av dem som i den nya ordningen finner sig förfördelade och frånsprungna. Nynationalismen tycks alltså hämta kraft "underifrån".

De nynationalistiska strömningar vi finner i *Stå upp för Sverige* bygger på polariseringar mellan den verklighetsbild som återfinns "på gatan" och den officiella sanning som bärs upp av "den politiska och kulturella eliten" (Friedman & Friedman 2006). Under 2017 och 2018 när stadsminister Stefan Löfvén och finansminister Magdalena Andersson framträdde brukade det heta att "det går bra för Sverige". Med utgångspunkt i erfarenheten av Sverige som ett land präglat av krympande välfärd och växande sociala klyftor tedde sig sådant uttalande för medlemmarna i *Stå upp för Sverige* underligt. Det föranledde frågan om vems Sverige det egentligen var som det gick bra för.

Problemet består på detta vis inte enbart i att samhället socialt dras isär, utan att det från eliternas sida också finns en oförmåga att förstå och en ovilja att erkänna den verklighet som "förlorarna" upplever, vilket får konsekvenser för hur dessa begripliggör sin utsatthet. Historikern Lars Trägårdh m.fl., har på senare år argumenterat att det offentliga samtalet i Sverige kommit att karaktäriseras av en form av officiell

”värdegrunds”-retorik där värden som tolerans, respekt för andra, valfrihet och öppenhet för mångfald dominerar. De menar att det offentliga samtalet kommit att präglas av hur en ”programmatiskt post-nationell” vänster och en ”kosmopolitiskt framsynt” borgerlighet möts i sitt ömsesidiga bejakande av invandring och mångfald (Trägårdh 2013, s. 187–189). De erfarenheter som majoritetssvenskar som drabbats negativt av globaliseringen ger uttryck för ges inte plats; det är den nyliberala politiken som förmedlar sin bild av verkligheten. Av denna anledning har det uppstått en misstro mot de som hörs och bereds plats i det offentliga samtalet, som politiker och etablerade journalister.

Ett sätt att förstå varför nynationalismen vuxit underifrån är att undersöka hur ekonomiska, politiska och kulturella eliters intressen svängt i förhållande till var kapitalets avsättningsmarknader funnits (Robinson 2011). Medan dessa innan globaliseringen stod som företrädare för ”nationens intressen”, förespråkas idag en politik där fokus ligger på rörlighet, mångfald och Sverige som en integrerad del i EU och världen. De som sett sig förfördelade av en sådan utveckling har istället, i avsaknad av utrymme för en kritik av samhällets ekonomiska omvandlingar, funnit en växande förtröstan till aktörer som erkänner deras upplevelse av att saker blivit sämre, och som pekar på ”folket” och ”nationen”. De efterlyser ett samhälle där ”nationen” står som garant för ”folkets” gemensamma intressen och välfärd.

För medlemmarna i *Stå upp för Sverige* framstod vinnarna i den pågående utvecklingen som en elit som tystade och mörklade alternativa röster. Gruppen blev en kanal för dessa samlade erfarenheter. När klasspolitiken inte längre framstod som en framkomlig väg blev nationen, folket, svenskarna och ”de andra” ett sätt att ta ställning i en utsatt samhällsekonomisk situation. Den hjälpte de människor som

såg sig som förlorare i den nyliberala samhällsomvandlingen att forma en ”taktisk” allians för att möta ett upplevt gemensamt problem. De inlägg som förekom i gruppen uppfattades beskriva ”autentiska bilder” av verkligheten, dvs. beskrivningar som gruppmedlemmarna kände igen från sin egen vardag. Kommunikationen på forumet blev därför som en motpol till etablerade nyhetsmedier. Här kunde ”vanliga människor” ge sin bild av verkligheten och även känna igen sig i beskrivningar som kanske inte var politiskt passande, utan ifrågasättande av det svenska idealet — ett väl fungerande mångkulturellt samhälle.

Referenser

Bellamy Foster, John (2007) The Financialization of Capitalism. *Monthly Review*, 2007-04-01. <https://monthlyreview.org/2007/04/01/the-financialization-of-capitalism/>, hämtad 2019-02-04

Berggren, Jenny (2018) Parterna överens om strejkrätten. *Arbetet*, 5 juni 2018, <https://arbetet.se/2018/06/05/parterna-overens-om-strejkratten/>, hämtad 2019-02-04.

Bodén, Daniel (2020) Witnesses of Social Decay. “Ordinary People”, Right-Wing Populism and Social Media. *Schweizerisches Archiv für Volkskunde*, 116 (1), s. 51–68.

Broström, Lovisa (2012) ”Högerextremismens ekonomi”, *Tidningen Brand*, nr 4, 2012. <https://tidningenbrand.se/brand/nummer-4-2012-kultur-och-reaktion/hogerextremismens-ekonomi/>, hämtad 2019-04-11.

Broström, Lovisa (2014) ”Kris, klass och Sverigedemokraternas ökade stöd”, *Göteborgs fria*, 11 september 2014. <http://www.goteborgsfria.se/artikel/115262>, hämtad 2021-09-13.

Chibber, Vivek (2017) ”Rescuing Class From the Cultural Turn”, *Catalyst*, 1(1), Spring 2017. <https://catalyst-journal.com/2017/11/cultural-turn-vivek-chibber>, hämtad 2021-09-13.

Ennsner-Jedenastik, Laurenz (2018) ”Welfare Chauvinism in Populist Radical Right Platforms: The Role of Redistributive Justice Principles”, *Social Policy & Administration* 52(1), s. 293–314.

- EU business. <https://www.eubusiness.com/news-eu/ecb-eurozone-money.0v5>, hämtad 2021-09-13.
- Fisher, Mark (2011) *Kapitalistisk realism*. Hågersten: Tankekraft.
- Friedman, Jonathan (2003) *Globalization, the state, and violence*. Walnut Creek: AltaMira Press.
- Friedman, Jonathan (1994) *Cultural identity and global process*. London: Sage.
- Friedman, Jonathan & Ekholm Friedman, Kajsa (2006) Sverige: Från Nationalstat till Pluralt Samhälle, I: *Bortom stereotyperna? Invandrare och integration i Danmark och Sverige*. Serie: Centrum för Danmarksstudier nr 12.
- Fukuyama, Francis (1992) *Historiens slut och den sista människan*. Stockholm: Norstedts.
- Hansson, Anna, Stähle, Mathias, Holmberg, Henrik (2017) Sveriges största hatgrupp på nätet styrs från Eskilstuna. Eskilstunakuriren, 7 dec 2017, <https://www.ekuriren.se/sormland/sveriges-storsta-hatgrupp-pa-natet-styrs-fran-eskilstuna/>, hämtad 2018-10-04.
- Harvey, David (1990) *The condition of postmodernity: an enquiry into the origins of cultural change*. Oxford: Blackwell.
- Harvey, David (2005) *A Brief History of Neoliberalism*. Oxford: Oxford University Press.
- Hobsbawm, Eric J. (1994) *Nationer och nationalism*. Stockholm: Ordfront.
- Holt, Kristoffer (2017) "Alternativmedier"? *Migrationen i medierna: men det får en väl inte prata om*. Stockholm: Institutet för Mediestudier
- Inte Rasist Men Realist. Grupp på Facebook, https://www.facebook.com/pg/Inte-rasist-men-Realist-443540402493559/about/?ref=page_internal, hämtad 2019-03-26.
- Kalb, Don (2018) Upscaling Illiberalism: Class, Contradiction, and the Rise and Rise of the Populist Right in Postsocialist Central Europe, *Fudan Journal of the Humanities and Social Sciences*, Vol 11(3), s. 303-321.
- Kalb, Don (2015) Introduction: class and the new anthropological holism I: Carrier, J.G. & Kalb, Don *Anthropologies of class — Power, Practice and Inequality*. Cambridge: Cambridge University Press. s. 1-27.
- Kalb, Don (2009) Conversations with a Polish populist: Tracing hidden histories of globalization, class, and dispossession in postsocialism and beyond, *American Ethnologist*, 36(2), s. 207-223.
- Kalb, Don & Herman, Tak (2005) *Critical Junctions: Anthropology and History beyond the Cultural Turn*. New York: Berghahn Books.
- Keskinen, Suvi, Norocel, Ov Cristian, & Jørgensen, Martin Bak (2016) "The Politics and Policies of Welfare Chauvinism under the Economic Crisis", *Critical Social Policy* 36.3, s. 321-29.

- Kymlicka, Will (2016) "Rejoinder from Sociability to Solidarity: Reply to Commentators", *Comparative Migration Studies* 4(1), s. 1–5.
- De Koster, Willem, Achterberg, Peter, and Van Der Waal, Jeroen (2013) "The New Right and the Welfare State: The Electoral Relevance of Welfare Chauvinism and Welfare Populism in the Netherlands", *International Political Science Review* 34(1), s. 3–20.
- Lindqvist, Mats (2016) "Social Dumping in the Baltic Sea Region", *Baltic Worlds* IX(1–2).
- Lööw, Heléne, (2015) "Anti-ziganism — från ryktesspridning till nätkampanjer", *Social-medicinsk tidskrift* 3/2015, s. 315–320.
- Mewes, Jan, and Mau, Steffen (2013) "Globalization, Socio-economic Status and Welfare Chauvinism: European Perspectives on Attitudes toward the Exclusion of Immigrants", *International Journal of Comparative Sociology* 54(3), s. 228–45.
- Mouffe, Chantal (2005) "The End of Politics and the Challenge of Right Wing Populism" i Panizza, Francisco (red) *Populism and the Mirror of Democracy*. London: Verso.
- Norocel, Ov Cristian (2016) "Populist Radical Right Protectors of the Folkhem: Welfare Chauvinism in Sweden", *Critical Social Policy* 36.3, s. 371–90.
- Reeskens, T, and Van Oorschot, W. (2012) "Disentangling the 'New Liberal Dilemma': On the Relation between General Welfare Redistribution Preferences and Welfare Chauvinism", *International Journal of Comparative Sociology* 53(2), s. 120–39.
- Robinson, I. William (2011) "Global Capitalism Theory and the Emergence of Transnational Elites", *Critical Sociology* 38(3), s. 349–363.
- Streeck, Wolfgang (2016) *How will capitalism end?* London: Verso.
- Stå Upp För Sverige. Grupp på Facebook, <https://www.facebook.com/groups/279528999133185/>, hämtad 2019-03-26.
- Therborn, Göran (2018) *Kapitalet, överbeten och alla vi andra: klassambället i Sverige — det rådande och det kommande*. Lund: Arkiv förlag.
- Thorsén, Per (2018) "Han startade fb-gruppen 'Stå upp för Peter Springare' — nu har den omvandlats till landets största hatgrupp", *Nerikes Allehanda*, 2017-12-07. <https://www.na.se/artikel/orebro-lan/orebro/han-startade-fb-gruppen-sta-upp-for-peter-springare-nu-har-den-omvandlats-till-landets-storsta-hatgrupp>, hämtad 2018-10-04.
- Trägårdh, Lars (2013) *Den svåla svenska tilliten: förutsättningar och utmaningar*. Stockholm: SNS.
- Wolf, Eric R. (1990) "Facing Power — Old Insights, New Questions", *American Anthropologist*, Vol.92 (3) s. 586–596.
- Yilmaz, Ferruh (2012) "Right-wing hegemony and immigration: How the populist far-right achieved hegemony through the immigration debate in Europe", *Current Sociology*, 60 (3), s. 368–381.

12

I döda vänners sällskap – protestmaskulinitet och polarisering

Jag går i mina egna fotspår, men jag vandrar i många andras. Vi är många som har gått här. En del av oss ligger på kyrkogården.
(Susanna Alakoski, 2012)

NOEL DÖG I JANUARI 2015. Då var han och jag osams. Han var en jämnårig barndomsvän och den här texten är en autoetnografisk reflektion där jag utgår från en konflikt mellan oss som utspelade sig på Facebook strax innan han dog. Genom att undersöka mitt eget och Noels agerande i konflikten vill jag skapa förståelse för den sociala och politiska kontext inom vilken konflikten ägde rum. Texten kretsar runt begrepp som vänskap, affekt, polarisering och protestmaskulinitet (Connell 1991; Connell 1996). Jag vill, från en personlig utgångspunkt, gestalta hur polarisering kan komma till uttryck mellan vänner på en vardagsnivå och hur den hindrar oss från att nå varandra. Syftet är att skildra hur affekt kan spela en roll i politisk polarisering i sociala medier.

Det personliga

Noel och jag. Vi växte upp tillsammans i en av de där svenska småstäderna där ingenting någonsin hände. Här fanns ett litet centrum där det mest spännande som fanns att göra var att äta pizza. Några affärer — för fisketillbehör, jordbruksvaror och kläder som inte hade varit moderna på årtionden. Alla affärer och caféer stängde tidigt.

Tåget stannade här. I teorin innebar det att vi kunde resa härifrån till andra platser. I praktiken gjorde vi sällan det. Avgångarna var få, särskilt på kvällar och helger när vi ville åka någon annanstans. Även om Stockholm bara låg en timme bort, hade vi klasskompisar som aldrig varit där. Avståndet var inte bara geografiskt.

Även om många år har gått sedan dess kan jag fortfarande se Noel framför mig som jag minns honom från då. Pigga bruna ögon. Nära till skratt. Men också nära till ilska — han hamnade ofta i bråk. Trasiga jeans och gympaskor. Rockstjärnedrömmar.

När du är tonåring känns en vecka som en månad, en månad som ett år, och ett år som en hel livstid. Allting är möjligt. Ingenting är möjligt. Noel brukade skämta om att han skulle dö ung och bli ett vackert lik. Vi visste inte då hur rätt han skulle få.

Noel dog av en överdos av heroin. Det är oklart om det var ett självmord eller en olyckshändelse. Han dog på soffan hos en vän. Han hade då flera år av missbruk bakom sig och även ett antal fängelsestraff. I perioder då han var drogfri och mådde bra hade Noel även arbetat inom organisationer för brottsförebyggande och rehabilitering av kriminella. Jag och andra som kände honom vet att det var över det engagemanget han var allra stoltast. Han ville något annat än kröken och knarket.

Vi var också flera som blev vansinniga på honom eftersom han såg

på sig själv utifrån tolvstegshorisonten — han skyllde bara sig själv för alla problem och svårigheter. Jag, och andra, tyckte att han var onödigt hård mot sig själv. För visst spelar det roll att som tonåring förlora kontakten med sin mamma, om än tillfälligt? Visst spelar det väl roll att flera av oss som växte upp med Noel aldrig någonsin träffade hans pappa?

Noel satt aldrig still. Han pluggade aldrig vidare. Fick aldrig någon fast förankring på arbetsmarknaden, hade mest tillfälliga boenden. Allt det här spelar roll för hur det gick sen. Eller så gör det inte det. Det strukturella kan aldrig helt förklara det individuella. Kanske hade Noel delvis rätt när han pratade om de egna valen. Min poäng är att det fanns så mycket mer att prata om, men det ville han inte. Det gjorde vi aldrig.

Det politiska

Orsaken till konflikten mellan oss tog sin utgångspunkt i en medialt uppmärksammat händelse som utspelade sig på nyårsafton år 2014. Då anlände en buss med asylsökande personer till en flyktingmottagning i Grytan strax utanför Östersund. Bussen hade fört med sig passagerare från Malmö som nu skulle kommunplaceras i Östersund. Väl framme vägrade omkring 45 personer att kliva av och krävde att bussen skulle köra dem tillbaka. Motivet till detta som flera svenska medier rapporterade om handlade om att den lilla orten Grytan inte motsvarade deras förväntningar (Holmberg, Dagens Nyheter 2014). De önskade bo i en mer bekant miljö — en stad där klimatet var mildare än i norra Sverige. De menade också att de inte hade fått information om vart de skulle

innan avfärd. Nyheten plockades först upp av traditionella medier, men fick även stor uppmärksamhet på sociala medier, där nyheten tycktes dela människor i huvudsakligen två grupper — de som upprördes över flyktingarnas agerande och de som försvarade eller åtminstone visade förståelse för deras handlande.

2014 var valår i Sverige. Hela hösten hade präglats av detta eftersom valresultatet blev så jämnt mellan de politiska blocken att det endast medgav ett mycket tveksamt regeringsskifte till Socialdemokraternas fördel. Diskussioner fördes om ett eventuellt nyval och olika bud kom om vilka som skulle bilda regering. Sverigedemokraterna hade fått nästan tretton procent av rösterna vilket både chockade och upprörde många, däribland mig.

Jag var arg och rädd.

Andra gladdes naturligtvis åt resultatet. Oavsett politisk hemvist kan det i alla fall konstateras att stödet för Sverigedemokraterna hade ökat markant sedan valet 2010 då de först tog plats i riksdagen med ungefär fem procent av rösterna.

Jag delade en artikel om busshändelsen på min Facebooksida och diskussionen om den följde ungefär samma polariserade mönster som många andra diskussioner om migration, integration och rasism gjorde vid denna tid och som formatet för sociala medier även fortsatt tycks gynna. I konflikter som denna verkar det bara finnas två alternativ — målade i svart eller vitt och med lite utrymme för gråskalans nyansering. Båda sidor är övertygade om att de har rätt och det är svårt att närma sig människorna som finns på (det som förstås som) den andra sidan (jfr Haidt 2012).

Jag och Noel intog motsatta positioner.

Noel menade att busshändelsen var ett uttryck för otacksamhet från

flyktingarnas sida och använde sig också av vad jag tolkade som rasistiska beskrivningar av människorna i reportaget, medan jag menade att dessa människor inte var skyldiga någon sin tacksamhet och att de hade samma rätt att protestera som alla andra. Diskussionen blev infekterad. Andra av mina vänner la sig i. De flesta argumenterade i linje med mig. Noel blev ganska ensam på andra sidan debatten. Jag blev arg och övervägde att ta bort honom som Facebookvän. Knappt en månad senare var han död.

Det fanns naturligtvis ingen kausalitet mellan vår ilska diskussion på Facebook och Noels överdos — det ena ledde inte till det andra — men min känsla inför vårt bråk blev en annan i och med hans död. Ilskan blandades med sorg och skam. Jag var inte längre lika övertygad om att jag hade gjort rätt i stundens hetta. I den här texten utforskar jag denna självupplevda händelse, där det personliga och det politiska knöts samman. Alla händelser och skeenden kan betraktas ur olika perspektiv. Just den här händelsen kan också betraktas utifrån ett autoetnografiskt perspektiv.

Autoetnografi

Autoetnografi är ett metodologiskt tillvägagångssätt som erkänner och tar personliga erfarenheter och känslor i anspråk, snarare än att försöka dölja dem (Ellis m.fl. 2011, s. 274). Traditionellt innebär vetenskapliga undersökningar att en viss distans eftersträvas, men så är inte fallet i autoetnografiska studier. Autoetnografi kan förstås som en slags teoretiserad självreflexivitet, som kan vara användbar för att problematisera binära uppdelningar mellan jaget och samhället och

mellan det distanserade och det personliga (Reed-Danahay 1997, s. 2). Det autoetnografiska berättandet är förkroppsligat på så vis att jag inte kan gå utanför mig själv, även om den autoetnografiska ansatsen kan förstås som en dubbel rörelse där självet är ett subjekt att se in i och samtidigt också en lins att se igenom för att nå kunskap (Chang 2008, s. 49; jfr Lapadat 2017, s. 590; jfr Tamas 2009, s. 4; jfr Custer 2014, s. 4). Detta visar i sin tur på de multipla positioner utifrån vilka autoetnografiska kunskapsanspråk kan göras samtidigt — utifrån levd erfarenhet, kropp och intellekt.

Det projekt inom vilket denna text skrivits är autoetnografiskt i alla led — från ämnesval till analys. Ämnet är sprunget ur mitt eget liv och mina egna erfarenheter. Noel står i fokus, men empirin som diskuteras är genererad inom ramen för ett forskningsprojekt som utgår från ytterligare en barndomsvän till mig — Marcus. Båda dog en för tidig död av skäl kopplade till missbruk och psykisk ohälsa (se även Silow Kallenberg 2018; Silow Kallenberg 2019; Silow Kallenberg 2020; Silow Kallenberg 2021a; Silow Kallenberg 2021b). En central del av det autoetnografiska arbetet handlar om att på olika sätt spåra mig själv, mina upplevelser och känslor i relation till mina döda vänner (jfr Ellis 1999, s. 671). Hur jag känner kan inte utgöra slutprodukten i det här forskningsprojektet, däremot kan mina känslor tjäna som utgångspunkt och betraktas som en intellektuell resurs för vidare analys (jfr Jewkes 2011; Ehn & Klein 1994, s. 14).

I linje med filosofen Martha Nussbaum (2001) menar jag att känslor är en viktig del av mänsklig intelligens. Känslor är inte enbart kroppsliga sensationer; de har även en kognitiv dimension (Nussbaum 2001, s. 23ff). Känslor är enligt Nussbaum i första hand en form av tankar som hjälper oss att utvärdera våra behov och erkänna vår brist på

själv tillräcklighet (Nussbaum 2001, s. 22). Känslor är en oundviklig del i ett autoetnografiskt arbete och är också det som ger den autoetnografiska analysen kraft (Lapadat 2017, s. 595; jfr Ellis 2004). Det är vanligt att autoetnografi tillämpas för att undersöka smärtsamma upplevelser (se t.ex. Custer 2014; Raab 2013, s. 14; Lapadat 2017, s. 598f; Khosravi 2010). En anledning till detta kan vara att sådana teman kan vara svåra att nå kunskap om på andra sätt än genom en personlig ingång (Paxton 2018, s. 145; jfr Ellis m.fl. 1997).

Den autoetnografiska ansatsen innebär att jag samtidigt är vän, forskare och forskningsperson — i relation till mina döda vänner och till de levande som jag intervjuar. I linje med Carolyn Ellis (2007) och Lisa Tillmann-Healy (2003) har jag utgått från idén om vänskap som metod. Det innebär en rörelse bort från att studera *dem* och en riktning mot att istället studera *oss* (Ellis 2007, s. 13; Tillmann-Healy 2003, s. 735). Forskarrollen och vänskapsrollen vävs samman för att ömsesidigt fördjupa varandra (jfr Ellis 2007, s. 13). Min position gör att jag kan se mer än vad jag hade gjort enbart som vän och samtidigt mer än jag hade gjort enbart som forskare. Att jag är både forskare och vän innebär att jag kan sätta Noels liv och mina erfarenheter i en större kontext och länka samman dem med historia, samhälle, politik och tidigare forskning (jfr Lapadat 2017, s. 589ff; Ellis m.fl. 2011; Khosravi 2010, s. 5).

Vänskap som metod för dock med sig vissa etiska utmaningar. Eftersom de som ingår i denna forskning är vänner och bekanta till mig kan de lättare än andra forskningspersoner komma att identifieras (Sikes 2015). Även om jag använder fingerade namn kan den som verkligen vill veta vilka personerna i studien är ta reda på det. Jag har gjort vad jag har kunnat för att skydda levande personer genom

pseudonymisering och genom att låta dem läsa det jag skriver under processens gång för att kunna komma med tillägg och rättelser.

Med de som inte längre är i livet är situationen givetvis annorlunda. Där har jag mer varit tvungen att förlita mig på min egen etiska kompass i relation till vad jag tror att mina döda vänner skulle godkänna att jag skrev om dem (jfr Ellis 2007, s. 25f). Genom att både jag, tillsammans med dem jag har intervjuat, månar om de döda har vi gemensamt orienterat oss mot det förhållningssätt som Ellis beskriver som en omsorgsetik (Ellis 2007, s. 4). En omsorgsetik innebär att jag som forskare har agerat utifrån både tanke och känsla i relation till mina döda vänner (jfr Ellis 2007, s. 4). Omsorgen om mina vänner har varit minst lika viktig som avsikten att skapa ny kunskap. I utformandet av den omsorgsetiken har jag också, i linje med filosofen Judith Butler, utgått från perspektiv som har att göra med *sörjbarhet* — det vill säga vilka liv som är möjliga eller inte att sörja — och hur detta hänger samman med makt.

Vissa kategorier av människor förstås som ”förlorbara” och deras liv ”kan förspillas, just därför att de är inramade som redan förlorade eller förspilda” (Butler 2009, s. 37). För mina döda vänner, som kategoriserades som missbrukare, kriminella och/eller psykiskt sjuka, innebar detta att de delvis skrevs ut ur ramarna för det mänskliga. Butler skriver att ”sörjbarhet [är] en förutsättning för livet som har betydelse” eftersom det enbart är i de fall då en förlust räknas som värdet på det livet framträder (Butler 2009, s. 24). Att synliggöra de människor och liv som konstruerats som osörjbara utgör en etisk forskarpraktik, menar jag.

För att få syn på de känslor jag upplever eller har upplevt har jag skrivit en fältdagbok där jag både beskrivit det jag observerat i den yttre

världen och även tankar och upplevelser från mitt inre. I detta arbete har jag även rört mig bakåt i tiden och försökt minnas episoder från mitt och mina vänners tidigare liv. I analysen har jag prövat att stanna vid det som känns, intellektuellt reflektera över varför det känns och skriva fram det (jfr Ellis 1993, s. 726). I analysen använder jag egna minnen av skeendet, men också andras reflektioner och hågkomster av den konflikt som jag och Noel hade strax innan han dog. I projektet har jag genomfört intervjuer med närstående till Noel och Marcus om deras minnen och känslor kopplade till den förlust de kände när de dog. Deras närstående står också mig nära. I den här texten analyseras en intervju med en vän till mig och Noel. Den intervjun bör betraktas som en del av det autoetnografiska arbetet, även om den i högre grad närmar sig ett mer traditionellt etnografiskt material jämfört med det övriga minnesarbete som jag gör i studien.

Jag har praktiserat autoetnografi i intervjuerna genom att dela med mig av mina egna minnen och därigenom skapat öppningar för samtal och samskapat narrativ tillsammans med intervjupersonerna (jfr Paxton 2018, s. 116). Den intervjustil jag har tillämpat liknar den som Carolyn Ellis beskriver som *interaktiva intervjuer* (Ellis m.fl. 1997; Ellis m.fl. 2011, s. 279). Interaktiva intervjuer kan förstås som en del av den autoetnografiska metodrepertoaren och är ett sätt att bygga relationell intimitet med intervjupersonerna (Paxton 2018, s. 154). Tillämpningen av interaktiva intervjuer har bidragit till ett samtalsklimat där intervjupersonerna har fått ta del av mina perspektiv och tolkningar samtidigt som de haft möjlighet att uttrycka alternativa uppfattningar och förståelser av det vi talat om (Silow Kallenberg 2021b; jfr Liliequist 2002, s. 23). På så vis har både deras och mina tolkningar och förståelser fördjupats.

Noel kunde utifrån vissa aspekter förstås som socialt utsatt eller icke-privilegerad — han hade suttit i fängelse, saknade högre utbildning och hade även en missbruksproblematik och en neuropsykiatrisk diagnos. Vår gemensamma hemort kan dessutom förstås som en plats utanför den urbana normen. Sett utifrån andra perspektiv kunde han även betraktas som privilegerad — han var man, vit, född i Sverige och hade ett stort socialt nätverk i form av vänner och familj. Tillsammans bildar alla dessa faktorer ett komplext nät av över- och underordning där individens makt i form av till exempel handlingsutrymme fluktuerar från situation till situation.

Sociologen Raewyn Connell utgår ifrån ett socialkonstruktivistiskt perspektiv på maskulinitet som förklarar hur män gör kön med utgångspunkt i den betydelse som tillskrivs kroppsliga skillnader mellan män och kvinnor (Connell 1991, s. 143). Connell menar att maskulinitet alltid konstrueras i relation till något — den blir till i relation till femininitet eller till andra maskuliniteter (Connell 1996; Sernhede 2001, s. 267).

När Connell analyserar unga män som står långt ifrån arbetsmarknaden handlar det i samtliga fall om lågutbildade män med en arbetarklassbakgrund. Här känner jag igen mycket av Noel. I relation till analysen av hur Connells grupp av män konstruerar och praktiserar maskulinitet används begreppet *protestmaskulinitet*. Connell menar att män som upplever sig vara i underläge accentuerar egenskaper och attribut associerade med manlighet för att känna sig mäktiga och hantera känslor av maktlöshet (Connell 1996, s. 137; Connell 1991, s. 158; Silow Kallenberg 2016, s. 166).

Connell knyter samman begreppet protestmaskulinitet med motstånd mot auktoriteter, kriminalitet, missbruk av alkohol och narkotika, tillfälliga arbeten och kortvariga heterosexuella relationer (Connell 1996, s. 137). Uttryck för protestmaskulinitet kan därmed även tolkas som uttryck för makt, vilket det också är i någon mening — men det kommer från en position av underläge, upplevd och/eller verklig. Jag använder begreppet för att problematisera en binär uppdelning av över- och underordning och som ett sätt att ge Noel agens. Att se hans agens utesluter dock inte att också erkänna hans utsatthet. Protestmaskulinitet blir en möjlig tolkningsram för att förstå Noels livsval och handlingsutrymme i den konflikt som analyseras.

(O)vänner in i döden

Jag har försökt minnas det sista tillfället när jag och Noel träffades, men utan att lyckas. Däremot hade vi en del kontakt via Facebook och vår sista konfliktfyllda interaktion minns jag tydligt. Där och då var jag väldigt arg på honom. Jag uppfattade honom som rasistisk i diskussionen om flyktingarna i bussen och blev även glad för allt stöd jag fick från vänner som tyckte som jag. Min mycket tydliga upplevelse var att jag hade rätt och att han hade fel. Det fanns inget mellanting. Antagligen tänkte och kände han likadant, men utifrån sitt perspektiv om vad som var rätt och fel.

Forskning om sociala medier framhåller ofta det digitala sammanhangets möjligheter att överbrygga geografiska och sociala avstånd, samtidigt som den visar att det engagemang som främjas där också handlar om eget subjektsskapande och positionerande

(Johansson 2015, s. 22f). Ett sätt att förstå både mitt och Noels agerande i diskussionstråden på min facebookside, som handlade om invandring och integrationspolitik, är att båda ägnade oss åt varsitt personligt identitetsbyggande snarare än att vi försökte nå och kommunicera med varandra.

Konversationen på Facebook finns inte kvar eftersom Noels konto raderades av anhöriga kort efter hans död. Därmed försvann alla spår av honom på forumet. Men med anledning av att Noel dog strax efter att konversationen ägde rum, minns jag tydligt vad som blev sagt i den där tråden, om än inte exakta formuleringar. Jag minns till exempel att Noel skrev att det var orimligt hur mycket skattemedel som gick åt för flyktingmottagning. Jag svarade något bitande om att han knappast var rätt person att klaga på felanvändning av skattemedel. Detta med tanke på hans egen bakgrund av missbruk och flera fängelsevistelser som säkert kostat en hel del av samhällets resurser. Jag känner nu att det var ett slag under bältet.

Jag avkrävde Noel att han utifrån sina livserfarenheter skulle känna empati med andra som också hade det svårt. Jag förväntade mig att han skulle vara tacksam för det han fått av samhällets resurser och förhöll mig därmed på ett liknande sätt till Noel som han i sin tur förhöll sig till flyktingarna på bussen. I konflikten med Noel framhöll jag en samhörighet som är viktig för mig — jag intog en antirasistisk position. Denna samhörighet kan beskrivas som politisk och genom att jag, genom min positionering, anslöt mig till andra som delade min politiska uppfattning. Den personliga samhörigheten — det vill säga mitt vänskapsförhållande med Noel — blev därmed i konflikten underordnad den politiska tillhörigheten. I efterhand känner jag att jag offrade honom för att göra en politisk poäng.

I döda vänners sällskap

Jag återvänder till händelsen genom minnen hos Eli — en gemensam vän till mig och Noel som jag har intervjuat. Eli och jag var nära vänner i tonåren, särskilt under mitt första år i gymnasiet. Det året firade Eli jul tillsammans med min familj. Numera möts vi på pendeltåget, på väg till och från arbetet, och har då många gånger pratat om våra döda vänner Marcus och Noel. Att dela den erfarenheten är det som präglar min och Elis relation idag. Våra gemensamma döda vänner gör oss sällskap genom att de nästan alltid är närvarande i våra samtal. Efter ett sådant pendeltågssamtal skriver jag i fältdagboken:

Någonstans där i samtalet börjar vi skratta åt det bisarra i att vara två personer i 30-årsåldern som sitter en hel timmes tågresor och pratar om våra jämnåriga döda vänner. Det är inte bröllop och nyfödda barn som står i fokus, vilket kanske hade varit mer normalt. Det är död och begravning. Äh, jag vet inte ens vad som är normalt. (Fältanteckningar, februari 2019)

Vi skrattar inte för att det är roligt. Det är ett skratt som försvar mot gråten och den outhärdliga sorgen. Åtminstone för mig. Galghumor. Gravhumor. Jag minns när vi samlades runt Noels grav efter begravningen och gamla vänner som gått i grundskola tillsammans skojade om att vi måste sluta träffas så här. Då hade vi varit med och begravt vår vän Marcus bara drygt ett år innan.

En dag i september 2016 hade jag och Eli bestämt tid för en mer formell intervju. Vi möttes upp vid Medborgarplatsen i Stockholm en eftermiddag efter jobbet. Jag frågade var vi skulle sätta oss och Eli föreslog att vi skulle gå till Björns trädgård för att få ”rätt stämning”. Jag tolkade det som att han syftade på att Noel och Marcus var rätt

utslagna i perioder och att Björns trädgård är ett tillhåll för människor som missbrukar eller lever i hemlöshet. Det finns dessutom en film där Noel och Marcus är med i en sekvens, där de sitter och spelar musik på gräset i Björns trädgård. Under en period bodde också Noel i en stödlägenhet några kvarter bort. Platsen är därför förknippad med dem av flera skäl.

Eli deltog inte själv i diskussionen på Facebook om busshändelsen, men han läste den och beskriver att han, liksom jag, kände ilska och frustration. Eli berättar att han och Noel, som varit nära vänner från grundskoletiden och framåt, också var osams när han dog. En utlösande anledning var att Noel hade slagit sönder en replokal som de disponerade tillsammans. Båda sysslade med musik och hade under flera år haft ett band ihop. Eli sjöng och Noel spelade gitarr. I mitt och Elis samtal diskuterar vi vår delvis gemensamma och delvis skilda bild av att Noel kunde framstå som aggressiv och svår att diskutera med, svår att nå.

Eli: Och Noel vände liksom... och visade vad han egentligen var för slags polare. Att han bara snackade skit om alla. Om mig också. Det låter lite som att man vill försköna sig själv, men det jag mest av allt ville var att Noel skulle fixa sin skit. Så det var liksom mycket för hans skull som var jag där ute [i replokalen] och höll på. Men han liksom: 'jävla tönt, jävla svikare, färsking', mot mig. Om mig. Till alla andra. Och jag kunde inte längre. Och då hade han inte oss polare kvar, utan bara de där andra människorna. Och då var han liksom bara huligan och nazist och... en helt annan person.

Kim: Det är så svårt att tänka sig tycker jag.

Eli: Sen höll han på och typ skrev, faktiskt med dig, på Facebook. Och då var det så här, nu tar jag bort honom på Facebook till och med.

Kim: Det tänkte jag också göra ett tag.

Eli: Det var liksom så här... Han ger mig så mycket ångest, och jag skämdes varenda gång jag gick in på Facebook och han höll på där.

När Eli nämner den Facebookdiskussion där jag och Noel blev osams behöver jag inte fråga vad det är han syftar på. Jag vet att det är diskussionen om busshändelsen det handlar om. Eli beskriver att han upplevde att Noel blivit ”en helt annan person” än den vän han tidigare hade känt honom som. Den sönderslagna replokalen och att Noel började prata bakom ryggen på Eli var viktiga skäl till att Eli inte längre kände att han kunde vara Noels vän. Detta kan tolkas som en relationell anledning, men här fanns även politiska skäl som gjorde att vänskapen blev svår att upprätthålla. De politiska skälen kommer också till uttryck som känslor av ilska och frustration — känslor som i sin tur leder till handlingar som att diskutera med Noel eller ta bort honom som Facebookvän.

Eli beskriver Noel som ”huligan” och ”nazist”, det vill säga epitet som kopplas samman med ”de andra” och inte med ”oss polare”. Det har tidigare under intervjun framgått att de andra som Eli talar om är kompisar till Noel som han hade träffat inom AA (Anonyma Alkoholister) och på stödboenden. Det är alltså personer som, liksom Noel, hade erfarenheter av missbruk och kriminalitet. Eli gör en tydlig uppdelning mellan ett Vi och ett Dom som inte bara beskriver olika kompisgäng utan också olika politiska läger. Den Noel som Eli beskriver här kan också förstås som en person som konstruerade en protestmaskulinitet — det vill säga en maskulinitet som baserades på våld och andra normbrott (Connell 1996, s. 137; Connell 1991, s. 158;

Silow Kallenberg 2016, s. 166). Eli gör därmed en egen maskulinitetspositionering som är en annan än den Noel iscensatte; Noel var på ett sätt tillsammans med Eli och på ett annat sätt tillsammans med andra.

Att skämmas och att (försöka) göra skillnad

Eli nämner också den situation där jag och Noel blev osams som en avgörande anledning till att deras vänskap blivit omöjlig för Eli att upprätthålla. De hade redan slutat umgås ansikte mot ansikte, men med detta upphörde även deras kontakt i sociala medier. Elis beskrivning av hur Noel ger honom ångest genom sitt beteende och hur det får honom att skämmas, visar på hur starkt deras olikheter upplevdes. Samtalet fortsätter, och vi diskuterar Noels beteende i sociala medier vidare och hans politiska förhållningssätt i andra sammanhang.

Kim: Ja, han var jävligt på där ett tag. Han höll på att kommentera en massa grejer. Jag la upp många artiklar där under en period, typ så här anti-SD skit, som han höll på att kommentera. Och man bara, men alltså allvarligt!

Eli: Det där kunde jag förstå att han då gick på någon ny medicin, alltså någon ADHD-medicin. För då blir han så här manisk och sitter och kollar på alla säsonger av *Debatt* på tv, och blir ännu mer hjärntvättad och förstår ingenting. Han var ju politiskt så där jättedum, och förstår inte, men tror att han har koll.

Kim: *Debatt*, jag kommer ihåg att han gillade *Debatt* (vi skrattar).

Eli: Och han kunde sitta och kolla på det hela kvällarna när

man umgicks då. 'Fan har du sett nya *Debatt*?' Nej. Och särskilt när det var SD och sådant där som han liksom... 'ni förstår inte vad grejen är. Jag blir så jävla förbannad!' När det var järnrörsskandalen och det, då var det liksom så här... 'alltså jag blir så jävla förbannad', stängde av tv:n och så där.

Kim: För att han tyckte att de blev typ så här, dåligt...

Eli: Ja men för att 'ingen förstår' (med aggressivt tonfall, härmar Noel).

Kim: Neej, okej.

Eli: Det var liksom, nu ser du ju vad det är, vad fan... och han blev förbannad för att, tror jag, han någonstans insåg att han kanske har fel (Kim: Och det är ju jobbigt så klart) men han hade inga argument kvar längre. Så då blev han bara förbannad. Och det där var ju ganska extremt ändå, han gick till att bli min största ovän. Istället. Så det... det är ju så sjukt. Det är ju faktiskt... om man ser tillbaka på våra liv, så är det ju min bästa vän.

Det är flera olika känslor som beskrivs eller kan utläsas i det här citatet. Noel beskrivs som aggressiv eller "förbannad". Jag uttrycker frustration över sättet på vilket Noel ville diskutera i sociala medier. Eli beskriver slutligen en befrielse från de känslor av ångest och skam som han tidigare beskrivit att interaktionerna med Noel genererade.

Mitt i allt detta finns också skrattet — ett annat affektivt uttryck — när jag och Eli gör oss lustiga över Noels förkärlek för tv-programmet *Debatt*. Det var ett tv-program som sändes i SvT där aktuella samhällsfrågor debatterades med två tydliga sidor som företredde varsin åsikt. Jag tänker att förlöjligandet inte ska förstås som i första hand en hänfullhet riktad från oss mot Noel, utan mer som

en del av ett minnesarbete vi gör gemensamt om vår avlidna vän. När Eli härmar Noels röst och tonfall, så som han lät när han istället för att vilja hänga med kompisarna insisterade på att bänka sig framför *Debatt*, är det någon aspekt av Noel som väcks till liv. Det är centralt att komma ihåg att det är en gammal vän jag intervjuar här (jfr Ellis 2007; Tillmann-Healy 2003). Vi har en viss jargong som vi också delade med Noel när han levde. Den hade nog låtit ungefär likadant om också han hade varit med i samtalet.

Det är också tydligt att jag och Eli under intervjun fortsätter att positionera oss på en annan politisk sida än den där vi placerar in Noel. Vi framhåller gemensamt att han hade fel och att vi hade rätt. Vårt samtal kan därför också tolkas som ett gemensamt identitetsarbete. Vi fortsätter att markera skillnader mellan oss och honom. Samtidigt tillskriver Eli bruket av sinnesförändrande mediciner en del av Noels politiska uttryck, och menar att han tror att Noel innerst inne förstod att han hade fel när han gav sitt stöd till SD. De politiska åsikter som Noel uttryckte och som gick emot Elis egna görs därmed till något avvikande och särskiljs från Noels verkliga person. Det här kan förstås som ett sätt för Eli att försöka hålla kvar Noel och minnet av vem han var på ”rätt” politisk sida.

Den befrielse Eli beskriver att han kände när Noel dog kände inte jag, troligen på grund av att jag inte som Eli varit lika nära Noel på slutet. Vad jag framförallt kände var skam. Det första jag tänkte på var att vi hade blivit osams och alla ilska tankar jag hade tänkt om Noel och allt jag hade skrivit i vredesmod. Det var något i det där grälet på Facebook som vi hade haft strax innan hans död som väckte dessa känslor, i kombination med att han nu var död. Eli talar också i citatet om att han skämdes. Hur kan den där skamkänslan

förstås? Hade mina skamkänslor samma anledningar som den skam Eli beskriver?

Genusteoretikern Sara Ahmed skriver om skam som en negativ känsla riktad mot det egna självet. Skam handlar lika mycket om att vara sårbar i blickfånget hos andra som om att dölja delar av sig själv (Ahmed 2004, s. 104). Skam kräver verkliga eller föreställda vittnen för att aktualiseras; det är det föreställda negativa omdömet en annan har om den egna personen som är det som utlöser skamkänslor (Ahmed 2004, s. 105). Det som väckte skamkänslor hos mig var inte i första hand det jag skrev till Noel. Snarare var det att han dog och att vår konflikt strax innan hans död skett i det (semi)offentliga rummet. Jag visste att andra läst vår dialog, bara några veckor innan Noel dog. Jag tror att skammen utlöstes av denna vetskap och har även pratat med andra vänner till mig och Noel efter hans död om det där bråket på Facebook. De har sagt att de också ibland funderade på att gå i dialog med Noel om sådant han skrev i sociala medier som de inte höll med om, men att de valde att avstå eftersom de fruktade att det bara var en tidsfråga innan han skulle dö. Vi som kände honom visste ju att han levde destruktivt, och ingen vill vara osams med en vän som är död.

Enligt Sara Ahmed kan skam upplevas som den känslomässiga kostnaden av att inte följa manuset för ett normativt liv (Ahmed 2004, s. 107). Min egen skam kanske därför också handlar om att jag, genom att skriva till Noel om hur han med sitt liv utgjort en belastning för skattebetalarna, försökte väcka Noels egna skamkänslor. Även om det inte skedde medvetet är det så jag förstår mitt agerande nu. Jag tänker dock fortfarande att det inte var fel att säga ifrån när jag tyckte att min vän hade fel, däremot är jag osäker på om det skedde på rätt sätt.

Carolyn Ellis skriver att god autoetnografi genererar rädslor och

självttvivel, samt att det sätter forskaren i en sårbar situation av att ha avslöjat saker om sig själv som sedan inte går att ta tillbaka och som man inte vet hur de kommer att tas emot (Ellis 1999, s. 672). Jag har alltid tänkt på mig själv som en person som står på de utsattas sida och jag tänkte att det var det jag gjorde även i den nämnda facebookdiskussionen. Jag vet inte hur mitt agerande kommer att förstås av andra. Jag vet inte ens säkert hur jag själv ska förstå det. Jag vet bara att det är mer komplext än vad jag först tänkte.

Utifrån min vän Elis berättelse tydliggörs hur Noel, politiskt sett, hade rört sig i en riktning högerut. Enligt Eli hade han vid flera tillfällen till exempel uttryckt sympatier för Sverigedemokraterna. Det blir också tydligt att Noel i och med detta framstod som en annan än den han hade varit tidigare. En annan än den som hade varit Elis bästa vän. En del av de andra som jag har intervjuat om deras minnen av Noel har inte känt igen bilden av honom som aggressiv, utan har istället framhållit hur levnadsglad, positiv och snäll han var. Han hade alltså olika sidor som stod mycket långt ifrån varandra, och en hel del talar för att den mer aggressiva och reaktionära sidan förstärktes mot slutet av hans liv. Hade Noel fått leva vidare kanske den politiska pendeln hade svängt tillbaka.

I ett sista citat, som är hämtat från slutet av vår intervju, återvänder Eli igen till detta att han valde att ta bort Noel som vän från Facebook alldeles innan han dog. Han beskriver detta som ett tydligt ställningstagande, som någonting värre än att personligen säga upp bekantskapen med någon.

Eli: ...när han höll på och jidrade med alla på Facebook jättemycket...

Kim: Ja jag vet ju... för den där tråden som du snackade om där han höll på och skriva... typ göra sig osams med mig och massa av mina kompisar som också lackade ur, det var ju kanske en vecka innan han... eller max två veckor innan han dog.

Eli: Ja jag tror det. För det var väl kanske lite som att jag avslutade med att radera honom från Facebook.

Kim: Jag gjorde ju aldrig det, men jag var bra nära. Jag kände mer att jag ignorerar honom istället... och går inte i clinch något mer. Så får han väl vara där och vara dum i huvudet.

Eli: Det var på något sätt det värsta man kan göra mot en vän. Det låter så larvigt när man säger det, men det var liksom värre än att säga dra åt helvete personligen, som jag gjorde. Men när jag tog bort honom från Facebook då var det liksom officiellt. Aldrig mer.

Jag och Eli valde olika strategier i relation till Noel och sociala medier. Eli gjorde det han idag beskriver som en mycket tydlig markering och plockade bort Noel som vän från Facebook. Jag övervägde att göra detsamma, men valde att istället försöka ignorera Noel och inte inleda någon ny konflikt. De starka känslor Eli uttrycker inför att ha tagit bort Noel som facebookvän visar också på att det som händer i sociala medier upplevs som i högsta grad verkligt och betydelsefullt — inte som ett mindre genuint sammanhang bortanför det verkliga (jfr Liliequist 2020, s. 7ff). Jag och Eli valde olika sätt att agera men delar båda en känsla av misslyckande gentemot en person som varit vår vän och som nu inte lever längre. Vi delar båda känslor av skam, men framförallt delar vi sorgen över vår vän Noel.

Den här texten tar sin utgångspunkt i en facebooktråd där samtalet handlade om migrationspolitik, men den handlar framförallt om min döda vän Noel och vår relation. I ljuset av vår relation och hur mina perspektiv förändrades i samband med hans död har jag fått anledning att granska vår sista interaktion. Jag har belyst hur affekt kan spela in i polarisering i sociala medier. Genom att borra djupare i en personlig och livsförändrande erfarenhet har jag försökt att skärskåda mina egna känslor och motiv för att i sin tur begripliggöra det sammanhang där dessa tar plats.

Det är obekvämt att skriva om detta, ungefär som att ”blotta strupen”. Jag blir en sårbar observatör (Behar 1996; Ellis 1999, s. 675). Carolyn Ellis skriver att det är dimensionen av sårbarhet som är autoetnografins styrka eftersom den har potentialen att väcka känslor av identifikation hos de som läser (Ellis 1999, s. 675; jfr Silow Kallenberg 2019, s. 63). Jag ser den autoetnografiska ansatsen som ett sätt att förvalta ett ansvar gentemot mina vänner och andra som delar deras erfarenheter och livsvillkor. Genom att gestalta personliga erfarenheter om svåra ämnen bjuder jag in läsare att engagera sig i något som antingen erbjuder identifikationspunkter genom igenkänning eller som skapar förståelse genom att belysa områden som är obekanta.

Den autoetnografiska ansatsen medför att även jag själv, mitt sätt att agera och mina känslor blir föremål för analys. Det är svårt, men samtidigt nyttigt för en forskare som är van vid att analysera andra människor. Den här texten har prövat att ta sig an det som känns allra mest och låta känslor vara vägledande i analysen. Jag har prövat att visa på allt det som har rörts upp i döda vänners spår. Mitt material

är mitt liv, mina erfarenheter och mina känslor. Ruth Behar (1996) menar att bara den etnografi som krossar ens hjärta är värd att göras. Autoetnografi innehåller en sådan potential, i synnerhet när den tar sig an områden som innefattar det som känns allra mest — vår vrede, det vi skäms för, det vi älskar och inte minst det och dem vi sörjer.

Intervjun med min och Noels gemensamma vän Eli varit central för att ge perspektiv på den facebookdiskussion som varit föremål för analys i det här kapitlet. I mitt och Elis samtal positionerar vi oss gemensamt på den ena sidan av ett politiskt spektrum och Noel på den andra sidan. Känslor som ilska och skam är centrala i hur vi gemensamt förstår våra relationer till Noel generellt och diskussionen på Facebook specifikt.

Jag kan inte fråga Noel om vad han kände, men jag tror att den ilska han gav uttryck för också var blandad med en känsla av maktlöshet. När Noel bråkade med mig och andra på Facebook kan det förstås som uttryck för protestmaskulinitet. Hans position — som före detta kriminell, missbrukare och lågutbildad landsortsbo — placerade honom i en position av underläge i förhållande till personer med starkare förankring på arbetsmarknaden och personer som inte delade hans erfarenheter av olika slags stigmatiserade utanförskap. Att använda sig av de attribut som Noel använde sig av i facebookkontexten — det vill säga sitt kön, nationalitet och sin hudfärg — kan förstås som ett sätt att skapa handlingsutrymme och makt utifrån en upplevd maktlöshet. Det gör det inte rätt att uttrycka sig rasistiskt eller aggressivt, men gör agerandet begripligt.

Där och då tolkade jag hans agerande som maktutövande och försök till dominans riktat mot mig som kvinna, och mot flyktingarna vi diskuterade som icke-vita och icke-svenska. Som svar använde jag

mig av sådant som kunde placera mig i överläge — min högre utbildning och min vetenskap om Noels socialt skakiga bakgrund. Jag tror att det är detta sista som väckte mina skamkänslor när han sedan strax därefter dog. Kanske för att det också går emot min idé om vilken sorts människa jag vill vara, det vill säga en empatisk, inkluderande person som kämpar för jämlikhet och rättvisa, men jag förmådde inte omsätta dessa egenskaper i konflikten med min barndomsvän.

Med hans död framträdde Noels sårbarhet och utsatthet så tydligt, medan de andra aspekterna av hans person hamnade i bakgrunden. Där jag tidigare varit övertygad om att jag hade rätt smög en ny osäkerhet in. Det var sorgen över min döda vän som skapade denna tvekan. Jag är enig med Butler i slutsatsen att vilka som sörjs och inte ”är en politisk fråga av enorm betydelse” (Butler 2009, s. 45). Det är ytterst en demokratifråga. Av den anledningen menar jag att det är viktigt att ge min döda vän upprättelse. Inte i betydelsen att skriva fram honom som en hjälte eller ens som en förebild, utan i betydelsen att återerövra hans mänsklighet. Att försöka se mänskligheten bortom våra olikheter.

När en närstående person dör blir också den allmängiltiga sörjbarheten synlig. Sorgen över en närstående väcks oavsett de konflikter som utspelade sig när personen var i livet och oavsett om du uppfattat personen som rasistisk eller problematisk på annat vis. Vad hade egentligen vunnits på att jag och andra av mina vänner, som liksom jag hade ett annat socialt och kulturellt kapital än Noel, hade argumenterat emot hans ställningstagande så aktivt? Jag menar inte att vi ska låta bli att markera mot rasism eller sexism bara för att den uttrycks av någon som kan förstås som utsatt. Däremot menar jag att det kan vara mer komplext än vad det i förstone verkar och att den komplexiteten måste erkännas och adresseras för att samhällsklimatet

inte ska bli ännu mer polariserat än vad det redan är. Polariseringen tycks nämligen medföra att vi inte längre kan kommunicera.

Referenser

- Ahmed, Sara (2004) *The Cultural Politics of Emotion*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Alakoski, Susanna (2012) *Oktober i fattigsverige. Dagbok*. Stockholm: Albert Bonniers förlag.
- Behar, Ruth (1996) *The Vulnerable Observer: Anthropology that breaks your heart*. Boston: Press.
- Chang, Heewon (2008) *Autoethnography as Method*. Walnut Creek, CA: Left Coast Press.
- Connell, Raewyn (1991) "Live Fast and Die Young: The Construction of Masculinity among Young Working-class Men on the Margin of the Labour Market", *ANZJS* 27 (2), s. 141–171.
- Connell, Raewyn (1996) *Maskuliniteter*. Göteborg: Daidalos.
- Custer, Dwayne (2014) "Autoethnography as a Transformative Research Method", *The Qualitative Report* 19, (37), s. 1–13.
- Ehn, Billy & Barbro Klein (1994) *Från erfarenhet till text. Om kulturvetenskaplig reflexivitet*. Stockholm: Carlssons.
- Ellis, Carolyn (1993) "There Are Survivors': Telling a Story of Sudden Death", *The Sociological Quarterly* 34, (4), s. 711–730.
- Ellis, Carolyn, Kiesinger, C. E. & Tillman-Healy, Lisa (1997) "Interactive interviewing: Talking about emotional experience" i Hertz, Rosanna (red) *Reflexivity and voice*. Thousand Oaks, CA: Sage, s. 119–149.
- Ellis, Carolyn (1999) Heartful Autoethnography. *Qualitative Health Research* 1999, (9), s. 668–683.
- Ellis, Carolyn (2004) *The ethnographic I: A methodological novel about autoethnography*. Walnut Creek, CA: AltaMira.
- Ellis, Carolyn (2007) "Telling Secrets, Revealing Lives. Relational Ethics in Research With Intimate Others", *Qualitative Inquiry* 13 (1), s. 3–29.

Ellis, Carolyn, Adams, Tony E. och Bochner, Arthur P. (2011) "Autoethnography: An Overview", *Historical Social Research* 36, 4 (138), s. 272–290.

Haidt, Jonathan (2012) *The Righteous Mind: Why Good People are Divided by Politics and Religion*. London: Penguin Books.

Holmberg, Kalle (2014) "Utdragen protest när flyktingar vägrade lämna buss", *Dagens Nyheter*, 2014-12-31.

<https://www.dn.se/nyheter/sverige/utdragen-protest-nar-flyktingar-vagrade-lamna-buss/>, hämtad 2020-05-04.

Jewkes, Yvonne (2011) "Autoethnography and Emotion as Intellectual Resources: Doing Prison Research Differently", *Qualitative Inquiry* 18 (1), s. 63–75.

Johansson, Anders (2015) "Postengagemanget. Om subjektivering och reifiering på sociala medier" i Carlsson, Eric, Nilsson, Bo och Lindgren, Simon (red) *Digital politik. Sociala medier, deltagande och engagemang*. Göteborg: Daidalos, s. 19–38.

Khosravi, Shahram (2010) *'Illegal' Traveller. An Auto-Ethnography of Borders*. London och New York: Palgrave Macmillan.

Lapadat, Judith C. (2017) "Ethics in Autoethnography and Collaborative Autoethnography", *Qualitative Inquiry* 23 (8), s. 589–603.

Liliequist, Evelina (2020) *Digitala förbindelser: Rum, riktning och queera orienteringar*. Umeå: Institutionen för kultur- och medievetenskaper, Umeå universitet.

Liliequist, Marianne (2002) "Etnologen som de ohördas advokat", *Kulturella Perspektiv. Svensk etnologisk tidskrift* 11 (4), s. 18–24.

Nussbaum, Martha (2001) *Upheavals of Thought. The Intelligence of Emotions*. Cambridge och New York: Cambridge University Press.

Paxton, Blake (2018) *At Home with Grief. Continued Bonds with the Deceased*. New York & London: Routledge.

Raab, Diana (2013) "Transpersonal approaches to autoethnographic research and writing", *The Qualitative Report* 18 (42), s. 1–18.

Reed-Danahay, Deborah E. (1997) Introduction. I: Reed-Danahay, Deborah E. (red) *Auto-Ethnography. Rewriting the Self and the Social*. Oxford & New York: Berg, s. 1–17.

Sernhede, Ove (2001) "Svart macho eller vit velour" i Ekenstam, Claes, Johansson, Thomas och Kuosmanen, Jari (red) *Sprickor i fasaden. Manligheter i förändring*. Stockholm: Gidlunds förlag, s. 258–286.

Sikes, Pat (2015) "Ethical considerations in autoethnographic research", Specialist Research Ethics Guidance Paper, s. 1-3. https://www.sheffield.ac.uk/polopoly_fs/1.586562/file/SREGP-Autoethnography-2015.pdf

Silow Kallenberg, Kim (2016) *Gränsland. Svensk ungdomsvård mellan vård och straff*. Huddinge: Södertörns högskola.

Silow Kallenberg, Kim (2018) "En del dör unga. Att minnas de döda genom auto-etnografiska analyser", *Kulturella Perspektiv. Svensk etnologisk tidskrift* 27 (3-4), s. 3-13.

Silow Kallenberg, Kim (2019) "Livet och döden i journalerna. Institutions(auto)etnografi genom psykiatrins skriftliga källor", *Kulturella Perspektiv. Svensk etnologisk tidskrift* 28 (3-4), s. 55-64.

Silow Kallenberg, Kim (2020) "Some Die Young: Narratives of Loss, Mental Illness, Substance Abuse, and Masculinity", *Culture Unbound* 12 (3), s. 485-505.

Silow Kallenberg, Kim (2021a) *Sörjbara liv*. Lund: Universus Academic Press.

Silow Kallenberg, Kim (2021b) "Frispel: Rockstjärnedrömmar. Samskapade (auto) etnografier", *Tidskrift för genusvetenskap* 42(2-3), s. 131-149.

Tamas, Sophie (2009) "Writing and Righting Trauma: Troubling the Autoethnographic Voice", *Forum: Qualitative Social Research* 10 (1), s. 1-8.

Tillmann-Healy, Lisa (2003) "Friendship as method", *Qualitative Inquiry* 9 (5), s. 729-749.

An abstract line drawing of a human figure, rendered in a minimalist, sketchy style. The drawing uses thin, black lines to define the form, with some areas filled with fine, parallel lines to suggest texture or shading. The figure is shown from the waist up, with the head tilted slightly to the right. The background is plain white.

Transformationer

13

Bakterier och nationalistiska idéer i ett post-antibiotiskt samhälle

VI LEVER I EN TID där både bakterier och virus förändras i snabb takt och därmed också förändrar världen så som vi känner den. Under våren 2020 spreds coronaviruset hastigt och världen fick anpassa sig till en pandemi. Inte lika synligt, men likväl sakteligt föränderligt, ökar de antibiotikaresistenta bakterierna runt om i världen och ställer framför allt hälso- och sjukvården inför nya utmaningar (AMR-review 2014 & 2016; Strathdee m.fl. 2020; Hansson m.fl. 2021). Det har också kommit signaler om att en del av covid-19-pandemins dödsfall kan förklaras med att vissa patienter är mer sårbara för dessa bakterier och att detta är något som leder till komplikationer, både för sjukvården och för en del patienter (jfr Monnet & Harbarth 2020). En bidragande orsak till dessa förändringar går att finna i människans utnyttjande av jordens resurser, att vi helt enkelt lever liv som framtingar nya virus- och bakterievarianter som kan vara dödliga för oss

och att effektiva botemedel saknas (WHO 2017a, 2017b). Så har till exempel inga nya antibiotika godkänts för klinisk användning på mycket lång tid, den senaste antibiotikagruppen är lipopeptidantibiotikum som kom 1987 och som återfinns i till exempel i läkemedlet Daptomycin. I forskarvärlden brukar detta fenomen benämnas som en ”upptäckternas tomhet” (*discovery void*) som vi har svårt att förlika oss med eftersom vi är så vana vid att vetenskapen alltid förser oss med ny kunskap och nya upptäckter.

Men det är inte bara biologin som förändras. Med nya bakterier och virus utmanas också kulturella föreställningar om vilka grupper i samhället som är ansvariga för utvecklingen, hur vi som individer ska förhålla oss till de nya riskerna i vår vardag, hur vi föreställer oss framtiden och så vidare (Washer 2004). Många av dessa kulturella föreställningar behöver inte vara nya, utan kan snarare bygga på äldre kulturella föreställningar som kommer upp till ytan när samhället hamnar i kris. I början av covid-19-pandemin kom till exempel människor med asiatiskt utseende bli felaktigt utpekade som de som spred viruset vidare i Europa (jfr Hansson 2020). Felaktiga kulturella föreställningar om att det var människor med asiatiskt utseende som var bärare av viruset resulterade i att individer upplevde sig bli stigmatiserade när människor tog avstånd från dem i vardagliga situationer. En liknande utveckling fanns också i Sverige när en större grupp svensksomalier i Järvaområdet utanför Stockholm drabbades mycket hårt av covid-19-pandemin under våren 2020, vilket resulterade i att svensksomalier i Sverige blev felaktigt utpekade som en riskfaktor för att föra viruset vidare. Dessa felaktigheter ska jämföras med att de individer som blev smittade av viruset under sportlovet 2020 i österrikiska skidorten Ischgl, precis i början av pandemin, inte resulterade i någon stigmatisering

av individer med europeiskt utseende i Sverige. Framväxandet av smittsamma sjukdomar reproducerar också många gånger gamla nationalistiska och immigrantfientliga idéer om vilka grupper som utgör en risk i samhället (jfr Washer 2010). Detta kapitel tar sitt avstamp i att kulturanalytiskt förstå och analysera hur dessa olika utvecklingar hänger ihop och vad framför allt resistent bakterier kan säga om nationalistiska och immigrantfientliga idéer.

Det immunitära livet

Sedan början av 2020 har den pågående pandemin med coronaviruset (covid-19) resulterat i mer än 250 000 patienter död enbart i Europeiska unionen/Europeiska ekonomiska samarbetsområdet (EU/EES) och Storbritannien. I slutet av 2020, som varje år, kommer bakterieinfektioner med antimikrobiell resistens (AMR) att ha orsakat mer än 30 000 européers död. AMR är en pågående pandemi som ofta går obemärkt förbi av en majoritet av européer. Larry Kerr, ordförande för Transatlantic Task Force on Antimicrobial Resistance, jämförde nyligen AMR-pandemin med en mängd små bränder som är mycket mindre synliga än den massiva eldstorm som covid-19-pandemin är. (Monnet & Harbarth 2020, förf övers)

Även om de flesta av oss inte reflekterar dagligen över bakterier och virus i vår vardag, i alla fall inte innan covid-19-pandemin, lever vi liv som är starkt påverkade av det som inom naturvetenskapen benämns som *immunologi*. Denna vetenskap studerar immunförsvaret och hur vi människor reagerar på olika smittämnen, men det är också en vetenskap som undersöker förhållanden när detta immunförsvaret

inte fungerar som det ska. Den dystra sidan av denna vetenskap är alla dödsfall som sker på grund av pandemier av olika slag och, vilket lyfts fram i citatet ovan, att vi överkonsumerar och missköter användningen av antibiotika. Men immunologin kan också användas för att förstå vardagliga vanor och ovanor i människors vardag. Det kan handla om varför vi tvättar händerna innan vi sätter oss vid matbordet, varför vi håller för munnen när vi nyser eller varför vi inte blandar ihop rå kyckling och grönsaker vid tillagning i vårt kök (jfr Lundgren 2015; Brown 2019). Den brittiska sociologen Nik Brown argumenterar för att vi kan studera detta samhälle och denna vardag vi lever utifrån ett perspektiv om ”det immunitära livet” (Brown 2019). Kortfattat kan detta perspektiv sägas fokusera på hur den enskilda individen förhåller sig till kunskapen om immunologin i sin vardag och hur denna kunskap inte bara påverkar handlandet i relation till den egna hälsan utan också i relation till samhället i stort. Perspektivet problematiserar och försöker helt enkelt förstå relationen mellan individen och det gemensamma. Varje individ förväntas till exempel ta eget ansvar om man blir smittad av ett virus genom att stanna hemma och därigenom undvika att smitta andra. Ansvaret handlar således inte bara om att jag ska försöka bli frisk, utan också skydda människor omkring mig. På samma sätt kan jag också förvänta mig att gemenskapen — i form av samhällets skyddsnet — finns där för att hjälpa mig vid sjukdom. Det kan handla om att jag kan stanna hemma med sjukpenning eller att jag har tillgång till vård, om det vill sig illa. Men det kan också vara mer vardagsnära gemenskaper som hjälper mig, som att min familj tar hand om mig vid sjukdom.

Brown, och även min analys, utgår från ett forskningsfält som benämns biopolitik och som i grunden har en svensk uppkomst

genom statsvetaren Rudolf Kjellén i början av 1900-talet, men som fick sin moderna tappning av den franska idéhistorikern Michel Foucault under 1970-talet (Lemke 2011). Perspektivet utgår från hur till exempel biologisk kunskap inte är enbart kunskap, utan hur den också flätas samman med politiska och ekonomiska strategier vars syfte är att styra livet självt (Foucault 2002 & 2013). En sådan kunskap kan handla om hur den enskilde ska ta ansvar för sin egen hälsa genom att träna och äta hälsosamt för att på så sätt inte belasta samhället med ”onödig” ohälsa. Det kan också vara kunskap om hur individen ska minska riskerna för att förra smittsamma sjukdomar vidare. Samtidigt som det är ett teoretiskt verktyg som undersöker relationen mellan de större strukturerna som politik och ekonomi, är det ett verktyg som också kan användas för att undersöka hur enskilda individer internaliserar denna kunskap i sitt vardagliga handlande (jfr Frykman 1994; Alftberg & Hansson 2012). Biopolitiken intresserar sig för en logik som är verksam på många olika plan i samhället och som tydliggör relationen mellan individen och det allmänna i vårt moderna samhälle.

I den första delen av detta kapitel ska vi se hur en sådan logik fungerar när individen lämnar det gemensamma för att resa ut i världen. Att lämna det gemensamma synliggör samtidigt de kulturella gränser som upprätthåller individens relation till samhället, inte minst när individen riskerar att komma hem med smittsamma bakterier som är resistenta mot antibiotika. Men det finns samtidigt också ett mörker i biopolitikens logik om att dessa gränser kan aktiveras på ett sådant sätt att de stänger ute individer från gemenskapen. Detta är en annan form av biopolitik som Foucault inte studerade, men som har lyfts fram av den italienska filosofen Giorgio Agamben i hans bok

Homo sacer: den suveräna makten och det nakna livet (Agamben 2010). I *Homo sacer*, tillsammans med en rad andra böcker, undersöks den västerländska politiken i motsats till det som Agamben definierar som ”det nakna livet”. Här ska den biopolitiska makten förstås som att det politiska livet — den suveräna makten — är sammanvävt med ett biologiskt liv. I denna analys av den biopolitiska styrningen fokuseras risken att individer eller grupper hamnar utanför det politiska livet, det gemensamma, och som därmed också förlorar den trygghet som finns i relationen mellan individen och detta gemensamma. Agamben gör här en skillnad mellan att leva ett kvalitativt liv — *bios* — i det gemensamma och ettbart liv — *zoe* — alltså ett liv som är utanför det allmänna. Resten av mitt kapitel behandlar det senare, det nakna livet, med fokus på hur rädslan för de resistenta bakterierna föder nya kulturella gränser för en del individer och grupper.

Kapitlet är till stor del en etnologisk kulturanalys som tar sin utgångspunkt i några bärande idéer kring det immunitära livet och biopolitiken. Den empiri som använts har genom idogt sökande återfunnits på väldigt sporadiska platser och har inte nödvändigtvis något mer gemensamt än att det används i detta kapitel.

Det post-antibiotiska samhället

Att resa är spännande, utvecklande och minnesvärt. För många är det livets krydda. Samtidigt ökar problemet med antibiotikaresistenta bakterier i många vanliga turistländer. För att du som resenär inte ska få med dig sådana bakterier hem finns det en del att tänka på. (Kallenberg 2018)

På detta sätt introducerar 1177 Vårdguiden dagens problem med antibiotikaresistenta bakterier i andra länder och de risker som en turist från Sverige kan drabbas av när man reser till dessa länder. Detta är väl grundad och evident kunskap och bakom 1177 Vårdguiden finns Sveriges regioner, vars uppdrag är att få Sveriges befolkning att, som man själva skriver, ”må bättre”. Antibiotikaresistenta bakterier är idag ett reellt hot mot vår hälsa, nationellt så väl som globalt. I en del sammanhang pratar man om att *vi* närmar oss ett post-antibiotiskt samhälle där allt fler bakterier blir resistent mot våra verksamma antibiotika, samtidigt, som det går långsamt med att ta fram nya läkemedel (jfr Hansson m.fl. 2021). I Sverige har vi, genom en restriktiv förskrivning av läkemedlet, kunnat bromsa utvecklingen något. Så ser emellertid inte utvecklingen ut i många andra länder och i ett antal rapporter tydliggörs vilka följderna riskerar att bli om utvecklingen inte bromsas (MSB 2013; AMR-review 2014; WHO 2015; AMR Review 2016). Att därför använda sig av en term som ”det post-antibiotiskt samhälle” innebär inte att det är det samma som att säga att alla delar i världen är drabbade av denna negativa utveckling med resistent bakterier (jfr Brenthel & Hansson 2017). Snarare är det ett konstaterande av att det finns *hotspots* runt om i världen där utvecklingen gått så långt att ländernas hälso- och sjukvård samt deras myndigheter för folkhälsa inte har kontroll över utvecklingen. Det är också en term som tydliggör för oss att fler samhällen — *hotspots* — är att vänta om inte utvecklingen på något sätt bromsas eller fås att ändra riktning. Avslutningsvis är det också en term som vi kan använda för att förstå varför svenska myndigheter är oroliga när svenskar reser utomlands och semesterar på platser som kan definieras som *hotspots*, eftersom dessa individer då riskerar att ta med sig antibiotikaresistenta bakterier hem till

Sverige och därmed riskera inte bara sin egen hälsa utan också andra människors hälsa. Det finns också en risk att den svenska hälso- och sjukvården belastas i onödan.

När Västra Götalandsregionen vill informera allmänheten om detta växande problem, fokuserar de därför bland annat på hur den enskilda individen ska tänka och handla i relation till sina utlandsresor. Man konstaterar att samtidigt som resandet kan vara ”livets krydda”, finns det en mängd olika saker resenären ska tänka på så att hen inte får med sig de farliga bakterierna hem och därmed inte bara riskerar sin egen hälsa, utan också belastar regionens hälso- och sjukvård. På detta sätt växer det fram en diskurs om hur man pratar om resistent bakterier i relation till ett immunitärt liv (Brown 2019). I det immunitära livet har varje enskild individ sådana kunskaper som krävs för att denne ska ta ett eget ansvar och skydda inte bara sig själv mot farliga bakterier och virus, utan hela samhället. Det blir individens ansvar att under resan till turistlandet förhålla sig till och undvika de risker som kan skapa en situation där denne får antibiotikaresistent bakterier in i den egna kroppen. Men i det immunitära livet är det inte bara den egna kroppen som ska kontrolleras och skyddas, utan handlingarna ska också betraktas som ett skydd för samhällskroppen.

I informationen från 1177 Vårdguiden tydliggörs också detta ansvar som individen har inte bara för sin egen hälsa, utan också för att samhället ska kunna upprätta modern sjukvård: ”Vår moderna sjukvård är beroende av effektiva antibiotika vid exempelvis cancerbehandlingar, proteskirurgi, intensivvård, organtransplantationer och vård av för tidigt födda barn” (Kallenberg 2018). Förutom att individen har ett ansvar för sin egen kropp, sägs även att individen har ett ansvar i relation till det land denne bor i. Med hjälp av Browns argumentation om det

immunitära livet, kan vi förstå att detta ansvar har rötter i en äldre diskussion inom biopolitiken (Brown 2019).

Inom den etnologiska forskningen finns det åtskilliga studier som mer eller mindre explicit beskriver biopolitikens utveckling i Sverige under 1900-talet (Frykman 1994; Winroth 2004; Hansson 2007). Centralt för dessa studier är just synliggörandet av att samhället och staten — det allmänna — överlämnar ett visst ansvar till individen och att denna förväntas ta detta för det gemensamma bästa. Vad som skiljer dessa studier från min är att jag fokuserar på det immunitära livet — alltså att vi har fått ett samhälle som allt mer påverkas av immunologins nya kunskaper (Martin 1994; Lundgren 2015). Idag fokuseras mer på att individen ska ta ansvar för det inre och yttre livet av bakterier och virus (Brown 2019). Sådana praktiska tips kan vara att ”ät väl genomstekt eller kokt mat”, ”tvätta händerna i samband med måltider och efter toalettbesök”, ”se över ditt riskbeteende så att du slipper att uppsöka vård” och så vidare.

Det immunitära livet kan sägas bli allt mer centralt i ett post-antibiotiska samhälle, något som också har analyserats inom forskningsfältet ”framväxande smittsamma sjukdomar” (*Emerging infectious disease*). Forskningsfältet tar sin utgångspunkt från att den allt mer exploaterade och globaliserade världen samtidigt påskyndar framväxten och spridningen av smittsamma sjukdomar. Denna utveckling är inte enbart biologisk — nya virus som och bakterier — utan kan också förstås utifrån sociala- och kulturella perspektiv (Satcher 1995; Treichler 1999; Washer 2004, 2010). Ett sådant kulturellt perspektiv som kommer vara centralt i detta kapitel är hur individen respektive samhället uppfattar och förhåller sig till de risker som framväxande smittsamma sjukdomar medför (Beck 2012; Brown 2019).

1177 Vårdguiden låter oss förstå att det finns en genuin omtanke för hur den enskilde ska ta ansvar för sin hälsa och sin kropp på utlandssemestern och hantera de risker som de antibiotikaresistenta bakterierna innebär. Men det handlar också om att kontrollera en risk som potentiellt skulle kunna vända sig mot det allmänna när resenären kommer hem. I exemplet handlar detta främst om risker inom hälso- och sjukvården, men som vi ska se kan denna risk omförhandlas och riktas mot en mängd olika objekt. Men det handlar också om att det i denna riskframställning framträder specifika objekt som utgör ett hot mot det gemensamma. På hemsidan skriver man:

Det är inte ovanligt att man i flera länder tar till så kallat bredspektrumantibiotika som även dödar de goda bakterierna. Bredspektrumantibiotika används för att man ska vara säker på att kunna behandla patienten med framgång. Men att rutinmässigt använda den starkaste antibiotikan medför inte bara risk för olika former av hälsoproblem utan driver också fram en ökad resistens. (Kallenberg 2018)

Ordet *ovanligt* är intressant i denna kontext och vi ska se att den kan ha många innebörder beroende på vilket sammanhang den används i — det kan sägas vara ett viktigt etnologiskt nyckelord (jfr Åkesson 1991).

"Den Andre" som det ovanliga

I det immunitära livet uppstår nya kulturella gränser på grund av att bakterier och virus ger oss en annan kunskap om vad som är riskfyllt, vad som ska undvikas och är hotfullt och vad som upplevs som bekant. Men förståelsen för dessa kulturella gränser följer, vill jag mena, ganska

traditionella spår av hur människor i sin vardag kategoriserar sådant som bör undvikas. Därmed kan vi använda oss av en inom etnologin välkänd teori om ”Den Andre” och hur vi skapar gränser och skiljelinjer i vår vardag genom att definiera det som skiljer oss själva (Den samme) från det som identifieras som ovanligt, avvikande eller annorlunda (Den Andre) (jfr Alsmark 1997; Gustafsson 2004; Hansson 2007; Fioretos, Hansson & Nilsson 2013. Se även Rikard Engbloms respektive Åsa Alftbergs kapitel i denna antologi). Många etnologiska studier har utgått från Mary Douglas bok *Renhet och fara* (1997) från 1966 och detta har också blivit det verk som använts av bland annat Nik Brown i hans analyser av det immunitära livet (Brown 2019). Med hjälp av Douglas resonemang kan vi förstå att användningen av ordet ”ovanligt” får andra länder att framstå som De Andra i jämförelse med Sverige som då framställs som det land som har antibiotikaanvändningen mer reglerad. De andra länderna ses här som avvikande och annorlunda och där bör individen vara på sin vakt. Douglas pratar om smuts, i relation till renhet, som en kulturell kategori som samhället måste ha kontroll över för att den inte ska bli farlig, på liknande sätt kan dessa länder sägas härbärgera smuts — i form av antibiotikaresistenta bakterier — som individen får till uppgift att hålla kontroll på så att det inte smutsar ner hans kropp och därigenom kan åka snålskjuts till Sverige.

Detta kan så klart vara befogat eftersom länder faktiskt har stora problem med antibiotikaresistenta bakterier och att Sverige, genom bland annat reglering av antibiotikaanvändningen, än så länge inte har samma utbredda problem. Men det är samtidigt så att det som definieras som framväxande smittsamma sjukdomar snabbt kan kasta om dessa kulturella kategoriseringar och istället sammankopplas med mer nationalistiska och immigrantfientliga idéer. I kapitlets

inledning gavs två exempel på kulturella föreställningar som uppkom under covid-19-pandemins början vad gäller människor med asiatiskt utseende samt svensksomalier. I det följande fokuseras istället på antibiotikaresistenta bakterier.

Den 2 januari 2016 rapporterade *TT Nyhetsbyrån* att den antibiotikaresistenta bakterien MRSA ökade i Skåne, en nyhet som uppmärksammades av de flesta morgon- och kvällstidningar i Sverige (TT 2016). Rubrikerna formulerades lite olika. Aftonbladet hade en kort rubrik som förkunnade att ”Resistent bakterie ökar i Skåne” (Aftonbladet 2016), medan Svenska Dagbladet valde en lite längre rubrik: ”Skåne drabbat av resistent bakterie. Den multiresistenta bakterien MRSA ökar kraftigt i Skåne. Flyktingströmmen tros vara en orsak” (Svenska Dagbladet 2016). Artiklarna var skrivna i en saklig ton och förutom att redovisa den faktiska ökningen gavs också en förklaring. Anledningen var den ökande asylinvandringen till Sverige under 2015. I *Aftonbladet* kunde man i en kort notis läsa:

Den multiresistenta bakterien MRSA ökar kraftigt i Skåne. I november registrerades 102 fall, vilket är dubbelt så många jämfört med siffrorna för fjolårets första månader, skriver Sydsvenskan. — Vi ser den här ökningen över hela landet, men ökningen i Skåne sticker ut, säger Anders Tegnell, avdelningschef för epidemiologi på Folkhälsomyndigheten, till tidningen enligt TT. Enligt Tegnell har ökningen koppling till den ökande asylinvandringen till Sverige. (Aftonbladet 2016)

På ett liknande sätt som med informationen från 1177 Vårdguiden frammanades en förklaring till riskerna, men istället för att förlägga denna förklaring i utlandet var det istället människor som kom med bakterierna till Sverige. Enligt Svenska Dagbladet var Skåne drabbat

och förklaringen kunde sökas i ”flyktingströmmen” (Svenska Dagbladet 2016). Nyheten framstod som ett hot som hade tagit sig in i det gemensamma och nu inifrån riskerade att sprida MRSA. I *Aftonbladet* valde man att endast ta med den del av statsepidemiologen Anders Tegnell’s citat, som fokuserar på ökande asylinvandringen och valde därmed bort ett lite längre citat som publicerats i *Svenska Dagbladet*: ”Antalet fall av resistenta bakterier ökar stadigt, bland annat genom resor, men enligt Anders Tegnell har den senaste tidens ökning även en koppling till den ökande asylinvandringen till Sverige” (Svenska Dagbladet 2016). Genom notisen i *Aftonbladet* framstod hotet från den ökande asylinvandringen som mest central.

På detta sätt kan man säga att de traditionella medierna valde att framställa nyheten på ett sätt som skulle kunna tolkas som att de som sökte asyl också förde med sig risker för det svenska samhället. Denna diskurs var något som nationalistiska och immigrantfientliga sidor på nätet snappade upp och använde sig av som fakta för att argumentera att gränserna skulle stängas (även om Anders Tegnell poängterat att ökningen också berodde på att ett ökat antal svenskar fått med sig dessa bakterier efter att ha varit utomlands). På olika forum sammanfattades denna nyhet med att ”flyktingströmmen” var ett hot mot ”vårans hälsa” och därmed handlade det inte enbart om hoten mot till exempel ekonomin och välfärden (Swedit: <https://www.reddit.com/r/sweden/> (hämtat 07 januari 2021)). Här kom enskilda individer som hade sökt asyl i Sverige att framställas som direkt samhällsfarliga. Det var dessa individer, och de bakterier de var bärare av, som nu hotade den föreställda gemenskapen i Sverige (jfr Anderson 1993).

Det finns också de hemsidor som menar sig förmedla en mer sanningsenlig nyhetsrapportering än de traditionella medierna som tog

upp nyheten, men som valde att skriva om texten för att passa syftet att lyfta fram de asylsökande som hotet. På ”Petterssons gör Sverige lagom!” fick Tegnells citat rubriken ”Asylsökande bakom våldsamt ökning av multiresistenta bakterier”:

— *Det är vårt intryck. Många flyktingar kommer hit med både sår och smäskador som är smittade*, säger Anders Tegnell, avdelningschef för epidemiologi på Folkhälsomyndigheten när han får frågan om det finns en koppling mellan bakterien och massinvandringen. (Petterssons gör Sverige lagom! 2016)

Här hade plötsligt Tegnells försiktiga förklaring av hur ökningen av MRSA kunde förstås, omvandlats och sammankopplats med det mer negativa uttrycket ”massinvandring” (jfr Svanberg & Tydén 2005). För att ytterligare förstärka 2015 uppgång ställdes också de 635 fallen under 2015 med 2005 års fall som i Skåne uppgick till 160, men väljer man istället att titta på 2014 års fall som var 488 är uppgången inte lika drastisk. I denna text fick ordet ”massinvandring” bilda det redan välkända kluster av en negativ diskurs som i första hand fokuserar på, förstärker och förvanskar de negativa värden som kan vara kopplade till invandring. I detta fall handlade det alltså om en relativt liten uppgång av MRSA i en ganska begränsad del av Sverige och under en begränsad tid.

När jag idag söker på nätet och letar efter artiklar och texter om detta exempel, framgår att det inte blev någon stor diskussionsfråga. Däremot rymmer de texter som finns ett språkbruk där Sverige framställs som ett rent samhälle som behöver skyddas mot de farliga bakterier som kommer utifrån (jfr Douglas 1997). Bakterierna blir i detta språkbruk en central del i framställningen om vem De Andra är och vilket hot de utgör. Nya rädslor etableras därmed i det offentliga:

flyktingarna kommer med potentiellt dödliga bakterier som kan smitta befolkningen. *Med* nationalistiska och immigrantfientliga idéer kunde en medicinsk nyhet om MRSA omvandlas och framställa asylsökande som De Andra och bärare av farliga antibiotikaresistenta bakterier. Vi kan förstå att det inte enbart är de faktiska kropparna som kommer till Sverige som framställs som hotet och bärare av risker, utan de är vad de har med sig i form av bakterier som utgör ett hot mot den svenska gemenskapen. På detta sätt vävdes immigrantfientliga diskurser idéer ihop med det immunitära livet.

Att oroa sig

Självklart ska det påpekas att en ökning av MRSA, liksom alla andra antibiotika resistent bakterier, ska tas på största allvar och på alla sätt begränsas. Hamnar dessa bakterier fel inom till exempel hälso- och sjukvården kan de skapa stor oreda. Men de enskilda fall där asylsökande är bärare av dessa bakterier kan sjukvården oftast hantera och risken att de sprids till övriga befolkningen verkar vara liten. Så har till exempel Region Skåne sammanställt information om vilka risker som finns och hur den enskilde ska tänka. På deras hemsida återfinns när detta kapitel författas en text som kan uppfattas vara skriven i relation till händelserna 2015 men som är uppdaterad så sent som 2018: ”De nuvarande flyktingströmmarna utgör låg risk för utbrott av infektionssjukdomar till befolkningen i Sverige. Folkhälsomyndigheten har analyserat läget och gör denna bedömning” (Region Skåne). Men denna information är oftast inte allmänt känd och istället skapas en oro som i förlängningen kan ta sig olika uttryck. Ett sätt att förstå de

nationalistiska och immigrantfientliga idéerna i det immunitära livet är att ta fasta på en förståelse för vilken oro och roll den kan spela i samhället.

I artikeln ”Att oroa sig för antibiotikaresistens: Kulturella föreställningar kring ett läkemedel” har jag genomfört en preliminär analys av denna oro (Hansson 2019). När man som forskare vänder sig till allmänheten och frågar vilka föreställningar de har om framtidens tillgång till verksamma antibiotika, svarar en del med att relatera till det förgångna och till tiden innan antibiotikans uppkomst. De målar upp en bild av hur enklare bakteriella infektionerna inte går att hejda och istället leder till ingrepp i patientens kropp. Andra lyfter fram lunginflammation och hur denna skördade sina offer, unga som gamla, innan antibiotikan. På detta sätt blir oron inte bara en diskurs som svävar runt fritt och kan användas lite hur som helst, utan snarare är den relaterad till en mängd olika föreställningar om vad ett post-antibiotiskt samhälle skulle kunna vara.

Vad som också är ett tydligt resultat i min studie är att många av dem som känner oro inför framtiden är kvinnor. De är oroliga för hur antibiotikan ska förlora sin läkande kraft och att forskningen inte ska hitta nya läkande botemedel. Detta resultat stämmer också överens med andra studier på fältet som mer statistiskt tydliggjort att oron är större bland kvinnor (Rönnerstrand m.fl. 2016). Det är också en oro som ökar bland de kvinnor som har en högre utbildning och som har tillgång till och använder sig av många olika nyhetsmedier, alltså kvinnor som har kunskap och som kan göra en bedömning av situationen. Bland männen finns det istället en mer övervägande del som är positivt inställda till att vetenskapen kommer lösa det upptornade hotet genom att till exempel uppfinna nya antibiotika (Hansson 2019).

På samma sätt som kvinnor som oroar sig för framtidens tillgång till verksamma antibiotika, kopplar en del män samman oron om de resistenta bakterierna med ökade migrationstal till Sverige. Här handlar det mer om ett mer resolut handlande om hur Sverige ska få kontroll över, som de ser det, inflödet av farliga bakterier. I följande debatt sammankopplar Ted Bondesson, migrations- och assimilationspolitisk talesperson för Ungsvenskarna SDU, oron för vad de antibiotikaresistenta bakterierna kan göra med migrationen till Sverige:

När vi åker utomlands vaccinerar vi oss ofta för att undvika bli sjuka av de bakterier och smittor som finns i andra delar av världen men som är ovanliga i Sverige. Migrationen medför det omvända, att dessa smittorisker kommer med migranterna till Sverige. Detta har redan märkts, främst i Skåne där förekomsten av den multiresistenta och potentiellt dödliga bakterien MRSA ökat. Även TBC, som på 1980-talet bedömdes vara utrotad i Sverige, har återvänt. Detta som en direkt följd av den oansvariga migrationspolitiken. För att skydda samhället från dessa och andra sjukdomar är det nödvändigt att migranterna inte släpps in i landet innan de har genomgått en hälsokontroll. Därför bör särskilda karantänliknande områden inrättas vid gränserna. (Bondesson, Nyheter 24, 2016)

Även hos Bondesson kan en oro utläsas som tar sin utgångspunkt i att MRSA ökar, liksom TBC. Här används också det förflutna, men istället för att måla upp en bild av ett samhälle utan antibiotika, är det istället ett samhälle som lyckades få bort en sjukdom som TBC. Genom detta förflutna målas en framtid upp där Sverige kastas tillbaka till ett samhälle där smittsamma sjukdomar återigen inte kan behandlas effektivt. Men den oro som här skrivs fram har samtidigt ett enkelt svar, det är genom att kontrollera Sveriges gränser som Bondesson också tänker sig att de smittsamma sjukdomarna stängs ute.

Här handlar det immunitära livet inte om individens enskilda förhållningssätt till sin kropp och sin hälsa, utan utestängningar av individer i relation till det föreställda gemensamma. Denna gränsdragning har många likheter med Agambens resonemang om de individer som hamnar utanför det gemensamma och istället i det han benämner *zoe* — det nakna livet (Agamben 2010). Här är individen utan de rättigheter som råder för de individer som befinner sig på rätt sida om gränsen, individen är i karantän och i väntan på något annat. Detta är också en form av biopolitik, men en biopolitik som önskar styra och upprätthålla gränser mellan olika grupper i samhället. Att dessa grupper främst är föreställda och egentligen inte utgör något reellt bakteriellt hot spelar mindre roll eftersom frågan egentligen inte handlar om bakterier och virus utan om gränsdragning mellan ett Vi och De Andra.

Ett liknande argument lyftes också fram i en motion till landstingen i Blekinge av politikerna Björn T Nurhadi och Louise Erixon som båda är representanter för Sverigedemokraterna. I denna motion uttrycker de en liknande oro över MRSA som Bondesson och ett av deras förslag följer också samma tankespår: ”Att landstingsstyrelsen uppdras utreda möjligheten att införa tester för MRSA och andra multiresistenta bakterier i samband med de frivilliga hälsokontrollerna av nyanlända invandrare” (Ärendenr: 2016/00141). Den oro som uttrycks här föreslås hanteras genom en mer effektiv kontroll av enskilda individer och på så sätt hoppas dessa politiker att bakterierna ska stoppas. Ett sådant förslag har många likheter med hur politiker och tjänstemän på 1980-talet önskade kontrollera AIDS i Sverige, men där just kontrollen i grund och botten byggde på en stigmatisering av främst de homosexuella som förväntades vara bärare av HIV-viruset (jfr Drakos 2005).

Den mörka biopolitiken

I detta kapitel har jag undersökt hur de antibiotikaresistenta bakterierna sammankopplas med ett nationalistiskt och immigrantfientligt språkbruk. Härigenom vill jag teoretiskt diskutera hur bakterier, som biologiskt fenomen, blir en central byggsten i skapandet av främlingskap och vilka hot och oro de för med sig. Framväxandet av ett post-antibiotiskt samhälle är skrämmande på många sätt och ett samhälle utan verksamma antibiotika för enklare infektioner är något som måste motverkas å det starkaste. Men ett sådant samhälle väcker också till liv äldre kulturella föreställningar som har sin grund i en mörk biopolitik som skiljer på de grupper och individer som ingår i gemenskapen och de som ska förpassas till ett vad Agamben skulle benämna naket liv (Agamben 2010). Denna form av biopolitik utgår från en tanke om att bakterier — och virus — kan kontrolleras genom karantän och olika former av medicinska tester. Men det blir samtidigt en biopolitik som genom att upprätthålla gränser försvårar — och kanske även omöjliggör — det skyddsnet som det gemensamma kan skapa för individen. Detta är en form av biopolitik som inte utgår från att individen kan ta ansvar och vårda sig själv, sin hälsa och sin kropp inte enbart för sitt eget bästa utan för det gemensammas bästa. Snarare är det en biopolitik som aktiverar mekanismer som kan sortera ut de kroppar som klassificeras som icke-önskvärda.

På detta sätt rymmer det post-antibiotiska samhället så mycket mer än enbart en föreställning om ett annalkande samhälle utan tillgång till verksamma antibiotika. I denna framtidsbild reproduceras diskurser möjliga för främlingsfientliga att använda sig av för att måla upp en polariserad bild. Det blir en polarisering mellan de som är en del av

gemenskapen och därmed fria från farliga bakterier och virus och de som definieras som De Andra. De som är potentiellt bärare av dessa farliga bakterier samt virus och som kan skapa en orenhet i det allmänna. På detta sätt sammanvävs bakterier och virus med nationalistiska och immigrantfientliga idéer.

Referenser

Aftonbladet (2016) "Resistent bakterie ökar i Skåne", *Aftonbladet* 2016-01-03. <https://www.aftonbladet.se/lokala-nyheter/eca3e8a6-55ff-45bb-a535-7eb3f02d5e81@ablocal>, hämtad 2021-01-07.

Agamben, Giorgio (2010) *Homo sacer: den suveräna makten och det nakna livet*. Göteborg: Daidalos.

Alftberg, Åsa & Hansson, Kristofer (2012) "Introduction: Self care translated into practice", *Culture Unbound. Journal of Current Cultural Research* 4: 415-424. DOI: <https://doi.org/10.3384/cu.2000.1525.1243>

Alsmark, Gunnar (1997) "En svensk uganda-indier!" i Alsmark, Gunnar (red) *Skjorta eller själ? Kulturella identiteter i tid och rum*. Lund: Studentlitteratur. s. 62-84.

AMR-review (2014) *Antimicrobial Resistance: Tackling a crisis for the health and wealth of nations*. London: The Review on Antimicrobial Resistance. https://amr-review.org/sites/default/files/AMR%20Review%20Paper%20-%20Tackling%20a%20crisis%20for%20the%20health%20and%20wealth%20of%20nations_1.pdf, hämtad 2021-01-07.

AMR-Review (2016) *Antimicrobial Resistance: Tackling drug-resistant infections globally*. London: The Review on Antimicrobial Resistance. https://amr-review.org/sites/default/files/160518_Final%20paper_with%20cover.pdf, hämtad 2020-09-09.

Anderson, Benedict R. O'G. (1993) *Den föreställda gemenskapen: reflexioner kring nationalismens ursprung och spridning*. Göteborg: Daidalos.

Beck, Ulrich (1992) *Risk society: towards a new modernity*. London: Sage.

Bondesson, Ted (2016) "Invandrarna kommer hit med sjukdomar — inför hälsokontroller nu", *Nyheter 24* (debatt) 2016-01-10. <https://nyheter24.se/debatt/824628-invandrarna-kommer-hit-med-sjukdomar-infor-halsokontroller-nu>, hämtad 2021-01-07.

Brenthel, Adam & Hansson, Kristofer (2017) "The post-antibiotic era: Cultural and social perspectives on globally increasing antibiotic resistance", *Working Papers in Medical Humanities* 3(1): 1–41. <https://journals.lub.lu.se/medhum/article/view/18068/17057>, hämtad 2020-12-26.

Brown, Nik (2019) *Immunitary life: a biopolitics of immunity*. London, United Kingdom: Palgrave Macmillan. DOI: <https://doi.org/10.1057/978-1-137-55247-1>

Douglas, Mary (1997) *Renhet och fara: en analys av begreppen orenande och tabu*. Nora: Nya Doxa.

Drakos, Georg (2005) *Berättelsen i sjukdomens värld: att leva med hiv/aids som anhörig i Sverige och Grekland*. Eslöv: B. Östlings bokförlag Symposion.

Fioletos, Ingrid, Hansson, Kristofer & Nilsson, Gabriella (2013) *Vårdmöten: kulturanalytiska perspektiv på möten inom vården*. Lund: Studentlitteratur.

Foucault, Michel (2002) *Sexualitetens historia Bd 1 Viljan att veta*. Göteborg: Daidalos.

Foucault, Michel (2013[2004]) *Biopolitikens födelse. Collège de France 1978–1979*. Hagersten: Tankekraft.

Frykman, Jonas (1994) "Kroppens förvandlingar. Hälsa, medicin och kulturell förändring i 1900-talets samhälle", *Kulturella Perspektiv. Svensk etnologisk tidskrift* 2: 48–59.

Gustafsson, Kristina (2004) *Muslimsk skola, svenska villkor: konflikt, identitet & förhandling*. Umeå: Boréa.

Hansson, Kristofer (2007) *I ett andetag: en kulturanalys av astma som begränsning och möjlighet*. Stockholm: Critical Ethnography Press.

Hansson, Kristofer (2019) "Att oro sig för antibiotikaresistens: Kulturella föreställningar kring ett läkemedel", *Socialmedicinsk tidskrift* 96(6): 851–858. <https://socialmedicinsk.tidskrift.se/index.php/smt/article/view/2039/2009>, hämtad 2021-01-07).

Hansson, Kristofer (2020) "Rädsla riskerar nu att skapa en stigmatisering av människor med ursprung i Kina", *Sydsvenska Dagbladet* 2020-02-05. <https://www.sydsvenskan.se/2020-02-05/som-hiv-viruset-forstarkte-stigmatisering-av-homosexuella-man-riskerar-radsla-stigmatisera-kinesiskt-ursprung>, hämtad 2021-01-07.

Hansson, Kristofer, Lenander, Cecilia & Loodin, Henrik (red.) (2021). *Att leva med bakterier: möjligheter till ett levbart immunitärt liv*. Lund: Pufendorfinstitutet, Lunds universitet. <http://mau.diva-portal.org/smash/get/diva2:1528994/FULLTEXT01.pdf>, hämtad 2021-05-24.

Kallenberg, Jan (2018) "Få inte med dig antibiotikaresistenta bakterier från resan", *1177 Vårdguiden, Västra Götalandsregionen*. Senast uppdaterad: 2018-09-11. <https://www.1177.se/Vastra-Gotaland/liv--halsa/reserad-och-vaccinationer/allmanna-reserad/fa-inte-med-dig-antibiotikaresistenta-bakterier-fran-resan>, hämtad 2021-01-07.

- Lemke, Thomas (2011) *Biopolitics: an advanced introduction*. New York: New York University Press. DOI: <https://doi.org/10.18574/9780814753378>
- Lundgren, Britta (2015) "The common cold, influenza, and immunity in post-pandemic times: lay representations of self and other among older people in Sweden", *Health, Culture and Society* 2(8): 46–59. DOI: <https://doi.org/10.5195/hcs.2015.200>
- Martin, Emily (1994) *Flexible bodies. Tracking immunity in American culture — from the days of polio to the age of AIDS*. Boston: Bacon Press.
- Monnet, Dominique L., & Harbarth, Stephan (2020) "Will coronavirus disease (COVID-19) have an impact on antimicrobial resistance?", *Euro surveillance: bulletin Europeen sur les maladies transmissibles = European communicable disease bulletin* 25(45): 2001886. DOI: <https://doi.org/10.2807/1560-7917.ES.2020.25.45.2001886>
- MSB (2013) *Antibiotikaresistens ur ett säkerhetsperspektiv*. Stockholm: MSB. <https://rib.msb.se/filer/pdf/27259.pdf>, hämtad 2021-01-07.
- Petterssons gör Sverige lagom! (2016) "Asylsökande bakom våldsam ökning av multi-resistenta bakterier", 2016-01-02. <https://petterssonsblogg.se/2016/01/02/asylsokande-bakom-valdsam-okning-av-multiresistenta-bakterier/>, hämtad 2021-01-07.
- Region Skåne "Frågor och svar om flyktingar och smittor", senast uppdaterad: 2018-04-06. <https://vardgivare.skane.se/vardriktlinjer/smittskydd/dokument-och-lankar/fragor-och-svar-gallande-flyktingar-och-smittsamma-sjukdomar/>, hämtad 2021-01-07.
- Rönnerstrand, Björn, Jagers, Sverker C. & Larsson, Joakim (2016) "Vem oroar sig för antibiotikaresistens?" i Ohlsson, Jonas, Oscarsson, Henrik & Solevid, Maria (red) *Ekvilibrium*. Göteborgs universitet: SOM-institutet. https://som.gu.se/digitalAssets/1579/1579391_vem-oroar-sig-f-r-antibiotikaresistens.pdf, hämtad 2019-10-14.
- Satcher, David (1995) "Emerging infections: getting ahead of the curve", *Emerging Infectious Diseases* 1(1): 1–6. DOI: <https://doi.org/10.3201%2F101.950101>
- Strathdee, Steffanie A, Davies, Sally C & Marcelin, Jasmine R (2020) "Confronting antimicrobial resistance beyond the COVID-19 pandemic and the 2020 US election", *The Lancet* 396(10257): 1050–1053. DOI: [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(20\)32063-8](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(20)32063-8)
- Svanberg, Ingvar & Tydén, Mattias (2005) *Tusen år av invandring: en svensk kulturhistoria*. 3. uppl. Stockholm: Dialogos.
- Svenska Dagbladet (2016) "Skåne drabbat av resistent bakterie. Den multiresistenta bakterien MRSA ökar kraftigt i Skåne. Flyktingströmmen tros vara en orsak", *Svenska Dagbladet* 20160102. <https://www.svd.se/resistent-bakterie-okar-i-skane>, hämtad 2021-01-07.
- Treichler, Paula (1999) *How to have theory in an epidemic: Cultural chronicles of AIDS*. Duke University Press.

TT (2016) "Skåne drabbat av resistent bakterie", TT 20160102. <http://tt.omni.se/994b7f7be9a4d9617d8a240116760635a292f346>, hämtad 2021-01-07.

Washer, Peter (2004) "Representations of SARS in the UK newspapers"; *Social Science and Medicine* 59(12): 2561-71. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2004.03.038>

Washer, Peter (2010) *Emerging infectious diseases and society*. Basingstoke: Palgrave Macmillan. DOI: <https://doi.org/10.1057/9780230277182>

Winroth, AnnCristin (2004) *Boteberättelser. En etnologisk studie av boteprocesser och det omprövande patientskapet*. Umeå universitet: Institutionen för kultur och medier/Etnologi.

WHO (2015) *Global Action Plan on Antimicrobial Resistance*. Geneva: WHO. https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/193736/9789241509763_eng.pdf?sequence=1, hämtad 2021-01-07.

WHO (2017a) *Antibacterial agents in clinical development: an analysis of the antibacterial clinical development pipeline, including tuberculosis*. Geneva: World Health Organization. <https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/258965/WHO-EMP-IAU-2017.11-eng.pdf;jsessionid=543AF90F5FAFF9A16EDEEE42DoBEA792?sequence=1>, hämtad 2021-01-07.

WHO (2017b) *Prioritization of pathogens to guide discovery, research and development of new antibiotics for drug-resistant bacterial infections, including tuberculosis*. Geneva: World Health Organization. https://www.who.int/medicines/areas/rational_use/PPLreport_2017_09_19.pdf?ua=1, hämtad 2021-01-07.

Åkesson, Lynn (1991) *De ovanligas betydelse*. Stockholm: Carlsson.

Ärendenr. 2016/00141 "Förslag till yttrande över motion angående Motverka ökning av smitta av multiresistenta bakterier inom sjukvården", Landstinget Blekinge. <https://docplayer.se/28832914-Forslag-till-yttrande-over-motion-angaende-motverka-okning-av-smitta-av-multiresistenta-bakterier-inom-sjukvarden.html>, hämtad 2021-01-07.

14

Rörelsernas museum – mellan ekonomi och politik

Genom historien har samhällen världen över byggts av människor i rörelse. Här bygger vi ett museum tillsammans. Rörelsernas museum arbetar med muntlig historia som metod för att undersöka demokrati, migration och kampen för mänskliga rättigheter.

CITATET OVAN ÄR HÄMTAT ur Rörelsernas museums programförklaring, målade på museets fönster mot gatan och kommunicerar museets intention, uppdrag och verksamhet. I arbetslokalen på Bergsgatan på Möllevången i Malmö är det mörkt och tyst. Genom fönstret syns scenen med stolarna uppradade framför, och utställningsytan mitt i rummet gapar tom. Längst bak i lokalen skymtas köket, med två stora grytor på spisen och ett stort matbord med plats för minst 20 personer. Till vänster står popcornmaskinen som brukade användas vid museets filmvisningar. På fönstret mot gatan görs reklam om

dansföreställningar, språkcafé, workshops med mera. Det är november 2020, verksamheten som startades med en ambition om att bli ett folkets museum har stannat av.

Det här kapitlet handlar om Rörelsernas museum i Malmö och undersöker kopplingar mellan kulturarvens villkor, museer och kultur ekonomi. Utgångspunkten för studien är ett etnologiskt perspektiv och metoden etnografisk, där materialet är insamlat genom djupintervjuer och deltagande observation. Därtill kommer studier av skrivelser, redovisningar, rapporter och beslut. Syftet har varit att analysera hur framställningar av kulturarv på museer påverkas av marknadskrafter och de kulturella sammanhang som museerna verkar i.¹ Projektet har undersökt hur museer planerar sina verksamheter för att tillgodose huvudmännens förväntningar på mätbarhet och kvantifierbara resultat i sina årsredovisningar. Centrala frågor har varit: Vilka är de främsta kulturekonomiska utmaningarna för museerna? Påverkar kraven på ökade publiksiffror och intäkter hur ledning och personal ser på sin verksamhet och museers roll i samhället? Prioriteras vissa kulturarv framför andra?

Kapitlet fokuserar på begreppet *rörelse* och använder det som ingång till studien av Rörelsernas museum, ett museum om migration och demokrati som var verksamt åren 2015–2020, då museet lades ned. Vilka krafter sattes i rörelse av detta museiprojekt? Och varför stängdes museet?

1 Vi vill tacka Riksbankens Jubileumsfond för ekonomiskt stöd för projektet *Vems kulturarv räknas när budgeten är tajt? En etnologisk studie av museers prioriteringar i dagens kulturekonomi*. Vi vill också tacka Malmö stad och personalen vid Rörelsernas museums för ett givande samarbete inom ramen för projektet *Heritage, Migration and Mobility in an Open Democratic Society*, finansierat av Lunds universitet 2018–2021.

Begreppet "rörelse" i etnologin

Enligt Svenska Akademiens ordlista har substantivet *rörelse* följande betydelser: 1) förflyttning, 2) företag och folklig organisation, samt 3) känslomässig gripenhet. I boken *Being alive. Essays on movement, knowledge and description*, betonar Tim Ingold att "wherever there is life there is movement" (Ingold 2011, s. 72), dvs. att begreppet rörelse är som en del av livet självt. Begreppet rörelse har vuxit i betydelse inom den etnologiska forskningen, dels i forskning om folk rörelser, dels i forskning om människors sätt att förflytta sig fysiskt — inte minst genom migration. Men rörelse har också betydelse för de museer som har förändrats i takt med att den kulturpolitiska kartan i Sverige har ritats om (Jacobsson 2014; jfr Svensson & Tomson 2016). Som Bengt Jacobsson framhåller, var kulturpolitikens uppgift på 1970-talet att motverka kulturens kommersialisering, vilken ansågs ställa demokratiska och medborgerliga intressen i skuggan. Sedan dess har en rörelse skett; kommersiella kulturyttringar har fått en allt viktigare roll och dessa har även bidragit till en ökad mångfald aktörer på kulturområdet. Samtidigt har kraven på offentligt finansierad kultur politiserats. I allt större utsträckning krävs att museerna har en ökad egenfinansiering samtidigt som de förväntas bidra till en tillväxt inom besöksnäringen.

Under de senaste tio åren har begreppet rörelse förändrats och används idag som ett sorts ekonomiskt verktyg, som påverkar museernas roll och villkor (Myndigheten för kulturanalys 2019 & 2021, Gradén &). En accelererande rörelse och ett abrupt stopp, som hade med covid-19-pandemin att göra, amplifierade alltså en förändring som egentligen hade påbörjats långt tidigare. I det här kapitlet diskuteras hur rörelse används fysiskt och metaforiskt i utvecklingen av

svenska museer. Vems kulturarv prioriteras? Hur sker museernas prioriteringar? Detta är frågor som synliggjorts och blivit akuta efter covid-19-pandemin. Samtidigt är detta inte några nya frågeställningar; det är väl känt inom etnologisk forskning att museer alltid har samlat föremål och skapat samlingar i enlighet med sin tids normer och värderingar. Mindre känt är hur ekonomiska premisser styr museers verksamheter. Genom urval och finansiella prioriteringar skapar museer både sitt samtida och framtida kulturarv. Museer är därför samhällskonstituerande. De urval och rörelser som pågår nu sker enligt samtida normer och värderingar — så har det varit och så kommer alltid att vara.

Under de senaste tio åren har museer i Sverige fått ökade krav på mätbar lönsamhet. Som en konsekvens tvingas museer att i högre grad fokusera på att öka antalet besökare och höja graden av egenfinansiering för kunskapsuppbyggnad, utställningar och pedagogisk verksamhet (Gradén & O'Dell 2020, s. 163–194). Detta skifte av fokus har påverkat museernas verksamheter, visioner och mål. I många fall där aktiv samlingsförvaltning och kunskapsutveckling ansetts vara ett museums primära uppgift har jakten på finansiella medel och fler besökare skakat om och ändrat denna prioritering. Vilka områden som utvecklas blir avhängigt vilken finansiering som är tillgänglig och vilka externa medel och samverkansmöjligheter som museernas ledningar prioriterar (Gradén & O'Dell 2018, 2020, Johnson & Sobczak 2021, s. 269–295). Situationen öppnar för nya frågor: Vad är och representerar ett museum? Har den nya ekonomismen även förändrat museernas funktion och handlingsutrymme? På vilka sätt? I det följande kommer dessa frågor att belysas genom försöken att skapa ett helt nytt museum, Rörelsernas museum, i Malmö.

Vad är ett museum?

Begreppet *museum* förknippas historiskt med institutioner som präglas av trovärdighet och kompetens och som förvärvar och förvaltar materiella och immateriella vittnesbörd om människan och hennes omvärld (Macdonald & Fyfe 1996, s. 1–20). Forskning om museers roll har visat att bibehållen trovärdighet kräver institutionell flexibilitet och beredskap att lyhört förhålla sig till samtidens utmaningar (Dewhurst, Hall & Seemann 2017). En stabil organisation i successiv förändring kan borga för ett museums kontinuitet. Aktuell forskning visar dock på vikten av att vara uppmärksam på kopplingar mellan resurssättning och kulturarvens villkor. Hur ekonomiska prioriteringar formar kulturarvens tillblivelse och förvaltning är en fråga av hög komplexitet, som handlar om på vilka grunder fördelningen av medel sker till museer från statliga, regionala, kommunala och privata finansieringskällor (Gradén & O'Dell 2017, s. 48–67, 2018, 2020, s. 163–194, jfr. Ekström 2020). Vems kulturarv är det som räknas vid en viss tid?

Museer som institutioner utgör en infrastruktur i samhället med förutsättningar att forma och tillgängliggöra kunskap samt skapa framtida kulturarv. Museerna kan ses som samhällets kollektiva minne och är därför särskilt viktiga för en demokrati. Upplysningstiden var väsentlig för museernas institutionella utveckling och handlade då främst om bevarande av föremål. Ting skulle samlas, bevaras, organiseras och visas. I Sverige är Livrustkammaren, som etablerades 1638, ett sådant exempel. Ursprungligen var samlingar som de som finns på Livrustkammaren och även på Skoklosters slott inte tänkta att vara tillgänglig för allmänheten, utan enbart visas upp för en mindre krets av kungliga och adliga besökare. Den så kallade pöbeln var inte välkommen i dessa salonger. Tanken om vad ett museum skulle vara förändrades

under 1800-talet, då en mer diversifierad museisyn växte fram och museerna synliggjorde olika samhällsklassers historia (Bäckström 2012, s. 34–45). I de skandinaviska kulturhistoriska museerna framställdes allmogen som ett idealiskt folk från förr (Bäckström 2012, s. 71–78, cf. Frykman & Löfgren 2019, Hellspong & Löfgren 1994). Genom att museer började visa allmogens och landsbygdens liv, framhövdes industrialismen och staden som en idé om samhällelig progression — och att Sverige var en nation att räkna med.

I Sverige etableras vid 1800-talets slut flera kulturhistoriska institutioner, som exempelvis Nordiska museet och Skansen i Stockholm samt Kulturen i Lund. Samtidigt började andra äldre institutioner, som Statens historiska museer, Nationalmuseum och Livrustkammaren, att växa ur sina kostymer. Några av de etablerade statliga museerna flyttade till nya lokaler. Under denna period inriktade sig Sveriges centrala museer mer och mer på folkbildning och vetenskaplig produktion. Något paradoxalt kan man konstatera att under 1900-talets första decennier är museivärlden i Sverige i högsta grad i rörelse, samtidigt som en alltmer statisk bild av ”det svenska” mejslas fram (SOU 2015: 89, s. 40–62).

Vid början av 1970-talet hade idén om museer som stabila men också oföränderliga institutioner börjat ifrågasättas, inte minst bland akademiker och museianställda. Många ville se en större dynamik och engagemang hos museerna. Nu började museer börja arbeta med tillfälliga utställningar, vilket blev en framgång och betraktades som ett tecken på dynamik och samhällsengagemang (Bäckström 2021/2016, s. 179–194). Men rörelsen handlade också om att en ny sorts kulturekonomi växte fram i Sverige, som förändrade villkoren för hur museer arbetar.

Projektkultur på museum

Under 1980- och 1990-talen förändrades museernas förutsättningar. Nya krav på institutioners beaktande av kulturell mångfald artikulerades samtidigt som ett nytt ekonomiskt tänkande satte den svenska museivärlden i gungning. Som Lena Gerholm har visat ställdes kulturen redan på 1980-talet mot andra samhällsbärande sektorer som vård och omsorg. Även högskolesektorn byggdes ut för att skapa fler studieplatser på universitet och högskolor. För att upprätthålla befintlig verksamhet började nu allt fler kulturverksamheter drivas i projektform och inom kultursektorn utvecklades en projektkultur som byggde på tillfällig statlig finansiering (Gerholm 1985).

Under 1990-talet stramades de ekonomiska förutsättningarna åt även inom museisektorn. Kulturdepartementet ställde nu krav på ökad självfinansiering med externa bidragsgivare, samtidigt som museernas beroende av statlig tillfällig finansiering ökade. Statliga arbetsmarknadsåtgärder medförde att museisektorn vid den här tiden kunde få medel för tidsbegränsade projekt och arbetssökande akademiker — däribland etnologer — kunde engageras. Ett av de mest omfattande projekten fick namnet SESAM. SESAM pågick under tiden 1995–1999 och hade som syfte att öppna och bevara samlingarna främst hos de statligt finansierade museerna (Regeringens skrivelse 1999/2000:65). Medlen som togs i bruk beskrevs vara en ”omfattande räddningsaktion” av det svenska kulturarvet och finansierades med skattemedel, där tillfälligt anställda arbetade med registrering, dokumentation, vård och magasinering av samlingar.

Vid sekelskiftet 2000 skapades ett projekt som kallas ACCESS bland Sveriges museer. Projektet var även en arbetsmarknadsåtgärd och pågick under åren 2006–2009 i syfte att tillgängliggöra samlingarna både

internt i museerna och externt för publik genom katalogisering och fotografering av föremål m.m. Den projektkultur som Lena Gerholm lyfter fram i sina studier av statliga satsningar på kulturområdet, har på 2000-talet även fått fäste på museerna. Vid en genomgång av flera museers verksamhetsberättelser 2017–2021 framgår att verksamhetsutveckling oftast sker i projektform och med hjälp av extern finansiering, både hos offentligt och privat finansierade museer — exempelvis föremålsvårdande projekt som magasinuppackning, konservering, digitalisering, ombyggnationer och nya basutställningar. Projekt utformas genom museernas identifiering av potentiella finansieringsmöjligheter, som t.ex. dokumentation av flyktingars ankomst till Malmö, vilket gjordes vid flera museer under 2015.

När museer formar projekt efter tillgänglig finansiering vidmakthåller och driver de på den projektkultur som Lena Gerholm skriver om (1985). Sammanfattningsvis kan betonas att de statliga satsningarna som syftat till att öppna, ordna, bevara och tillgängliggöra museisamlingar är exempel på hur arbetsmarknadspolitiska och ekonomiska målsättningar uppnås med museer och kulturarv som ett medel, inte som ett mål i sig.²

Forskare har under de senaste tjugo åren konstaterat att ideal som rör nation, mångfald och jämlikhet och normer kring vad som anses representativt dominerar de statliga och regionala museernas verksamhet i Sverige (Hyltén-Cavallius & Svanberg 2016, Svensson & Tomson 2016, Sveriges Museers rapporter från 2020;2019). Dessa museer arbetar

2 Riksdagen beslutade år 1995 att använda 235 miljoner kronor som en engångsinsats för sysselsättningsåtgärder inom kulturområdet (prop. 1994/95:100, bil. 12, bet. 1994/95:KrU 18, rskr. 1994/95:251).

på medborgarnas uppdrag med Kulturdepartementet som yttersta huvudman och årliga regleringsbrev som styrande för verksamheten. De senaste årens regleringsbrev stipulerar bl.a. ökad tillgänglighet för fler och ökad representation av fler grupper i samhället. Stor vikt har lagts vid synliggörande av nationella minoriteter och HBTQI. Mellan medborgarna och Kulturdepartementet finns utförare av uppdraget, dvs. museernas ledning och personal (Hyltén-Cavallius & Svanberg 2016). Hur de utför sitt uppdrag beror på resurser — utbildning, erfarenhet, tillgång till forskning — men det handlar också om organisation och ekonomi: befintliga basanslag, projektanslag söka i konkurrens, donationer, och strategier för att skapa intäkter.

Ett museums verksamhet handlar således inte enbart om vilka kulturarv som ska prioriteras för vård, förvaltning, tolkning och utveckling, utan också hur arbetet ska göras och med vilka finansiella resurser. Tillfälliga utställningar (ofta med inhyrda producenter) och snabbriktig programverksamhet har varit återkommande sätt för både de stora statliga institutionerna och mindre regionala museer att svara upp mot årliga regleringsbrev — aspekter som de mer trögrörliga museimiljöerna och basutställningarna inte mäktat med. Eftersom frågor till det förflutna förändras och får nya dimensioner i takt med att nya grupper och företeelser söker plats och synliggörande i historien, befinner sig kulturarvet i ständig rörelse. Att fördjupa och förändra synen på kulturarv och historia vid museer i en museimiljö kräver därför långsiktiga och lyhörda satsningar på organisation och arbetsätt.

För att fortsätta vara relevanta och trovärdiga ställs museer runt om i världen inför nya krav på institutionell flexibilitet för att axla samhällseliga utmaningar (Dewhurst, Hall & Seemann 2017). Hos

amerikanska museer skapas rörelse både internt och externt genom att problematisera föreställningar om det förflutna och vad som utgör offentliga rum men också utveckla fler metoder för presentation av samlingarna och dokumentation inför framtiden. Ett museum kan vara ett offentligt rum även om det är privat finansierat, på samma sätt som ett offentligt finansierat museum genom osynliga hinder indirekt kan stänga ute vissa grupper. Aktiv insamling, dokumentation och utställningsarbete sker i samarbete med ett mångfacetterat civilsamhälle (Karp m.fl. 2006: xv-i, 1-29). Genom att balansera stabilitet, friktion och förändring odlar dessa museer sin trovärdighet och existens.

Många museer strävar efter rörlighet genom att låta nya tolkningar och teman komma till uttryck i tillfälliga utställningar och programverksamhet. Det snabba tempot i de tillfälliga aktiviteterna ger extra resonansbotten till de äldre och trögörliga basutställningarna. De två publika spåren — basen och det tillfälliga — framhäver att kulturarv är något som skapas i samtiden, med kopplingar till det förflutna med sikte på framtiden (jfr Kirshenblatt-Gimblett 1998, Lowenthal 1996). Kombinationen de äldre perspektiven och de nya tolkningarna tydliggör rörelse; att frågor som ställs till det förflutna är genererade i samtiden. Ett museums fysiska byggnad, miljö och basutbud i kombination med tillfälliga satsningar visar att behovet av kunskap är i rörelse, allt eftersom samhället förändras. Fortsättningsvis utgår vi här från ett perspektiv som betonar hur museer, som aktörer i samhället, är bundna av sitt eget kulturarv och ekonomiska villkor, samtidigt som de på olika sätt söker bemöta skiftningar i samhället.

Utanför Sveriges gränser har besökare, medlemmar av olika

gemenskaper (*communities*) och minoritetsgrupper ställt större och större krav på delaktighet i de museer som finansieras med offentliga medel (Hetland, Pierroux, Esborg 2020, Runnel & Prουλmann-Vengerfeldt 2014, Simon 2010). Museiledningar har i många länder bjudit in civilsamhället i museernas planeringsprocesser i högre och högre grad och därmed, sakta men säkert, gjort avkall på åtminstone en del av sin roll/status som ”expert”. En starkare aktivistisk inställning växer fram inom många kulturarvsinstitutioner och många inom museivärlden internationellt ser ett behov av att ta ett steg tillbaka och reflektera över vad ett museum kan anses vara. Även om den varit omdebatterad gäller enligt ICOM (*The International Council of Museums*) följande definition:

Ett museum är en permanent institution utan vinstintresse som främjar samhället och dess utveckling. Museet är öppet för allmänheten och förvärvar, bevarar, utforskar, förmedlar och ställer ut materiella och immateriella vittnesbörd om människan och hennes omvärld i utbildnings-, fördjupnings- och rekreationssyfte. (icomsweden.se, 2007)

I ICOM:s definition behålls en kontinuitet i förståelsen av vad ett museum är genom att visa på betydelsen av föremål och samlingar, att de ska förvaras, bevaras, utforskas, ställas ut, etc. Men definitionen understryker även att museer ska öppnas mot samhället och ta det immateriella kulturarvet som hantverkande, ritualer och traditionellt görande i beaktande. Vidare trycker definitionen på vikten av att ”förmedla” vittnesbörd om folk och deras omvärld. Samtidigt som museer en gång i tiden fokuserade starkt på vetenskaplig förmedling, understryks här det ”rekreationssyfte” en museiverksamhet också kan ha.

Bildning och rekreation i den kulturella ekonomin

ICOM:s definition togs fram år 2007. Det var en tid i svensk historia då politiker, akademiker och kommunala tjänstepersoner pratade intensivt om vikten av att skapa, paketera och sälja upplevelser i olika former. Det pratades om en ”upplevelseekonomi”, där den primära drivkraften för framtida ekonomisk utveckling låg i försäljning av högst efemära kulturbundna upplevelser snarare än konkreta materiella ting (O'Dell 2005). Ekonomerna Jonas Ridderstråle och Kjell Nordström menade att:

Det som är svärfångat och undanlidande ter sig attraktivt i vår tid. Om något är påtagligt och går att greppa är det troligen mindre värt /.../ Värdet finns i det immateriella. (2002, s. 115, förf. övers.)

Kulturella fenomen som stämning, aura och känslan av gemenskap sågs plötsligt som källor till olika former av ekonomisk tillgång. Denna sammanflätning av kulturella och ekonomiska processer var i och för sig inget nytt (du Gay & Pryke 2002, Ray & Sayer 1999, s. 7). Samtidigt menade sociologerna Scott Lash och John Urry att dessa processer var på väg att intensifieras:

...ekonomiska och symboliska processer är mer sammanflätade och interartikulerade nu än tidigare; det betyder att /.../ ekonomin är allt mer kulturellt påverkad och att kulturen är allt mer påverkad av ekonomi. (Lash & Urry, 1994, s. 64, förf. övers.)

Upplevelseekonomin drog till sig stor uppmärksamhet bland forskare i Sverige under det första decenniet av det nya millenniet. Flera etnologiska studier analyserade mindre städers kulturarvskapande och historiebruk i relation till formande av gemenskaper och ekonomisk

tillväxt i Sverige (Gustafsson 2002, Ronström 2008) och i kölvattnet av svensk migration till Amerika (Gradén 2000). Trots uppmärksamheten fokuserades dock aldrig frågan om hur museer påverkas av en ökande grad av ekonomisk och kulturell sammanflätning. Museer betraktades endast som kulturella institutioner, inte företag som har att hantera ekonomiska frågor och överväganden. Det är mot denna bakgrund som vi har bedrivit forskning om Rörelsernas museum och fem andra svenska museer samt två amerikanska museer.³ Alla dessa museer fokuserar på det svenska kulturarvet och att förmedla kunskaper om "det svenska". Här ingår även en bildningsambition, som en del av museernas verksamheter.

Från flera håll suckar museiledningar över de ekonomiska utmaningar de möter och de berättar om olika strategier som tas fram för att få budgeten att gå ihop. På Kulturen i Lund och Hallwylska museet i Stockholm har restaurangverksamhet setts som en lösning för att nå en ny kundkrets. Restaurangerna drivs via avtal och museerna erhåller en viss procent av vinsten i ersättning för samarbetet att tillhandahålla lokalerna. På Skoklosters slott kämpar ledningen för att ersätta en entreprenör som enligt nuvarande ledning för flera decennier sedan fick ett förmånligt kontrakt för att bedriva en caféverksamhet på slottet, en verksamhet som inte genererar någon betydande inkomst för museet. Kulturen i Lund investerade i sin museibutik under 2019, och satsade på en mångfald av varor i olika prisklasser med tonvikt på slöjd och hantverksprodukter: järnsmide, textilhantverk, smycken och keramik. Den butiken har på kort tid utvecklats till en destination i

3 Fredriksdals museum, Hallwylska museet, Kulturen i Lund, Kulturens Östarp, Skoklosters slott, American Swedish Institute, National Nordic Museum.

sig själv, med ökade intäkter till museet som följd.

Temporära, externproducerade vandringsutställningar används strategiskt för att öka publiksiffrorna. Som museicheferna framhåller kan de centrala museerna, i enlighet med den s.k. fri-entré-reformen, inte ta entréavgift för permanenta utställningar eller för att visa föremål ur de egna samlingarna. Däremot kan tillfälliga vandringsutställningar vara avgiftsbelagda och därför även trendkänsliga. Exempel på några av de senaste årens satsningar innefattar Skoklosters utställning ”Jane Austens värld” (2017), där kostymer från flera Jane Austen-filmer ställdes ut via ett samarbete med *Cosprop*, ett brittiskt företag som producerar kostymer för teater och film. Utställningen blev Skoklosters mest populära genom åren med drygt 11 000 besökare under sommarsäsongen.

Hallwylska museet utgick också från populärkultur i sin utställning ”Bergman på modet” (2017), som visade upp dräkter och kostymer från Ingmar Bergmans filmer. Vidare har satsats på en utställning om herrmode, ”Elegansen lever: klassisk herrstil idag” (2017) samt en utställning om det övernaturliga, ”Skräck och Skrock” (2015), som öppnade vid Halloween och som bland annat lockade familjer med äldre barn. På ett liknande sätt har Kulturen i Lund arbetat med en rad tillfälliga utställningar som under de senaste åren har innefattat: ”Katja of Sweden” (en utställning om mode), ”Carl Johan De Geer — Den stora missuppfattningen” (2020), ”Mopeden — en svensk designhistoria” (2021), och ”TILT! — Flipperspelens kultur och historia” (2021).

De flesta av dessa utställningar har lockat många besökare och även uppmärksammats av såväl tidningspress som sociala medier vilket lett till ökade intäkter för museerna. Dessa museer satsningar representerar en form av kulturarvsarbete som vi har kallat ”hip heritage” (Gradén & O’Dell 2017, 2018, 2019, 2020), ett perspektiv som lägger tonvikten på

besökares upplevelser av aktuella trender med fokus på mode, design och populärkultur snarare än på en kulturhistorisk fördjupning eller problematisering. Den här typen av satsningar har varit viktiga för museerna på så sätt att de har varit externfinansierade. De har även varit frågan om externa samarbeten som har genererat inkomster via biljettförsäljning. I flera fall har de även lockat till sig vad museerna definierar som underrepresenterade publikgrupper, som exempelvis män och ungdomar. Dock är det mindre klart i vilken mån dessa utställningar har haft tydlig koppling till museernas uppdrag, profil och bildningsmål eller på vilket sätt de bidrar till samhällsutveckling, vilket är en del av ICOM:s definition av vad ett museum ska vara. Det kan hända att de har dragit in fler besökare och vidgat sina respektive besökskategorier och på det sättet bidragit till en ökad demokratisering av museernas verksamhet i Sverige. Men i vilken grad dessa satsningar har lockat besökare med en annan bakgrund än etnisk svensk är oklart.⁴

Rörelsernas museum i Malmö

2015 lämnade Malmö stad över ett brev till Kulturdepartementet om en önskan och ambition att vara värd för ett museum med ett nationellt ansvar för frågor om demokrati och migration.⁵ Förenklat uttryckt

4 I en amerikansk kontext ingår ofta frågor om etnisk självidentifikation i museernas enkäter för strategiskt utvecklingsarbete.

5 Brevet överlämnades 2015-02-27, se fotnot i förstudien: *Brev till kultur- och demokratiminister Alice Bah Kubnke från Malmö kommunstyrelse genom Luciano Astudillo Carbonell*. Uppdraget att genomföra en förstudie gavs till Kulturförvaltningen vid ett möte med Kulturdepartementet på Stadshuset i Malmö i december 2015, där bl.a. Elisabeth Lundgren och Fredrik Elg deltog.

innehöll brevet en förfrågan om en tillfällig resurs om en miljon kronor till Malmö stad för att genomföra en förstudie som skulle ge svar på om museisverige och civilsamhället ansåg att ett sådant museum behövdes och om det i så fall skulle vara ett nationellt uppdrag att skapa ett sådant museum. Förstudien togs fram av akademiker, kommunala tjänstepersoner, idéburen sektor från Röda Korset, romska föreningar och enskilda medborgare som samlades till dialogmöten för att diskutera behovet av ett nytt museum och hur det skulle kunna utformas. Över 640 personer intervjuades och deltog i dessa dialogmöten och idén om museet mottogs positivt. Ett viktigt mål som formulerades i förstudien var:

Möjligheten att skapa ett helt nytt museum utan ärvda strukturer och hänsynstaganden där nya metoder och arbetsmodeller kan utarbetas i bred delaktighet, har också skapat intresse. I flera av de dialoger som förts under förstudiearbetet lyfts behovet av en plats som vågar ta itu med svåra demokratifrågor. (Lundgren & Elg 2017, s. 6)

Ambitionen med Rörelsernas museum var redan från början att skapa ett statligt finansierat centralmuseum som skulle utmana pågående trender i den svenska museivärlden. Rekreationssyftet skulle sättas åt sidan för att ge mer plats åt ett fördjupande arbete med frågor och aktiviteter som engagerade folk i museets omgivning både lokalt på Möllevången och runt om i Malmö men också grupperingar i andra delar av landet, och andra museer t.ex. Ajtte i Jokkmokk. Fredrik Elg, projektledare och enhetschef för Rörelsernas museum, såg framför sig ett långsiktigt arbete där museet sakta och omsorgsfullt skulle bygga relationer med många olika grupper — regionalt och nationellt — vilket skulle leda till ett lyhört och dialogiskt förhållande. Museets

arbete initierades och inspirerades av intressen underifrån, från idéburen sektor och olika föreningar, som exempelvis RIKC föreningar, judiska församlingen i Malmö, Afrosvenskarnas riksorganisation, samernas riksorganisation, ensamkommandes förbund, RFSL och Röda korset. Målet som Fredrik Elg strävade efter att nå var en situation där människor i olika grupperingar var engagerade i museet men även utmanande det. Han förklarar:

Inkludering kräver långsiktighet. Det ska ett museum kunna erbjuda. Vi talade om att bygga en ”100-årig verksamhet”. Det måste också finnas mångfald i mångfalden, ingen enskild individ eller organisation kan eller bör representera en viss ”grupp” eller fråga. När någon efter en aktivitet ger sig till känna och menar att de inte har blivit representerade, så ska man kunna svara att, ”Så bra att vi får veta det, låt oss prata om hur vi kan göra något tillsammans. Det finns tid”.

(Intervju med Fredrik Elg 2021-05-21)

Till skillnad från de flesta centrala museer i Sverige som arbetar med regleringsbrev och ett uppifrånperspektiv där experter — intendenten, pedagoger och museiledning tar ett huvudansvar för planeringen av verksamhetens aktiviteter — var målet för Rörelsernas museum att lämna över mycket ansvar för vad museet skulle arbeta med åt medborgarna. Inspiration hämtades från *community-based museums*, dvs. gemenskapshetsbaserade museer i exempelvis Kanada, USA och Frankrike. Fredrik Elg förtydligar ambitionen så här:

Då var min tanke att vi inte kan vara en homogen grupp som sitter och definierar på vilket sätt vi avser att BLI inkluderande. Transparensen och öppenheten måste finnas från första dagen annars har vi missat tillfället att samverka från början. Det här var centralt. /.../ Jag brukar skämtsamt säga

att kulturförvaltningar i allmänhet brukar rekrytera samma människor så man får en kunskap som är så här [visar ett stuprör med händerna]: smal men hög. Kultursektorn i Sverige har en utmaning i att spegla det omgivande samhället i sina rekryteringar. Ett problem med verksamheter som består av en väldigt homogen grupp är att de brister i utblick, förutom rättviseaspekten förstås. Verksamhetens kompetens kan vara mycket hög i vissa frågor, men ändå snäv om personalen har alltför liknande bakgrund och nätverk. Om vi däremot prioriterar bredd så ger de samlade kompetenserna och nätverken snabbt resultat och leder till mer komplex problemlösning. Vi får ett helt annat ansikte och öppnar sannolikt upp för en bredare rekryteringsbas. (Intervju med Fredrik Elg 2021-05-21)

Det viktiga var inte enbart att rekrytera personal till Rörelsernas museum för att nå nya grupper, utan också att tillföra ny kunskap och kompetens. Museet skulle på så sätt vara öppet för en bred allmänhet. Människor skulle kunna känna igen sig och se museet som en möjlig arena för att utforska sig själva, berätta om sig själva och känna rätt att gestalta sig själva. Där skulle människor kunna konfrontera problematiska frågor de var engagerade i. Kulturdepartementet ställde sig positivt till denna ambition och beviljade fem miljoner kronor per år för att bygga upp en testverksamhet. Testverksamheten utarbetades under 2017 och 2018, och museet öppnade i en av Malmö stad hyrd lokal på Bergsgatan på Möllevången i april 2019.

Är ett museum utan samlingar ett museum?

Redan under 2016 hade Kulturdepartementet fattat beslut om att ett museum för migration och demokrati skulle formars och prövas i Malmö.

Idén om ett Ellis Island-liknande museum i Malmö hade funnits i minst ett decennium, men aktualiserades av den stora ”flyktingströmmen” som präglade 2015, då de flesta migranterna först anlände till Malmö. I sammanhanget valdes begreppet *museum* före *kulturhus* eller andra förslag. Ordvalet var viktigt, både för de grupper som museet skulle representera och för hela intrycket av lokalen. Fredrik Elg klargör:

Det var fantastiskt hur många av de vi pratade med som sade att de ville att det skulle bli just ett museum och inte ett kulturcenter eller dialogforum. Det framgick att museum var viktigt för många som talade utifrån en marginaliserad position, att verksamheten skulle ha den tyngd, vetenskaplighet och värdighet som ett museum har. Samma gällde också dialogsamtalet om en framtida lokal för Rörelsernas museum. Vi som jobbar i kultursektorn kunde kanske se en lite ruffig industrilokal framför oss. Men i dialogmötena poängterades att det måste vara fina lokaler för att visa att dessa frågor och människor tas på allvar, och har samma värde som andra ämnen på andra museer. Vi resonerade om att skapa situationsanpassade lokaler där vissa ytor kunde signalera en mer avslappnad och välkomnande tillgänglighet, och andra kunde användas för mer högtidliga tillfällen. (Intervju med Fredrik Elg 2021-05-21)

Begreppet *museum* ansågs attraktivt då det uppfattades som trovärdigt och vetenskapligt förankrat samtidigt som det signalerade kontinuitet i en tid av omfattande förändring. Namnet Rörelsernas museum innefattade, enligt verksamhetsledarna, paradoxen av förändring och kontinuitet.

Inom Malmö stads kulturförvaltning var ambitionen uttalat långsiktig — att Malmö stad skulle forma en organisation som tydligt visade hur nationella resurser på området skulle tas i bruk i kombination med kommunalt och regionalt stöd. Detta för att ta tillvara de erfarenheter

av migration som präglat Sverige i allmänhet, men södra Sverige och Malmö i synnerhet. Att museet skulle vara nationellt finansierat och nationellt förankrat skulle garantera stabilitet, och förhindra att museet över tid skulle reduceras till ett lokalt museum med regional betydelse snarare än en nationell angelägenhet. Eftersom det handlade om migration och demokrati, om rörelser, var museiledningens ambition också gränsöverskridande. Därför söktes ett huvudmannaskap med större engagemang och med kopplingar till de stora väsentliga organisationerna på området: FN och Unesco och EU.

När Rörelsernas museum etablerade sin testverksamhet i lokalerna på Möllevången uppstod frågan om museet skulle ha egna samlingar eller inte. Efter en rad workshops och dialogmöten m.m., beslutades att Rörelsernas museum inledningsvis skulle samla berättelser, *oral history* — *mundtlig levnadshistoria*, enligt en modell utarbetad i Kanada och under ledning av Rörelsernas museums projektledare Armando Perla, rekryterad från Canadian Museum for Human Rights i Winnipeg. Insamlingen och uppbyggnaden av ett arkiv för muntlig levnadshistoria skulle ske i samarbete med Malmö universitet.

Beslutet att inledningsvis satsa på muntliga berättelser istället för föremål visade sig vara både ekonomiskt och praktiskt. Genom att medvetet avstå från egna samlingar av föremål under museets första tid skapades utrymme för samverkan — lokalt, nationellt och internationellt. En undersökning gjord av Eva Hansen, senior rådgivare på kulturförvaltningen och tidigare museichef, visade att museer runt om i landet hade samlingar med anknytning till migration och demokrati, men saknade kompetens eller möjlighet att kontextualisera och visa dem (2018). Vid bildandet av Rörelsernas museum föddes idén om att istället för att handha egna samlingar, fungera som en plattform

och låna in föremål från andra museer, tolka dem på nytt genom att sammanföra dem till nya temporära samlingar och visa dem i nya lokaler. En sådan process skulle öppna för nytolkningar av föremålen och berättelserna om dem. Närheten till universiteten i Lund och Malmö skulle borge för forskningssamverkan. Valet att inte omedelbart satsa på egen föremålsinsamling var också ekonomisk. Utan fysiska samlingar av objekt fanns inte behov av magasin eller en objektbaserad linjeverksamhet med föremålshantering och konservering. Istället var visionen att arbeta projektorienterat och tillsammans med andra aktörer söka medel för faktiska utställningar med program inom verksamheten i Malmö. Rörelsernas museum skulle därmed fungera som en fysisk plats för samarbeten med såväl etablerade institutioner som civilsamhällets organisationer och idéburen sektor. I planen ingick även att skapa en fysisk plats för samverkan mellan museer, näraliggande universitet och forskare och även med museer och forskare vid universitet i utlandet. Genom samverkan skulle Rörelsernas museum fungera som en mötesplats och scen för andra museer runt om i landet och nå en ny mångfacetterad publik.

Malmö stad hade som mål att skapa ett nationellt museum som belyste frågor om demokrati och migration. Men diskussionen om hur museet skulle utvecklas och arbeta var i konstant rörelse. Valet att inte satsa på materiella föremål, permanenta samlingar och basutställningar förstärkte ett processuellt tankesätt som skulle fokusera på det immateriella. Istället för föremål och berättelserna kopplade till dem, stod berättande och görande i museiledningens fokus. Detta påverkade i sin tur hur ledningen och personalen tänkte på vad ett museum kunde vara. Fredrik Elg berättar att det han såg framför sig var en tillgänglig plats, med trottoaren alldeles utanför med staden precis utanför:

Den metod som vi utvecklade — *MoM the method* — gick ut på att starta försiktigt tillsammans med samarbetsparter som ibland kanske inte hade erfarenhet av kulturproduktion. Omvänt kunde vi sakna inblick i deras sammanhang. Men genom att starta smått, med kanske ett gemensamt arrangemang, lär vi känna varandra och kan efterhand tryggt växla upp till ett muntlig-historia projekt eller en utställning. Ett museum — en hundraårig verksamhet — kan inarbeta en sådan löpande fördjupning. Vi gjorde också ett strategiskt val i att den första person vi anställde var en *outreach manager*, så att utåtriktning skulle finnas i museets DNA.

(Intervju med Fredrik Elg 2021-05-21).

I stället för en stor institution såg Elg en ”tillgänglig plats” framför sig med närhet till trottoaren och implicit den lokala befolkningen som går på trottoaren. Han beskriver en verksamhet som för tanken till existerande verksamheter som Arbetets museum i Norrköping, Institutet för språk och folkminnen, en myndighet med verksamhet i Göteborg och Uppsala och även Mångkulturellt centrum i Botkyrka. Men samtidigt skulle Rörelsernas museums verksamhet skilja sig från dem genom sin placering och sitt arbetssätt. Museet som tillgänglig plats, är även en tankefigur som Armando Perla lyfter fram när han beskriver hur han arbetade som ansvarig för verksamhetsutvecklingen. Han förklarar att han var i kontakt med många olika grupper i Malmö och säger:

Låt oss prata om vad mer vi kan göra. Kan vi börja tala om andra typer av programverksamhet? ”Vilka behov har ni? Behöver ni en plats för... till exempel”. Så den pan-afrikanska rörelsen sa att de önskade hålla ett pan-afrikanskt kafé i lokalen. Det var återkommande varje månad och tog formen av en brunch. Andra menade att de redan hade en aktivitet men saknade en

ändamålsenlig lokal. Vi svarade att det gick bra att använda lokalen för aktiviteten. Att den var till för invånarna, för olika grupperingar och gemenskaper. Ett exempel var Teater Interact, som saknade en lokal för sina repetitioner. Så de använde lokalen för att repetera. Ytterligare en grupp var SQI (*Swedish Queer Initiative*). Den gruppen bestod av asylsökande transpersoner som bildat en dansgrupp, men saknade en lokal. Så det var rörelsen och aktiviteterna som skapade rummet, och vad som gjorde rummet så populärt bland gemenskaperna lokalt och även internationellt.

(Intervju med Armando Perla 2020-10-29, förf. övers.)

Ordvalet som Armando Perla upprepar om och om igen är museet som ett rum (*space*) och ett utrymme. Som ett rum skulle även museet vara i konstant rörelse och omvandling. Som Henri Lefebvre har argumenterat (1991), är möjligheten att definiera, forma och producera rum en av de viktigaste källorna till makt. Ingen i museiledningen som vi har pratat med hänvisar till Lefebvre, men deras kamp att låta diverse grupper i museets närmiljö definiera hur museirummet skulle utformas och användas tyder på en tydlig medvetenhet om processen att sprida makt på sådant sätt att den "sipprar ut" utanför museets väggar och ut till den lokala omgivningen. Målet som museiledningen arbetade mot var att skapa ett museum om rörelser och demokrati som var organisatoriskt rörligt och demokratiskt i sin grund.

Svårigheten att arbeta på ett demokratiskt sätt

I Malmö gjordes ett försök att skapa ett statligt finansierat museum som avvek från hur de flesta centrala museer i Sverige arbetar. Kulturdirektören för Malmö stad, Pernilla Conde Hellman, poängterar:

I många länder betraktas museer och kulturarv inte längre enbart som institutioner där vård av samlingar och bevarande av minnen står i fokus. Museer ses i allt högre grad som en form där civilsamhället finns representerat och som en motor för samhällsengagemang med inkludering och social hållbarhet som uttalade mål. Styrning av sådana museiinstitutioner innefattar delad makt mellan professionen och de grupper som representeras. Produktion av utställningar och program sker i samverkan med dem det berör. Syftet är att öka medvetenheten om kulturarvens värde bland olika "communities", och använda kulturarv som en resurs för olika "communities" egenmakt. (Intervju med Pernilla Conde Hellman 2021-05-27)

Ledningen för Rörelsernas museum poängterade att de arbetade i denna anda. Målet var att platta till makthierarkierna, som enligt dem ofta förekom inom etablerade museer såväl som mellan museets organisation och diverse grupper som museet arbetade med. Den operativa gruppen för museet satsade på att bygga relationer med museets omedelbara omgivning, idéburen sektor och boende på Möllevången och i Malmö och långsiktigt bygga upp museet tillsammans med intressenter runt om i Sverige och internationellt. Bland annat inleddes ett nära samarbete med Árran, ett lulesamiskt center i Norge, som arbetar över hela Sapmi och med kontakter med samiska grupper i bland annat Nordamerika. Men genom att inte satsa på materiella samlingar och basutställningar från början, skapade museet en del problem för sig själv — inte minst när det gällde att tydligt definiera sin egen profil och målinriktning för politiker och tjänstepersoner i Malmö stad och på Kulturdepartementet. "Vad är ett museum utan samlingar av föremål?" blev en återkommande fråga:

Vi visste hur vi skulle få det att fungera. Vi fick det att fungera med de lokala gemenskaperna, men vad som hände på gräsrots-

nivå var inte enkelt att översätta i andra överordnade skikt, som stadsförvaltningen och kommunen. Om folk hade förstått vad som hände på golvet, allt arbete som faktiskt gjordes här, och hur viktigt det var för dem som delade sina erfarenheter, hade det gjort skillnad. Om (andra delar av museets ledning) hade kunnat översätta detta...men jag upplevde att det saknades en förmåga att artikulera uppåt både själva tankegodset och arbetet som gjordes. Så ledningen klarade inte att förmedla själva idén och det var en stor del av problemet.

(Intervju med Armando Perla 2020-10-29, *förf. övers.*).

Eftersom ledningen för Rörelsernas museum strävade efter att inkludera civilsamhällets organisationer att delta i planeringen av museets verksamhet, uppstod, i Perlas ögon, flera svårigheter. För ledningen och personalen blev det svårt att, på ett tydligt sätt, definiera museets uppdrag, ansvarsområde och framtida planer för museets intressenter, vilka var möjliga samverkanspartner och finansörer. Både Fredrik Elg och Armando Perla poängterar att de inte saknade en plan för hur museet skulle utvecklas. Genom att bjuda in civilsamhället att delta i planeringen av museets verksamhet, och därigenom öppna för medbestämmande, blev det svårt att redogöra för politiker och tjänstepersoner exakt vad museet skulle arbeta med om tre, fyra eller fem år.

Under våren 2020 började vissa människor i museets ledning få en känsla av att museets framtid var osäker. Hade Kulturdepartementet tappat intresset för verksamheten? Flera individer som var involverade i museets verksamhet kontaktade departementet för att pejla läget, men möttes av tystnad. Den 15 september 2020 kallades museets ledning och personal till ett möte där de fick beskedet att Kulturdepartementet hade beslutat att sluta finansiera projektet. Fredrik Elg beskriver situationen så här:

I slutänden blev det så att vi blev informerade sent. Och det var en väldig skillnad mot hur vi jobbade de första åren. Så det var mycket märkligt att befinna sig i den situationen.

(Intervju med Fredrik Elg 2021-05-21)

För Fredrik Elg, Armando Perla och övriga som arbetade operativt med Rörelsernas museum är det fortfarande oklart varför Kulturdepartementet beslutade att strypa finansieringen av museet. Alla har sina egna spekulationer, men ingen har fått ett tydligt svar på frågan. Fredrik Elg förklarar:

Jag vet inte. Det är det som jag tycker är mest problematiskt. Ofta drar sig verksamheter i offentlig förvaltning för att 'lova för mycket' eftersom det kan vara svårt att garantera långsiktighet. Men risken är då istället att externa parter inte släpps in förrän i ett skede då målet redan är beskrivet och möjligheten till verklig delaktighet har gått förlorad. Rörelsernas museum valde medvetet det omvända och bjöd in till medverkan redan i de tidiga faserna. Eftersom vi under den första tiden av processen hade löpande kontakt med både förvaltningsledning, en referensgrupp i kommunstyrelsen och kulturdepartementet, så kunde vi kommunicera processen öppet och snabbt även med personal och omgivning. Det var också lätt att navigera och fatta strategiska beslut när vi satt mitt i händelserna. Efterhand stängdes vi ute från samtal och beslut bortom själva verksamhetsdriften. Vår öppna hållning förändrades visserligen inte, men vår egen insyn minskade. Det ledde förstås till oro både bland personal och samarbetsparter. Hundratals personer och organisationer hade öppet deltagit i uppbyggnaden av Rörelsernas museum, men nedläggningen var tyst och anonym. Det blev en obalans som försatte oss i en mycket märklig situation. Lärdomen tycker jag är att man måste våga vara konsekvent. Vi hade full tillit till att alla som bidrog i arbetet skulle förstå och godta den logik som vi skapade tillsammans oavsett vilka

vågar processen tog — men då måste öppenheten fortsätta hela vägen fram. Det gör en förbryllad. Vem bestämde det här?
(Intervju med Fredrik Elg 2021-05-21)

Varför valde då Kulturdepartementet att sluta finansiera Rörelsernas museum? Var det på grund av de ekonomiska problem som kultursektorn mötte under 2020 som en konsekvens av covid-19? Svårigheter att definiera museets uppdrag och verksamhet? Eller handlade det om en slags politisk kohandel? Eller var det andra faktorer? Fredrik Elg, Armando Perla och deras kollegor som arbetade med och ansvarade för museets verksamhet, fick ingen förklaring. De hade verkat i flera år för att dela och sprida makten och arbeta på ett sätt som de upplevde som demokratiskt och inkluderande. I deras ögon var Kulturdepartementets sätt att agera en motsatt rörelse där makten slog ner tydligt och något överraskande ovanifrån.

För Pernilla Conde Hellman, kulturdirektören i Malmö stad, kunde beslutet att lägga ner testverksamheten med Rörelsernas museum förklaras som en konsekvens av både riksdagsvalet 2018 och valet lokalt. Valet innebar ett byte av kulturminister och ett byte av kulturnämndens ordförande, och därmed en ändring i politiska prioriteringar. Hon förklarar:

Jag träffade Kulturdepartementets handläggare och tjänstepersoner och även de var väldigt besjälade av uppdraget [med Rörelsernas museum], måste jag säga. Jag skulle säga så här, att under tiden efter förstudien och när det här skulle förverkligas så ändrade sig spelplanen ganska radikalt. Det handlade om — alltså det var ett val emellan. Det var ett byte av kulturminister, med en helt annan profil. Och hon ärvde också frågor. Men jag upplevde inte att hon var lika engagerad. Det här var ju kopplat, som jag upplevde det, till Alice Bah Kuhnke. Det var

en fråga och ett projekt som hon omhuldade väldigt mycket. Och jag kunde inte känna att det var det engagemang från Kulturdepartementets sida. Det hängde också ihop med det byttes ut olika aktörer på departementet, handläggare och annan personal som inte hade den historiken. De hade inte varit med och startat projektet. Det var också byte av ordföranden här i kulturnämnden. Och jag var ny i min roll. Spelplanen blev ganska raskt väldigt annorlunda.

(Intervju med Pernilla Conde Hellman 2021-05-27)

Kulturdirektören, som arbetat i en liknande roll i Botkyrka kommun i Stockholm, menar att ett nationellt angeläget museum som ska startas upp måste finansieras med statliga, inte kommunala medel. Hon fortsätter:

Nu snackar vi hundra procent finansierat! Det är vårt övergripande mål! Om det blir ett Rörelsernas museum är vi jättegglada. Underförstått att det skulle även kunna vara något annat. Men det här tyckte ju alla var en bra idé och var kul. Och det skulle kunna vara det här statliga museet. Det betydde ju egentligen att när departementet och staten så småningom meddelade att nu drar vi tillbaka vårt engagemang och vi går inte vidare med den här idén, så var det inte aktuellt för Malmö stad att gå in med någon typ av räddningsaktion eller säga att vi tar kostnaden. Det var en principiell fråga.

(Intervju med Pernilla Conde Hellman 2021-05-27)

Kulturdepartementet beslutade egentligen inte att lägga ner Rörelsernas museum. Enligt Kulturdepartement gällde beslutet var att inte längre finansiera projektet. Den statliga finansieringen av Rörelsernas museum med fem miljoner kronor upphörde fr.o.m. 2021 då museet upphörde att vara en försöksverksamhet. Kulturdepartementet hänvisar till skrivningarna i budgetpropositionerna för 2018 och 2021 gällande

det statliga stödet till museet.⁶ Ansvaret skjuts istället till kommunen. Om Malmö stad hade varit angeläget om att Rörelsernas museum skulle fortsätta sin verksamhet och vidareutvecklas, var det inget som Kulturdepartementet tänkte lägga sig i. Men finansieringen fick komma från Malmö stad eller annat externt håll. För egen del hade Malmö stad aldrig tänkt att ”vi tar kostnaden”, som kulturdirektören uttrycker det. Kostnaden var för stor och Malmö stad var mest intresserad av att få igång en statligt finansierad verksamhet som även skulle ”kunna vara något annat” än Rörelsernas museum. Med ett byte av kulturminister och andra tjänstepersoner efter valet 2018, följde ett skifte i intresse och prioriteringar. Den statliga finansieringen försvann, och ett ekonomiskt tomrum öppnades då Malmö stad stod helt oförberedd och ovillig att gå in med de resurser som krävdes för att driva Rörelsernas museum vidare och skala upp verksamheten enligt plan.

För de som var omedelbart berörda av museets fortlevnad — ledning, personal och de individer och grupper i Malmö som hade engagerat sig i museet — rycktes den finansiella grunden för verksamheten undan. Sett från ett uppifrånperspektiv framstod nedstängningen som en logisk konsekvens av hur en demokrati fungerar. Men från ett underifrånperspektiv förstod ingen av de inblandade vad som hade hänt. Det som betraktades som en vital och meningsfull verksamhet försvann, hur eller varför förstod ingen. Från statligt håll fattades beslutet utifrån ett underlag som inlämnats till Kulturdepartementet av Malmö stad. Kulturdepartementet hade gjort en bedömning och en omprioritering enligt demokratins spelregler.

6 Korrespondens med Kulturdepartementets pressekreterare i januari 2022, budgetpropositioner från 2018 och 2021 samt utlämnade dokument som visar ärendets gång.

Även Malmö stad menade att de hade fattat rätt beslut. Det hade, enligt kulturdirektören, aldrig varit en fråga om att Malmö stad på egen hand skulle finansiera ett stort museiprojekt. Samtidigt menade museets projektledning att de hade utfört sitt uppdrag och jobbat i den anda som allt fler museer runt om i världen tillämpar, dvs. i nära dialog med målgrupper. Museet hade även samarbetat med District Six Museum i Kapstaden och *Canadian Museum for Human Rights* i Winnipeg, som fungerat som dialogpartners. Verksamhetsledarna för Rörelsernas museum hade fått mycket positiv feedback från museikollegor internationellt och stor uppskattning från olika grupper lokalt. Några av de medproducerande grupperna uppfattade sitt engagemang som aktivistiskt och till och med som en medveten utmaning av rådande museiform i Sverige (Zabalueva & Perla 2019). Personalen på museet liksom många av de människor och grupper som hade engagerat sig i museet kände att de var på väg att skapa något nytt, fantastiskt och demokratiskt: ett museum som formats ur ett nedifrån-och-upp-perspektiv (jfr Yoztyurk 2021).

Det som hände var som en form av svart magi i dagens kultur-ekonomi. Även när alla tycks göra rätt, är det fullt möjligt för en hel verksamhet att upphöra. Svaren på de frågor som berörda intressenter, frivilligorganisationer och civilsamhällets medproducenter ställde uteblev.

Museer för döda kulturer eller rörelsen mot framtiden?

Rörelsernas museums start och slut exemplifierar hur demokratin gör det möjligt att mobilisera civilsamhället och hur politisk representation ibland fungerar. Kunskapen om människors rörelse och mobilitet

visar sig vara av stor vikt för all kulturarvsproduktion. Rörelse handlar om tillblivelse. Förbättrade metoder för museers sätt att arbeta med rörelse och mångfald i samhället bör vara ett av de högst prioriterade politiska målen. Vår analys visar hur beslutsfattarna för Rörelsernas museum underskattade komplexiteten i begreppet rörelse och dess många fysiska och metaforiska uttryck. I förklaringen av museets uppgång och fall tar kulturdirektören i Malmö fasta på hur det politiska skiftet i Malmö stad och på Kulturdepartementet kom att förhindra, snarare än bejaka, rörelse. Rörelsen inom Regeringskansliet och kulturförvaltningen med byte av personal på flera poster blev ett hinder för att prioritera rörelsen som pågick utanför. Djupgående överlämningar hanns inte med och prioriteringar förändrades med förändrad politisk styrning. Sammantaget undvek beslutsfattarna den centrala utmaningen. Visionen om ett museum med internationella förebilder, byggt på delaktighet och djup förankring i civilsamhället, stötte på hinder inom statligt och kommunalt styrd verksamhet. Trots ambitionen att bidra till både ett vidgat museibegrepp och diversifierat kulturarv i Sverige gick arbetet med Rörelsernas museum i stå.

Som tidigare forskning tydligt har bevisat, är arbete med kulturarv alltid tätt sammanflätat med politiserade processer. Det handlar om människors försök att arbeta med det förflutna i nuet för att påverka framtidens kulturarv (Kirshenblatt-Gimblett 1998, Klein 2000, Lowenthal 1996, jfr Harrison 2020). Fallet med Rörelsernas museum visar hur sårbart ett sådant framåtblickande arbete kan vara, hur känslig en nydanande process är för politiska spel och politiska rörelser och skiftningar underifrån.

Utöver den politiska aspekten av kulturarv finns det ett behov för kulturforskare att ta i beaktande och närmare granska de ekonomiska

aspekterna av kulturarvsproduktion. När ett museum väljer att satsa på en restaurangverksamhet eller ta in en temporär utställning om flipperspel är det lätt att underskatta de ekonomiska processer (och beräkningar som har gjorts av museets ledning) som driver fram dessa nya inramningar av kulturarv. Fallet Rörelsernas museum var i högsta grad ett politiserat projekt, men dess akilleshäl var de oklara ekonomiska förutsättningarna och villkoren som var en underliggande del av den politiska processen. Många lokala grupper i Malmö engagerade sig i museet och använde ”rummet” museet — för att gestalta sitt kulturarv. Samtidigt var både politiska svängningar och finansiering svår att förutse för alla inblandade. Engagemanget fanns dock, och det var inte enbart lokalt, utan även nationellt och internationellt.

En sådan styrmodell som påbjuder återkommande mätningar av kvantitet i museers verksamhet och lönsamhet medför att kulturarvs egenvärde och betydelse omvärderas. På liknande sätt som den fria konsten har politiserats genom ökad styrning av både ekonomiska grundanslag och tillfälliga statliga medel (Myndigheten för kulturanalys 2021a), likriktas museernas verksamheter, som en effekt av villkoren för att erhålla statlig och även privat finansiering. När framgång omsätts i budget och resultat, politiseras och påverkas kulturarvsinstitutionens innehåll. Det som för tillfället är politiskt gångbart säljer och det som säljer blir i sin tur politiskt gångbart.

Tim Ingold (2011) menar att där det finns liv finns också rörelse. Frågan är om ett svenskt museum kan härbärgera liv och rörelse? Kan ett svenskt museum vara en dynamisk plats för levande kulturarv? Eller förväntas museer i Sverige som erhåller statliga anslag skapa kulturarv

i bemärkelsen minneskultur, dvs. att bevara minnet av en tid som flytt snarare än pågående handlingar? Är de svenska museerna idag bundna vid sitt eget museala kulturarv och likt 1800-talets museiskapare stadda att verka främst genom räddningsaktioner där de dokumenterar och gör kulturarv av kulturella yttringar som den rådande politiska majoriteten menar är på väg att försvinna? Eller rör sig museerna i allt snabbare takt i enlighet med trender i samhället som avgör om museerna kan vara värda att satsa på för tillfället?

Den projektkultur som Lena Gerholm (1985) menade utvecklades under senare delen av 1900-talet har rört sig vidare, och format vad vi kan kalla en kulturarvsekonomi, ett ord med bäring på såväl kulturarvens finansiering som innehåll. En granskning av verksamhetsberättelser från museer i Sverige med olika huvudmannaskap tillsammans med intervjuer med museiledningar visar att museiverksamhet idag utövas som en balansakt där anslag finansierar personal, lokaler och viss basverksamhet, medan publik och kunskapsutvecklande verksamhet förväntas finansieras med externa medel och ideella krafter. En sådan affärsverksamhet är också snabbt föränderlig och även trendkänslig (Gradén & O'Dell 2020).

En fråga för framtiden är därför: Hur kan forskning och museer arbeta tillsammans med kulturarv och kulturarvsfrågor på demokratiska och inkluderande sätt som tillåter att idéer och uttrycksformer växer fram underifrån? I museilagen står att ett museum ska verka med armlängds avstånd från politiken (SOU 2015:89). Frågan som fallet med Rörelsernas museum väcker är om detta är möjligt och, i sådana fall, med vilka kulturella och ekonomiska modeller ska detta ske?

Referenser

- Bäckström, Mattias (2012) *Hjärtats härdar. Folkliv, folkmuseer och minnesmärken i Skandinavien, 1808–1907*. Möklinta: Gidlunds förlag. <https://www.academia.edu/37470689>.
- Bäckström, Mattias (2021/2016) *Att bygga innehåll med utställningar. Utställningsproduktion som forskningsprocess*. Lund: Nordic Academic Press.
- Dewhurst, C. Kurt, Hall, Patricia & Seemann, Charlie (red) (2017) *Folklife and museums. Twenty-first-century perspectives*. Lanham: Rowman & Littlefield.
- du Gay, Paul & Pryke, Michael (2002) *Cultural economy*. London: Sage.
- Ekström, Karin M. (red) (2020) *Museum marketization. Cultural institutions in the neo-liberal era*. London: Routledge.
- Frykman, Jonas & Löfgren, Orvar (2019) *Den kultiverade människan*. 2 uppl. Malmö: Gleerups.
- Gerholm, Lena (1985) *Kulturprojekt projektkultur. En fallstudie av en kulturpolitisk försöksverksamhet*. Malmö: Liber Förlag.
- Gradén, Lizette (2000) "I dalahästens skugga. Lindsborg som kulturell hemvist och kommersiellt koncept i Svenskamerika", *Rig* nr 4, s. 220–228. Gradén, Lizette & O'Dell, Tom (2017) "Museums and heritage collections in the cultural economy. The challenge of addressing wider audiences and local communities", *Museum International*. Thematic issue: The role of museums in a changing society vol. 68, No. 269–270, s. 48–67. <https://doi.org/10.1111/muse.12135>.
- Gradén, Lizette & O'Dell, Tom (2018) "Hip heritage and contemporary tastes. Packaging the Nordic in the American culture market", *Nordisk Museology* 1, s. 45–61.
- Gradén, Lizette & O'Dell, Tom (2019) "Hip heritage, and heritage pasts tensions when re-fashioning institutional culture" i Ekström, Karin (red) *Museum and art business. Cultural institutions and market orientation*. London: Routledge, s. 115–133.
- Gradén, Lizette & O'Dell, Tom (2020) "In the shadow of money. Making heritage and creating diversities in museum contexts", *Western Folklore* 79, s. 323–348.
- Gustafsson, Lotten (2002) *Den förtrollade zonen. Lekar med tid, rum och identitet under Medeltidsveckan på Gotland*. Diss. Stockholm: Univ.
- Harrison, Rodney (2020). *Heritage futures: comparative approaches to natural and cultural heritage practices*. London: UCL Press
- Hellspong, Mats & Löfgren, Orvar (1994) *Land och stad. Svenska samhällen och livsformer från medeltid till nutid*. 2. uppl. Malmö: Gleerup.

Hetland, Per, Pierroux, Palmyre & Esborg, Line (red.) (2020). *A history of participation in museums and archives: traversing citizen science and citizen humanities*. Abingdon, Oxon: Routledge

Hyltén-Cavallius, Charlotte & Svanberg, Fredrik (2016) Älskade museum. *Svenska kulturhistoriska museer som kulturskapare och samhällsbyggare*. Lund: Nordic Academic Press.

<http://icomsweden.se/verksamhet/icomsmuseidefinition/>.

Ingold, Tim (2011) *Being alive. Essays on movement, knowledge, and description*. Abingdon, Oxon: Routledge.

Jacobsson, Bengt (2014) *Kulturpolitik. Styrning på avstånd*. Lund: Studentlitteratur.

Johnson, Julie & Sobczak, Patricia (2021) "Leadership and leader development. Perspectives from museum and academic library professionals", *Curator: The Museum Journal*. Vol. 64, nr 2. New York: Routledge.

Karp, Ivan, Corinne A Kratz, Lynn Szwaja, Tomas Ybarra-Frausto (red) (2006) *Museum frictions. Public cultures/global transformations*. Durham, N.C.: Duke University Press.

Kirshenblatt-Gimblett, Barbara (1998) *Destination culture. Tourism, museums, and heritage*. Berkeley: University of California.

Klein, Barbro (2000) "Folklore, heritage politics and ethnic diversity. Thinking about the past and the future, i Anttonen, Pertti J. & Siikala, Anna-Leena (red) *Folklore, heritage politics and ethnic diversity. A Festschrift for Barbro Klein*. Botkyrka: Multicultural Centre, s. 23–36.

Lash, Scott & Urry, John (1994) *Economies of signs and space*. London: Sage.

Lefebvre, Henri (1991) *The production of space*. Oxford: Blackwell Publishers.

Lowenthal, David (1996) *Possessed by the past*. New York: Free Press.

Lundgren, Elisabeth & Elg, Fredrik (red) (2017) *Rörelsernas museum*. Förstudie om ett nationellt demokrati- och migrationsmuseum i Malmö. Malmö: Malmö stad.

Macdonald, Sharon & Fyfe, Gordon (1996) *Theorizing museums*. Oxford: Blackwell Publishers.

Myndigheten för kulturanalys (2020) *Museer 2019*. Rapport 2020:1. Stockholm: MYKA.

Myndigheten för kulturanalys (2021a) *Museer 2020*. Rapport 2021:1. Stockholm: MYKA.

O'Dell, Tom (2005) Experiencescapes. Blurring borders and testing connections. I: O'Dell, Tom & Billing, Peter (red.), *Experiencescapes. Tourism, culture, and economy*. Köpenhamn: Copenhagen Business School Press.

Ray, Larry & Sayer, Andrew (1999) *Culture and economy after the cultural turn*. London: Sage.

Regeringens skrivelse (1999/2000:65) *Sysselsättningsåtgärder inom kulturområdet*. Skr SESAM-projektet 1999/2000:65. Stockholm: Regeringskansliet.

Ridderstråle, Jonas & Nordström, Kjell (2002) *Funky business. Talent makes capital dance*. London: Pearson Education.

Riksdagens proposition 1994/95:100, bil. 12, bet. 1994/95:KrU 18, rskr. 1994/95:251.

Ronström, Owe (2008) *Kulturarvsolitik. Visby: från sliten småstad till medeltidsikon*. Stockholm: Carlsson.

Runnel, Pille & Pruulmann-Vengerfeldt, Pille (red.) (2014). *Democratising the museum: reflections on participatory technologies*. Frankfurt: PL Academic Research

SOU (2015:89) *Ny museipolitik. Museiutredningen 2014/15*. Stockholm: Wolters Kluwers.

Svensson, Jenny & Tomson, Klara (red) (2016) *Kampen om kulturen: idéer och förändring på det kulturpolitiska fältet* (första upplagan). Lund: Studentlitteratur

Sveriges Museers rapporter från 2020 och 2019. www.sverigemuseer.se.

Yozyurk, Meltem (2021) *Closing a museum? A cultural analysis on the dismantling process of the museum of movements in Malmö*. Lund: Institutionen för Kulturvetenskaper.

Zabalueva, Olga & Perla, Armando (2019) "Activist museology. Implementing museum theory through action" i Smeds, Kerstin (red.), *The future of tradition in museology. Materials for a discussion*. Paris: ICOFOM. ICOM International Committee for Museology, s. 189–194.

Material

Deltagande observationer vid dialogmöten och workshoppar i Malmö 2018 och 2019.

Deltagande vid Rörelsernas museums konferens om etik och oral history i Malmö 2019.

Löpande samtal med Fredrik Elg, Roxana Ortiz och Armando Perla i uppbyggnadsprocessen.

Hansen, Eva (2018). En genomlysning av svenska museers samlingar med anknytning till migration och demokrati.

E-post-korrespondens med pressekreterare och registrator vid Kulturdepartementet, samt studier av handlingar som rör Rörelsernas museum.

Intervjuer

Inspelad intervju med Armando Perla via Zoom 2020-10-29.

Inspelad intervju med Fredrik Elg via Zoom 2021-05-21.

Inspelad intervju med Pernilla Conde Hellman via Zoom 2021-05-27.

15

Högerpopulism – ett självförsvar mot bruksortens utplåning?

... tydligen måste den rubbning som följer av sådana anordningar bryta sönder människans relationer och hota hennes naturliga hemvist med utplåning. (Polanyi 1944/2016, s. 73)

MANNEN FRÅN BRUKSORTEN har förföljt mig i flera år. Då och då dyker han upp i minnet, gör sig påmind, och återupprepar orden som inte fick sägas. Och så finns han där igen, på samma plats, i samma rum. Starkt närvarande. Lite road och på något sätt uppfordrande.

Efter intervjun, när inspelningsapparaten var avstängd, sa han att han hade röstat på Sverigedemokraterna i det senaste valet. Rösten var, som han sa, en markering mot de socialdemokrater som styrde i kommunen och ”inte lyssnade”. Han frågade mig om det verkligen kunde vara så farligt att rösta på Sverigedemokraterna som det påstods. Jag svarade lite lamt att deras historiska rötter inte ser så bra ut. Det gjorde inget större intryck på honom.

Intervjun med mannen från bruksorten var en av femtio intervjuer som jag och en kollega gjorde under åren 2013–2014 på uppdrag av folkteatern i Gävleborg. Folkteatern ville veta hur länets invånare ser på sin egen framtid och på framtiden för de platser där de är bosatta. Intervjuerna blev underlaget för en pjäs, *Framtiden i mig*, som sattes upp och framfördes i flera orter i länet 2016. I pjäsen återgavs mannens uttalande om sig själv när han fick frågan ”vem är du?”. Svaret var: ”Jag är en inskränkt jävel.”

När vi åkte ut i länet — till bruksorter, mindre städer, byar och landsbygder — och intervjuade så kallat vanligt folk, var det som att öppna en dammlucka. Man behövde berätta. Många bar på en smärtsam upplevelse av att hemorten, arbetslivet och hela samhället hade förändrats till det sämre. Det var inte många som såg ljus på framtiden, det vanliga var en utbredd oro och tämligen mörk bild av vad den pågående samhällsutvecklingen skulle leda till.

Sedan hände något. Tystnaden bröts. Från att ha varit en obefintlig fråga blev allmänheten plötsligt medveten om att vi i Sverige har ett landsbygds- eller rostbältesproblem och att en stor del av den svenska befolkningen följaktligen lever på platser där samhällets nedgång har blivit ett nytt normaltillstånd. När problemet skulle beskrivas talades det om människor som har blivit globaliseringens förlorare, om dumma lantisar eller *white trash* och om landsbygder och bruksorter som skräp-tyor eller hålor (jfr Eriksson 2010).

Att tystnaden bröts beror, tror jag, på att högerpopulismen fick sitt politiska genombrott tack vare missnöjet med samhällsförändringarna, främst i icke-urbana, marginaliserade och nedvärderade områden (jfr Rodríguez-Pose 2018). När folk röstade på Sverigedemokraterna i tillräckligt stor utsträckning blev partiet en maktförändrande faktor.

Det gick inte längre att ignorera varken väljarna eller de frågor som rör klyftorna mellan stad och land eller centrum och periferi eftersom ingenting tydde på någon avgörande förändring eller förbättring av villkoren i rostbältet.

Följaktligen befinner vi oss i ett förändrat politiskt landskap, med ett insnävat fokus och en högst begränsad problembeskrivning. Numera står invandringen och integrationen ständigt högt på agendan. Dessutom befinner vi oss i ett Sverige som inte längre håller ihop och inte heller utgör något godartat undantag i den globaliserade världen. Nu ska vi, liksom i stort sett alla andra rika länder, lösa de samhällsliga problemen genom begränsad invandring, hårdare straff och högre krav på de utrikesföddas integration i samhället.

Sedan jag intervjuade mannen från bruksorten har två saker förundrat och bekymrat mig. Det ena är varför vi, samhällets allmänhet, nästan aldrig bryr oss om att lyssna på vad ”förlorarna” har att berätta; i stället ägnar vi all möda åt att fördöma den högerpopulistiska rasismen. Det andra är bristen på användbara och djupgående analyser av hur vi överhuvudtaget har hamnat i en situation där högerpopulismen är samtidens mest framgångsrika politiska rörelse. Det är som om själva ordet ”populism” förväntas vara en tillräcklig förklaring, som säger oss att högerpopulismen egentligen bara är ett bedrägeri som bygger på billiga lögnen och löften som inte kan hållas.

Låt oss konstatera att dessa sätt att bemöta högerpopulismens framgångar inte har fungerat särskilt bra. Det räcker uppenbarligen inte med att avslöja rasismen och lögnerna — det leder oss ingenstans att försöka bevisa att de har fel och vi rätt. Det är inte heller någon lyckad strategi att börja spela på högerpopulismens planhalva i förhoppningen om att kunna vinna tillbaka de röster som har gått

förlorade till dem som ogillar invandringen. Inget av detta kommer att övertyga mannen från bruksorten eller någon annan av populismens sympatisörer. Tvärtom förstärks den polarisering och den sorts politik som framför allt gagnar just högerpopulismen.

Jag menar att vi behöver ta andra grepp ifall vi ska kunna komma tillrätta med den nuvarande situationen. Vi behöver, för det första, helt enkelt börja med att mötas i respektfulla samtal där vi också lyssnar på förlorarnas berättelser. Min upplevelse var att mannen ville pröva om vi även kunde samtala om det ”förbjudna”. Han ville pröva eller utmana mig personligen. Under intervjun hade jag uppskattat hans uppriktighet och rättframma sätt och kunde inte, utifrån det inspelade samtalet, ha gissat vad han röstade på. Jag tror därför att minnet spökar eftersom det är en insikt om att det som står i vägen för mötet framför allt är mina egna föreställningar om dem som röstar på högerpopulistiska partier (jfr Kalb 2009).

För det andra behöver vi utveckla en analys som även kan leda vidare till en förändrad politik, inriktad mot grundorsakerna till högerpopulismens uppkomst. Mitt förslag är att vi använder oss av tidigare insikter i hur en viss typ av samhällsförändringar framkallar ett slags självförsvar och revanschism, som Polanyi menar beror på att vi försätts i en situation då marknadssamhället inte längre fungerar. De ”anordningar” han talar om i det inledande citatet är alltings omvandling till varor på en fri marknad som inte tar några hänsyn till varken människan, naturen eller hemorten. När anordningarna tillåts leda till sådana rubbningar att de bryter sönder de sociala relationerna och utplånar människors livsmiljöer, medför det också starka motreaktioner, ”en nästan ögonblicklig känslomässig reaktion” (Polanyi 1944/2016, s. 301). Det stämmer väl överens med vad mannen från

bruksorten förmedlade och med vad som framkom i de berättelser vi fick ta del av i intervjuerna.

För att öppna upp för ett respektfullt möte och utveckla en aktuell, samtidshistorisk analys ska jag i det följande försöka beskriva vad som hindrar respektive möjliggör ett sådant möte. Det är också en fråga om hur de samhällsförändringar som har ägt rum i rostbältet bäddar för högerpopulismens framgångar. Är det möjligt att återupprätta den demokrati som har underminerats av rubbningar som hotar att utplåna samhället?

Platsens nedvärdering och kampen om verkligheten

Jag är själv bosatt i det svenska rostbältet, inte långt från den bruksort mannen ifråga bor i. Vi skulle kunna råka på varandra när som helst i något vardagligt ärende. Det är också så att jag har varit verksam som forskare i området, vid en utlokaliserad FoU-verksamhet, i tretton år. Under denna tid har Sverigedemokraterna fått sitt genombrott i kommunen. Därtill hör denna kommun, Söderhamn, till de kommuner i landet där partiet har haft störst framgångar norr om Skåne. Efter valet 2010 utmålades kommunen som en ”svart fläck” på den svenska politiska kartan (Vallström 2011, s. 172). Det blev då tydligt att partiets väljarbas framför allt fanns i bruksorterna, där industrierna hade lagts ned, arbetslösheten bredde ut sig och utflyttningen var som störst. Historiskt sett har dessa orter varit socialdemokratiens starkaste fästen.

Att jag bosatte mig och har mitt dagliga arbete i denna region innebär att jag har följt händelseutvecklingen på nära håll och personligen upplevt en del av ”utplåningen”. Det är en utplåning som yttrar sig

i att samhället bryts ned, nedmonteras och delvis upphör att fungera. Utplåningen är nedläggningarna av industrier och större företag, nedrustningen av välfärden och rivningarna av bostäderna. Den är en nedmontering av fungerande verksamheter inom vården, omsorgen och socialtjänsten. Och den är de ständiga besparingarna i de kommunala skolor mina barn har gått i.

Sedan kommunens höjdpunkt i mitten av 1970-talet har Söderhamn tappat mer än en femtedel av befolkningen, från att ha haft 32 000 invånare till att idag vara nere på lite drygt 25 000. Tappet fortsätter alltså. Det enda undantaget från denna nedgång är några år, 2013–2016, då kommunen tog emot ett förhållandevis stort antal flyktingar och migranter. Detta befolkningstillskott har å andra sidan medfört det jag utifrån Polanys analys har beskrivit som en *pauperisering*, det vill säga att samhället och individerna försätts i ett fattigdomstillstånd (Vallström 2020). Pauperiseringen är, mer precist, den fortlöpande utarmning som förorsakas av en kombination av att de nyanlända är relativt fattiga, i behov av socialt understöd och utbildningsinsatser, och vanligtvis blir bosatta där segregationen förstärker eller vidmakthåller fattigdomen. Med nedgången och pauperiseringen följer känslan av nedvärdering. De utplånade, nedbrytade och utarmade processerna signalerar klart och tydligt att varken platsen som sådan eller lokalbefolkningen har något värde i samhällets ögon. Platsen ”finns inte på kartan”, det blir ”platser som inte spelar någon roll” (Rodríguez-Pose 2018). Den unga och arbetsföra lokalbefolkningen förväntas flytta därifrån. De som ”blir kvar” är förlorarna utan framtid (Svensson 2006).

Denna känsla delas i någon mån av *alla* som bor på denna plats, just eftersom det är platsen som utplånas eller utarmas. Platsen blir märkt, stigmatiserad och skambelagd (jfr Vallström 2014). Människor

förnedras. Den som vill bli en vinnare är mycket väl medveten om att hon eller han riskerar att bli förminskad bara genom att uppge sin hemorts namn.

Under de senaste decennierna har det också förts en kamp om hur dessa platser ska betraktas. Platsernas eller kommunernas företrädare — framför allt ledande politiker, högre tjänstemän och näringslivets chefer — har på mer eller mindre ansträngda sätt försökt ändra på själva beskrivningen och på de bilder som förmedlas i offentligheten genom positiv marknadsföring och satsningar som ska göra orterna mer attraktiva. Till dessa ansträngningar hör också en rad projekt eller försök att omvandla kollektivt sinnade bruksinvånare till framgångsrika entreprenörer. Problemet är bara att dessa satsningar samtidigt förmedlar budskapet att det är något fel på lokalbefolkningen. Kort sagt får folket veta att om de vill följa med i samhällsutvecklingen så måste de också rätta sig efter vad denna utveckling kräver av dem och att den som inte gör det ”är en inskränkt jävel” (jfr Rodríguez-Pose 2018, s. 190; Vallström & Engström 2014).

Bland det vanliga folket florerar andra verklighetsuppfattningar. De glättiga, framtidsoptimistiska omskrivningarna upplevs närmast som vilseledande provokationer. I stället frodas missnöjet i det fördolda, i sociala medier eller i det vardagliga pratet på gatan och vid köksbordet (jfr Palmenfelt 2017). Det är då både ett missnöje med den officiella bilden av kommunen som handlar om att vissa saker inte är tillåtna att tala om eftersom de inte passar in i denna bild *och* ett missnöje med nedrustningen av samhället.

Det finns således två parallella verkligheter, en ”administrativ verklighet” och den ”levda verkligheten”, vilket innebär att det numera försiggår en kamp om hur verkligheten ska uppfattas (Bornemark 2019, jfr

Kristensson Uggla 2002). Följden av denna kamp är ett besvärande och på många sätt farligt glapp mellan de båda verklighetsuppfattningarna; mellan vad det vanliga folket beskriver och upplever som en högst märkbar försämring respektive samhällselitens utvecklingsoptimism. I det glappet blir det högst oklart vad som är sanningar och vad som är lögner.

Ungdomslyft och permafrostfenomen

Låt mig ge två exempel på hur kampen om verklighetsuppfattningen kan yttra sig. Min första lite större arbetsuppgift vid FoU-verksamheten var en utvärdering av en kommunal satsning på unga i Söderhamn, kallad Ungdomslyftet. Satsningen syftade till att ta tag i problem med ungas utanförskap genom demokratiutveckling, inkludering och motverkande av främlingsfientlighet. Den var också inriktad mot de unga som stannar i kommunen och vanligtvis inte är föremål för makthavarnas intresse eller uppskattning (Svensson 2006).

Jag intervjuade trettiofem personer som på olika sätt var involverade i eller berörda av satsningen — politiker, projektledare, chefer, ungdomssamordnare, ungdomspolisen, socialsekreterare och lärare. Vad som genast stod klart var att det fanns en motsättning mellan den ordinarie kommunala förvaltningen och Ungdomslyftet, som hade att göra med att den politiska ledningen hade valt att skapa en fristående projektorganisation, direkt underställd kommunstyrelsen, som kunde verka oberoende av förvaltningen och även var öppet kritisk till hur de ordinarie verksamheterna fungerade.

Jag hade då ingen djupare inblick i hur de offentliga verksamhe-

terna hade förändrats förrän jag besökte skolorna och den sociala omsorgen och mötte dem som kunde berätta och beskriva detta för mig. Utvärderingen förde mig rakt in i konflikterna mellan ledning och personal och mellan motsatta synsätt på en och samma verksamhet. Mest slående var bristen på dialog mellan ledningen och personalen. När jag gjorde intervjuerna kändes det som att jag rörde mig mellan olika världar. Många uttryckte frustration och förtvivlan över otillräckliga resurser, känslor av att inte räckta till, oro för barns och ungas utsatthet. Exempelvis förmedlade ungdomspolisen en mycket osminkad bild av hur det förhöll sig i kommunens skolor:

Skolans värld är katastrofal. De pratar inte med varandra, det finns ingen öppen dialog. Personalen skiter i allt, är uppgivna. Det finns inget engagemang. De måste prata ihop sig, vara ärliga. (Vallström 2011, s. 71)

Liknande beskrivningar bemöttes antingen med tystnad eller med direkta förnekanden av att det skulle förekomma några problem. En av projektledarna beskrev det som ett ”permafrostfenomen”. Hur de som deltog i projektet än försökte påtala att det fanns brister och problem ute i verksamheterna blev chefernas eller rektorernas svar att de inte ”delade den bilden” och att de hade siffror som visade att det inte stämde, utan att saker och ting tvärtom fungerade bra eller åtminstone var på väg att bli bättre.

Ungdomslyftet var i själva verket den dåvarande socialdemokratiska kommunstyrelsens svar på en akut krissituation och nedsvärtning av Söderhamn. Den uppkomna situationen hade förorsakats av eskalerande, våldsamma bråk mellan två grupper av ungdomar. Polisen hade rapporterat om ”regelrätta slagsmål”, ”brott av typen skadegörelse,

misshandel och olaga hot”, samt om att det förekom vapen (knivar) och användande av droger (Vallström 2011, s. 21). Det hela uppmärksammades och slogs upp stort i massmedierna, där det talades om ”gängbråk” och ”rasbråk mellan invandrare mot svenskar” (*Svenska Dagbladet*, 2007.01.12).

Jag intervjuade också en av ungdomarna i det ”svenska gänget” några år efter de omtalade bråken. Han deltog inte längre i något slagsmål, hade ett ordnat liv med jobb och familj och menade att det som blev en vändpunkt för honom helt enkelt var att ”någon såg en”. När jag frågade hur han kom ihåg gängbråken sa han direkt att han aldrig uppfattade det som att han var med i något svenskt gäng:

Vi bråkade med både invandrare och svenskar. Vi var inga nazister. Det var ingen som tyckte så. Det fanns också invandrare bland oss. /.../ Att det skulle haft att göra med rasism är helt fel, det handlade inte alls om det. Vi hade olika värderingar, kom från olika länder. Hudfärg spelar ingen roll. Vi var lika taggiga allihop. (Vallström 2011, s. 169)

Det fanns alltså varken någon gängidentitet eller någon etnisk identitet — överhuvudtaget fanns det inget sådant ”vi”, menade han. Benämningarna var helt och hållet tillskrivna eller påhittade av massmedierna. Vad som däremot fanns var hans brokiga bakgrund och ett oförglömligt, livsförändrande möte med en av ledarna i Ungdomslyftet. I efterhand berättade ledaren om sitt minne av deras möte:

Han lärde mig så mycket om hur mekanismer fungerar och vad som reglerar i en utsatt värld när man som ung känner sig vilsen, osedd och oönskad av etablissemangen. Jag hade träffat en desillusionerad kille som redan vid 16 års ålder kände sig mer eller mindre förbrukad! (Vallström 2011, s. 167)

Vad jag kom fram till i utvärderingen var att Ungdomslyftet var ett ovanligt vägval, ett prövande av "mjuka" lösningar på krissituationen. Därmed blev det också ett sällsynt undantag och tillfälle när politikerna i stället för ständiga neddragningar prioriterade det sociala arbetet. Personalen fick stärka och rusta upp verksamheterna, till gagn för kommunens ungdomar. Bland de som arbetade med de unga upplevdes det som en efterlängtat, "fantastisk förändring". Det gick bevisligen att göra något annat, något som kunde bygga relationer i stället för att bryta sönder dem eller bara handlade om hårdare tag. Lösningen var, framhöll man, egentligen enkel och självklar; det gällde att "våga mötas", i verkliga, empatiska dialoger.

Nu konstaterar jag att det redan då, för tretton år sedan, förekom en sorts moralisk panik i offentligheten kring "brottsligheten bland unga", "våldet i städerna" och de "problematiske stadsdelarna", som botten i en större förändring av statens och den offentliga sektorns roll, i en samtidig minskning av offentlighetens sociala åtaganden och skärpta straff samt kriminalisering av fattigdomen (Wacquant 2004). Denna förändring genomsyrar numera alla europeiska samhällen och så gott som all offentlig debatt. Den förklarar varför mediernas beskrivningar hade snävats in till att vara inriktad mot att det gällde en konflikt mellan "invandrare och svenskar". Det förklarar också varför intresset för de mjuka lösningarna i stort sett visade sig vara obefintligt, just eftersom de inte fanns på den politiska agendan. Det var också en förbluffande insikt: det spelade uppenbarligen ingen roll att ett annat vägval visade sig vara framgångsrikt. Vad som avgjorde saken var att andra intressen vägde tyngre.

Permafrosten var ett tecken på att en genomgripande samhällsordning hade etablerat sig. När en ny kommunledning, som även den

var socialdemokratisk, tillträdde efter valet 2014 ville ledningen inte ta satsningen vidare, utan började istället avveckla det sociala arbetet. Resultatet blev en återställning av ordningen och att Söderhamn idag åter igen brottas med liknande problem, med nya "ungdomsgäng", associerade till invandring, droger och kriminalitet (Vallström 2019).

Dessutom fick jag personligen en insikt i permafrostfenomenet. Vid ett senare tillfälle, när jag hade författat en bok som till stor del byggde på utvärderingen, fick jag veta att förvaltningsledningen ville stoppa publiceringen av boken. De högre tjänstemännen inom barn- och ungdomsförvaltningen var inte alls mottagliga för den kritik som hade lyfts i intervjuerna och försökte följaktligen tysta ned kritiken. Därmed placerades jag också i det andra lägret, bland dem som ansågs vara ständigt missnöjda och inte riktigt förstod vilka ekonomiska realiteter kommunen hade att inrätta sig efter.

Pridefestivaler och upprörda motreaktioner

Ett annat exempel liknar Ungdomslyftet i det att kommunledningen försöker bemöta och frigöra sig från sitt tunga arv av nedgång och sociala problem genom att lyfta de positiva värden ledningen vill stå för. Den här gången handlar det om en explicit manifestation mot "inskränktheten" och för alla människors lika värde oavsett sexuell läggning.

Sommaren 2013 arrangerades den första pridefestivalen i Söderhamn. Vid denna tidpunkt följer en kollega, Lotta Svensson, en grupp unga som vill ändra på synen på kommunen. Vi hade då ett gemensamt forskningsprojekt rörande lokala förutsättningar för en socialt hållbar utveckling. Gruppen började som en facebookgrupp, "Nu styr vi upp

stan!”, och var ett ungdomsinitiativ för att peppa unga och få dem att se fördelarna med småstaden. Ambitionen var också att stärka ungas demokratiska inflytande genom att bland annat bjuda in lokalpolitikerna till gemensamma samtal om framtiden. Gruppen beskrev sig som en medveten motrörelse mot den urbana normen. I projektet såg vi dem också som en del i den större vägen av globala gräsrots- och demokratirörelser som då svepte över världen (Svensson 2014).

Men den positiva, peppande hållningen väckte också ilska motreaktioner. När pridefestivalen genomfördes blossade en infekterad diskussion upp i facebookgruppen. Några sade sig vara ”för pride”, andra ”mot”. En av ungdomarna som argumenterade för pridefestivalen menade att den var ett bevis på att en ”stor jäkla attitydförändring” hade ägt rum:

Alltså, jag har då sällan skådat så många stolta söderhamnare förut som efter Pride. Det handlar om att de negativa attityderna sakta men säkert har förändrats /.../ Pride var det som fick gungbrädan att tippa över mot ett nytt klimat, där man är mer öppen, mer liberal (!), för mångfald, hyllar det annorlunda, hissar dem som har fått fly härifrån tidigare, personer blev applåderade på samma gator de blev spottade på för några år sedan. Många som inte varit så stolta över att vara söderhamnare pga. rasism, arbetslöshet, jante, bitterhet, osv., har gått man ur huse för att ta saken i egna händer och vända attityderna — för att styra upp stan! (Svensson 2014, s. 164–165)

Den person som hade initierat diskussionen genom att ifrågasätta påståenden om att pridefestivalen skulle ha gjort skillnad för Söderhamn bemötte inlägget, upprört, och menade att problemen i Söderhamn fortfarande finns kvar och att det därför inte heller går att påstå att stan har blivit ”uppstyrd”. Han betonade att han också tycker att ”gay

är okej” men att pridefestivalen bara är ett sätt att skyla över missförhållanden och missnöjet med det politiska styret:

Hbt-människor har haft en skitrolig helg. Men sen då? Hur ska denna festival kunna ha styrt upp arbetslöshet, missnöje bland unga, massinvandring som politiker inte kan förvalta på rätt sätt och korrupta politiker? Kolla vilka som sitter vid makten. /.../ Samma gamla människor som sitter på sin trygga lön och smilar sig igenom nickandes för att ni naiva och alldeles för toleranta själar köper allt.

Trots de goda, positiva intentionerna kom alltså mothuggen. Diskussionen utmärktes av politiskt präglade positioneringar eller inlägg. Än en gång kretsade det kring vad som får, bör eller kan sägas om kommunens problem. Det var uppenbart att manifestationen av ett ”öppet, tillåtande Söderhamn” också kunde uppfattas som både provocerande och vilseledande.

En möjlig förklaring till konflikten finns i Don Kalbs artikel ”*Conversations with a Polish populist*” (2009), där Kalb beskriver hur pridefestivalen har blivit en påbjuden, men inte alltid populär manifestation av det liberala samhällets framsteg, frigörelse och individuella frihet. Den polska populist Kalb samtalar med avfärdar irriterat manifestationen: ”Varför gör EU så mycket väsen av den paraden /.../ Ingen i Bryssel säger ett ord om polska arbetare svälter på låga löner, måste arbeta som hundar och blir utnyttjade” (Kalb 2009, s. 216, *förf. översättn.*). Beträktad på detta sätt upplevs paraden snarare som ett hån mot de som tvärtom ”framstegen” har upplevt tillbakagången, fått utstå samhällets tvingande åtgärder, pressats tillbaka och märker hur handlingsutrymmet krymper. Kalb sammanfattar mannens ståndpunkt:

...en klassrock omger multikultievenemang som gayparader.

.../ Arbetarnas egna liv gav andra lärdomar. En av dessa lärdomar var vikten av solidaritet inom familjer och bland pålitliga vänner snarare än av fri rörlighet. Fri rörlighet hade visat sig vara just ett hot mot solidaritet, tillit och intimitet. .../ För arbetarna var jämställdhetsparaden inte bara en oanständig offentlig manifestation, som den var för den polska katolska kyrkan. Den var snarare en oanständig offentlig myt som tjänade tystnaden om det polska folkets verklighet med knapphet, slit och mångas ofrihet (Kalb 2009, s. 217, förf. översättn.)

Konfliktlinjerna följer det mönster Polanyi beskriver. Samhället har stöpts om till ett marknadssamhälle. Det som styr är i själva verket marknadens mekanismer som tillämpas överallt, i alla delar av samhället. Anordningarna heter bland annat New Public Management, Lagen om offentlig upphandling, valfrihetssystem, kundorientering, privatisering, bolagisering, konkurrensutsättning och skolpeng. Kommunen omtalas som en koncern och är som sådan mycket mån om sin attraktivitet, om att marknadsföra sig och framstå i en så god dager som möjligt.

I den konkreta verkligheten innebär detta att de kommunala verksamheterna bedrivs i stuprör med eget budgetansvar. Chefernas primära uppgift har blivit att ”hålla budgeten”, inte att tillhandahålla social omsorg eller verka för ungas delaktighet i samhället. Det sociala arbetet betecknas som dyrt, som en ”kostnad”, som måste begränsas och minimeras. Ett ”bra resultat” är ekonomiskt mätbart; det är inte något sådant som ett fungerande samhälle eller en välmående människa. Den chef som kan hålla sin budget eller till och med ”går med vinst” befordras. Den som bedriver ett framgångsrikt socialt arbete ”suboptimerar” och drar på sig onödiga kostnader (Vallström 2011, s. 163). I sin kritik av New Public Management konstaterar Bornemark:

”förmågor till empati och lyhördhet försvinner från dagordningen” (Bornemark 2019, s. 54; jfr Stefansson 2011).

Överhuvudtaget saknas förmågan att hantera konflikter, upprätthålla goda samtal och verkliga dialoger. Samverkan och långsiktiga samarbeten är alltid en bristvara, vilket också var vad de som arbetade inom Ungdomslyftet kunde se. Det som var lösningen på de sociala problemen hade blivit bortrationaliserat eller nedprioriterat; det som bygger tillit och förtroende behövde byggas upp igen. Med Polanyis ord rör det sig om ett ”nedbrytande av människans relationer”. Det sociala eller gemensamma nedvärderas, i stället värdesätts eller bedöms den frigjorda individens framgång, meritering och konkurrensförmåga. Nedbrytningen och nedvärderingen medför slutligen också en rad motreaktioner eller motverkande handlingar: i det förstnämnda exemplet yttrar det sig i ett politiskt initierat försök att återupprätta det sociala arbetet och de demokratiska funktionerna. I det andra exemplet kolliderar manifestationen av frigjordhet med motsatta erfarenheter av nya former av tvång och maktutövning.

Segregation och fattigdom i klassamhällets periferi

De senaste fem åren har vi i vår FoU-verksamhet kommit att ägna oss åt frågan om segregationen i samhället, i Söderhamn och i regionen Gävleborg. I samband med den omdiskuterade flyktingvågen 2015 fick vi medel för att undersöka mottagandet av ensamkommande flyktingbarn. Medlen syftade till en förbättring av de ensamkommandes integration i samhället. Därefter har vi beviljats projektpengar för motverkande av segregationen i hälsingekommunerna Bollnäs, Nordanstig

och Söderhamn, först genom en kartläggning och analys av segregationens utbredning i samhället, sedan för främjande av samverkan och erfarenhetsutbyten mellan kommunerna och olika samhällsaktörer.

Kartläggningen gav oss en tydlig bild av segregationens utbredning i rostbältet (Vallström 2019). I kommunerna syns segregationen bland annat i en ny uppdelning i attraktiva, ”bättre”, respektive ”sämre” eller problematiska områden. Här finns dels ett fåtal mindre områden, stadsdelar och kustnära villaområden, med en välmående medelklass med ökad köpkraft, dels de typiska, utsatta områdena, med de som har det synbart sämre såväl socialt som materiellt sett. Det ena området är upprustat, påkostat och upphaussat, det andra nedrustat, eftersatt och stigmatiserat.

Statistiskt sett märks segregationen tydligast i graden av sysselsättning och relativ fattigdom respektive rikedom. Det finns två iögonenfallande ”gap”; de så kallade sysselsättnings- och studiegapen. I Söderhamn visar sig det förstnämnda gapet i att cirka 40 procent av de utrikesfödda är i sysselsättning, medan siffran för inrikes födda är 80 procent. I grannkommunen Bollnäs har en kartläggning visat på ett ungefär lika stort gap — ett studiegap — mellan andelen gymnasiebehöriga bland dem med utländsk bakgrund (45%) respektive bland samtliga elever (75%). Fattigdomen syns exempelvis i att en stor andel, 59 procent, i staden Söderhamns ”problemområde”, Norr, har en låg köpkraft, medan andelen i den välbeställda stadsdelen Öster är 15 procent. Därtill visar statistiken att barnfattigdom förekommer i mer än hälften av Söderhamns familjer med utländsk bakgrund.

De stora andelarna relativt fattiga, utan utbildning och sysselsättning, resulterar å ena sidan i pauperiseringen. Å andra sidan, i den övre delen av samhällshierarkin, skapas nya koncentrationer av kapital och resurs-

starka grupper. Pauperiseringen får då sin motsvarighet i fenomen som gentrifiering, *white flight* och gräddhyllor. Även om andelen resursstarka höginkomsttagare överhuvudtaget är förhållandevis liten i rostbältet finns det mekanismer som skärper skillnaderna. För att få en förstklassig utbildning flyttar de resursstarka, för att höja sin boendestatus kan de antingen flytta till det välbärgade området, bygga nytt eller göra påkostade renoveringar. De kan välja boende, vård, omsorg och samhällsservice. Slutligen kan de också räkna med en sannolikt bättre hälsa och längre livslängd (jfr Suhonen, Therborn & Weithz 2021).

Vad som avgör hur segregationen yttrar sig är dels hur arbetsmarknaden fungerar, dels en snedfördelning av invandringens kostnader. Hela situationen avspeglar hur den större samhällsförändringen, globaliseringen, har medfört en sämre arbetsmarknadsintegration än den som förekom fram till 1990-talet. I en kvantitativ studie av bostadssegregationen konstaterar Love Börjeson (2018) att det framför allt är invandrares lägre löner, och därmed lägre skatteintäkter för kommunerna, som gör att invandringen blir en samhällskostnad. ”De nya och gamla svenskarna konkurrerar om välfärdsresurser”, snarare än om arbeten och löneutrymme:

Denna konkurrens är inte jämnt utspridd över riket utan skärps i ekonomiskt utsatta områden där resurssvaga inrikes födda konkurrerar med resurssvaga utrikesfödda om bostäder, vård, tillgång till bra skolor och övrig offentlig service. (Börjeson 2018, s. 6)

Den etniska mångfald som följer i invandringens spår medför alltså kostnader eller ”bördor” som främst betalas av de som redan är resurssvaga, medan ”mångfaldsvinsterna” — exempelvis ett ökat utbud av billiga servicetjänster — tillkommer de resursstarka.

Kort sagt beror allt på hur marknaderna fungerar. Den globaliserade arbetsmarknaden innebär hårdnad konkurrens, pressade löner, ökad utslagning och ett förändrat klassamhälle (Milanović 2017). Denna marknad genererar nya vinnare och grupper av förlorare, omfördelningar och snedfördelningar av kapital, uppkomsten av ett globalt prekariat samt drastiskt ökade inkomstskillnader eller klassklyftor (Standing 2013, Roine 2014). När dessa anordningar och mekanismer visar sig i en segregation som ställer utsatta grupper mot varandra är det också en situation som utgör den perfekta grogrunden för högerpopulismen. Det räcker med att peka på det synbara problemet eller symptomet — med att rikta uppmärksamheten mot den direkta kostnaden, mot problemområdet, mot ”mångfaldsbördan” (Vallström 2020).

Den slutsats jag drar utifrån kartläggningen och analysen av segregationen i rostbältet är att vår tids segregation i grund och botten handlar om hur ekonomisk ojämlikhet leder till ett socialt och geografiskt skiktat samhälle. Det uppstår en ”territoriell ojämlikhet” (Rodríguez-Pose 2018). Segregationsfrågan är egentligen en global ojämlikhetsfråga som på nationell, regional och lokal nivå har blivit en integrationsfråga eller en etnisk fråga. Det vi ser i lokalsamhället är hur uppdelningen och åtskillnaden mellan världens rika och fattiga följer specifika historiska, demografiska, klassmässiga och ekonomiska mönster. Segregationen är det nutida marknadssamhällets fattigdomsfråga. Migrationen förstärker den redan underliggande landsbygds- och rostbältesproblematiken. I och med att migranter från världens fattigaste länder har en annan hudfärg, talar andra språk och är uppvuxna i samhällen med andra utbildningssystem och sociala strukturer, kan den relativa fattigdomen lätt förväxlas med den etniska eller kulturella skillnaden. Den blir då ett etniskt och kulturellt problem i stället för att ses som ett

ojämlikhets- eller fattigdomsproblem.

Undersökningarna av mottagandet av ensamkommande flyktingbarn har visat att vårt samhälle har en bristande förmåga när det gäller att skapa förutsättningar för dessa flyktingbarn att bygga sociala, personliga relationer och bädda för möten med svenska ungdomar (Vallström & Vallström 2017). Vi har också sett exempel på rasism och problematiska kulturskillnader, men ännu fler exempel på motsatsen — på ett inkluderande föreningsliv och mångas helhjärtade engagemang för att välkomna de nya svenskarna. Det slående är, åter igen, bristen på möten samtidigt som det är just möten de ensamkommande och de som arbetar med mottagandet efterlyser. Vi talar ”om” varandra men inte ”med”. Situationen blir paradoxal eftersom vi också vet, såväl genom forskningen som erfarenhetsmässigt, att i de fall samhället faktiskt har förmått lösa aktuella sociala problem så är det mellanmännsliga möten, jämlika förhållanden och omfördelning av resurser till välfärden som har haft en avgörande betydelse (jfr Allelin, Kallifatides, Sjöberg & Skyrman 2021).

Den objektiva situationen

Vad jag har försökt beskriva är mina egna erfarenheter och lärdomar från en lång rad projekt, som handlat om att på olika sätt hantera de negativa följderna av de senaste decenniernas samhällsomdaning. Dessa följdverkningar är återkommande symptom som beror på de anordningar som rubbar hela samhället, de sociala relationerna och platsernas existensvillkor. De motverkande, inkluderande eller integrerande projekten är, som jag ser det, tecken på allvaret, aktualiteten

och sprängkraften i frågan om vad som händer när våra samhällen tudelas, välfärden monteras ned och en ny sorts fattigdom breder ut sig. Jag drar därför slutsatsen att projekten är otillräckliga och kommer att fortsätta bedrivas i liknande former så länge som grundorsaken består.

Mina erfarenheter är också upplevelser och intryck från samtal, möten och besök i en samhällelig verklighet där människor är utsatta, men även gör motstånd. Det finns på det hela taget två vanliga reaktioner. Den ena är insikten om de sociala relationernas betydelse och drivkraften att upprätthålla relationer där människor blir sedda. Den andra är sorgen, förtvivlan och vreden över hur samhällsförändringarna har drabbat närstående, unga och de mest utsatta. Därtill kommer upprördheten över att varken insikten eller de uppdagade missförhållandena erkänns av makthavarna. Här drar jag slutsatsen att det, med Polanyis ord, rör sig om nästan ögonblickliga känslomässiga reaktioner, om ett slags självförsvar och kritiska ställningstaganden mot de sönderbrytande krafterna. Det är då ett försvar och en kritik som i bästa fall kan få sitt utlopp i det sociala arbetet, men som, när det inte erkänns, också kan utgöra grogrunden för högerpopulismen.

Betraktat i ett längre historiskt perspektiv är det hela en återupprepning av den *urbäddning* av ekonomin (marknaden) som påbörjades för två sekel sedan. Urbäddningen medförde även då, i 1800-talets England, omedelbart våldsamma motreaktioner och det Polanyi kallade för "samhällets självförsvar" när medborgarna på olika sätt försökte skydda samhället mot marknadsmekanismens följdverkningar. Vår tids urbäddning, globaliseringen, har sagts vara skapandet av fria marknader för kapital, arbete, produktion och konsumtion. I praktiken innebär det att centraliserande, undandragande och isärhållande krafter ska verka utan styrning. Att de som bor i periferin missgynnas av detta

frisläppande märks framför allt i vad som skulle kunna kallas för ett ”stort undandragande”; det vill säga i att kapital undandras från samhället, i att större företag kapar banden och lämnar industri- och bruksorter, och i uppkomsten av en frånvarande samhällselit. Kapitalet och de multinationella företagen har blivit nästintill oåtkomliga (jfr Lindqvist 2009). De kapitalägare och chefer som gynnas av och driver på omdaningens är bosatta i isolerade, *gated communities*, och fjärrar sig alltmer från själva verksamheterna och personalen på golvet (jfr Graeber 2015).

Vilken är då den ”objektiva situationen”? Det var den fråga Polanyi ställde sig och den fråga jag ställer här, sjuttiosex år senare. När Polanyi analyserade orsakerna till den situation som uppstod under 1930-talet drog han slutsatsen att fascismens genombrott berodde på att det var ”en politisk rörelse som svarade mot en objektiv situations krav” (Polanyi 1944/2016, s. 299). Kravet gällde försvaret och återupprättandet av samhället eller nationen. Den fascistiska rörelsen hade blossat upp i så gott som alla länder som omfattades av ett marknadssystem som upphörde att fungera. I vår tid har något liknande inträffat. Historien upprepar sig, om än mycket ser annorlunda ut. Vi har en i grunden likartad situation med ”rubbningar” som äger rum fortare och i större skala, med en accelererad hastighet och global utbredning, främst på grund av ny teknologi och ändrade geopolitiska förhållanden. Rubbningarna har med andra ord blivit mer omfattande och ännu effektivare.

Situationen präglas framför allt av samhällets, statens eller nationens beroende av en fungerande marknadsekonomi. Urbäddningen innebär att den avgörande makten överläts åt marknadens mekanismer och de som kan styra eller vinner mest på dessa fria marknader. På så vis inrättas samhället helt och hållet efter marknadens behov. När den

frisläppta marknadsekonomin av olika anledningar upphör att fungera griper staten in för att ”rädda marknaden”. Eller så blir det statens eller kommunernas roll att så gott det går motverka, stabilisera eller kompensera rubbningen av samhällsfunktionerna.

Det är när samhällets insatser inte längre räcker till, när samhället självt helt eller delvis upphör att fungera, som det kan uppstå en ”fascistisk situation”. Det betyder, som Polanyi påpekade, att fascismens eller högerpopulismens uppkomst avgörs av en enda faktor: marknadssystemets tillstånd. I detta system samspelar marknaden och staten. Så länge som det fungerar i sina mest väsentliga delar — det vill säga att befolkningen försörjs med livsfrnödenheter, att resurser omfördelas så att de flesta får sina grundläggande behov tillfredsställda och medborgarna är skyddade från yttre hot — finns det inte någon grogrund för högerpopulismen. I den stund samhällets ledare låter marknadskrafterna verka fritt och överger de drabbade infinner sig den objektiva situation som väcker motreaktioner och krav på en återupprättelse av samhället, staten eller nationen.

Denna situation kan också förstås som att det finns samhälleliga, sociala, mänskliga och naturliga gränser för hur långt urbäddningen kan gå. Situationen uppstår när gränserna överträds och självförsvaret aktiveras, helt enkelt eftersom det som drabbas är något levande; människan och naturen. Om vi förstår reaktionerna som tecken på sådana gränsöverträdelser blir det begripligt att de först visar sig där utplåningen eller förstörelsen har gått längst, i rostbältet och på ”platser som inte längre räknas” (Rodríguez-Pose 2018, s. 201).

Vad som slutligen avgör om reaktionen blir högerpopulistisk beror på vad som sker med demokratin. I och med att urbäddningen innebär ett överlåtande av makt till marknadskrafterna, blir demokratin i

realiteten underordnad marknaden och sätts mer eller mindre ur spel. Kort sagt upphör även demokratin att fungera vid vissa tidpunkter och på vissa platser. Det leder i sin tur till att medborgarna börjar misstro det demokratiska och politiska systemet, att människor vänder sig mot eller till och med överger demokratin. Därmed har väljarna och politikerna också närmat sig den "fascistiska lösningen", som lovar att sätta nationens intresse före globaliseringen till priset av ett övertagande och nedmonterande av de demokratiska institutionerna och rättigheterna. Detta är också vad som har inträffat. Det är den händelseutveckling jag har beskrivit, vilket, menar jag, är den huvudsakliga förklaringen till högerpopulismens uppkomst och framgång.

Vad Polanyi visade var att det "fria", urbäddade marknadssystemet hade ödesdiga följder för såväl samhället som för naturen och människan själv. Det var därför redan från första början givet att det skulle framtvinga någon form av "återinbäddning", eftersom det enda återstående alternativet vore ödesdigert — ett världskrig, ett utplånande av naturen eller mänsklighetens undergång. Men han varnade också för att återinbäddningen inte nödvändigtvis behövde bli en önskvärd eller godartad händelse; det kunde också bli en anti-demokratisk, fascistisk återinbäddning.

Hur det ska gå är med andra ord en fråga som varje röstberättigad medborgare bör ställa sig. Om vi vill verka för en demokratisk återinbäddning bör vi försöka se vad vi har gemensamt snarare än att se till vad som skiljer oss åt. Vi behöver komma fram till ett samtidigt försvar och återupprättande av människan, relationerna, gemenskaperna och naturen. Slutligen behövs en politik som kan hantera samtliga hot och den utplåning av såväl samhällen som naturen som faktiskt pågår. Ungdomslyftet, de demokratiska motreaktionerna, civilsamhällets

engagemang och de nya sociala rörelserna kan sägas vara exempel på försök att försvara och återupprätta demokratin (jfr Thörn 2010). Vi är fortfarande ”på spaning efter politiken” (Bauman 1999).

Jag föreställer mig därför att ett bättre svar till mannen från bruksorten skulle ha varit att *det farliga är om vi får en politik som inte kan återupprätta den demokrati vi behöver för att överhuvudtaget kunna ta oss ur en samhälls- och livshotande situation. Det farliga är om vi inte kan se det vi har gemensamt. Men om vi kan se det, kan vi också börja samtala på ett modigt och hoppingsivande sätt.*

Referenser

Allelin, Majsa, Kallifatides, Markus, Sjöberg, Stefan & Skyrman, Viktor (2021) ”Välfärdsmodellens omvandling. Det privata kapitalets utvidgning i den offentliga sektorn” i Suhonen, Daniel, Therborn, Göran & Weithz, Jesper (red) *Klass i Sverige. Ojämligheten, makten och politiken i det 21:a århundradet*. Lund: Arkiv förlag.

Bauman, Zygmunt (1999) *På spaning efter politiken*. Göteborg: Daidalos, s. 147–179.

Bornemark, Jonna (2019) *Det omätbaras renässans. En uppörelse med pedanternas världsherravälde*. Stockholm: Volante.

Börjeson, Love (2018) *Mångfald och segregation i Sverige. Rapport från Hyresgästföreningen*. Stockholm: Hyresgästföreningen.

El-Rafi, Yasmine (2007) ”Rasbråk och dödshot bland tioåringar i Söderhamn”, *Svenska Dagbladet* 2007-01-12.

Eriksson, Madeleine (2010) *(Re)producing a periphery. Popular representations of the Swedish North*. Umeå: Umeå universitet.

Graeber, David (2015) *Reglernas utopi. Om teknologi, enfald och byråkratins hemliga fröjder*. Göteborg: Daidalos.

Kalb, Don (2009) ”Conversations with a Polish populist: Tracing hidden histories of globalization, class, and dispossession in postsocialism (and beyond)”, *American Ethnologist* 36, s. 207–223.

- Kristensson Uggla, Bengt (2002) *Slaget om verkligheten. Filosofi – omvärldsanalys – tolkning*. Stockholm/Stehag: Brutus Östlings Bokförlag Symposion.
- Lindqvist, Mats (2009) "Förändringshysteri" i Hagborg, Anna, Lennartsson, Rebecka & Vallström, Maria *Tidens termik. Hastighet och kulturell förändring*. Umeå: Borea bokförlag, s. 41–54.
- Milanović, Branko (2017) *Global ojämlikhet. Nya perspektiv i globaliseringens tidevarv*. Göteborg: Daidalos.
- Palmenfelt, Ulf (2017) *Berättade gemenskaper. Individuella livshistorier och kollektiva tankefigurer*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.
- Polanyi, Karl (1944/2016) *Den stora omdaning. Marknadsekonomins uppgång och fall*. Lund: Arkiv förlag.
- Rodríguez-Pose, Andrés (2018) "The revenge of the places that don't matter (and what to do about it)", *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society* 11, s. 189–209.
- Roine, Jesper (2014) *Thomas Pikettys Kapitalet i det tjugoförsta århundradet*. Stockholm: Volante.
- Standing, Guy (2013) *Prekariatet. Den nya farliga klassen*. Göteborg: Daidalos.
- Stefansson, Ingallil (2011) *Världens opålitlighet. Begreppsanalys av livsförståelsearbete i särskolan*. Karlstad: Karlstad University Studies.
- Suhonen, Daniel, Therborn, Göran & Weithz, Jesper (red) (2021) *Klass i Sverige. Ojämlikheten, makten och politiken i det 21:a århundradet*. Lund: Arkiv förlag.
- Svensson, Lotta (2006) *Vinna och försvinna? Drivkrafter bakom ungdomars utflyttning från mindre orter*. Linköping: Linköpings universitet.
- Svensson, Lotta (2014) "Nu styr vi upp stan!" i Vallström, Mikael (red) *När verkligheten inte stämmer med kartan*. Lund: Nordic Academic Press, s. 145–188.
- Thörn, Håkan (2010) *Solidaritetsens betydelse. Kampen mot apartheid i Sydafrika och framväxten av det globala civilsamhället*. Stockholm: Bokförlaget Atlas.
- Vallström, Maria (2014) "Berättelser om plats, platsen som berättelse" i Vallström, Mikael (red) *När verkligheten inte stämmer med kartan*. Lund: Nordic Academic Press.
- Vallström, Maria & Engström, Lennart (2014) *Motbilder. Om samhällsförändring och migration på mindre orter*. Gävle: Länsmuseet Gävleborg.
- Vallström, Maria & Vallström, Mikael (red) (2017) *Ett låst land eller en öppen famn? Mottagande och integration av ensamkommande flyktingbarn i Nordanstig och Söderhamn*. Forskningsrapport, FoU Hälsingland. Söderhamn: FoU Hälsingland.

Vallström, Mikael (2011) *Att återerövrat framtiden. Småstaden, ungdomarna och demokratins möjligheter*. Lund: Nordic Academic Press.

Vallström, Mikael (2019) *Kartläggning och analys av segregationen i Bollnäs, Nordanstig och Söderhamn*. Forskningsrapport 2019:2, FoU Hälsingland. Söderhamn: FoU Hälsingland.

Vallström, Mikael (2020) "Migration, segregation och pauperisering i det svenska samhällets periferi. Kartläggning av tre landsbygdskommuner", *Kulturella Perspektiv* 1–2, s. 52–60.

Vallström, Mikael & Svensson, Lotta (2021) Klasssamhällets tystade röster och perifera platser. I: Suhonen, Daniel, Therborn, Göran & Weithz, Jesper (red) *Klass i Sverige. Ojämligheten, makten och politiken i det 21:a århundradet*. Lund: Arkiv förlag, s. 285–312.

Wacquant, Loïc (2004) *Fattigdomens fångelser*. Stockholm/Stehag: Brutus Östlings Bokförlag Symposion.

Paul Agnidakis är fil. dr och lektor i etnologi vid Institutionen för kultur- och medievetskap, Umeå universitet samt affilierad forskare inom forskningsprogrammet *Engaging Vulnerability*, Uppsala universitet. Hans forskning omfattar kulturella effekter av senmoderna samhällskonstruktioner; sentida utmaningar för relationen mellan stad och land, kopplat till processer som rör regionalisering, migration, kunskapsproduktion samt normkreativa perspektiv på rumsliga kulturarv.

Åsa Alftberg är fil. dr i etnologi och verksam som lektor vid Institutionen för socialt arbete, Malmö universitet. Hennes forskningsintressen är framförallt åldrande och äldreomsorg, med fokus både på äldre människors egna upplevelser och synsätt på äldre och ålderism. Hennes forskning rör sig även inom funktionshinderområdet, bland annat genom ett projekt om äldre personer med förvärvad synnedläggelse.

Daniel Bodén är fil. dr i etnologi och arbetar som forskare och lektor vid Institutionen för historia och samtidsstudier på Södertörns Högskola. Forskningen berör kopplingen mellan teknik, kultur och social förändring med särskild tonvikt på etnografiska studier om arbetets vardagsvillkor, transnationell ekonomi och klass.

Rikard Engblom är doktorand i etnologi vid Institutionen för kulturanthropologi och etnologi, Uppsala universitet, och en del av det tioåriga tvärvetenskapliga forskningsprogrammet *Engaging Vulnerability*. Hans avhandlingsprojekt baseras på ett etnografiskt fältarbete i Avesta kommun, bland flyktingar som väntar på att få sin ansökan om asyl prövad. Engbloms forskningsfokus rör sig mellan både landsbygdsvetenskap och migrationsstudier. Han väntas disputeras under 2022.

Maja Povrzanović Frykman är professor i etnologi vid Institutionen för globala politiska studier och knuten till *Malmö Institute for Studies of Migration, Diversity and Welfare*, Malmö universitet. Centralt i hennes forskning står identitet, etnicitet, plats, affekt och materiell kultur inom området migration samt freds- och konfliktstudier. Dessa teman behandlas i publikationer rörande krigserfarenheter, flyktingkap, diaspora, transnationella praktiker och högutbildade migranter.

Jesper Fundberg är fil. dr i etnologi och lektor inom polisprogrammet, Enheten för polisiärt arbete, vid Malmö universitet, där han är ansvarig för maktanalys, handledning och professionsutveckling. Fundberg är även expert vid Polismyndigheten och arbetar med ledarutveckling inom offentlig verksamhet och näringsliv. Han forskar och undervisar om maskulinitet i relation till arbetsliv och ledarskap, strukturell rasism och andra maktordningar i samhället.

Lizette Gradén är docent i etnologi och verksam som lektor och forskare vid Institutionen för kulturvetenskaper, Lunds universitet. Gradéns forskning är inriktad på de roller som expressiva former har för människor i kölvattnet av migration, samt i kulturinstitutioners transnationella relationer. Hon har ett särskilt fokus på svensk- och nordisk-amerikansk samverkan. De senaste åren har hon undersökt kulturarvens villkor på museer i samtida kulturekonomi. Det sistnämnda i samarbete med sin medförfattare i denna antologi, Tom O'Dell.

Kristofer Hansson är docent i etnologi och verksam som lektor vid Institutionen för socialt arbete, Malmö universitet. Hans forskningsintressen rör sig i skärningspunkten mellan människors vardagsliv och medicin. På senare år har Hansson i olika skrifter undersökt kulturella föreställningar om bakterier och virus utifrån termen "det immunitära livet".

Elisabeth Högdahl är fil. dr i etnologi och verksam som lektor och forskare vid Institutionen för service management och tjänstvetenskap, Lunds universitet. Högdahls forskning är inriktad på plats, platsutveckling, normkritik och inkludering. Under de senaste åren har hon genom projekten *Equalizer* och Minnesplaneringsmetoder utvecklat flera nya metoder för att öka människors inkludering i stadsmiljöer och hon arbetar för att införa nya perspektiv i stadsutvecklingen.

Markus Idvall är professor i etnologi vid Institutionen för etnologi, religionshistoria och genusvetenskap, Stockholms universitet. Han har sedan lång tid tillbaka ett intresse för frågor om nationalism och gränsregional identitet. Idvall har medverkat i olika antologier om den svensk-danska Öresundsregionen och skrev även sin avhandling från år 2000, *Kartors kraft. Regionen som samhällsvision i Öresundsbrons tid*, utifrån dessa frågor.

Kim Silow Kallenberg är fil. dr i etnologi och verksam som lektor vid Institutionen för historia och samtidsstudier vid Södertörns högskola. Hennes

forskningsintressen berör makt och identitet med ett särskilt fokus på genus och klass. I tidigare forskningsprojekt har Silow Kallenberg undersökt bland annat tvångsvård av unga. Hennes senaste studie var autoetnografisk och handlade om sorg relaterad till två vänners död.

Finnur Magnússon är docent i etnologi vid Lunds universitet och professor i socialt arbete vid Institutionen för socialt arbete, Malmö universitet. Han har under flera år forskat om kulturella konstruktioner av åldrandet och deras betydelse för omsorgen om äldre. Han har fokuserat på den åldrande kroppens betydelse för identitetsformer bland äldre samt aspekter på vård i livets slutskede.

Fanny Mäkelä har en kandidatexamen i Freds- och konfliktvetenskap samt en masterexamen i Global politik och samhällsförändring, båda från Malmö Universitet. Sedan hösten 2015 har hon studerat och dokumenterat *Refugees Welcome*-rörelsen i Sverige, från deras organisering och civilsamhälleliga funktioner till volontärernas motivation, erfarenheter och reflektioner över att hjälpa och stötta människor på flykt.

Tom O'Dell är professor i etnologi vid Institutionen för kulturvetenskaper vid Lunds universitet. Hans forskning fokuserar på frågor om hur kulturella och ekonomiska processer är sammanflätade i det moderna samhället. Tillsammans med sin medförfattare i denna antologi, Lizette Gradén, driver han forskningsprojektet *When the Budget is Tight, whose Heritage Counts Most? An Ethnological Study of Museums in the Cultural Economy*.

Oscar Pripp är docent i etnologi vid Institutionen för kulturanthropologi och etnologi vid Uppsala universitet. Han har sedan 1990-talet forskat om migration och etniska relationer med inriktning på segregation, kultursektor och entreprenörskap. Under senare år har Pripp inriktat sin forskning på musik, migration och området konstnärligt medborgarskap.

Ann Runfors är docent i etnologi och verksam som forskare och lektor vid Institutionen för historia och samtidsstudier vid Södertörns högskola. Hon har sedan 1990-talet studerat områden som förskola/skola, transnationell välfärd samt barn till migranter med fokus på bland annat social positionering, kategorisering, rasifieringsprocesser och skapandet av vithet/ickevithet, svenskhet/ickesvenskhet.

Mikael Vallström Löfgren är fil. dr i etnologi och verksam som forskare vid FoU Hälsingland. Vallströms forskning utgår från etiska och existentiella frågeställningar kring samhällets (o)hållbara utveckling och ett intresse för möjliga politiska lösningar. Forskningen bygger huvudsakligen på möten och intervjuer med människor som bor utanför storstäderna, på landsbygder och mindre tätorter i Norrland.

Maria Zackariasson är professor i etnologi vid Södertörns högskola och knuten till Institutionen för historia och samtidsstudier samt Lärarutbildningen. Hennes forskning har huvudsakligen rört sig inom två fält: dels ungas samhällsdeltagande och engagemang genom sociala rörelser och ungdomsorganisationer, dels olika aspekter av högre utbildning, senast i ett mångvetenskapligt forskningsprojekt om självständighet och uppsatshandledning ur bland annat ett emotions-teoretiskt perspektiv.

Magnus Öhlander är professor i etnologi vid Institutionen för etnologi, religionshistoria och genusvetenskap, Stockholms universitet. Hans forskning har handlat om äldreomsorg, uppfattningar om rasism i den svenska offentligheten, föreställningar om migranter inom sjukvården samt internationell mobilitet bland högutbildade. Han undervisar i etnologi, allmän kulturvetenskap och i mångfaldsfrågor och har publicerat texter om fältarbetsmetodik, analysmetoder och kulturteori.

Boréa bokförlag | www.borea.nu

Grafisk produktion, inlägga & omslag: Maria Svallfors

Tryck: ScandBook

ISBN: 978-91-89140-96-7

Maria Zackariasson, Magnus Öhlander & Oscar Pripp (red):

”Polarisering och samexistens — kulturella förändringar i vår tid”

Första upplagan, juni 2022

© 2022 Författarna:

Paul Agnidakis

Åsa Alftberg

Daniel Bodén

Rikard Engblom

Maja Povrzanović Frykman

Jesper Fundberg

Lizette Gradén

Kristofer Hansson

Elisabeth Högdahl

Markus Idvall

Kim Silow Kallenberg

Finnur Magnússon

Fanny Mäkelä

Tom O'Dell

Oscar Pripp

Ann Runfors

Mikael Vallström Löfgren

Maria Zackariasson

Magnus Öhlander